Carte finanțată dc MINISTERUL CULTURII

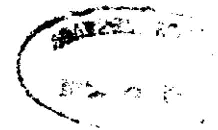
B. P. HASDEU

O P E R

II

Ediție critică de
STANCU IUN
Și
I. OPRIȘAN

PRO/Ă

SCRIITORI ROMÂNI

KDITt;RA MINI:RVA
București. 1996

ISBN 973-21-0457-0
ISBN 973-21-0458-9

NOTA

Volumele al II-lea şi al III-lea, din seria *Opere,* de B. P. Hasdeu, cuprind, pe cât posibil, tot ce a creat autorul în domeniul prozei artistice, în tomul de faţă, am introdus proza publicată de autor în volume, iar în cel următor vom reuni scrierile rămase în periodice şi manuscrise.

Volumul al II-lea conţine următoarele secţiuni: proza literară *(Micuţa,* pamfletele şi povestirile din *Sarcasm şi ideal),* proza istoriografică *(loan Vodă cel Cumplit),* memorialistica *(O nevastă româncă în traiul pământesc şi-n viaţa după moarte)* şi o traducere *(Domnia Arnăutidui* de Alexandru Hasdeu). Volumul se încheie cu o *Anexă* cuprinzând, în completare la tomul I, apărut în 1986, câteva poezii cenzurate sau descoperite ulterior de editor.

în privinţa stabilirii textului, ne-am condus după normele de transcriere stabilite pentru întreaga ediţie, publicate la începutul volumului întâi, cu modificările ortografice decurgând din ultimele hotărâri ale Academiei Române.

Aparatul critic conţine trimiterile bibliografice obligatorii, succinte comentarii şi variante. Contribuţia fiecăruia dintre cei doi editori e marcată, la note, prin iniţialele numelor: Stancu Ilin (S.I.) şi I. Oprişan (I.O.).

STANCU IUN — I. OPRIŞAN

PROZA DIN VOLUME

PROZĂ LITERARĂ

MICUȚA

Trei zile şi trei nopţi din viaţa unui student

Da mini fallerc. da justum sanctumque videri
HORATIUS

Was evcr woman in this humour won?
111 nave her... but I will not kecp her long!
SHAKKSPKARK

PREFAȚĂ

Doamnelor şi domnişoarelor!

Fiindcă nu vă mai pot înşela eu, invidia şi egoismul nu-mi permit a lăsa ca să vă înşele alţii: aşadară, m-am decis a vă închina o doftorie contra vicleniilor bărbăteşti.

Darurile, eroismul şi suferinţa sunt trei puternice magnete pentru a atrage simpatia femeii. Ei bine! Feriţi-vă de a da peste daruri false, peste eroism fals, peste suferinţă falsă...

Să nu o păţiţi ca Micuţa, sau şi mai rău!

Autoriul,
Doctor artis amandi

ZIUA I

Aveam şaptcsprezeci ani; eram student în drepturi la o universitate germană oarecare, şi ţineam cu chirie trei odăi *au premier* în casa d-nei Arta Pacht, veche actoriţă în demisiunc, a cărei unică fată, d-şoara Măria, copilită de şasesprezeci ani, apăruse atunci de curând pe scenă, culegând din capul locului aplauzele publicului iubitor de... domnişoare.

Eu o numeam „Micuţa", deşi era nemţoaică, ba chiar poate pentru că era nemţoaică: pe de parte, ca om, o iubeam; vrea să zică o iubeam pe de o parte; pe de altă parte, ca român, nu-mi plăceau lucrurile şi chiar fetele nemţeşti şi, numind pe frumuşica mea Micuţă, prin însăşi aceasta o românizam ş-o iubeam oarecum şi pe de altă parte.

Ce-i dreptul, era frumoasă! Era frumoasă ca o romancă! Avea nişte ochi... culoarea şi mărimea nu-mi aduc bine aminte. Avea un păr... de seama ochilor. Avea o guriţă... dar de atunci au trecut mulţi ani, şi-n mulţi ani am uitat multe feluri de guriţe! n-am uitat numai că Micuţa mea mi se părea a fi foarte frumoasă, nenchipuit frumoasă, frumoasă straşnic!

Contractul de chirie se rostea aşa: „d. Ghiţă Tăciune va plăti d-ei Ana Pacht câte patruzeci de fiorini pe lună, pentru trei odăi şi pentru câte cinci feluri de bucate la prânz pe zi, între cari ş-un aluat; idem câte o mâncare serile".

A doua zi după mutarea mea in casa stimabilei d-na Pacht, intrai în apartamentele d-ei, despărţite de ale mele

prin un lung, ingust şi-ntunecos coridor; făcui o profundă rcvcrinţă, zâmbii şi...

•— Cc mai faceţi, cucoană?

— Sum bine; iar d-voastră?

— Nu mai puţin.

— Mă bucur.

— Duduca nu-i acasă?

— îi la repetiţie.

— Mă rog, cucoană; la câte ceasuri şedeţi la masă?

— La două nesmintit.

— Şi mâncaţi...?

— Sc-nţelege!

— Eram să vă-ntreb dacă mâncaţi tot aceea ce-mi trimetcti şi mie?

— Da.

— Mâncaţi cu gust?

— Ce întrebare!

— O, cât sunteţi de fericită de a putea mânca cu gust!

— D-voastră, pesemne, aveţi stomah dezorganizat?

— O nu; dar îmi lipseşte gustul de mâncare.

— Poate bucatele nu sunt bune?

— Nicidecum; din contra... dar este un lucru la mijloc, cucoană. Nu sum deprins a mânca singur: în societate mâncarea se pare a fi mai gustoasă, gustul se pare a fi mai mâncâcios... Aş vrea dară...

— Să şedeţi la masă cu noi?

— Dacă nu va fi cu supărare!

— Putem începe chiar de astăzi. Aţi fost aseară la teatru

Am fost.

Cum vi s-a părut Măria mea în rolul Gertrudei.'

Nu mi-a plăcut.

Pentru ce?

D-şoara joacă cu prea mult foc.

Şi de aceea nu vă place?

Da; artistul ar trebui să fie totdauna rece, rece ca dreptul pozitiv, rece ca litera legilor, rece ca pandectele. rece ca

Dar l'i-va el atunci natural?

Pentru mine.

— Cum aşa pentru d-ta?

-— Natura mea fiind rece, răceala pentru mine e naturală.

D-na Pacht trecuse peste patruzeci dc ani; cu toate acestea, ca veche actoriţă „jeune", ea se socotea capabilă a juca orişicând un rol tânăr; aşadar, pentru a vedea dacă sofismul meu e sincer, ca îmi puse mâna pe umăr şi, clipind din ochi, zise cu o voace foarte cvasi-dulce:

— Oare nu glumeşti, amice? eşti rece?

Am lăsat ochii în jos şi m-am închinat cu cea mai mare seriozitate.

— Plecăciune, cucoană.

— Vă duceţi?

— Iertaţi-mă, cucoană; aveţi prea mult foc.

— Eu?

-- Nu sunteţi naturală.

Intrând în odaia mea, aprinsei o ţigară şi mă pusei a medita asupra principiilor juridice ale lui Bcntham, care cel întâi a descoperit că omul poate să facă tot cc-i place; deodată uşa a scârţiit şi s-a deschis; întorc capul şi văd... un nas! un nas în crăpătura uşei, un nas antediluvian, adecă un nas a cărui mărime covârşeşte în acelaşi grad mărimea nasurilor vulgare, precum mastodontelc covârşa pe elefante. Eram să mă sperii; dar auzii tot într-o vreme, răsunând de supt baldachinul nasului, o voace sau, aşa zicând, o zbierare bine cunoscută, şi care mă făcu să ghicesc pe loc pe proprietarul colosalului nas.

— Aicea şade Tăciune?

— întră, intră, Feldeşule! răspunsei din odaie şi baronul Rosen se afla deja lângă mine.

Baronul Rosen, student jurist şi coleg al meu, era un june bogat, scurt, gros, alb, năsos şi cunoscut obşteşte în societatea universitară sub porecla de ..feldeş". Cine nu mai avea porecle! Pe mine, bunăoară, tovarăşii mă numeau „spiţer", zău nu ştiu din care cauză; sau pentru că iubeam parfumurile şi pomăzile, sau pentru că aveam cam adesea nevoie de feliurite doftorii, ca unul ce mă deosebeam din copilărie prin slăbiciunea constiluliunii. sau pentru că curtasem pe d-na Benedeck, frumoasa spiţerească văduvă, de la care mi-au rămas până acum. ah! drept suvenire.

treizeci şi şapte flacoane, mari şi mici, colorate şi necolorate...

Rosen s-a pus înaintea mea într-o poză foarte eroică, cu mâna stângă în şold, cu mâna dreaptă întinsă dasupra capului meu, cu piciorul stâng înapoi şi cel drept înaintat în depărtare ca de o palmă; cu nasul rădicat şi gura căscată. Apoi conversaţiunea s-a început aşa:

— Şiretule!

— O!

— Desfrânatule!

— A!

— Craiule!

— E!

— Vicleanule!

— U!

— Dobitocule!

— I! Iî Mai stăi şi tu. Am sfârşit toate vocalele şi am nevoie a recurge la consune. Măi, ai înnebunit tu?

— Cum de ai îndrăznit, Spiţerule, să te muţi în casa Anicăi?

— Mă tem că-ţi place cucoana Ana.'

— Te provoc la duel.

— Şi la duel, şi la *quadrille!* Despreţuiesc numai solo şi trio.

— Ia lasă gluma la o parte, zise baronul aşezându-se. îţi place *mademoiselle* Mărie?

— *Quelle idee!*

— Nu-ţi place?

— Cum vrei să-mi placă o copilă, un ce nedezvoltat, necopt, neformat, nematur, nedeplin, nesfârşit, nefinit, nepractic, nepragmatic... *ca fiiit pilie!*

— De ce dar te-ai mutat în casa Anicăi?

— Trebuia, frate, să mă mut undeva.

— De ce n-ai rămas în casa lui Klumpen?

— Vrea să zică tu nu ştii nemica?

— Despre ce?

— Oî o istorie foarte lungă! Aflã că Klumpen a căpătat un gust foarte estetic, de când i-a murit femeia, care era modelul urâciunii: *Ies extremites se touchent.* El ţine numai o slujnică, dar frumuşica ca o cadână mahometană,

şi nu numai c-o ţine, dar încă ţine prea mult la dânsa. Se pare însă că şi Frosa lui are un gust nu mai puţin estetic; încât Klumpen, pe care numai doară tu îl poţi întrece în privinţa fizică, nu plăcea nicidecum bietei copile. Mutându-mă în casa lui, — sum norocos cu grisete! — *veni, vidi, viei:* mai pe lung vorbind, chiar de la cea dentâi zi mi-am însuşit *jus servitutis quae in faciendo consistit* asupra Frosei. Trei luni de zile Klumpen. nu ştia nemic despre coproprietarul său, şi începeam deja a spera că voi căpăta în curând *jus prescriptionis,* când deodată... Şi aşa mai departe. Precum vezi, Feldeşule, mutarea mea în casa d-nei Pacht n-a fost de bunăvoie.

— M-ai răcorit la inimă, Spiţcrule!

— Mi-am făcut datoria, ca Spiţer, deşi în facultăţi nu se-nvaţă farmacopeea feldeşilor. Mai adaug a zice că sum atât de departe de a iubi pe păpuşica ta, încât voi fi gata a-i vorbi în favoare-ţi, a-i iperboliza meritele tale, iperbolice numai în profil; a... *ă propos,* de când oare te-au smintit graţiile ei!

— De aseară la teatru.

— La teatru... Hm! Ştii c-ar trebui să-i faci un prezent?

— *Parbleu!* dar n-o cunosc pân-acum. întrodu-mă.

— Mai târziu. Nu eşti frumos *(c'est peu direl)* şi deci, pentru a plăcea unei femei, trebui mai-nainte de toate s-o previi făr-a fi văzut, s-o faci s-admirc caracterul şi generozitatea ta, să-i apari ca un ideal sublim îmbrobodit într-un real urât. Dentru-ntâi trebui să-i taci un prezent anonim, lăsându-mă pe mine a-i dezvăli la ureche, parcă un secret, numele galantului adorator, adăugând din parte-mi un lung comentariu despre ilustrele tale merite.

— Minunată idee! Vino, Spiţerule, să te strâng în braţe!

— Bucuros; numai ţine nasul mai departe.

Ne-am sărutai şi Rosen, departe de a ghici pe buzele mele vicleana îmbrăţişare a lui Iuda, ieşi sau, mai degrabă, zbură din odaie, rămâind ca să-mi trimită fără zăbavă, spre înmânare, cadoul în cestiune.

După ce tovarăşul despăru, m-am uitat la ceasornic: era două fără un pătrar.

— Domnule Ghiţă! cucoana Ana vă pofteşte la masă.

— Ah! nici n-am auzit cum ai intrat, Cati! Duduca s-a întors de la repetiţie?

— Da.

— Vorbitu-s-a ceva despre mine?

— Cucoana Ana a spus că i se pare că nu sunteţi... adecă...

— în toate minţile?

— Da.

— Şi ce a răspuns duduca?

— Că aceasta nu se poate spune despre un poet.

— Şi ce a răspuns cucoana?

— Că învăţaţii sunt totdeauna nebuni.

— Şi ce a răspuns duduca?

— A tăcut.

— Şi ce a răspuns cucoana?

— A tăcut.

La masă găsii pe cucoana Ana şi pe duduca Micuţa şezând cu şervetele pe genunchi.

— Am auzit, domnule, c-ai fi având o natură foarte rece, începu duduca.

— Natura mea nu vă place?

— Deloc.

— Atunci nu sunteţi femeie.

— Daţi-mi voie a nu vă-nţelege, domnule filosof.

— Străbunei d-voastre, Evei, plăcuse şerpele, cel mai rece din loate fiinţele. în orice caz, dacă natura mea nu vă place d-voastre, am fost destul de fericit pentru ca ea să placă neneacăi malale. Să fi văzut azi-demineaţă cu ce ochi dulci...

Cucoana Ana, lângă care şedeam, m-a pişcat de genunchi.

— De ce mă pişcaţi, cucoană?

întrebarea mea a fost pronunţată cu o naivitate perfectă. Duduca tăcea, dar ochii săi, trecând de la mine la mumă-sa şi viceversa, expremau o curiozitate tragicomică.

— D-ta vorbeşti azi neşte lucruri..., începu cucoana Ana.

— Ei bine, să vorbim despre altceva! Curcanu-i minunat!^

— îi iepure, domnule, nu-i curcan! întâmpină duduca.

— Se cunoaşte că n-aţi studiat filosofia.

— De ce?

— Gustu-i subiectiv; gustul s-află în noi; şi, prin urmare, iepurele d-voastre e curcan pentru mine, de vreme ce subiectul meu simte în acest minut un gust curcănesc!

Cucoana Ana, deşi cam bosumflată, n-a putut reţinea râsul.

— Ai un spirit de contrazicere nepilduit, domnul meu.

— Contrazicerea e cu neputinţă în natură, doamna mea. D-voastră n-aţi citit pe Hcgcl!

întră Ditrich — aşa se numea feciorul meu.

— A venit sluga de la domnul baron.

— Mă iertaţi, cucoanelor! sum silit a mă lipsi de societatea d-voastre; să lăsăm pe mâini discuţiile noastre filosofice.

încă nu închisei bine uşa, când am auzit răsunând vocea doamnei Pacht:

— Ce nătărău!

„Lucrurile merg bine. Norocul ajută pe nătărăi!" îmi zisei şi-ntrai în odaia mea.

Baronul — model de bunomie — îmi trimise, dupre vorba noastră, un prezent superb: un *necessaire* femeiesc *d'ebene,* încrustat cu aur smălţat,

îi răspunsei prin următoarele rânduri:

„Feldeşule!

Mâini la oara Dreptului Penale îţi voi raporta despre rezultat.

Spiţerul mânu propria

P.S. Trimite-mi chiar acum sania ta: aş vrea să ies niţel la aer. Ştiu c-ai să şezi la masă, apoi o să dormi... trăsura va fi liberă; prin urmare, aştept."

Până la acea zi, baronul nu acordase încă nimerui favoarea ce-i ceream prin scrisoare. Peste o jumătate de oară o sanie sta la uşa mea.

— La bariera Blinde-Kuh! strigai viziteului.

Prin acea barieră am fost făcut prima mea intrare în oraş, viind a studia la universitate teoria Dreptăţei, pentru a nu o apleca apoi niciodată în viaţa practică.

în cei dentâi doi ani ai studiului juridic, m-am mutat de şapte ori din casă-n casă. Voiam acum, pe conta baronului, a revedea cele şase locuinţi trecute, rcamintindu-mi *en passant* istoria petrcccrei mele în fiecare din ele.

— Stânga!

Trecui lâng-o casă cu două rânduri, a cărei *rez-de-chaussee* era ocupat prin cinci blănării. în rândul de sus, cele două fereşti din capăt, am şezut eu trei luni fără patru zile. Celelalte odăi ocupa proprietăreasa: femeie frumoasă, dar de patruzeci de ani; văduva unui bogat neguţitor. Am iubit-o două luni; şi m-am jurat de atunci a nu mai iubi în veci o femeie de ani patruzeci, sau în genere o blănărească.

— Dreapta!

lat-o casă, care nu voi uita-o niciodată. Dasupra şedeam eu, dedesupt Enricta, modistă franceză, creatură oftigoasă, dar atât de încântătoare, încât mă făcea a crede că oftiga e boala îngerilor. într-o scară trimite la mine, rugându-mă a nu face vuiet, d-ei fiind bolnavă. Aşa s-a început cunoştinţa. O, zeilor! ce izvor de voluptăţi, purure nouă şi din ce în ce mai fermecătoare! Ea a murit, sau, mai bine zicând, s-a stins peste şapte săptămâni pe braţele mele. Enrieta a fost singura femeie pe care mă pot lăuda a fi iubit până la moarte.

— Stânga!

Ha! iată şi fericita locuinţă a d-lui concilier-titular! realizarea falansterelor lui Fourier. în casa din curte şedeam doi studenţi ş-un impiegat, şi toţi ne bucuram deopotrivă, fără gelozie, fără certe, fără intrigi, de nesecabilile favori ale doamnei, al cărei bărbat era al patrulea tovarăş şi cel de pe urmă!

— Destulă plimbare! înapoi!

întorcându-mă acasă, am găsit un nou răvăşel de la baron:

„Spiţerule!

Am gândit mult despre modul în care ai putea face mai nemerit ca zâna mea să poată ghici numele adoratorului său. S-ar putea ca ideea mea să nu fie rea. Dacă ca îţi va putea conveni, iată-i esenţa. Vei putea pune în *necessaire* alăturata aici marcă a neamului meu, ceea ce lesne va putea stârni curiozitatea ei, ş-atunci îi vei putea explica că, dupre cunoştinţilc tale eraldice, ea n-ar putea fi decât a baronilor Rosen.

Al tău până la moarte

R"

Scrisoarea o păstrez pân-acum ca model de originalitate şi de stil, mai cu seamă de stil: ceva *ă la* d. Rosetti!

D-acum nu mai este îndoială că Feldeşul iubeşte pe Micuţa: un om teafăr n-ar fi întrebuinţat atâte „pot". *Necessaire-ul* şi sania, lucruri la cari nici m-am aşteptat din parte-i, vin a sprijini această evidenţă.

M-am uitat la marca lui R., întipărită pe un căpcţcl de hârtie parfumată *couleur rose.* Scutul stemei nu prezintă decât o stea şeptegrană, figura foarte ordinară în eraldica şvezească.

Am tras clopoţelul.

Marca mea, ca şi numele meu, ca şi natura mea, înfăţişează un *tăciune.* O întipării pe ceara tare dasupra scutului baronului, care, adecă scutul, iar nu baronul, s-a ascuns fript; şi-nchisei hârtiuţa în *necessaire.*

Această idee poate nu mi-ar fi venit în minte fără scrisoarea Feldeşului, îmi zisei în mine. Adevărata dragoste e inventivă! Acum trebuie să mai pun lucrurile la cale aşa ca baronul să fie încredinţat că Micuţa a primit darul său, că-1 iubeşte (pe dar sau pe baron — totuna!) *incognito,* ba că el a şi vorbit cu ea... O aşa mistificaţiune nu e tocmai grea; să recurgem la vro grizetă, care mâini la *bal-masque...* Ah, Doamne, ce inspiraţie! Rosen are o amantă... Făr-a mă gândi mult, mă grăbii a seri următoarea epistolă polonă:

,Moja Kochana Pani!

Am dovezi autentice despre necredinţa amantelui d-tale. Permite-mi a veni chiar indată, şi-ţi voi pruba lucrul,

ba încă îţi voi da mijloace d-a te încredinţa în persoană, în aşteptarea răspunsului, care te interesează, crez, mai mult decât pe mine, sum al d-tale

Anonim"

— întriga e legată de minune, parcă într-un roman dumasian. Sărmana leşcuţă va juca rolul Micuţăi!

Au intrat Ditrich şi Cati.

— Aţi tras clopoţelul? întrebă Ditrich.

— Da.

— Să v-aduc mâncarea de seară? zise Cati.

— Nu, dragă; dar bine c-ai venit tocmai acum. Eram să trimit să te cheme. Iat-un lucruşor, Catincuţă; trebui să-1 dai în mâna duducăi. Spune-i că ţi 1-a înmânat pe-ntuneric, în coridor, un om pe care nu l-ai putut vedea şi care a fugit, rostind numai aceste cuvinte: *„la mademoiselle Mărie* pentru reprezintaţia de aseară". Ţine secretul pân' la o vreme, adăusei vârându-i în mână o bancnotă de cinci fiorini.

Cati ieşi cu *necessaire* şi, fireşte, cu bancnota.

— Tu, prostule, du-te în uliţa Lorch; caută casa nr. 86, întreabă de doamna Victoria Prz.ikszewska, dă-i în mână, auzi, în mână, această scrisoare, cerând să răspunză. Ce ţi-am spus?

— Că-s prost.

— Adevărat; ş-apoi?

— Că să mă duc în uliţa Lorch.

— Minunat! mai departe?

— Să mă duc mai departe?

— Ba spune mai departe!

– Să caut casa nr. 68.

— 86, gogomanule.

— 86, cuconaşule.

— Şi ce să mai faci?

— Să-ntreb de doamna Chiftoria *Sicşicşicska.*

– Victoria Prz.ikszewska, măgarule.

— Chiftoria *Sicşicşicska,* cuconaşule.

— întreabă dar numai de o doamnă văduvă polonă; crez că doară n-o fi două văduve polone sub acelaşi acoperimânt!

— Văduvă polonă nr. 86.

— Casa, iar nu văduva, nr. 86, mă-nţelegi acum?

— Şi s-aduc un răspuns.

— Să nu spui cumva cine te-a trămis.

— Atâta?

— Fuga!

Doamna Victoria Przikszewska sau, cum o numea Ditrich, Chiftoria Sicşicşicska, — al patrulea personagiu principale al romanului meu, *ego* fiind cel întâi —, văduva unui căpitan austriac ucis în Ungaria, primea de la recunoscătoarei ocârmuire o pensiune atât de mică, încât, pentru a nu muri de foame spre economia finanţelor statului, ea era silită a întreprinde negoţul frumuseţilor goale şi leneşe, în acest mod trecând, asemenea căscărei, de la om la om, Victoria, într-una din zile, a dat peste Feldeş, şi Feldeşul tot atunci dete peste Victoria. „Ah! zise vicleana polonă, uitându-se galeş în ochii celui mai slut şi mai bogat student al Universităţei, — ah! în zădar am cătat pân-acum un bărbat, care să mă-nţeleagă!" „Oh! răspunse bunaticul baron, topindu-se de focul cochetăriclor celor mai rafinate, — oh! în deşert am visat până azi o femeie care să mă iubească! Nu sum cu stare! Nu sum frumos!" „Ai simţiminte dulci, cari sunt destule pentru a aprinde amorul femeiei!" „Ai un chip îngeresc, care c de ajuns pentru a învăpăia dorul bărbatului!..." Victoria a leşinat şi Feldeşul s-a apucat s-o trezească prin o detunătură de sărutări, însoţite, fireşte, de gâdilitoarea frecătură a piramidalului său nas. Rezultatul melodramei a fost că baronul, spre a înlătura sărăcia polonei, o luă în întreţinere cu două mii de fiorini pe an, o trăsură de birjă şi daruri neprevăzute în budget; iar polona, viceversa, spre a înlătura diformitatea baronului, îi hărăzea de porunceală ceea ce *„le beau sexe",* dupre dreptul naturei ş-al nomenclaturei, ar trebui să hărăzească numai bărbaţilor frumoşi sau, cel puţin, *nostimi.*

Rosen de mai multe ori invita pe intimii săi amici, între cari eu eram primul actor, actor în ambe înţelesurile acestui cuvânt, la ceai la Victoria. Polona cânta din piano şi din gură; vreunul din musafiri o ajuta din flaut sau din violină; vro două-trei amice şi *con-breslase* ale gazdei, întovărăşite de *nenorocitorii* lor, încingeau o polcă sau un

valț; vro câțiva studenți sau militari se puneau la pichet sau la ştos, şi seara trecea pe nesimțite spre mulțumirea tuturor. Nu ştiu dacă, încungiurată fiind de o societate atât de variată, şi scutită de gelozia baronului, omul cel mai lesne crezător din lume; nu ştiu, zic, dacă Victoria, alunecându-se pe calea virtuței ş-aducându-şi aminte trecutul, n-a avut cumva alți amanți secundari, întâmplători sau *gratis.* Prezumțiunea juridică mă face a o presupune ca ideal de credință femeiască. Eu unul, pe cinste, nu i-am făcut niciodată curte, nu din amicie pentru baron, nu pentru că frumuşica văduvită nu mi-ar fi plăcut, ci simplu de lene; Victoria şedea prea departe. O dată numai, dupre a sa dulce rugăminte, i-am scris în album un sonet *ex prompții* în care ziceam, pare-mi-se, cu o pompă prea poetică, că fericirea cea mai fericită este de a fi fericit în fericire.

Ditrich îmi aduse de la Victoria un bilețel cu cuvântul *czekam,* adecă, leşeşte, „aştept".

— Ad-o birjă!

Aveam pe masă o mască; m-am mascat, am pus în buzunar scrisoarea baronului cu „pot", din care am şters cuvântul „spițer", fiindcă porecla mea era cam universaleminte cunoscută, am aruncat pe umere blana, şi... iată-mă înaintea intrigatei polone, într-un salon baroneşte îmbrăcat, *tete-ă-tete.*

— Doamna mea! cine sum vei şti mai pe urmă! Deocamdată, să nu perdem timpul în vorbe. Cunoşti această slovă?

Ii arătai scrisoarea.

— O, Doamne! slova lui Rosen.

— Citeşte!

— Domnule, cine eşti? Spune-mi cine eşti! Om sau dimon?

— Sum prea moral pentru a fi drac; condiția de om îmi convine mai degrabă; dar vorba nu e despre personalitatea mea, ci numai despre necredința baronului: mâini sau poimâini, doamna mea, ai să fii delăsată; o să perzi acele mii de fiorini; ai să rămâi cum ai fost mai-nainte, în intervalul vieței d-tale intre căpitănie şi baronie... Eu unul sum în stare a dărma planurile lui

Rosen ş-a-ți întări poziția; dar trebui să-mi dai o ascultare deplină şi nemărginită. Te învoieşti? Mâini este balul mascat. Trebui să fii acolo. Baronul are să vie de asemenea, din îndemnul meu, pentru a întâlni pe noua sa amantă, pe care tot eu o voi împedeca a ieşi din casă. Costumul lui voi şti mâini şi ți-1 voi arăta în bal. Ceea ce ai să vorbeşti vei şti tot atunci. După ce vei veni, abordea/.ă-mă şi spune-mi cuvântul *„czekam",* pentru ca să te pot recunoaşte. Eşti blondă ca şi iubita lui Rosen, eşti de aceeaşi statură... lucrul va merge bine! Vino la nouă oare tocmai; m-ei vedea plimbându-mă cu manile pe pept *ă la* Napoleon, ş-apoi am să fiu necostumat, cum mă vezi acuma.

— Ascultă, mască. Dacă vei izbuti a-mi înlănțui pe Rosen, apoi...

— Apoi?

— Cum ți se pare, oare sum eu frumoasă?

— Să presupunem că-i aşa, pentru a ne feri de dispute economjco-politice despre valoarea relativă a două mii fiorini...

II
ZIUA A DOUA

Toată noaptea am visat neşte năzdrăvănii şi fantasmagorii de cele mai curioase, precum se întâmplă, în genere, dup-o zi plină de agitațiune. Mi se părea a fi soră cu doamna Prz.ikszewska; duduca Micuța se metamorfozase în bărbat, ceea ce, în adevăr, i se cam prilejea câteodată pe scenă; baronul Rosen mă curta pe mine, adecă pe exemplarul meu femeiesc; duduca Micuța, se-nțelege, ca un tânăr ce era, curta pe Victoria. Nu mi-amintesc toate peripețiile dramei; ştiu numai că ea s-a încheiat prin două cununii de tot în caracterul visurilor: Micuța s-a însoțit cu Prz.ikszewska şi eu cu Feldeşul.

La 9 ceasuri mă-ndrumai spre universitate. Aveam oara Dreptului penale. Profesorul, — un june cu ochilari pe nas, cu nasul rădicat în sus de frică să nu-i pice ochilarii,

ceea ce — rădicarea nasului — îi era lesne de făcut din cauza uşurităţei căpăţânei întregi, — profesorul ni explica acum importanta cestiune *de adulteriis,* şi ni dezvolta, ca de pe carte, teoria celebrului criminalist german Feuerbach, cum că violarea unei femei e fiziceşte cu neputinţă. Spre încheiere, el a surâs ş-a zis cu un aer de profunditate: „eu unul, domnilor mei, mă unesc cu opinia lui Feuerbach numai întrucât priveşte pe bărbaţii fiziceşte neputincioşi".

— Domnule profesor! mi-ţi da voie a cere o dezlegare? dezlegare în înţelesul juridic al cuvântului, zisei rădicându-mă.

— Mai ales, domnule.

— Legile romane, în cazul adulteriului, vorbesc numai *de jure patris vel mariti...* prin urmare, este iertat a viola o fată, adecă o femeie fără bărbat, care, totodată, ar avea numai o mumă — văduvă?

Făcând această întrebare, eu gândeam, fireşte, la duduca Micuţa.

— Cestiunea e foarte gravă, răspunse profesorul, apăsând ochilarii care se pregăteau, pare-se, a sări de pe nas, pentru a întâmpina^ la cazul meu prin un alt *caz.* Cestiunea e foarte gravă. în lecţiunea viitoare o voi dezbate exegetic cu ajutorul testurilor pozitive şi filosofice.

în acest moment răsună clopoţelul, şi profesorul ieşi din clasă buiguind fraza: „cestiunea e foarte gravă, foarte gravă..." Pesemne, şi el avea vro duducă Micuţă!

— Ei bine, Spiţerule! făcut-ai ceva? şopti baronul Rosen abordându-mă.

— Mai mult decât s-ar fi putut aştepta; ea îţi dă un *rendez-vous* deseară la *bal-masque.*

— *Est-ce possible?*

— I-am spus că eşti frumos ca un persian, că eşti înfocat ca un arab, c-o iubeşti ca un turc, nici mai mult nici mai puţin; în fine, te-am prefăcut într-o minune orientală. Spre a nu mă dezminţi, trebui să fii mascat şi să-ţi cunosc costumul de mai-nainte, pentru ca s-o pot preveni.

— Voi fi drapat în flutur.

— *Admirable!* Vino la 9 trecute; ea te va aştepta. La bal te voi lămuri mai bine despre toate.

-— Prezentul i-a plăcut?

--- *E* încântată.

— Nu şezi azi cu mine la masă?

—- Iarlă-mă; am mai multe trebi... uitat-ai amorul meu pentru Frosa lui Klumpen?

— *Fi donc!* o slujnică...

— *De giistibus non est disputandum.* Mie îmi plac florile câmpcşti; ţie florile cu miros; nasul tău uşor înghite orice aromate, al meu se teme de guturai! Adio!

— *Â revoir, mon cher! a revoirl*

Mai tăgăduiască cineva cum că norocul nu e *causa causans* a tuturor noroacelor! Abia făcui câţiva paşi de la columnada universităţei, intrând în uliţa Milchbrci, cum deodată zăresc pe Micuţa ieşind dentr-un magazin, urmată de Cati, care ţinea într-o mână o legătură şi în cealaltă o păreche de papuci. Aleasa inimei mele mergea repede înainte, lăsând în stratul de zăpadă urmele unui picioruş fabulos, ş-ascunzându-şi năsuşorul în moşon, asemenea păseruicei, când îşi adăposteşte căpuşorul în căldura aripioarei. Precum vedeţi, şi iarna are o poezie a sa, diminutivă ca a lui Alecsandri, pe care trebui s-o căutăm în zăpadă şi în moşon.

— îmi pare bine că te-am întâlnit, domnişoară. Sum sigur că însuţi ai fi dorit să mă vezi în *tete-ă-tete,* pentru ca să-mi poţi face două întrebări despre cari ai gândit ş-ai visat toată noaptea.

— Cum ştii d-ta gândurile şi visurile mele, domnule Ghiţă? înlrebă Micuţa cu o voace tremurândă, care dovedea că zisa mea, bazată în parte pe un fapt pozitiv, şi-n parte pe o inducere psicolngică, a lovit-o drept în inimă.

— Vra să zică, am ghicit? nu-i aşa? zisei zâmbind.

— Eu n-am spus aceasta, apucă înainte Micuţa, lăsând ochii în jos... însă aerul de siguranţă cu care mai abordat a putut cu tot dreptul să mă minuneze.

— Să nu făţărniceşti în zădar, domnişoară; eu sum un feli de năzdrăvan; e prea greu ca neştine să ascundă orişice de la mine. D-ta ai gândit ş-ai visat toată noaptea despre *necessaire d'ebene* ce l-ai primit aseară şi despre curtea ce mi-ar fi făcut neneaca d-tale ieri demineaţă, când erai la repetiţie. Trebui să recunoşti adevărul.

— D-ta mă sperii, domnule! Cum de ai putut pătrunde în cugetul meu? Cum de ai aflat despre *necessaire?* De unde această schimbare în manierile d-tale? Ieri aş fi jurat că eşti...

– „Poet", cum m-a numit doamna Ana. Ieri nu făceam deosebire între curcan şi iepure, şi astăzi citesc în fundul inimilor; ieri mă lăudam cu răceala naturei mele şezând într-o odaie călduroasă, şi astăzi vorbesc cu foc călcând pe gheață... Vrei oare să-ți lămuresc această cimilitură?

— Cu orice preț!

— Seara la *bal-masque* întreabă-mă şi vei afla, cam pe la zece oare. Ieri mă credeai prost, acum mă socoti geniu; peste puține ceasuri mă vei vedea nici una, nici alta, dar ceva mijlociu. Aşadar, te salut în aşteptarea a treiei „schimbări la față".

Micuța îmi întinse mânuța sa, palpitândă de frig sau de emoțiune, nu ştiu; o strânsei cu aprindere şi ne despărțirăm pentru a nu întră în casă împreună.

Tactica mea ostăşească în privința duducăi Micuței se baza pe o observațiune filosofică foarte veche, ce o cunoşteam în teorie prin studiu, mai-nainte de a o fi adeverit în practică prin un şir de experimente. Bărbații, afară doară de poeți, şi încă de poeții cei fameni, când iubesc o femeie, o iubesc numai ca pe o femeie, ş-adesea o iubesc chiar mai puțin; femeile, din contra, iubesc deobşte un ideal, un ce mai pe sus de natura omenească, un înger sau un drac, ca Janncle d'Arc din veacul de mijloc, dar niciodată un bărbat cum sunt bărbații. Scelerateța cea mai neagră atrage mai degrabă amorul unei femei, decât o onestitate mediocră a unui nici-turc-nici-turlac. De aceea hoților şi tâlharilor celor vestiți nu le-au lipsit amante de foc, pe când un preşedinte de municipalitate sau un prefect de poliție ordinarminte nu sunt iubiți nici chiar de legiuitele lor jumătăți. Voieşti oare, cititorule, ca să te iubească sexul, sau, cum zice d-l Cipar, *sepsul* frumos? o voieşti? fii totdeauna *prea: prea* în dreapta, *prea* în stânga, *prea* în mijloc, *prea* denainte, *prea* denapoi, tot *prea* şi *prea,* în bunătate, în răutate, în idei, în fapte, în vorbe, în aprindere, în răceală, *in omnibus rebus et aliis quibusdam!*

Credincios sistemei mele, la masă am fost *prea* tăcut; şi mersul conversațiunei semăna, prin monotonie şi delicateță, cu al unei tragedii franceze în versuri; bunăoară:

MICUȚA *(către mine)* — Vă duceți deseară la bal?

EU *(către Micuța)* — Da.

ANA *(către mine)* — Veți fi mascat?

EU *(către Ana)* — Nu.

MICUȚA *(către mine)* — Sosu-i prea sărat, nu-i aşa?

EU *(către Miaqa)* — Da.

ANA *(către mine)* — Poate vreți mai bine castraveți.

EU *(către Ana)* — Nu.

MICUȚA *(către mine)* — Dimineața a fost foarte rece.

EU *(către Micuța)* — Da.

ANA *(către mine)* — Aveți obicei de a dormi după-masă?

EU *(către Ana)* — Nu...

De la masă la universitate, de la universitate la biliard, de la biliard acasă: sunt acțiunile cari au împlut timpul meu până la opt oare de seară. Aşteptam cu nerăbdare minutul bătăliei, din care speram a ieşi încununat... ba tocmai nu, căci cununiile nu-mi plac de fel: speram, cum ar zice francezul, *avoir le dessus;* cu un simplu *le dessus* mă mulțumeam mai bine decât cu o mie de cununii! Locul bătăliei era plănuit la *bal-masque,* care se făcea obicinuit în cele trei saloane ale clubului; duşmanii mei, de nații deosebite, erau numeroşi: baronul, Prz.ikszewska, Micuța; stratagema mea consta, ca a tuturor hatmanilor mari, începând de la Cocles, întru a-i combate în timpuri şi cu arme diferite, dupre oportunitate; sau, potrivit politicei lui Machiavelli, de a face astfel, ca ei să se scarmene unul pe altul, rămâind ca eu să culeg apoi folosurile luptei.

Punct la 9 ceasuri stam lângă uşa salonului dentâi. Aveam pe față un *domino.* Purtam paltonul, în care vizitasem aseară pe Victoria, şi țineam manile pe pept *ă la Napoleon.* Dodată, răsună la urechea mea cuvântul *czekam.*

— Te aştept, dragă.

— Baronul c aice?

— Trebui să vie îndată, o să fie costumat în flutur.

— *Aceea* n-are să vie?

— Fii liniştită. Amanta baronului sc cheamă Măria Pacht, actoriță, şi, totodată, lucru de mirare! domnişoară. O cunoşti?

— Mă mai întrebi! cine nu cunoaşte creaturi de acelea!

— Fii cu sânge rece. Baronul îi trămisc ieri un scump *necessaire d'ebene* încrustat cu aur. Pân-acum el o cunoaşte numai din vedere şi n-are de la ea nici un semn de înțelegere. Cată să joci bine rolul Măriei. Spune-i c-ai primit cadoul, mulțumeşte-i, făgăduieşte-i, şicanează-1, întrighcază-1, fă ce-i vrea, eşti meşteră; numai...

— Numai?

— Vei strica totul de-ndată ce-1 vei întreba despre numele meu; trebuieşte numai atâta, pentru ca el să priceapă că joci un rol străin.

— Şi numele tău, oare, nu-1 voi afla niciodată?

— Uitat-ai făgăduința de aseară? Când voi cere împlinirea ei, atunci vei şti cum mă cheamă.

— Mă iubeşti dară?

— Ba.

— Apoi nu vei cere niciodată ceea ce ți-am promis.

— Nu te iubesc, dar îmi placi; şi de la plăcere pân' la iubire e un singur pas; dar punc-te ceva în laturi: nu vezi cum mă caută fluturul nostru?

Victoria s-a depărtat.

— Iubite domino! nu eşti cumva spițer?

— Tocmai; sum spițer din casa Anicăi tale.

— Ea-i aice?

— Cine? Anica?

— Dă-o dracului! *mademoiselle* Mărie.

— Acum văd că eşti un flutur din cunoştințile mele; vreau să zic, un feldeş metamorfozat în flutur, un „avatar", cum ar zice profesorul nostru de limba sanscrită.

— Bravo! acum recomandă-mă, frate Spițerc, la îngerul meu.

— Trebui să te previn, mai-nainte de toate, despre un lucru de prima importanță.

— Spune.

-- îți aduci aminte istoria mea cu Frosa lui Klumpen?

— Scuteşte-mă, pentru mila lui D-zeu! mi-o repeți de trei sute de ori pe zi! nu te pot întâlni fără ca să auz îndată numele acelei nenorocite!

— Ce să fac, dragă Feldeşe! o iubesc. Dar să venim la vorba noastră. Mutându-mă în casa cucoanei Ana, mă temeam ca nu cumva s-ajungă la ştirea-i scandalul meu cu Klumpen. Tu înțelegi că, având o fată mare, ea n-ar fi suferit pe un locatar... Deci, în contractul nostru mi-am schimbat personalitatea, încât muma şi fata mă cunosc sub nume, poreclă şi profesie imaginare de Teopomp Perepetuevici, student de medicină. Caută dară, pentru propriul tău interes, a nu mă dezminți.

— îți promit.

— Mai bine de toate, nici să vorbeşti despre mine.

— Fie şi aşa.

— Parola?

— Parola.

îl luai la braț ş-am înaintat la Przikszewska.

— Frumoasă mască! iată generosul tău adorator, celebrul flutur înamorat de floarea nurilor tăi, şi însetat de dorința de a întinde asupra-i splendidele sale aripi.

— Domino ți-a spus adevărul cel mai pur, idolule inimei mele.

— Dă-mi dar brațul tău, încântătorule fluturaş, şi uită pentru această seară origina ta orientală, pentru a vorbi cum se vorbeşte în Europa.

— Vă las să gustați plăcerea dialogului; m-aşteaptă alte măşti mai puțin poetice.

Zicând acestea, mă repezii în sală, unde mă aştepta Ditrich.

— Lasă blana în garderobă, îmbracă paltonul meu, pune pe față acest *domino,* şi plimbă-te prin saloane; dar să nu vorbeşti cu nimene nici un cuvânt, chiar de ai asurzi de întrebări. Mă-nțelegi?

Apoi reapărui în salon, ca un personaj din nou venit, lăsând pe amuțitul Ditrich a juca bine-rău, dar in tăcere, şi prin urmare intr-un mod foarte filosofic, vechiul meu rol.

Am trecut în salonul al doilea, ferindu-mă d-a fi însemnat de către Feldeş, care şoptea nu ştiu ce Ia urechea falsei sale Micuțe.

— *Poete! vous cherchez des sujets?* mă-ntrebă o mască.

— *J'en trouve un bien mauvais devant moi.*

Incungiurai salonul al treilea.

— Spițereasa Benedeck moare după tine, îmi zise în fugă un domino.

N-are decât să citească pe *Bolnavul imaginar* al lui Moliere: *saignare, purgare, ctysterisare!*

Mă-ntorsei în salonul al doilea.

— Vrei să-ți povestesc viața ta de la leagăn și până-n seara de astăzi? îmi zise o circaziană.

— Te iert pentru depărtatul trecut: spune-mi numai ceea ce am făcut de ieri și până astăzi. Vezi că taci? ești dar mufluză de parolă, și te las ca să te îndrepți în opinia publică.

Apropiindu-mă de ușa salonului întâi, văzui intrând două măști proaspete. Una, mai naltă și mai grasă, purta o rochie lungă de atlas mohorât ș-avea pe cap un feli de coroană aurită cu dinți; cealaltă, mai subțire și mai mică, era îmbrăcată în rochie scurtă de atlas verde deschis, cu un spențer de catifea pimbie ș-o cunună de flori artificiali pe cap. Câteva cuvinte, întrauzite din gura măscuței verzi și adresate către masca mohorâtă, mă făcură a ghici pe ambe.

— Lasă-mă să întrighez un pic pe nătărăul dumitale, zise cea dentâi.

— Cum îți place, dar sum încredințată că peste cinci minute o să începi a căsca, răspunse cealaltă, depăriându-sc.

Apucai brațul măscuței.

— Ai venit să-mi ceri seama, Mărie?

— M-ai recunoscut?

Apoi luai brațul Micuței, iertându-mi, drept precuvântare, a-i strânge mânuța, care tremura in palma mea, dupre o expresie nouă în asemenea cazuri, ca un peștișor prins în rețea; și ne așezarăm într-un colț al salonului, unde o uriașă columnă arunca asupra-ne binefăcătoarea sa umbră.

Micuța tăcea.

Când o femeie amuțește deodată în ajunul unei răstălmăciri amoroase; când, veselă și glumeață până atunci, ea pleacă ochii în jos, sau se face a juca cu aliseda ceasornicului... e semn bun! ea au deja iubește, au presimte răsăritul dragostei. Crescut în școala poeților latini, adăpat la adâncele izvoare erotice ale lui Ovidie, Petronie, Properție etc., eu cunoșteam din copilărie, ca pe *Tatăl nostru, meteorologia* amorului; și, văzând tulburarea fetei, îmi zisei în gând: o am!

Mânuța Micuțăi se afla tot încă în a mea. Mă uitai în jur și, însemnând numai dosul a două măști cenușii, cari steteau mai aproape de locușorul nostru, prin o repede mișcare, o mișcare, a cărei repejunc se poate alătura doar cu lovitura unui pumnar italian, întipării pe degetele copilei o sărutare de foc, ca toate acelea prin cari se-ncepe o iubire și cari, vai! sunt cu neputință mai în urmă.

Micuța iute își retrase mâna și se sculă in picioare:

— Văz, domnule, că nu meriți încrederea mea; adio.

Atâta numai așteptam, pentru a pune în lucrare planul, artisticește concertat de mai-nainte.

— Adio! Ți-am spus fără cuvinte, prin o singură sărutare, ceea ce trebuia să știi: te iubesc! Adio! adio, Mărie!

Zicând aceasta, mă rădicai cu demnitate și despărui în vălmășagul măștilor ce năvăleau din ce în ce mai numeroase cu apropierea miezului nopței. Apoi întorsei capul și zării pe Micuța reașezându-se gânditoare în misterioasa noastră poziție din dosul columnei.

Tocmai atunci trecu lângă mine Feldeșul cu Prz.ikszewska.

— Vi-to no-ta că-ta am-lu să-ta ți-to spun-tu ce-to va-ta, zisei baronului în argotul studenților, care se cuprindea în aceea ca silabele să se despartă și după fiecare din ele să se adauge unul din aceste trei postpuneri: *to, ta, tu;* anume: *to* după vocalele *e* și /, *ta* după celelalte vocale, și *tu* după consune; încât frazul meu însemna simplu: vino că am să-ți spun ceva. Numai optspre/eei *bursi* în întreaga universitate vorbeau în perfecție și cu o iuțeală neauzită în această limbă, ce noi o numeam *totatutică.* Eu și Feldeșul eram recunoscuți ca doctori între ceilalți.

— Cum să las singură pe Măria? răspunse baronul.

— Trebui să-mi Iaci această slujbă pentru zece minute.

— Dar, scumpul meu...

— Lasă-mă clară pe mine să-i spun eu oarece la ureche.

Şi trecând din partea Victoriei, ii şoptii leşeşte:

— Domino, *czckom* le aşteaptă in salonul al doilea, lângă a treia fereastră.

— Vra să zică. d-ta îmi cunoşti secretul, domnule Chită?

— Se vede că aşa. Lasă braţul lui Rosen.

Victoria simţi că orice împotrivire la cererea mea ar fi fost primejdioasă şi, strângând mâna Feldeşului, ea îi zise:

— La revedere, amoraşul meu; până la viitorul bal mascat.

Cum? pân-atunci nu ne-om mai întâlni, îngerul meu.

— Nu ştiu; nu pot făgădui; nu atârn de la mine.

— Ncomcnosulc! cum să nu ai tu milă de patima mea, de focul meu, de chinul meu. de...

— îndatorire pentru îndatorire, iubite Feldeşe. Ţi-a venit rândul a-mi pruba amicia ta. Vezi acea mască, verde-pimbic din dosul columnei?

— O văz; dar ce-mi pasă mie...

— Ţie nu. fireşte; căci ea... ea nu este Micuţa! dar mult îmi pasă mie, fiindcă încep a o iubi şi trebuie să-i dovedesc amorul meu. până acum respins, prin un ce eroic, care răpeşte şi supune inimile femeilor. Abordeaz-o şi fii scandalos cu ea; eu mă voi apropia atunci şi te voi provoca la duel; tu-mi vei da carta şi eu iţi voi răspunde cu a mea... De la sine se-nţelege că duelul va li numai imaginar! se cere efectul şi nemica mai mult!

— Vei li mulţumit!

Şi baronul merse repede spre Micuţa, pe când eu însumi mă furişai după columnă, auzind şi pândind totul, dar fiind totodată nevă/ut de către biata păseruică.

— Te cunosc, măscuţă, zise Rosen. aşezându-se lângă Micuţa. Ce de mai fiorini stors-ai de la mine! Aş vrea să ne rennoim cunoştinţa...

Sărmanul baron nu ştia cu cine vorbeşte. Auzindu-1, eu abia îmi puteam reţinea râsul.

— Te-nşeli, domnule, răspunse Micuţa cu o voace despreţuitoare şi voia să se scoale.

— Ia lasă, puică, marafeturile la o parte, întimpină baronul, apucând-o de talie.

în acest moment apărui eu, parcă trecând din întâmplare, fără însă a mă uita la actorii scenei.

— Domnule Ghiţă! zise cu tulburare Micuţa. D-ta mă cunoşti şi, prin urmare, eşti dator a mă apăra.

-- Până la moarte, domnişoară! Cine eşti, domnule? adăusei, puind mâna pe umărul baronului şi măsurându-1 cu mândrie de la cap până la picioare. Cine eşti? răspunde!

— Ia, sum o mască, precum mă vezi, şi te poftesc. prietene, să-mi slăbeşti umărul, căci, zău, nu sum prea răbdător!

— Mă jur că nu te voi lăsa să faci un pas, auzitu-m-ai? mai-nainte de a-mi declara numele tău.

— Această declarare oare va avea ea urmări? trebui s-o ştiu pentru ca să nu-mi perd vorba în vânt, domnul meu.

Baronul îmi întinse carta sa. şi eu, lăsându-i umărul, ii dedei p-a mea.

— Mâini la opt ceasuri ne vom întâlni, domnule baron.

— Pentru plăcerea dumitale, domnule Tăciune.

Am rămas iarăşi faţă-n faţă cu Micuţa; dar, mulţumită politicei mele. împrejurările s-au schimbat cu desăvârşire. Acuma frumoasa mea privea in mine pe un cavaler din evul mediu, gata a jertfi zilele pentru o singură slabă mişcare a mânuţei sale. Cine ştie, gândea ea în sine, dacă-l voi mai vedea vreodată! cine poale ghici dacă mâini dimineaţă glonţul sau sabia adversarului nu-1 vor întinde mort pe câmpul luptei: şi eu, numai eu sum cauza...

—- Ghiţă! zise cu-nduioşare Micuţa, tu nu trebui să le baţi, eu nu vreau, eu nu-ţi dau voie.

Precum vedeţi, înlr-o scurtă minută, din ..domn" am devenit Ghiţă, din „dumneavoastră", *tu.*

......Ce auz. Mărie? Nu mă-nşel oare? Tu ai vrea să trăiesc? tu mă iubeşti?

— Făgăduieşte-mi că nu te-i bate.

— E cu neputinţă! onorul mai pe sus de toate! Fi-voi demn de dragostea ta, dacă m-ei vedea tremurând ş-ascunzându-mă denaintea armei unui om, provocat de către mine însumi?

— Dar dacă el te va ucide?

— Voi peri voios, ducând cu mine în mormânt credinţa că mor iubit de tine!

— O, Doamne!

— Această întâlnire, oh! poate să fie pentru noi cea de pe urmă, Mărie; de aceea, am o rugăminte...

— Ce să fac? nu ştiu ce să zic!

— Dacă baronul mă va ucide, trămite la tatăl meu, a cărui adresă o vei găsi între hârtiile mele, acest inel cu marca familiei, care trece în neamul nostru de la părinţi la fii. în saltarul de sus al biuroului, vei afla zece mii de fiorini în bilete de bancă şi actul de danie pe numele tău...

Să nu gândiţi, domnilor, cum că, în adevăr, saltarele mele ar fi văzut vreodată măcar zece mii de parale; însă, în ajunul unei morţi care nu era să sc-ntâmplc, interesul meu cerea ca sablau o idee cât mai frumoasă despre starea mea financiară. în aşteptarea biletelor promise în nefiinţă, prezintai acum Micuţăi inelul meu; ceea ce era încă o viclenie; căci de pe tăciunele mareei, iubita mea recunoştea, fără ca să i-o fi spus eu însumi, călcându-mi oarecum firească modestie, cine anume e dănuitorul celebrului *necessaire*.

Micuţa plângea sub mască.

— Recondu-mă acum la mama; şi...

Aici glasu-i s-a rupt ca o coardă, din care artistul voieşte a scoate neşte sonuri mai pe sus de puterea instrumentului.

— Şi? ai zis „şi", sufletul meu? n-ai sfârşit...

— Şi dacă moartea te va cruţa... îţi voi jertfi rămăşiţa vieţei.

— Nu-ţi vei întoarce cuvântul?

— Nici în astă, nici în ceea lume!

După un jurământ atât de pompos, începurăm a căuta prin saloane pe rătăcita doamnă Pacht, pe care am găsit-o, în fine, intrigând pe un consiliar de stat cu capul alb şi pleşuv ca al sfinţilor.

Aci ne-am mai strâns de mână ca nealtădată, şi mă depărtai, după ce auzisem cuvintele Micuţăi către d-na Ana:

— Hai acasă! mă doare capul...

Bravo! iată ce se cheamă a face treburi! Ulise în *Odiseea* n-a fost mai isteţ în născocirea şi gruparea stratagemelor!

Astfeli cugetam eu cu mândrie, căutând pe feciorul meu în toate unghiurile clubului, până ce-1 zării, tocmai în salonul al treilea, strâmtorat într-un colţ de către amăgită Victoria, care, luându-1 de pre costum drept mine, îi povestea ruseşte, franţuzeşte, leşeşte şi nemţeşte conversaţia sa cu Rosen, şi-n zadar cerea de la el povăţuiri mai departe; căci ascultătorul Ditrich, ţiind aminte porunca, nu răspundea nici prin cel mai mic cuvânt.

— Ah, iată şi d-ta, domnule Ghiţă! Fiindcă-mi cunoşti taina, spune-mi, pentru mila lui D-zeu, ce s-a întâmplat oare cu prietenul d-tale? închipuieşte-ţi că de două ceasuri întrebuinţez în deşert toată elocuinţa mea, pentru a scoate din gura lui măcar un singur son.

— Aşa-i politica amicului meu, dragă măscuţă. El va vorbi la timpul oportun, iar până atunci nu vei putea stoarce de la dânsul nemic, căci amicul meu e mare diplomat!

Şi plecându-mă la urechea lui Ditrich, care asculta cu uimire laudele ce-i dam şi cari el nu le înţelegea, îi zisei:

— Ia blana ş-aşteaptă-mă afară.

Ditrich ieşi fuga.

— Ciudat lucru! chiar de necrezut! zise Victoria, văzând alergarea lui Ditrich. De pe modul, în care el vorbi aseară şi-n ia-seară, nu l-aş fi putut socoti ca unealta unui alt; şi cu toate astea, văz că d-ta, un copil, — iartă-mi această franchetă —, i-ai fi poruncind!

— El e Mefistofeles al meu, neneacă! Citit-ai *Faustul* lui Goethc? Adio!

Şi mă făcui nevăzut.

Ieşind afară, găsii pe Ditrich fără palton şi fără domino, aşteptându-mă cu blana.

— Strigă o birjă; iar singur du-tc acasă şi culeă-le; cu voi dormi în târg.

— Ştii unde şade doftorul Negus? întrebai pe droşcar. suindu-mă în sanie.

— Cum să nu ştiu, cuconaşule! chiar acum am dus la d-lui un boier la cărţi.

— Iute dară!

Şi lungindu-mă in sanie, intonai cântecul studenţilor, făcând să răsune pustiitele uliţe şi serjanţii poliţiei să despere de a nu mă putea opri ca pe un pedestru...

III
ZIUA A TREIA

Doctorul Negus, un tânăr de douăzeci şi trei sau patru de ani, năltuţ, subţire, smolit la faţă, coroiat la nas, cu ochi mari, sprâncenat, cu o frunte destul de bine desemnată; avea una din acele figuri cari plac şi se par frumoase la întâia vedere, mai cu seamă pentru un nefizionomisi, dar resping pe un cunoscător prin un nu-ştiu-ce egoist ic. mârşav, viclean; un nu-ştiu-ce săpat în liniile frunţii, în îndoitura nasului, in trăsăturile buzelor, in schimositura zâmbetului, în focul ochilor; mai în sfârşit, un nu-ştiu-ce întipărit în toate deodată şi cu neputinţă de a se analiza în amănunţime. Nenorocirea femeilor e de a nu aprofunda nemica. Judecând lucrurile numai pe dasupra, ele strigau: *„Monsieur Negus est charmant!"* şi *monsieur Negus* devenise, în câteva luni, doctor favorit al damelor.

Negus finea cursul de Medicină, când eu intrai la Drepturi. Ne-am cunoscut la baronul Rosen, la care toţi paraziţii universităţii aveau facultatea lor... de a mânca. fiindu-le urât să şază la masă singuri... cheltuind din pungă. De atunci încoace Negus, care n-a zăbovit de a recunoaşte in mine o natură cu totul necapabilă de a crede în lilosolia morală, s-a făcut prietenul meu cel mai intim, deşi niciodată nul invitam la masă. din cauza... că budgetul nu prevedea cheltuieli extraordinare; şi peste o săptămână el îmi descoperi din amicie o taină, cunoscută de toată lumea, dar care m-a adus mai târziu la descoperirea unei alte, necunoscută de nemine.

Negus avea o amantă, de care nu ştia cum să se desfacă. „Am promis, zicea medicul nostru, că o voi lua a doua zi după doctorizarea mea... am promis înaintea marturilor... înţelegi c-ar ii o neiertată nebunie din parte-mi d-a-mi închide viitorul pentru totdeauna... Ea-i cusutoreasă... cum oare să facem?" „Pentru ca să te pot sfătui în cunoştinţa cauzei, ar trebui s-o văz, să-i pătrund caracterul..." „Aş fi fericit de ai putea încă să-i placi..." „Şi să mă prinzi; nu-i aşa? Hai la dânsa!" Soiica era o frumoşică copilă de şasesprezeci ani, delicată, melancolică, sentimentală. Ea iubea pe Negus ca o nebună. Dintru-ntâi, voiam s-o curtez; dar văzându-mi munca zadarnică, mă otărâi, cu o generozitate cam silită, a fi numai amicul bietei fete. cel puţin pân" la o vreme. Peste o bucată de timp, Soiica se îmbolnăveşte. Viind tocmai atunci, din întâmplare, eu mă aşezai într-o cămăruţă învecinată, cu capul plecat pe mână, pentru a nu auzi de aproape vaietele copilei şi plânsul mumei. Intră Negus, scrie o reţelă şi trimite pe bătrâna la spiţerie. — Să iai, dragă Sofică, câte o linguriţă de ceai la jumătate, numaidecât la jumătate de oară; iar eu mă duc, voi veni deseară, mă grăbesc. Zicând acestea, Negus sărută pe Sofica şi ieşi, fără a fi visat măcar despre prezenţa mea. După ce se-ntoarse muma cu o sticluţă, ieşii şi eu, promiţând a le revedea cât mai curând. Peste o zi mă abat la Sofica! ea era moartă. Pe fereastră se afla sticluţa cu reţeta deasupra. Azardul m-a împins a-mi arunca ochii pe eticheta sticluţei: *câte o linguriţă de ceai dimineaţa si seara.* Crima lui Negus apăru întreagă înaintea ochilor mei. Imi adusei aminte cuvintele lui: nu ştiu cum să scap de ea. Fără a rosti un cuvânt, mă zvârlii din odaie afară şi mă repezii drept la locuinţa lui Negus. „Ştiu totul. Negus! Ştiu totul!" ,.Ce fel de tot?" „Sofica a murit!" „Fatalitate! O iubeai?" ..Să iai, dragă Sofică, câte o linguriţă de ceai la jumătate..." Aici Negus a sărit de pe scaun ca opărit şi m-a apucat de mână. „Cine ţi-a spus aceste cuvinte?" ..Mai ştiu şi altele: câte o linguriţă de ceai dimineaţa şi seara..."

Alergând în goana calului de la Sofica la Negus, eu mă aflam sub înrâurirea unei voci interne, strigânde: „răzbună peirea nevinovatei jertfe!" Eram o simplă unealtă a sentimentului. Cugetarea n-a avut nici o parte, cât de mică, în purtarea mea, până la minutul, când mă văzui faţă cu Negus şi pus în trista alternativă sau de a-l acuza înaintea dreptăţii, cerând autopsia răposatei, sau de a mistui în sinu-mi cunoştinţa crimei, devenind părtaş prin interesata mea tăcere. Presupuindu-se că legile vor pedepsi pe Negus, au din aceasta va urma învierea Soficăi? Ca acuzator al doftorului, în cazul de faţă, în loc de a câştiga în opinia publică, oare nu voi fi eu încă bănuit pentru nefaşonabila mea familiaritate cu neşte cusutorese? Şi apoi, oare judecătorul nu mă va întreba: „de ce n-ai cercetat reţeta lui Negus chiar când ai auzit cuvintele lui? de ce o aşa idee ţi-a venit în cap tocmai după moartea Soficăi?..." Mi-a trebuit câteva secunde pentru a vedea realitatea poziţiei în care m-am vârât. „Propriul folos mai-nainle de toate!" îmi zisei drept încheiere. „Viaţa socială decurgând din combinarea intereselor individuale — urmai mai departe în mine — datoria omului e d-a-şi păzi cămeaşa sa; treaba Provedinţii e d-a face ca păzitorii cămeşilor individuale să aibe nevoie unul de altul. Eu unul mi-oi împlini misia; Provedinţa împlincască-şi pe a sa, cum va şti mai bine..." Acuma înţelegeţi în ce mod, îngropând in mine misteriul sticluţei, am ajuns a fi creditor de recunoştinţă al lui Negus; un creditor de nu iubit — ceea ce ar fi contra naturei — cel puţin temut şi ascultat.

Intrând în salon, văzui numai tot ftiese de joc. Ştosul, pichetul, vistul domneau despoticeşte în această societate, împăcându-se şi urmând unul după altul, ca boierii Adunării Obşteşti. Căutând un locuşor mai retras, zării într-un colţ al odăii un individ, care se caracleriza prin aceea că în toată viaţa sa el n-a fost nemica alta decât numai sadea jurnalist.

Neminc n-a putut afla, vreodată, unde şi din ce părinţi s-a născut, sau unde şi când a studiat, sau ce ştia şi ce nu ştia domnul Wahlstimme. Când d-lui scrise primul articol într-o foaie periodică oarecare, lumea a citit cele dentâi

rânduri, apoi a aruncat ochii asupra iscăliturii, şi azvârli numărul ziarului, zicând numai atâta: „ce secătură!"

Wahlstimme a urmat a seri, oamenii au urmat a nu citi scrierile lui; şi cu toate astea, el ajunse în fine a-şi face o reputaţie de jurnalist! ajunse la aceea ca semnătura lui să devină în ziar un lucru tot atât de neapărat ca titlul sau ca indicaţia tipografiei! ajunse a fi respectat chiar de acei, şi mai cu seamă de acei cari nu l-au citit niciodată!

Atunci Wahlstimme a început a purta pantaloni infinitaminte scurţi şi plete infinitaminte lungi, ca semne de liberalism extrem; a început a nu răspunde la nemica şi a întreba despre toate, dupre obiceiul oamenilor mari; şi s-a otărât a funda o foaie a sa proprie, în care se cuprindeau regulat următoarele:

1. O revistă politică interioară, al carii înţeles era că: dacă nu mă veţi asculta, veţi peri.

2. Un articol de fond, care voia să zică: veţi peri, dacă nu mă veţi asculta.

3. O revistă exterioară, în care se afirma, pe baza depeşelor telegrafice sau a foilor străine celor mai veridice, că, bunăoară, Garibaldi a încetat din viaţă.

4. Corespondinţe, adecă minciuni iscălite de către autorii lor, ceea ce dovedeşte, orişicum, un mare curaj morale.

5. îndemnări de a subscri în favoarea, de pildă, a beduinilor, cari n-au mijloace de a înfiinţa o operă în centrul Africci; dar mai adevărat numai în favoarea redacţiunii.

6. Fapte diverse...

Eu credeam a nu fi de prisos, ca duelul meu cu Rosen să figureze în faptele diverse ale domnului Wahlstimme; aşadară, îl abordai cu aerul de acea profundă admiraţiune, ce se cuvine unui marc literat, mare patriot, mare om de stat, mare filantrop!

— îmi pare bine că vă întâlnesc, domnule Wahlstimme! poate nu ne vom mai revedea...

•— De ce?

— Mâini demineaţă mă bat în duel.

— Cu cine?

— Cu finlandezul baron Rosen, coleg al meu de facultate.

-— Nu-I cunosc.

— Un june temerari care a cutezat să susțină odată in societate că d-ta...

— Ce?

— O! dar lucrul nu merită de a fi raportai.

— Din contra, din contra! a susținut, zici d-ta, că eu...

— Voi repeta dară chiar cuvintele baronului: .,d. Wahlstimme a izbutit să pară a fi ceea ce nu este'.

Jurnalistul s-a făcut că nu aude cuvintele mele, şi reîncepu interogatoriul:

— Cu ce armă vă bateți?

– Cu carabina.

— Curios! şi la câți paşi?

-— La zece.

Care e motivul duelului?

Baronul a cutezat să fure de la mine papucul amantei mele.

Cine e amanta dumitale?

O jună albinosă, cu ochii roşi ca trandafirul şi cu părul mai alb decât crinul!

îmi dați voie a anunța evenimentul chiar în foaia dc mâini?

—- Dacă aceasta vă face plăcere!

— Eu voi presupune în articolul meu că d-la ai ucis pe baronul Rosen; întâmplându-se cumva altminte, voi rectifica faptul in foaia de poimâini.

— Atunci să presupuneți mai bine că baronul m-a ucis pe mine.

•-• Mă unesc şi cu asta.

Wahlstimme ceru o bucală de hârtie, scrise câteva rânduri, şi rugă pe Negus de a le trimite pe dată la tipografia ziarului...

Iată dar. că dc la a doua zi cu nu mai existam peniru publicul Germaniei întregi, şi chiar pentru oricine citea nemțeşte!

După ce toți musafirii s-au împrăştiat unul câte unul; după ce slugile au strâns mesele verzi şi lampele. ş-au

aşezat scaunele în jurul odăii; după ce am rămas numai eu şi" doctorul, i-am povestit scurta mea intrigă cu Micuța, scopul falsului meu duel cu Feldeşul. şi cerui să-mi Iacă o amputație.

— Amputație? înnebunit-ai. Spițeriile? d-apoi nu eşti rănit!...

— Vrei să zici, doctore, că am o rană imaginară? Ei bine! fă-mi o amputație tot atât de imaginară! închipuieşte-ți. bunăoară, că vezi o gaură cât colea în fruntea mea, şi urmează cu regularitate dupre cum te invață chirugia. Ş-apoi îndată, fără zăbavă; sunt acum şase ceasuri şi la opt şi jumătate trebuie să mă duci acasă în cupeul lău, lungit fără mişcare ca Guslav-Adolf după bătălia de la Lutzen. Apucă-te. *parbleti.'* Micuța mă aşteaptă, cum te aştepta intr-o vreme răposata Sofică...

Numele Soficăi a produs un efect nedescris. Din negru, Negus deveni rădăciniu. Fără a întâmpina prin un singur cuvânt, el ieşi în odaia de alăture, aduse un plastir, > bucată de pânză ceruită şi bortelită ca o sâtâ. corpii. comprese, bandaj... şi peste câteva minute eram imbodolit la cap ca un paşa turcesc cu trei cozi şi mă studiam cu mulțumire pe mine însumi în toate oglinzile salonului, zicând, ca junele d. Maiorescu în cursul său public: „Lumea este o iluziune!'" Erau doi inşi amputați, unul în oglindă. cellalt înaintea oglinzii... şi nici unul rănit!

Mai trebuieşte ceva, Negus? Sum prea rumen Ia față pentru un rănit în frunte! N-ai cumva vro biloseală?

Doctorul aduse o sticlă cu prafuri şi mă prefăcu înlr-o mumie din timpul lui Ramses: mă văzui galben ca şi când inii mai rămâneau numai trei secunde de viață.

Nu mai era timpul de a ne culca: soarele s-a rădicat sus. Ni s-a servit ciocolată şi Negus ordonă a se inhăina caii. Tocmai atunci un curier ni aduse ziarul ..Wahrheit" (..Adevărul"), foaia celebrului Wahlstimme. unde am găsit între altele:

„Un evenement deplorabile a avut loc chiar in momentul în care scrim aceste rânduri. Doi studenți străini, finlandezul baron Rosen şi moldovalahul Ghiță Tăciune s-au certat din cauza papucului unei june albinose. Lucrul

a ajuns la o provocațiune, şi duelul a urmat astăzi in zori de zi, la zece paşi, cu carabina. D-l Tăciune a căzut mort. Noi deplângeam această catastrofă, cu atât mai mult că nenorocitul june moldovalah a fost un amic intim al nostru şi un admirator sincer al ideilor noastre politice."

Abia avui timpul dc a striga „bravo!" văzându-mă ucis cu atâta sânge rece de către viteazul jurnalist, cum iată sosind o altă novitate: un jandar cu două scrisori, una de o mărime şi culoare ordinare, alta în o mică copertă trandafirie şi pecetluită cu o *inimă* de bulină. Doctorul deschise pe cea dentâi şi citi cu glas:

„Iubite Esculape!

Femeia mea se află *un peu mal* de câteva zile; simte *une maigraine terrible:* găseşte dară *lă-dessus* o oară liberă *pour la voir.*

Al domniei-tale amic şi serv
Mapppsch"

— Spune că voi veni la 9 şi jumătate, zise Negus jandarului, care ieşi îndată, cu toată vederata sa dorință dc a studia mai îndelungat cadavroasa mea față şi legătura de la cap.

— Ascultă, bădiță, urmă el către mine, cu ți-oi citi şi cellalt răvaş, nu-i vorbă; însă te rog, din amicie, să ții secretul.

— Fireşte! cum se țin toate secretele de amor între prieteni.

Negus amirosi scrisoarea, zicând: *„miile fleurs!"* şi apoi citi:

„Tiranule,

Văz cum mă răsplăteşti pentru sacrificiile mele. Iată o săptămână de când nu mai vii. Te aştept sau... te voi desprețui!

Până acum a ta credincioasă
Fani

Post-scriptum. Ştii că bărbatul nostru se duce la tribunal de la 9 ceasuri. Te sărut de o mie de ori, scumpul meu!

F."

— Scrisorile procurorului cu soția sa ne sosesc foarte la timp, zise Negus după o pauză de răzgândire. Falsul tău duel şi imaginara ta rană o să facă numaidecât o marc zvonă pen târg; deci, pentru ca să nu urmeze cumva vro cercetare legală, eu voi căuta să previu pe Mapppsch cum că totul e o glumă, un rămăşag, o jucărie... Gânditu-te-ai la aceasta, bre?

— Ba n-am avut când, frate; şi mă-ncredințez, că eram să fac cât pe ce o straşnică dobitocie, cu toate că sum legist!

Negus sună clopoțelul.

— Tu, Max şi cu Johann veți merge cu mine; după ce vom ajunge la casa d-lui, îl veți scoate din cupeu şi-1 veți duce pe sus, ca şi când ar trage de moarte. Mă-nțelegi? zise el camerdinerului, care-1 asculta cu gura căscată, ca pe un predicator latinesc de la biserica papistaşă. Hai acuma! adause Negus către mine, şi am ieşit.

Şezând în trăsură, am improvizat următorul cântec în felul tuturor improvizațiilor, şi care zugrăveau planul meu în privința Micuței:

Dracul, petrecând pen lume,
Şi-a făcut un groaznic nume:
Toți fugea, fugea, fugea,
Cum de dânsul auzea!

în sfârşit de ciudă mare,
El, se zice bolnav tare,
Şi, lungindu-sc pe pat,
Pelea popii a şi dat!

Oamenii cu bucurie
S-au grăbit pe loc să vie,
Şi-ngropându-1 cu alai,
L-au trimis departe-n rai!

De atunci, cu-ocaua mică
El se plimbă fără frică;
Şi lucrându-şi după plac,
Strigă: „doară nu sum drac!'

Aci am ajuns la poarta casei d-nei Pacht.

Până acum n-am avut trebuinţă de a descri edificiul respectabilei mele ga/de si personalitățile celorlalţi chiriaşi amabili ai mei megiaşi. Urmând metodului matematic, am definit mai-nainte de toate centrul; de aci nu-mi va li greu a plimba o rază împrejur, din punt in punt, şi-ndată veţi avea o cereonlerinţă!

Zidirea întreagă se alcătuia din rândul de jos, rândul de sus şi o mansardă. In rândul de sus locuiam peste sală eu şi însăşi stăpâna casei cu prăsila. In rândul de jos se alia sub mine o băcăneasă văduvă după trei băcani, de la care toţi studenţii clartalului luau pe datorie ţări. sardele etc; sub d-na Pacht un francez parlumar cu soţia sa. şapte fete şi trei băieţi, vrâslaţi treptat, începând de la patru luni şi până la nouăsprezeci ani. In mansardă petreceau cu locuinţă, deasupra mea. două modiste; şi deasupra d-nei Pacht, trei studenţi de la şcoala veterinară.

Când cupeul lui Negus s-a oprit la poartă, parfumarul. *monsieur* Jules. deschise uşa, scoase capul de la care se răspândea mirosul a nu ştiu câte sule de esenţe, işi apăsă pe ceafă scufica de lână albastră, şi rosti cu un aer de Talleyrand: ..C*/ *doii circ que'que ehose!"* Tot aluneca o mână nu tocmai de cele mici. a început a şterge de sudoare unul din geamurile de la o ferestruică a mansardei, si apoi zării migăind ca în lampa magică figura uneia din modiste. *Fniulein Gretchen.* cea cu ochi-dc-bou. după cum bătrânul Omcr numea pe blonda Mincrvă.

Max al lui Negus deschise portiţa cupeului.

— Mai încet! strigă doctorul. Nu vezi în ce stare se află rănitul, dobitoculc? *Mon cher monsieur Jules!* adause el, *prelez-nous voire secours! O, mon Dieu! Quel nmlhcur!*

--- *Que vois-je! M'sieur Ghitzu blesse!*

în acest minul amândouă modistele, câleşiirei veterinarii, proprictăreasa ţărilor, cei zece moştenitori ai parfumerici cu mancele şi muma lor. Cati şi feciorul meu erau deja afară!

Bietul Ditrich. ce-şi închipuia acuma pe stăpânul său in gura morţii, işi frângea manile şi işi smulgea părul, aducându-şi aminte, pesemne, că răposatul nu ia plătii leala pe trei luni.

Veterinarii au început a explica modistelor diferinţa dentre un om rănit şi un câne împuşcat.

Franţuzimea năcăjea pe Negus pentru a alia *le pourquoi* a ranei.

Cati alergă ca o căprioară sus şi se-ntoarse cu doamna Pacht şi Micuţa. Dar sărmana duducă nici a avut când să vază bine pe cavalerescul său apărător de la balul mascat: ea a leşinat pe pragul uşii, căzând fără simţiri pc scară; şi îndată grupa privitorilor s-a împărţit în două: modistele. băcăneasă şi francezele au rămas lângă mine, veterinarii şi francezii s-au aruncat să ajute Micuţei, atracţia sexului fiind o lege fizică ca şi atracţia newtoniană!

Max m-a rădicai de suptsuori, Johann m-a luat de picioare, Negus îmi sprijinea capul. *Fniulein* Gretchen îmi ţinea mâna dreaptă, uitându-se la mine cu o nespusă îngrijire, plină de o sensibilitate curat nemţească; *Fniulein* Annchen, modista cea mai lânără, bălaie ca un *pudel,* îmi ţinea mâna stângă, strângând-o convulsiv din o prea mare simpatie; francezele ciripeau; băcăneasă sforăia: cu astfel de alai am fost scos din trăsură. Micuţa, Cati şi d-na Pacht se făcură deja nevăzute o dată cu partea bărbătească a societăţii. Cu ochii aproape de tot închişi, fui suil in odaia mea şi lungit în aşternut. Negus a rugat apoi pe toţi să iasă, a tras zăvorul uşii. şi am rămas numai noi.

Nebun de bucurie, am sării din pat.

— M-ai îndatorat. Negus, până la mormânt! ii zisei. sărutându-1 în gură cu încântare. Ha, ha. ha! era să mor de râs... nu de rană! De-acuma mă dezbrac şi mă culc. Tu să treci la d-na Pacht şi s-o rogi. s-o rogi foarte mult. a mă priveghea în lipsa ta.

Las'pe mine!

-- Poate ţi se va înfăţişa prilejul de a şopti vro două cuvinte la urechea Micuţăi. Spune-i că prezintă sa mi-ar uşura durerea... căli e cunoscută cauza duelului...

Şi celelalte!

Eram deja dezbrăcat şi întins pe perne, când Negus luă ziua bună. îmi dori ispravă, şi ieşi.

Ditrich, intrând pe vârful degetelor, se apropie de mine.

-- Cuconaşule!

— Of!

— Cuconaşule!

— Uf!

— Cuconaşule!

— Ah!

— Cuconaşule!

— Tu... eşti... cheamă... pe... Ca-ti... Oh!

Ditrich reveni peste un minut cu slujnica d-nei Pacht. Făcui lui Ditrich semn cu mâna ca să iasă.

— Ce nenorocire s-a întâmplat cu d-voastră, domnule! a început Cati, ştergând lacrimile ce-i curgeau din ochi, ca şi cand ea ar fi mâncat o oca de hrean. Cine ar fi crezut! De aţi şti cât de mult sufere duduca! D-ei de aseară mi-a spus tot! n-a dormit toată noaptea..., astăzi văzându-vă rănit a leşinat, se pare c-o să aibă friguri, de slăbiciune nu poate sta în picioare... Doctorul, care v-a adus pe d-voastră, îi rânduieşte acum neşte doftorii...

— Doftorii?

Eram cât pe ce să mă arunc din pat, auzind despre doftoriile lui Negus şi reamintindu-mi în o clipă istoria Soficăi! Abia m-am putut stăpâni şi urmai cu vorba mai liniştit, trăgând glasul „cu limba de moarte":

— Dra-gă... adu... rețe-ta... s-o... văd... ca... să... nu... ştie... nime... D-ar... veni... dudu-ca... de... seară.

Sprintioara Cati n-a zăbovit a-mi aduce reţeta. Fiind prea bolnav pentru a o putea lua în mână, rugai pe frumoasa mea să mi-o ţie înaintea ochilor, şi apoi citii:

Rp. Ambrae levant.
Scrup. j.
Pulv. Cantharid.
Scrup. jft
Acei. Morph.
Drachm. jfi
Sacchar. albi.
Unc. j.

M.f. atque divide in XII partes aequales.
D.u. La ceas un praf.

7

18xî7 Dr' Ne8us-

Până aci am reprodus din cuvânt în cuvânt, chiar din literă în literă, manuscriptul lui Ghiţă Tăciune, coleg al meu de la universitate***, carele s-a împuşcat sunt acum câteva săptămâni, şi cum s-a împuşcat! tocmai în noaptea cununiei sale cu o domnişoară frumoasă ca un înger, de spirit ca un demon, şi înzestrată — ceea ce lipseşte şi îngerilor şi demonilor — cu cincizeci mii de galbeni în numărătoare!!

Micuța s-a găsit pe masa răposatului, într-o copertă sub adresa mea şi cu următoarea epistolă:

„Prietene!

Sinuciderea mea este un anacronism. Adevăratul ei moment a trecut sunt deja şapte ani. De atunci eram mort în idee, şi dacă nu mă ueideam în realitate, cauza era că nu voiam ca lumea să poată presupune din parte-mi măcar o umbră de pusilanimitate. Oamenii ar fi zis: el s-a ucis pentru că nu şi-a putut face o poziţie în societate, pentru că suferea de lipse, pentru că... şi aşa mai departe. Ei bine! îmi trebuia cincizeci mii de galbini; îmi trebuia o soţie ca fecioara, căriia îi las numele meu, şi nemica al meu afară de nume; îmi trebuia toate astea pentru ca să capăt, in fine, dreptul de a mă împuşca. L-am câştigat scump acest drept! Ce va spune lumea? Aş dori prea mult s-o pot ghici. Nu-i rămâne până nici clenciul de a mă declara de nebun, căci atunci o vor dezminţi lungile mele diplome de doctor în legi şi licenţiat în litere!! Aşadar, oamenii vor fi siliţi a crede, fără alte comentarii, că m-am împuşcat simplu pentru că am obosit dc a trăi. Cauza ţi se pare, poate, a fi cam curioasă? Crede-mă, amice, cine trăieşte prea repede, osteneşte întocmai aşa ca acela care aleargă prea iute; şi unul şi altul ajung la scopul lor mai curând decât broaştele ţestoase ale umanităţii! dar o dată ce au ajuns la scop, ei nu mai au ce face...

îţi las un manuscript pe care nu l-am sfârşit, fiindcă m-am oprit, din întâmplare, pe descrierea reţetei; şi atunci mi-a venit ideea de a rămâne comic până şi în ajunul sinuciderei: e foarte natural de a muri vorbind de reţete! Tu ai cunoscut toate personajele *Micuței;* deci. adună-ţi

suvcnirile, şi sfârşeşte singur acest scurt epizod din scurta mea viaţă!

Al lău — vorba să fie — *Ghiţă!"*

Am primit cu bucurie amicala însărcinare a nenorocitului meu - vorba să fie -- Ghiţă, .şi, cu ajutorul hârtiilor sale postume, am reuşit a complecta cele *Trei zile şi trei nopţi din viaţu unui stiuimte.*

Micuţa a căzut în laţul lui Tăciune chiar în ziua imaginariului duci cu baronul Rosen. Reţeta Iui Negus, compusă din opium şi gândaci de turbat, a făcut minuni in această împrejurare.

A doua zi. Tăciune s-a sculat teafăr din pal, dar n-a ieşit din casă vro două zile, păstrând astfeli buna-cuviinţă şi... legătura de la cap. Aceste două zile au fost pentru el un adevărat paradis al lui Mahomet, redus la o singură *hurie.*

In a treia zi Micuţa incepu să-i amintească despre „necesitatea cununiei".

— Ai uitat, iubito, că nu am vârsta legiuită; să mai aşteptăm un an sau... sau doi ani.

— Promite-mi înaintea mamei: nu-ţi cer altceva, scumpul meu!

Să promit?... bine... chiar mâini o să vorbim cu cocoana Ana.

După-masă, Ghiţă îşi dezlegă capul şi alergă la baronul Rosen.

Ce nou, Spiţeriule? Tot târgul vuieşte despre duelul nostru şi despre rana ta. Văzut-ai astăzi pe Măria'.'

- Ai un noroc fabulos. Feldeşule!

•• Spune mai degrabă!

Aşteapt-o pe ea azi in odaia mea. pe la unsprezece deseară.

- Pe ea?

Ţi-am spus o dată.

Nu glumeşti?

Pe cinste; totuşi...

Totuşi?

Să nu cumva să aprinzi lumânarea.

Oare să fiu asa de urât?

— Mă poţi crede, că eu unul nu te voi măguli in astă privinţă

Fie cum zici; mă învoiesc; n-am ce face!

— Mai este ceva.

— Mai este?

Să nu vorbeşti cu Micuţa.

— Nu tc poci înţelege!

— La bal mascat' toate glasurile sunt acoperite şi se par deopotrivă: acolo, sub mască, ai putut scăpa cu una cu două... dar trebui să-ţi spui cu franchelă că ai o voace foarte nemuzicală, şi mă tem ca domnişoara să nu se sperie! E cam deprinsă a leşina.

Ş-apoi tot aşa are să fie?

— Ba numai la început, bădiţă, până ce-ţi vei face o cale bătută...

— Primesc şi asta; însă, dacă ea singură va incepe a vorbi?

Urmcazâ-ţi drumul fără a răspunde!

O dragoste originale!

Cu atât mai romantică!

Dar tu. unde vei dormi? eu unul te previu că-mi păstrez postul până demincaţă.

-- *A ia bonne heure!* eu mă voi pitula unde va da târgul şi norocul!

Baronul, parfumat ca o calfă dc neguţitori, întră într-amurgul în apartamentele lui Ghiţă. unde I aştepta Ditrich. prevenit de către stăpânu-său: pe când insuşi Ghiţă juca in biliard, palavragea şi râdea ca un nebun, curtând trei arfiniste in calineaua ..Chateau aux Ileurs".

La unsprezeci oare punct. Micuţa ieşi pe vârful degetelor din odaia sa. trecu cu mare pază coridorul, deschise încetişor o uşă şi... iat-o cuprinsă in braţele baronului. Tot atuncea, Ghiţă ieşea din „Chatcaux aux Ileurs". cântând:

Marlhorough sen va-t-en guerre.
Miroton. . . . .

şi-şi îndrepta paşii acasă!

După ce se sui pe scară, eroul nostru avea înaintea sa două uşi: cea din dreapta ducea în odăile lui, cea din stânga în odăile d-nei Pacht. El se opreşte, pare a sta pe gânduri, apoi bate de trei ori la uşa vechei actoriţe, care odihnea dc un ceas pe sânul... Morfeului.

— Cine-i acolea? răsună dinîntrul o voace speriată.

Ghiţă deschide uşa, şi d-na Ana îl recunoaşte la slaba lucire a candelei denaintea icoanei sântului Sigfried, cel cu istoria zmeului.

— Ce să fie, domnul meu? o tragedie?

— Ba numai o melodramă, doamna mea!

Ghiţă îi arătă cu mâna patul deşert al Micuţei.

— Undc-i Măria? o, Doamne!

— Fiica d-voastre e în odaia mea, în convorbiri misterioae cu baronul Rosen.

Doamna Pacht sări din pat, uitându-şi de tot costumul de noapte, vreau să zic lipsa costumului şi se răpezi la uşă.

Ghijă o reţinu.

— încă un pas şi-ţi pcrdc pe sărmana fetiţă, care se află acuma foarte înaintată pe calea norocului.

— Adevărat spui! voi strânge pe toţi chiriaşii, voi întră cu marturi...

— M-aţi înţeles de minune; însă mai este ceva la mijloc. Mai-nainte dc a fi a baronului, Măria a fost a mea şi chiar acuma ea îşi închipuieşte, pe-ntuneric, că se află lângă mine! Eu am vândut-o baronului, am vândut-o, doamna mea, precum se vinde un faeton puţin uzat, dar ieşit din modă. Neeesariul dc abanos a fost din partea baronului; şi eu l-am prezintat în numele meu; duelul de mai deunăzi a fost o poveste; în sfârşit, am întrebuinţat mii de viclenii pentru a ajunge la scopul meu... Baronul nu trebui s-o ştie! Cătaţi ca Măria să nu mă dea de gol; altfeli ca este perdută!

D-na Ana izbi uşa şi zbură pe scara ce ducea la mansardă; de aci ea se pogorî în rândul de jos, şi-n câteva secunde reapăru însoţită dc două modiste, trei veterinari, băcănească şi *monsieur* Jules cu tot neamul! Se înţelege de la sine că hainele nocturne ale acestei societăţi nu erau nicidecum „ca intr-o zi de sărbătoare".

Ghiţă redeveni nevăzut: el merse liniştit înapoi la „Château aux fleurs" pentru a sfârşi o partidă de *chegle,* cântând astă dată: *„Te souviens-tu? disait un capitaine..."*

Când gloata chiriaşilor doamnei Pacht se ivi cu o mulţime de lumânări înaintea baronului şi a Micuţei... simţul de pudoare şi frica legii dc presă nu-mi permit a descri starea în care se afla tocmai atunci fericita păreche. Ovidiu a zugrăvit-o de mult latineşte:

„Nune juvai in teneris dominae jacuisse lacertis;
Si quando, lateri nune bene juncta meo est..."

Duduca a leşinat dupre obiceiul pământului. Feldeşul se învălătuci în plapumă, se sculă în picioare ca statua lui Dante, şi începu:

— Protestez...

Nu ştiu ceea ce s-a petrecut mai departe, afară numai de rezultatul care a fost îndatorirea baronului de a lua pe Micuţa dc soţie.

Pe la două după miezul nopţii, Ghiţă, obosit ca un cal de poştă şi tăcut ca un peşte, reintră în stăpânirea apartamentelor sale, porunci lui Ditrich să afume, nu ştiu pentru ce, în toate colţurile iatacului, şi adormi apoi, plănuind modul în care o să vorbească de-acum înainte cu baronul, cu Micuţa, cu Victoria etc.

Feldeşului nici în cap i-a plesnit vreodată d-a se îndoi dc buna-credinţă a amicului său; interesul d-nei Ana şi al Micuţei a fost, fireşte, de a nu-1 dezminţi în această privinţă. Peste o săptămână, baronul zice *adio* universităţii şi se cunună cu duduca. Ghiţă a asistat la biserică, a jucat şi a băut la nuntă, a fost cel întâi a ferici pe tineri.

Oricât de nepăsător în alegerea mijloacelor, eroul nostru avea o inimă bună. Cununia Micuţei era o fatalitate pentru vechea amantă a Feldeşului, şi el, Ghiţă, se simţea a fi singura cauză a fatalităţii. Peste câteva zile, el vine la noua baroneasă, pe când bărbatul său nu era acasă.

— A, viclcanule! tot nu mă uiţi?

— Nu uit niciodată pe amicii mei şi tocmai de aceea am venit la tine cu o rugăminte.

— Refuz, orice să fie.

— Vom vedea, cucuţo, dacă ţi-a da mâna. Mai-nainte dc a te lua, baronul a avut o întreţinută...

— Şi d-ta cute/i a-mi povesti neşte asemenea mârşăvii.'

— Fără „d-ta" şi Iară „mârşăvii", dragă baroneasă, ne cunoaştem de aproape. Aşadar, biata întreţinută, *la povera niţ>azza,* a rămas acuma, din pricina ta, lipsită de pane şi murind de foame. Păcat! Cer de la line, de la d-ta, de Ia d-voastră. să faci sau să faceţi ca baronul să-i dea pentru asigurarea viitorului şase mii de fiorini!

Şi oare cum crezi tu că eu voi stărui în favorul unei...

-— Te-ntreh o dală pentru totdauna: vrei sau nu.' da sau ba?

Nu; de o mie de ori. nu!

— Chiar astăzi voi descoperi Feldeşului adevărul intrigei noastre: ne vom bate, vei rămânea poate văduvă... eu unul ţiu prea puţin la viaţă!

Ghiţă s-a sculat să iasă.

— Opreşte-tc! încă un minut! cât eşti de sălbatec!

După mai multe vorbe şi răzvorbe. Micuţa s-a îndatorat a stoarce de la bărbatu-său cele sase mii de fiorini. Ghiţă a fost însărcinat din partea Feldeşului d-a duce banii la Victoria.

Peste nouă luni după acest eveniment, frumoasa polonă a născut un fiu, care fu botezat sub numele românesc de Şerban.

Ghiţă n-a trăit cu Victoria mai mult dc un an şi a lăsat-o, drepi moştenire, lui Negus. într-o zi, când ea era dusă de acasă, doctorul deschise cu o cheie falsă sipeţelul de sub pat. scoase cele şase mii de fiorini, şi de atunci na mai dat cu ochii dc săraca jertfă. Astăzi ei se judecă. Cu această ocaziunc, un mare număr de învinovăţiri, până acuma dosite, s-au grămădit asupra capului lui Negus. Unii zic că sc va osândi la lucrări publice; alţii susţin cum că va scăpa, fiind sprijinit de cucoanele cutare, cutare si cutare.

Jurnalistul Wahlstimme e unul din apărătorii lui Negus pe calea publicităţii...

OAMENII DRACULUI.
LEGENDĂ

După ce se născuse pe pământ neamul omenesc, fie dintr-o maimuţă, fie dintr-o ciupercă, fie chiar din pietriş, destul că nu mai era nici pietriş, nici ciupercă, nici maimuţă, ci era un dobitoc mai pe sus de toate dobitoacele, dobitoc cu două tălpi pe o şchioapă de ţărână şi cu o mie de gânduri în nemărginirea cerului — după ce dară se născuse pe pământ neamul omenesc, au trecut veacuri peste veacuri, cine poate să le mai cunoască sama, şi-n toată curgerea celor zile după zile şi ani după ani hăt-hăt, strămoşii noştri cei dc la început erau fericiţi.

Dar de ce oare să fi fost fericiţi ei atunci şi numai atunci, pe când astăzi se văietă până şi împăraţii? Apoi de! Omul e fericit dacă se simte bine la trup şi bine la suflet: trupul tare prin sănătate şi sufletul neclintit în credinţă.

Nu-i vorbă, şi pe atunci li se întâmpla străbunilor noştri câte un neajuns trupesc sau sufletesc: ba că pe cutare îl durea capul, ba că-i murea cutăruia un tată sau un frate, ba altele mai mari şi mai mărunte. De n-ar fi suferinţă, nici fericire[a] nu s-ar pricepe, căci fericirea este de a birui suferinţa: omul cel tare prin sănătate şi neclintit în credinţă dovedeşte în clipă orice neajuns. Când îi suferea trupul, el se ducea pe câmp sau în pădure, îşi căuta un fir de iarbă cum şi-l caută căţelul sau pisica, nemerca şi se vindeca. Când pătimea sufletul, omul îşi rădica cugetul la Dumnezeu şi mângâierea era gata. Şi tot aşa, dc ieri până astăzi, de astăzi până mâini, cu firul dc iarbă şi cu Dumnezeu, cu cel mai de jos şi cu cel mai de sus, omul era fericit, iar dracul crăpa de ciudă.

Şi mult se mai gândi dracul ce să facă. Nici nu-i trecea prin cap să alerge la ajutorul muierii. Povestea cea cu Eva este o clevetire de-ale lui Moise. ciufutul cel nerecunoscător, care uita că numai o inimă de femeie il scăpase chiar pe dânsul din valurile apei. De când e lumea lume, femeia a fost totdauna mai bună decât bărbatul, şi nu era dracul atât de năuc încât să-şi caute o unealtă tocmai în partea cea mai dumnezeiască a omenirii. Pe femeia n-ar fi putut dracul s-o înşele, şi dacă adesea o înşeală pe ea bărbatul, pricina este că el o prinde prin dragoste, şi prin dragoste prinzi pe însuşi Dumnezeu, iar dracul nu ştie să iubească, căci de ar şti — n-ar mai li drac.

După multe veacuri de gândire şi dc răzgândire, necuratul şi-a zis intr-o zi: bravo! şi a pornit-o pintre oameni. Mergând el şi tot mergând, iată că vede pe unul care nu făcea altceva pe lumea cea albă decât numai şi numai câte un (leac: ba vâna la muşte şi Ic omora, ba se repezea după câte o broască şi o spinteca, ba călca cu piciorul câte un gândăcel şi aşa-şi petrecea toată ziulica. Asta-i omul meu. îşi zise dracul; e prost şi e rău totodată; tocmai ce-mi trebuie mie. Şi prefăcându-sc într-un cărăbuş, Ucigă-1 Toaca păşeşte încetişor în calea omului. Omul se repede să-l prin/ă. Aş! Cărăbuşul de văzut se vede. dar când să pui mâna pe el. nu pipăi nemic; incă o dată. lot aşa; încă o dală. iarăşi degeaba.

— Ce drăcie să mai fie şi asta!'.'

— Nu e drăcie, omule, îi răspunde aidoma cărăbuşul. Nu e drăcie. Eu vin de la Dumnezeu ca să-ți spun o vorbă marc.

— Dec!

— Oamenii voştri sînt neşte gogomani. Când vreunul se îmbolnăveşte, umblă zăpăcit pe câmpii şi pen păduri, căutându-şi buruiana cea de leac. N-ar li, oare. mai cu minte să se vindece bolnavul fără a umbla atâta?

— Ba da.

— Unul dintre voi trebui să strângă el tot felul de buruieni şi să le aibă la îndemână. Când se îmbolnăveşte altul, vine la dânsul. îi plăteşte o nemica țoală şi-şi capătă leacul. Cel cu leacurile ii zice: ia buruiana cutare sau cutare, că doară eu le cunoc pe toate şi le ştiu mai bine ceti

trebui. Celălalt cum să n-o crează, când îl vede aşa de procopsit?

— Sc-nțelege.

— Şi bolnavul se mulțumeşte, şi doftorul câştigă. De ce, oare, chiar tu să nu fii doftor?...

Apoi cărăbuşul să făcu nevăzut, dar in urma lui mult timp se mai auzea in văzduh bîzăitura:

Disec
„Recipe",
Misce
Deci pe,
Caeca,
Neca,
Seca,
Sic!

Aceasta a fost cea dentâi diplomă de „doctor în medicină".

Dracul apucă pe un alt drum. Intr-o poiană el zăreşie, aşezat pe iarbă verde, un om care mânca un vițel întreg, iar după vițel bea o vadră de vin, ştergându-se alene pe buze şi tot cântând o doină pc naş. căci gura îi mai morfolea încă o rămăşiță de artan. ..Asia-i omul meu, îşi zise dracul; e lacom şi e leneş totodată; tocmai ceea ce-mi trebuie mie." Şi prefăcându-sc într-un cristei. Naiba începe a da târcoluri împrcgiurul fălticului.

— Ce cristei frumos! buiguieşte omul. Cum le-aş mai prinde, de nu mi-ar fi lene! Cum te-aş mai mânca! încai de-ai fi ceva mai măricel, cât o găină, ba cât o gâscă, ba cât un curcan...

—. Eu nu sînt pasere, omule, ci vin de la Dumnezeu ea să-ți spun o vorbă mare.

— Dcc!

— Oamenii voştri sînt neşte gogomani. Când vreunul sufere sufleteşte, scoate un adânc suspin şi se roagă fierbinte cătră Dumnezeu de se mângâie. N-ar li, oare. mai cu minte a se mângâia fără a mai suspina şi fără a se tot ruga atâta?

Bada.

- Unul dintre voi trebui să alcătuiască lot felul de rugi şi de suspinuri, unele mai aşa şi altele mai alminlerea.

după cum e şi firea suferinţei. Când cineva pătimeşte, vine la celălalt, îi plăteşte o nemica toată şi capătă cele de cuviinţă. Cel cu tipicul citeşte el la rugi şi trage el la suspinuri, ba mai zice încă pătimaşului: „Fă slujba cutare sau cutare, că doară eu le cunosc pe toate şi le ştiu mai bine ce-ţi trebuie". Celălalt cum să n-o crează, când îl vede aşa de procopsit?

— Se-nţclege.

— Pătimaşul se mulţumeşte, iar popa câştigă. De ce, oare, chiar tu să nu fii popă?

Apoi cristeiul s-a făcut nevăzut, dar numai de departe, de departe se mai auzeau răsunând, pe glasul al optulea, scârţietoarele rânjete ale dracului:

Ale-lui!
Ale-lui!
Ale-lui!
Osana:
Na!
Aghios:
Os,
Os,
Os!,
(Te<pos)
(A<ey>oî)
De ros!

în aceeaşi zi, dară, din mila dracului, sărmana omenire a căpătat un doftor şi un popă. Doftorul omora la muşte, la broaşte, la gândăcei, şi-ndopa pe bieţii bolnavi cu buruieni. Popa mânca cât trei, bea cât şase, ierta altora câte un păcăţel, iar sie-şi ierta câte şaptezeci şi şapte de păcate, şi toate acestea în numele lui Dumnezeu.

Cu doftorul s-a dus sănătatea la dracul; cu popa s-a dus la dracul credinţa! Şi când se-ntâmplă din când in când câte un suflet înalt, care să treacă peste tipic, rădieându-se printr-o luminoasă cugetare până la Dumnezeu, până la Alfa şi Omega, până la neţărmuritul izvor al Iubirii, jil Dreptăţii, al Adevărului, al Bunului şi al Frumosului, atunci popii zbiară că-i eretic. Iar când cineva cutează a vindeca pe un frate fără să aibă o teşcherea la mână, doftorii îl trimit la puşcărie, căci dânsul nu avea dreptul de a se băga în:

Disce
„Recipe"
Misce,
Decipe,
Caeca,
Neca,
Seca,
Sic!

Şi aşa, din acea zi, fericirea a pierit din lume, nu prin nevasta lui Adam, nu, ci prin doftor şi prin popă. Nu poate fi fericire trupească, unde nu e sănătate; unde nu c credinţă, fericire sufletească nu poate să fie. Necăjiţi de boale, amărâţi de nenorociri, oamenii s-au apucat a se tot certa unii cu alţii; şi cine era mai tare, acela da in cap celui mai slab, iar vicienii legau la gard pe cei nepricepuţi. Atunci, minunea minunilor! chiar dracului i s-a făcut milă de biata prăsilă omenească; şi pentru ca certele să se petreacă mai cu forme, mai încet şi mai liniştit, chiar dracul ne-a dat nouă o nouă drăcovenie: pe avocat.

Am isprăvit povestea, şi tocmai acum îmi trece un fier ars prin inimă. Cum a făcut şi cum a dres dracul, lucrul dracului este că: fără popă şi fără doftor omul nici să se nască, nici din lumea asta să se care nu poate. Ca mâine o să-mi vie rândul să plec, pe cellalt tărâm, şi atunci doftorul nu va vrea să-mi dea răvaş de înmormântare, zicând că nu e sigur că eu am murit; iar popa nu mă va primi în cimitir, strigând că eu n-am fost pravoslavnic. Cei de făcut? Din gheara doftorului şi din falca popei nu va vrea pe mine să mă scape nici avocatul cel cu paragraful din pravilă, căci — dc! — şi dânsul c tot al dracului.

Incălecai pe-o şa
Şi v-o spusei aşa:
Ca să nu strig, am scris;
Ca să nu plâng, am râs...

POVESTEA CRINULUI

Comme l'aust. je nai plus qu'un deşir, cest d'apprendre.
De cherchcr. d'expliquer ce Dieu qui vit en moi:
Mais en vain je lappelle. il ne veut plus m'entendre
Dcpuis que j'ai perdu l'aveugle et pure foi.
l.assc et pâlc. jc sens ma jeunesse volagc
Seloigner ă grands pas et. sans la reienir.
Je la iaisse passer. n avani plus le courage
Ni de la rappeler. ni de m'en souvcnir...

Ji'i.ih HAMJI-.I'. *l./issiuule*

I)-şo,ir;i I I:isdcu |ic c;il;it;ilc. dup;'i n;ilurfi ilc Menţin

Trecuse zece zile de la înmormântarea copilei mele.

Şedeam, citind despre dânsa — şi despre cine altul mai puteam eu citi în acele momente! — citind despre dânsa o noliţă publicată atunci de Clavel în *La Roimumie.*

Ajunsei la locul unde se aminteşte dragostea răposatei pentru poveşti:

„Cest charmant, ce qui montait de ce cocur virginal; cest delicicux ce qui passait sous ce front pur!

On ne l'a su, pour la premiere Ibis, que l'annee derniere, ou, cedant â des longues sollicitations, meme palernelles, la jeunc fille-poete a enfin consenti â Iivrer â la publicite quelques unes de ces fraîches et delicieuses poesies qu'elle a enfermees dans un reliquaire sous le titre de: *Bourgeons d'Avril.* Bien que Ie titre soit aussi modeste que l'auteur, ces bourgeons sont de bellcs Ileurs bien epanouies. L'eclat en est irise, la parfum en est doux: tout y est franc, tout y est jeunc, tout y est pur.

Voici, par exemple, Ies *Contes bleits.* Des contes bleus pour Mile Julie Hasdeu?...

Dans le discours emu plein d'un beau souffle d'oraison funebre •— qu'il a prononce, au nom de la Revisia nouă», devant le cercueil, lorsque le cortege a lait halte â rAcadcmie, mon confrerc Gion, du «Românul» a dit:

«Cest avec plaisir et admiration que j'ai elendu, l'annee derniere. Mile Julie Hasdeu disculer Ies haules speculalions de la philosophic contemporaine, trancher et elucider avec une phenomenale penctralion Ies questions historiques et artistiques, et diriger la conversation avec la richesse d'erudilion d'un savant de premier ordre. avec le gout et la grâce fascinante de la jeunc lille.»

Des *Contes bleus* donc pour cette savante?

Oui, des *Contes bleus,* car clic Ies aime. clic Ies adore. Pcu lui importe qu'on la raille sur ce point. Elle se complait dans le fantastique domaine de ces contes oii elle nous lait vivre en pleine feerie. Tout y prend *âme et parole..."

Da; îi plăceau ci poveştile atât de mult, încât, deja bolnavă, se apucase a traduce franţuzeşte *Basmuhle* lui Ispirescu.

Dar acuma, îmi zisei eu, acuma cand spiritul ei fluturează poate lângă această masă, unde nu o dată scriam noi amândoi în serile cele lungi de toamnă, ea aşezată la un capăt şi eu la celălalt, acuma de ce nu i-aş scrie o poveste? Şi anume povestea, pe care mi-a tot frământat-o mintea în ultimele două nopţi, când şedeam veghind la patul suferindei.

Şi luând condeiul în mână, am scris pe un petec dc hârtie:

POVHSTKA CRINULUI

în acest moment intră în odaia mea un vechi prieten, care putea să-mi înţeleagă durerea, căci are şi el un singur copil.

Văzându-mă cu condeiul în mână şi aruncând o cătătură asupra petecului de hârtie, el mă întrebă cu mirare:

— Cum? Tu mai poţi scrie?

— Mă pot spovedi. Spovadă, iată tot ce mai rămâne omului în cele din urmă, până a nu-1 cuprinde piroteala morţii...

A fost odată ea niciodată. Au fost un împărat şi o împărăteasă: împărăteasă frumoasă, împărat voinic; dar ei nu făceau copii. După multe zile şi mulţi ani de dor şi de suspin, cică, în sfârşit, le-a dat Dumnezeu un copil, dar nu un băiat, ci o fată. Ce folos! Pentru a moşteni împărăţia trebuie sabie, nu furcă.

La o săptămână după naştere, iaca şi cele trei Ursitori la leagănul pruncei.

— Va trăi câtu-i lumea! zise una.

— Va muri înainte de a fi cunoscut traiul! zise a doua.

— La măritiş să nu se gândească, dar la însurătoare da! a adaus cea de a treia.

Mama moaşă, care auzise sfatul Ursitorilor, rămase încremenită: credea că s-o fi îmbătat cele trei zâne dc vorbesc în bobote.

Drăguţă era copila de s-o sorbi într-o lingură cu apă; şi de ce creştea, de aceea se făcea tot mai mândră la chip, mai dulce la inimă, mai înţeleaptă la minte, mai cu vino-ncoace la orice apucătură. Era o floare între flori şi pace bună. Nu degeaba îi pusese şi numele *Lilia.* O iubea împăratul de i se scurgeau ochii după dânsa; dar fata e tot fată.

— Ce-i dc făcut? zicea mereu împăratul şi stătea întruna pe gânduri.

— Mai aşteaptă, îi răspundea împărăteasa, că doară va da Dumnezeu să mai facem şi un pui de zmeu.

Trecea însă ceas după ceas şi băiat, ca în palmă. într-o zi, împăratul se scarpină la cap, se mai scarpină încă o dată, îşi încreţeşte fruntea şi zice împărătesei:

— Ştii ce, nevastă? eu am auzit din bătrâni că o fată se preface în flăcău, dacă merge în genunchi până la izvorul de unde bea apă curcubeul...

— Am auzit-o şi eu, împărate, de la Moş Crăciun şi de la Baba-Ana.

— Ei, atunci?...

— Atunci, haide să încercăm!

Şi au trimis ei pe biata domniţă să cerce îngenuncheată marginile pământului, căutând cu lacrimi pe faţă, în sudoare şi-n neodihnă, minunata apă a curcubeului pe care n-o găsea nicăirea. în lunga şi obositoarea sa cale, ca culegea flori luminoase şi mirositoare, din cari împletea cunună peste cunună, uimind văzul şi răpind minţile privitorilor; şi tot merge înainte, înainte, înainte, dar din fată în băiat nu se mai schimba.

Dumnezeu îi dăduse un glas de se mişcau pietrele când apuca ea să cânte o doină. Atâta bucurie mai avea şi dânsa. Cânta, cânta mereu, şi numai cântecul îi mai uşura ahturile. Cânta ca apele, când trecea pe lângă râuri; cânta ca frunzele, când străbătea o pădure; cânta ca ciocârlia la răsăritul soarelui şi ca privighetoarea după soarc-apune.

Acum duioasa Lilic se deprinsese cu truda, şi începuse ea însăşi a crede că e cu putinţă să se facă flăcău din fată.

— Lasă, mamă, — şoptea dânsa împărătesei •—, lasă, mult a trecut, puţin a mai rămas.

Dar zilele se strecurau una după alta, şi apa curcubeului tot nu se mai afla.

„Să căutăm un alt mijloc", — se gândi atunci împăratul —; şi trimise porunci în toată împărăţia şi rugăminţi pe la toate ţările celelalte, ca să se strângă la curte toţi doftorii din lume.

Curgeau doftorii droaie, doftori mari, doftori mici şi doftori mijlocii. împăratul îi primeşte cu cinste şi-i întreabă:

— Voi, care ştiţi toate câte-n soare şi-n lună, nu ca babele cele ce cunosc numai doară buruienele pământului, spuneţi-mi din cărţile voastre cele năzdrăvane dacă se poate sau nu din fată să se facă băiat. De-mi veţi arăta voi că nu se poate, atunci îmi voi lua şi eu inima în dinţi şi mă voi pleca denaintea crudei ursite, care aşa va fi hotărât, pesemne, ca neamul meu cel vechi şi luminat să se stingă printr-un cap dc muiere.

Un singur doftor, ba şi acela dintre cei mititei şi nebăgaţi în samă, răspunse cu îndrăzneală:

— Nu se poate, împărate! Mulţumeşte-te cu isteţimea cea firească a domniţei, pe care nici un bărbat n-o întrece la darurile cele mai frumoase ale minţii şi ale sufletului; dar niciodată ea nu va putea să mănânce ca un bărbat, să bea ca un bărbat, să-i îndure sânul şi plămânii câte rabdă bojocii şi pieptul voinicului. Până acuma toate au fost bune. Nu i-a stricat umblarea după apa curcubeului, căci a văzut multe şi a învăţat multe, dar mergea tot între cerul senin şi între iarba verde, cântând la flori şi la stele. De acum înainte, opreşte-te, împărate!...

— Dec! Tocmai tu te-ai găsit mai moţat! - îi zise răstit împăratul. Dumnealor să mi-o spună, cari sînt mai ceva decât tine: se poate, or nu se poate?

Ceilalţi doftori toţi au strigat într-un glas:

— S-ar putea, Măria-ta!

– Şi-n ce chip anume s-ar putea? întrebă din nou împăratul.

— Să ne laşi a ne mai gândi...

Sfatul doftorilor împăratul l-a spus apoi împărătesei. Au mai chemat amândoi pe domniţa, ca sâ-şi dea şi ea părerea.

— Lilio dragă, sufletul tatei, vrei tu să te faci bărbat pe deplin?

— Cum să nu, răspunse măreaţa copilă în sufletul căriia se altoise de demult dorul cel fierbinte al părinţilor, şi [care], mai ales, asculta ea orbeşte în toate pe lată-său, după cum şi tată-său nu-i ieşea niciodată din voie.

Peste nouă zile şi nouă nopţi, trei doftori dintre cei mai ţanţoşi, aceia adecă cari scrie leacuri peste leacuri câte la o sută de bolnavi pe ceas, fără a mai avea vreme şi poftă dc a le cunoaşte păsul vreunuia din ei, se înfăţişează denaintea împăratului, aducând cu dânşii un fel dc stâlp, cu două cuţite încrucişate dasupră-i şi cu o roată la mijloc, pe care, când o învârteau, cuţitele făceau: ţac, ţac.

— Prcanălţate împărate, — zise unul dintr-înşii, — după ce anume se cunoaşte că domniţa e fiica Măriei-tale?

— Negreşit după chip, după- boiul feţei, după ochi, şi nas, şi gură...

— Bine! Vrea să zică capul domniţei trebui să rămână aidoma şi numai trupul să i se prefacă?

— Cam aşa.

— Să chemi, dară, Măria-ta pe domniţa şi să-ţi aducă şi vrun flăcău zdravăn şi trupeş.

împăratul făcu semn, şi i se împlini porunca.

Atunci doftorii au aşezat pe flăcău în rând cu domniţa, au pus între amândoi la mijloc stâlpul cel cu pricina, aşa că cele două cuţite veneau în dreptul gâturilor, apoi au întors roata ţac, ţac, şi cât ai clipi din ochi, amândouă capetele au fost tăiate şi mutate dintr-odată: capul domniţei s-a aşezat pe gâtul flăcăului, iar capul flăcăului pe gâtul domniţei, şi aşa de iute, aşa de iute, încât capetele şi trupurile n-au avut răgaz să moară, ci s-au lipit bine-binişor fiecare la locul său.

Marc e meşteşugul cel doftoricesc!

Să li văzut minunea minunilor! Căpăţâna cea oacheşă, mustăcioasă şi voinicească a flăcăului se mişca încruntată pe trupuşorul cel subţire şi alb al domniţei; pe când căpuşorul domniţei, un chip de zână, se mira el însuşi, simţindu-se înfipt într-o manină de trup, cu un grumaz de taur, cu neşte braţe numai vână, cu mâini şi picioare ca neşte butuci.

— Halal! strigă împăratul, nemaiştiind de bucurie. A mulţumit domneşte celor trei doftori; a dat o frumoasă zestre fetei celei cu mustăţi; apoi pe Lilia a botezat-o Crin, moştenitor al tronului împărătesc, şi de aci zor-nevoie să-i caute o mireasă.

Vorba aia: capul face, capul trage. Capului i se pleacă picioarele, iar nu picioarelor capul. Trupul flăcăului, cât timp îl stăpânise capul cel grosolan, nu se temea de cald şi de frig, de vânturi şi de ploi, de orice greu şi de orice restrişte. Pumnul cel gros al voinicului turtea atunci pe un bivol; l-ar fi turtit şi acuma la adică, dar căpuşorul cel gingaş al lui Crin nu-1 lăsa să omoare nici măcar o muscă. O vijelie, o furtună, trăsnete şi fulgere îi erau nemic altădată; acuma, de sufla o boare ceva mai tare, junghiul era gata. Vezi bine, orice s-ar zice, Dumnezeu n-a făcut pe om din bucăţi, ci tot unul câte unul din câte o singură bucată, şi-n fiecare bucată puse scaunul sufletului în cap, nu în picioare. Doftorii însă, afară de cel mititel şi nebăgat în samă, n-o spusese împăratului; şi, poate, nici dânşii n-o prea ştiau: căci de! cc-i pasă doftorului de suflet? Cu sufletul are a face popa.

Pe când era încă fată, umblând peste nouă mări şi nouă ţări, după apa curcubeului, domniţa căzuse tronc la inimă multor Feţi-logofeţi cu părul de aur. De frumoasă era frumoasă ca o rază ruptă din soare, cu ochii cei mari ce scânteiau a înţelepciune şi a nevinovăţie totodată, cu guriţa cea mică, al căreia zâmbet cald şi răcoritor te-nveselea şi fără voie. Care de care o peţise. Poate să-i fi plăcut şi ci vreunul. Dar copila vrea eu orice preţ să se facă băiat; ş-atunci ce-i. mai trebuiau băieţi? Ca mâine — îşi zicea ea în gândul său — va veni vremea să-mi iau nevastă.

Şi aşa s-a şi întâmplat.

Acum împăratul strânse la curte, aducându-le de prin toate laturile împărăţiei sale, pe fetele cele mai minunate, tot una şi una, şi le puse giur-împregiur ca o grădină de flori, zicând lui Crin să-şi aleagă dintre ele o mireasă.

Dar cine avea să aleagă? Negreşit capul. Şi măcar că picioarele lui Crin călcau a bărbat, însă căpuşorul lui cel drăgălaş judeca şi simţea femeieşte. Nici o fată nu-i plăcuse.

— Lasă, tată, pe altă dată. Astăzi, nu ştiu cum, nu-mi vine nici una la socoteală...

Altă dată tot aşa.

Şi tot aşa încă o dată.

Şi de câte ori răspundea: „lasă, tată", o lacrimă îi uda genelc-i cele lungi.

într-o zi şedea împăratul pe gânduri şi se uita mâhnit pe fereastră. Iată că trece un dric cu şase cai, iar în cosciug era fata ceea cu mustăţi, pe care cum a zărit-o, împăratul, şi-a adus aminte.

— Dar de ce a murit copila? întrebă împăratul pe un cioclu.

— Apoi cum să nu moară, Măria-ta; că nu era nici băiat, nici fată...

I-a trecut împăratului ca un fier ars prin inimă. S-a tras cu groază dc la fereastră, s-a gândit ce s-a gândit, apoi s-a repezit spre odaia lui Crin şi s-a uitat pe gaura uşei.

Fosta domniţă, acuma, pasămite, băiat, şedea încinsă cu sabia, un arc de o parte, un buzdugan de alta, şi cânta, cânta cu viersu-i de pasăre măiastră:

Frunză verde de sulfină!
Am fost fată ca o zână,
Fost-am floare pe pământ ,
Ş-acum nu ştiu ce mai sînt!
Nu mai am zile senine,
îmi trec nopţile-n suspine,
Aş iubi, şi n-am pe cine...
De ce moartea nu mai vine?..

împăratul şi-a înecat plânsul şi a tulit-o de la uşă.

„Vezi unde m-a adus sfatul doftorilor! Trebui să-i găsesc negreşit o mireasă..."

Dar când se gândea el aşa, iată că o altfel de mireasă intrase teptil în odaia lui Crin, i se lăsă pe piept, [îl] strânse în braţe, [îl] năbuşi cu sărutările ei...

Era Moartea.

Mirele nu-şi isprăvise cântecul, şi nu mai sufla.

Trăise ca bărbat; a fost înmormântat ca o dulce fecioară, pe care a dus-o la mormânt pe un car îmbrăcat

numai cu alb, cai albi, ciocli albi, douăsprezeci fete în alb împregiur, apoi cununi şi iarăşi cununi.

Plângea toată ţipenia de om, privind această grozavă nuntă a lui Crin cu Moartea.

Să vă mai spun oare bocetele împărătesei?

împăratul nu mai semăna a om: pielea i se lipise pe oase. ^

întors acasă de la groapă, el chemă pe doftori grămadă, porunci să se aducă stâlpul cel cu cuţite, strânse în curtea palatului o mulţime de fiare şi de dobitoace; apoi punea la stâlp câte un doftor şi câte o vită, învârtea roata, cuţitele făceau ţac-ţac, şi iată că pe trunchiul unui doftor vedeai cap de lup, sau de bufniţă, sau de bou, de câne, de pisică, de năpârcă, ba şi mai adesea câte un măgar, iar pe trupurile jivinelor câte un cap dc doftor: doftor marc.

De atunci, măre, se zice că toate fiarele şi dobitoacele au căpătat darul doftoricesc: când sînt bolnave, îşi caută ele înseşi cu botul câte o iarbă, o mănâncă şi se vindecă. Iar în noaptea spre Sân-Văsii, o singură zi pe an când le este dat de la Dumnezeu ca să poată grăi, să vezi cum toate vitele vorbesc letineşte întocmai ca doftorii.

De atunci s-a tras neamul doftorilor de astăzi, in cari omenesc e numai doară trunchiul, iar capul — fiară sau dobitoc.

Bătea două ore după miezul nopţii. Gătindu-mi povestea, mă simţeam atât de mişcat şi atât de obosit, încât îmi era peste putinţă a mă scula. Ţinând în mână condeiul, îmi rezemai capul de spatele scaunului, scosei un suspin, închisei ochii, şi...

Şi am murit fără s-o ştiu;
Părea că-i adormire,
Căci nu eram nici mort, nici viu.
Simţind o nesimţire;
Apoi o clipă n-a trecut,
Şi două firi depline,
Doi *eu* întregi s-au desfăcut
Dintr-unul singur mine:

Era un *eu* încremenit
Jos, cu condeiu în mână;
Sus, *eu,* cellalt, priveam uimit
La faţa-i de ţărână;
Şi mă-ntrebam: cum de putui
Să-ndur, o, Doamne sfinte!
Cincizeci de ani în pielea lui,
Eu — inimă şi minte!

Dar ce sînt eu? Şi m-am văzut
Icoană mult mai vie
A *eului* meu din trecut,
Plăpândă, străvezie,
Elastică nenchipuit,
Nenchipuit de fină:
Un vis, de Mirea zugrăvii
Din aburi şi lumină!

Ochirea-mi pătrundea uşor
Din zare până-n zare;
Citeam făţiş a tuturor
Ascunsa cugetare;
Eram stăpân să mânuiesc
Acel curent subţire,
Pe care oameni-1 numesc
Prcvăz. şi presimţire.

Cât zace-n lut, turtit mereu
De-a vasului povară,
Sărmanul duh cu mare greu
îşi face drum afară;
Din când în când, ca meteor,
El sparge neagra-i scoarţă;
Pedanţii zic în limba lor:
Materie şi forţă.

Cuvinte, tot cuvinte seci,
învălituri sărace,
La cari voi alergaţi în veci
Neştirea să vă-mbracc
Secretul vieţii nu-i brodii;

Şi numai doar poetul,
Atunci când este mai smintit
îi pipăie secretul!

Eu îl aflasem. Uşurat
Prin cugete senine,
Simţind că-s bun şi că-s curat,
M-am mai uitat la mine:
Deşi bătrân, eram frumos
Căci orice urâciune
Rămasc-n *eu!* cel de jos,
Gătit la putregiune.

El — rece, stins, înţepenit,
Ş-o lungă barbă sură:
De n-ar fi *eu,* l-aş fi numit
A mea caricatură;
Şi mă cuprinse vrând-nevrând
O milă. Când dodată
Un glas de înger fluturând
îmi /isc vorba: tată!

Era Lilîa, crinul meu.
Măiastră mea copilă,
Ce-mi apărea atunci când eu
Avui de mine milă;
Şi revărsând în ochii mei
Privirca-i desfătată
Cu mii dc stele şi idei
îmi zise iarăşi: tată!

Când ea pleca de pe pământ
A vieţei melc viaţă,
Cap genial şi suflet sfânt,
Frumoasă şi măreaţă,
M-a sărutat şi mi-a surâs
— Fecioară preacurată —
Dar ochişori-i s-au închis
Când vru să-mi zică: tată...

Sorbindu-i chipul îngeresc,
Şopteam: murit-a oare?
Să moară ea, când eu trăiesc?
Trăiesc, când dânsa moare?
Ş-alunci strigai: „ne-om revedea!"
Iar mintea-mi zbuciumată
Din gura moartei auzea:
„La revedere, tată!"

Şi revederea s-a-mplinit,
Când sufletele noastre,
Scăpând din lut, s-au întâlnit
Pribegi pe căi albastre.
Şi ea-mi zâmbea: apoi mai sus,
Pe braţu-mi legănată,
Mai sus şi tot mai sus m-a dus,
Zicându-mi: „haide, tată!"

Iar eu, ştiind cât de cu drag,
în lumea pământească,
Ea asculta pe vrun moşneag
în limba ţărănească
Rostindu-i basmuri româneşti
Cu fost-au-fost-odată,
Am întrebat-o: vrei poveşti?
— O, da; începe, tată...

Şi începui:

A fost odată ca niciodată. Au fost un împărat şi o împărăteasă; împărăteasă frumoasă, împărat voinic; dar nu făceau copii. După multe zile şi mulţi ani de dor şi de suspin, cică, în sfârşit, lc-a dat Dumnezeu o fată...

— Mai dormi încă? îmbrăcat? Sînt unsprezece trecute... strigă deodată lângă mine un glas, care nu avea în sine nemic ceresc.

— Ce?... Cum?... murmurai, zgâindu-mi ochii; şi văzui denainte-mi pe prietenul de aseară.

Am venit să-mi citeşti *Povestea Crinului.*

— Vrea să zică, eu n-am murit încă?...

SONATA LA KREUTZER
(Dedicat cânelui meu din curte C'uti)

II faut ecorcher un Moscovite pour lui donner du sentiment.

MONTKSouiKii. *Esprii des lois.* livre XIV, chap. 2.

Consilierul de curte Ivan Ivanovici Kutoli. după ultima fotografie (St. Pctershurg. Neffsky-Prospekt. 73)

Am fost totdauna darwinist; adecă totdauna, chiar înainte dc Darwin, eu credeam că omul nu este altceva decât cea mai înaltă manifestațiune pământească a aceleiaşi energii care, pe trepte din ce în ce mai în jos, ni se înfățişează în alte dobitoace, în plante, ba chiar în cristaluri. Şi nu e de mirare că o crezusem eu înainte de Darwin, de vreme ce, cu atâtea mii dc ani înainte de noi toți cei de astăzi, o spusese deja jupanul Moise, genialul egiptean, ambițiosul bastard al fiicei lui Faraon. Totodată acelaşi Moise ne dă a înțelege că la om femeia stă pe scara evoluțiunii mai sus de bărbat, fiind un animal mai perfect.

mai „modern", mai de „prima calitate", deoarece este urzită după toți ceilalți, ca treapta cea mai superioară.

Femeie! De când pe dânsa o făcuse Dumnezeu,
El nu mai face nemica, fermecat de lucrul său,
Şi privind cu mulțumire la lumea cea zâmbitoare.
Zice: eu sînt rădăcină, dar femeia este floare!...

Darwinist dară până-n vârful unghiilor, eu nu mă împăcăm totuşi cu patronul meu Darwin în privința genealogiei neamului omenesc. Sub raportul anatomic, fără îndoială, omul se apropie foarte mult de maimuța: de orangutan, de goril, de cimpanze; dar sub raportul psihic, cred cu, noi ne asemănăm mai bine cu deosebite animale domestice, cari simpatizează cu noi, se silesc a ne înțelege, ne iubesc şi candidează pentru a deveni şi ei oameni.

Sînt acum câteva zile, eu am fost la o sintrofie, unde am văzut un gentleman scurt, sprinten, țanțoş, cu nasul încovoiat, fără musteți, cu două cotlete atârnate dc fălci, cu o căutătură semeață, şi care din când în când îşi umila peptul şi-şi rădica glasul mai ascuțit, ca şi când ar fi vrut să înceapă un cu-cu-ri-gu. II însoțea un domn gras, apăsat şi flegmatic, cu neşte frumoşi ochi mari, mari şi frumoşi, dar plini de o nătântoacă seninătate. El avea o gură largă-largă, cu buze supțiri-supțiri, mişcându-se paralel fiecare buză într-o direcțiune opusă, ca şi când ar rumega. Dasupra acestor buze sc aşternea o pǎreche de musteți rare, pe cari le umbreau apoi, ca un soi de polog străveziu, capetele unei alte părechi de musteți şi mai rare, ieşind pe furiş din fundul nasului. Când vorbea durduliul individ, răsuna o adâncă voce nazală, aproape ca un lung mu-u-u. Peptenătura fiecăruia din cei doi prieteni era şi ea caracteristică. Gentlemanul Cocoş avea un moț frizat dasupra frunții, un moț căruia îi lipsea numai culoarea stacojie pentru a fi o adevărată creastă; iar domnul Bou îşi tot îndrepta în sus, când cu o mână, când cu cealaltă, perii din dreptul tâmplelor, cercând a-şi construi cu orice preț pe cap două respectabile coarne. Nici unul din ei nu semăna câtuşi de puțin cu vreuna din acele nenumărate maimuțe, pe cari le văzusem eu la Hydc-Park in London şi în grădina zoologică din Amsterdam. Gentlemanul Cocoş era pentru mine o învederată evoluțiune *darwinicmă* dinir-

un *„Phasianus gallus";* domnul Bou — dintr-un *„Bos domesticus".*

Gândindu-mă la acestea, o firească asociațiune de idei mi-a adus aminte pe cânele meu din curte, pe care noi l-am botezat „Cuti", fiindcă de vro şase ori îl prinseseră hengherii şi totdauna el a izbutit să scape teafăr din *cutia* lor. Este un admirabil specimen dc câne ciobănesc, mare, puternic, cu păr sur foarte aspru, cu un lung bot negru, cu neşte ochi de-ți pare că ar vrea să-ji vorbească. Cuti nu e deloc rău. Cel puțin peste zi el nu muşcă pe nimeni, şi rareori i se întâmplă a face cuiva cinstea de a-l saluta printr-un lenevos lătrat. Există însă două excepțiuni semnificative din această regulă generală. Cuti nu poate suferi pe lampagii şi pe împărțitorii de gazete. în fiecare seară, când întră lampagiul în curte, slugile trebui să alerge ca să-l apere contra lui Cuti, care se aruncă furios ca să sfâşie pe bietul om. Tot aşa când se arată un împărțitor de gazete. Şi fiindcă lampagiii şi împărțitorii dc gazete se schimbă mereu, nu se poate zice să figura indivizilor supără pe Cuti, ci îl supără anume meseria lor. Fie nalt, fie scurt, fie bălan, fie oacheş, fie tânăr, fie bătrân, totuna: pentru Cuti este un principiu absolut impersonal de a nu primi în curte pe un lampagiu şi pe un împărțitor de gazete în genere, oricare ar fi înfățişarea lor cea idividuală. Ceva mai curios decât atâta. Uneori o gravă ocupațiune în bucătărie împedecă pe Cuti de a observa intrarea lampagiului în curte. Peste o oară, terminând minuțioasa analiză a osciorului de ros, Cuti iese din bucătărie şi — *hormribile dictu!* — vede în curte lampa aprinsă. Deci — îşi zice el atunci în gândul şi-n graiul său — criminalul a despărut, dar corpul delictului probează că el fusese pe aice, — şi Cuti se repede ea un adevărat judecător de instrucțiune, lătrând indignat la lampa cea aprinsă.

Intr-o zi, după ce împărțitorul de gazete, care îmi adusese pe „Moş Teacă", abia scăpă de a nu fi muşcat într-un chip mai puțin inocent decum sînt muşcăturile lui „Moş Teacă", eu am chemat pe Cuti şi i-am adresat următoarea cuvântare: „Măi Cuti, tu eşti un dobitoc foarte inteligent, adesea mai inteligent decât «Moş Teacă», care totuşi — cată s-o recunoaştem cu imparțialitate — uneori

este mai inteligent decât tine (Cuti da din coadă în semn de aprobare, dar fără a părea prea măgulit prin comparațiune). Lătratul tău la lampa aprinsă dovedeşte chiar, într-un mod necontestabil, aptitudinea ta de a combina silogisme, deşi n-ai învățat *Logica* d-lui Maiorescu, sau poate tocmai pentru că n-ai învățat-o (Cuti îmi linse mâna, ca să manifeste gratitudinea sa pentru acest compliment). Cum dară nu înțelegi tu că lampagiul^ şi împărțitorul de gazete sînt tocmai aceia pe cari un câne civilizat trebui să-i respecte mai cu deosebire? (Cuti a încetat a da din coadă, în semn că nu mă mai înțelege.) Lampagiul împrăştie întunerecul printr-o lumină materială, împărțitorul de gazete se presupune a împrăştia întunerecul printr-o lumină intelectuală, amândoi sînt considerați ca luminători ai noştri, şi tu — (Cuti s-a culcat, având aerul dc a fi obosit prin atâta morală) — şi tu, bestie, eşti un duşman al luminei!" Ultimele cuvinte fiind rostite cu multă energie, Cuti şi-a rădicat capul şi s-a uitat drept în ochii mei, ca şi când mi-ar fi zis: *„Que faire? Cest plus fort que moi!"*

Eu nu mă îndoiesc că, printr-o ulterioară evoluțiune darwiniană, Cuti al meu nu e departe de a deveni om. Dar ce fel de om? el, căruia îi desplace atât de mult orice aducător de lumină!

Peste câteva zile, în urma dialogului meu cu incorigibilul Cuti, eram culcat după-prânz, citind un jurnal, în care se vorbea despre uneltirile ruşilor în Bulgaria, despre spionajul muscălesc în Dobrogea, despre faimosul consul Imbecilidachi etc. „în sfârşit, voi scrie şi eu despre muscali — m-am gândit eu; nu mai pot aştepta; mi-a venit timpul; dar cum oare să scriu?" Cugetând la acest „cum oare să scriu?" eu simții ochii mei inchizându-se şi mi se părea că în jurul meu, cu monotonia unui adormitor tic-tac al ceasornicului, răsună silabele: ci-li-bi... li-bi-ci... ci-bi-li... bi-ci-li... im-be-ci-li... Deodată s-a auzit foarte limpede: *„vă kak pişite?"* ceea ce însemnează ruseşte în stilul elegant: „cum scrii dumneata?" Crezând dintru-ntâi că este româneşte, eu m-am speriat, am deschis ochii mari, am sărit sus şi — mă văzui pe o întinsă câmpie, a căreia nemărginire era acoperită de mii şi mii de câni de tot felul.

de toate culorile şi de toate mărimile, începând de la dulăi cât un viţel şi până la neşte javre cât o veveriţă.

„Vă kakpişite?" îmi repeta acum aievea un mare câne ciobănesc, în care cu uimire eu am recunoscut pe Cuti.

Eu:

— Tu, Cuti, îmi vorbeşti muscăleşte?

Cuti:

— Te rog, stăpâne, a nu-mi mai zice „Cuti", ci „Ivan Ivanovici Kutoff".

Eu:

— Fie! Dar ce treabă ai tu de a mă întreba pe mine cum scriu?

Cuti:

— Neapărat, stăpâne; d-ta ştii că în viaţa mea cea cănească nu-mi plăceau lampagiii şi împărţitorii de gazete. Toţi acei ce aduceau vreun neam de lumină mă supărau foc. Acuma dară, pe cale de a deveni şi eu om, adecă anume rus, căci pentru toţi cânii evoluţiunea cea normală, ca primul grad de umanizare, este de a renaşte muscali, îmi pregătesc de mai-nainte viitorul meu rol de cenzor. Voi fi cenzor în Rusia, cu rangul dc *nadvornăi savietnik,* adecă „consilier de curte", o mare înaintare asupra trecutei melc funcţiuni in curtea d-tale. Voi cenzura fără milă orice carte sau publicaţiune periodică. Voi şterge din ea cu toptanul toate ideile cari mi se vor părea a fi idei, lăsând numai pe acelea cari nu vor fi idei. Am dreptul dară, stăpâne, de a te întreba cu tot respectul: „cum scrii dumneata?"

— Bravo, Ivan Ivanovici! strigă piţigăios un mops, care se lot învârtea printre picioarele lui Cuti. Bravo! Ideea d-tale despre idei e tot ce poate fi mai nostim. Eşti un idealist în sensul cel mai muscălesc al cuvântului. Bravo! Haide să ciocnim!

Numai atunci am observat cu ciudata particularitate că fiecare câne avea atârnate de gât câte două săculeţe: unul cu cărţi de joc, iar celălalt cu câte un păhăruţ şi'o sticlă de rachiu. Cuti a ciocnit cu mopsul, apoi amândoi s-au aşezat pe iarbă şi au început a jjuca *şto.s.*

— Priveşte-nc, stăpâne, îmi zise Cuti, întrerumpându-sc din joc; singura noastră preparaţiune pentru a putea deveni mai curând muscali este de a învăţa să bem si să jucăm în cărţi. Din celelalte calităţi curat ruseşti nu ne lipseşte nici una.

— Vezi bine! Dacă nu vei bea şi nu vei juca în cărţi, ce altă treabă să mai faci în Rusia, unde este o datorie de cetăţean ca neminea să nu cugete? zise iarăşi mopsul cel piţigăios, mai adăogând drept concluziune: hai să mai ciocnim o dată, Ivan Ivanovici!

— Bucuros! răspunse Cuti şi, după ce goli păhăruţul, se întoarse cătră mine: Permite-mi, stăpâne, a-ţi recomanda pe amicul meu Stepan Stcpanovici Azoroffsky, care în Rusia va ajunge un mare literat, un literat de tot mare, ceva ca Dostoieffsky sau ca Nekrasoff, şi dc aceea el îmi face curte mai denainte, pentru ca eu să nu-1 prea cenzurez; dar degeaba!

— Te rog acuma, domnule Kutoff, spune-mi, de ce anume toţi cânii se fac muscali?

— Apoi judecă singur, stăpâne: există oare vreun alt dobitoc mai supus, mai credincios, mai slugarnic? Bate-1 cât pofteşti, el tot îţi linge piciorul. Chinuieşte-1 cât dc cumplit, cl uită toate şi iarăşi se gudură. Robia este în natura cea intimă a cânelui, şi iată dc ce muscalii vor rămâne robi în vecii vecilor.

— între câni şi intre muscali cate o afinitate electivă, adaose cu ifos mopsul cel cu pretenţiuni de literat.

în intervalul acestei convorbiri, mai mulţi câni s-au apropiat pc nesimţite şi au format un cerc în jurul meu.

— Păzcşte-te, stăpâne, de Kuzma Kuzmici Şarloff, îmi zise deodată Cuti, arătându-mi pe un jerpelit câne cu spume la bot. El a fost turbat...

— Turbat? întrebai eu cu groază, făcând un pas îndărăt.

— Da, îmi răspunse cânele cel cu pricina, rânjind cu un fel de mândrie; da, turbat adevărat...

— Cum? Sînt şi turbaţi neadevăraţi?

— Sc-nţclege. Aşa, bunăoară, cei omorâţi pentru că au muşcat pc cineva, numai au muşcat, deşi nu erau turbaţi. Pe aceştia — adaose Kuzma Kuzmici cu despreţ -~ eu ii numesc pscudo-turbaţi. Ruseşte la cel turbat se zice *beşenăh* pseudo-turbatul s-ar putea numi *ba-beşenăi.* Esle o specialitate a amicului nostru doctor Babeş.

— Dă-mi voie, domnule Şarjoff, fără ca să te superi, căci n-aş vrea să-mi atrag nemulțumirea d-tale, dă-mi voie a te-ntreba cu discrețiune: care va fi rolul semenilor d-tale în Rusia?

— Vrei să /ici: rolul cânilor celor turbați?

— Da, cam aşa...

— Adecă rolul celor adevărat turbați, nu al celor pseudo-turbați? Un rol mare, domnule. O misiune înaltă şi delicată. Noi vom fi temniceri, jandarmi, polițai, isprăvnici şi chiar gubernatori.

— Nu şi judecători?

— Ha! ha! ha! Naivă întrebare! Judecătorii în Rusia nu există. Noi judecăm, şi tot noi executăm sentința. Cu noi vor avea a face mizerabilii aceia... ca dumnealui de exemplu...! mârâi Kuzma Kuzmici, uitându-se încruntat la un sprinten şoricar, pe care până atunci eu nu-1 băgasem în samă.

— Da, da! strigă cu îndrăzneală şoricarul; cu noi vei avea a face, şi te vom învăța noi!

Apoi întorcându-se către Cuti, şoricarul zise cu demnitate, arătând la mine:

— Fii bun, Ivan Ivanovici, de a mă prezenta domnului...

— Dumnealui, îmi zice Cuti, este Osip Osipovici Pinciovenko, un viitor celebru nihilist.

— îmi pare bine. Sînt încântat de cunoştința d-sale. Mie totdauna miau plăcut şoricarii. Dar de ce anume va fi dumnealui nihilist, şi nu altceva?

— Să ți-o explic eu, întrerupse mopsul cel literat. Unii câni nu pot suferi zgarda. Văzându-i fără acest simbol de ordine socială, hengherii îi prind, îi chinuiesc şi-i omoară. Perind, sufletele acelor nenorociți se zbuciumă din corp şi țipă desperate: jos zgarda! sus libertatea! să Irăiască Constituția! Şi după aceea ei se fac nihilişti. Dumnealui este unul din acei onorabili nebuni, cărora li se pare cu putință o Constituție în Rusia. Un muscal conslituțional, un câne fără slăpân, este ceva contra previziunilor celor înțelepte ale naturei... Nu tc supăra, Osip Osipovici, şi haide să ciocnim!

Amândoi cânii au tras câte o duşcă; apoi mopsul cel neastâmpărat se adresă din nou către mine:

— D-ta nu bei?

— Nu.

— Ciudat! în Rusia un bun literat nu e treaz niciodată: dentâi se-mbată şi apoi scrie. Lectorii fac tot aşa: dentâi sc-mbată, şi apoi citesc. Beția stabileşte un nivel de intimitate între ideal şi între poet, între poet şi între admiratorii lui. Cu cât cineva e mai slab la picioare, cu atâta prin compensațiune e mai tare la cap. Beție şi geniu sînt sinonimi, căci geniul e un fel de beție, iar prin urmare şi beția e un fel dc geniu. Geniul şi beția sînt deopotrivă inconştiente. între ambele există o reversibilitate, după cum ar zice Hcrbert Spencer. Şi mai corect: este un proces de endosmos şi exosmos. în lumea modernă, cârciuma reprezintă ceea ce era fântâna Castaliei în antichitate: este un *rendez-vous* al muzelor. Am auzit că şi-n România unii...

— Nu cumva să vorbeşti rău de România, hârâi Cuti, că te-nhaț!

— Mai încet! Te faci cenzor înainte de vreme.

Cuti era gata să se-nfurieze, şi ar fi scărmănat rău pe jigăritul său amic, dacă nu se punea la mijloc un colosal Saint-Bernard, denaintea căruia ei amândoi s-au dat în lături cu venerațiune, zicându-i: *„vă kak zdravă,* Petro Pelrovici!", ceea ce ruseşte în stilul arhaic însemnează: „ce mai faceți?"; iar când Petro Petrovici trecu majestos printre dânşii, fără a deschide gura, Cuti îmi şopti:

— L-ai văzut, stăpâne? Să nu se zică că şi printre muscali nu sînt oameni buni. Acest puternic şi simpatic Saint-Bernard se va face doftor, va ajuta cu dragoste şi va vindeca gratis pe cei săraci, va căuta să facă tuturora cât se va putea mai mult bine pe tăcute — căci lui nu-i place gălăgia — va rămânea totdauna sărac, sc va jertfi pentru omenire, şi de aceea...

— De aceea va fi iubit de toți, întrerupsei eu.

— Ba nu; va fi dat afară din Rusia ca un om *neblagonamierennăi,* adecă „nu bine intenționat", de vreme ce nu bea. nu joacă în cărți şi nu vorbeşte. Asemenea oameni sînt totdauna bănuiți acolo de a medita şi de a

ascunde neşte planuri infernale, mai ales dacă ei sînt şi oameni buni totodată.

— Oameni buni! mormăi mopsul. Bunătatea duce la popularitate, iar popularitatea într-un stat autocratic este o crimă de *lese-Majeste.* Şi apoi adaose după o clipă dc adâncă reflexiune: Muravieff, marele Muravieff, nemuritorul Muravieff bine zicea că cetăţeanului rusesc îi este iertat a fi bun numai atunci când e beat. Muscalul, dacă se-mbată, sărută pe rând toată lumea; şi dacă toată lumea este în aceeaşi stare normală, îl sărută şi pe el toată lumea. Aceasta se cheamă ruseşte: *slavnâe liudi.* adecă în stilul familiar: „oameni glorioşi". Mărturiseşte însuţi, domnule, că glorificarea cea rusească este plină de originalitate.

— Lasă, o să regulez eu o dată şi pc Petro Petrovici al vostru, scrâşni din dinţi cânele cel turbat.

— Se-nţelege, murmurai eu cu frica de a nu supăra pe bălosul Kuzma Kuzmici; se-nţelege, Petro Petrovici pentru muscali nu poate fi un *slavnăi celaviek.*

In acest moment un mare câne alb flocos mi-a făcut dodată *sluj,* aşezându-se cu multă eleganţă pe picioarele dendărăt şi salutându-mă graţios cu labele denainte; apoi hămăi cu o vorbă dulce:

— *Ich habe die Ehre...*

Auzind *„die Ehre",* eu crezusem că delicatul dobitoc se plânge de *diaree* şi eram să-1 trimit la un institut de patologie bacteriologică, când pudelul mi-a repetat a doua oară foarte limpede:

— *Ich habe die Ehre...*

— Nemţeşte? Nu ruseşte? Cum aşa? întrebai eu.

-— Noi, pudelii, sîntem nemţii cei născuţi sau pripăşiţi în Rusia: supuşii cei mai spălaţi, cei mai peptenaţi, cei mai curaţi, cei mai alintaţi ai marelui imperiu. Noi nu semănăm deloc cu nemţii ceilalţi, cari sînt buclucaşi în felul lor, sînt năzuroşi, sînt botoşi, sînt transcendentali, pe cînd noi sîntem pasivitatea personificată.

— De aceea, domnule baron, voi toţi ajungeţi generali şi miniştri! întrerupse şoricarul cel nihilist.

— Şi nu vă expuneţi, excelenţă, a fi asasinaţi ca noi âştia cari sîntem puşi sub ordinile voastre, adaose cânele cel turbat.

Frumosul pudel mă salută din nou, zicândumi încă o dată:

— *Ich habe die Ehre...*

Apoi întorcându-se cătră ceilalţi doi câni, el rosti cu mult sânge rece într-o rusească foarte, stricată:

— Gheneral, ta; minister, ta; aşa noi; nu spion ca foi.

Aceste cuvinte au produs un murmur nedescriptibil. Auzi! auzi! auzi! adecă prescurtat: au! au! au! răsună confuz, din toate părţile.

— Ce însemnează această muzică? întrebai eu pe Cuti.

— Cum ce, stăpâne? N-ai auzit pe neamţ mustrându-ne pc noi că sîntem spioni?

— Ei bine?

— Spioni! Apoi tocmai aceasta este trăsura cea mai caracteristică şi, aş putea zice, trăsura cea mai nobilă a cânimii...

— Cea mai providenţială! ţipă mopsul cel literat.

— Cea mai muscălească! răcni cânele cel turbat.

— Explicaţi-vă, mă rog; eu unul nu vă mai pricep. Lămureşte-mă d-ta, Stepan Stcpanovici, viitoarea glorie a literaturei ruseşti.

— Cu multă plăcere. Din toate animalele, numai cânii se miroasă mereu unii pe alţii pe sub coadă, adecă îşi bagă nasul chiar în regiunile cele mai ascunse, acolo unde n-ar trebui neminea să se amestece. De aci originea spionajului. Dc la spionaj până la diplomaţie este mai puţin decât un pas. Diplomaţia s-ar putea numi titlul academic al spionajului. Iată de ce ruşii excelează nu numai ca spioni, dar sînt totodată cei mai mari diplomaţi în lumea întreagă. Spionajul este o aureolă a Rusiei. Toţi muscalii sînt moralmente datori a sc spiona necontenit unii pe alţii, în stat, în societate, în familie, după cum noi necontenit ne mirosim unii pe alţii pe sub coadă. Sîntem mândri de a li spioni. Este o fală a naţionalităţii noastre. Chiar un străin, când vrea să se rusifice pc de-ntregul, începe prin a învăţa arta spionajului, adecă prin a mirosi pe sub coadă. Dovadă grecul Imbecilidachi din Dobrogea, care din prea mult zel îşi bagă nasul în români după cum se bagă sabia in teacă, departe, prea departe, până unde nu străbate niciodată

un nas de câne; şi totuşi el n-are un miros destul dc fin, nu adulmecă adevărat căneşte, fiindcă nu e muscal get-beget. Muscalul când introduce nasul pc sub coadă, o! el află instantaneu tot ce se petrece acolo şi de acolo până la vîrful limbei, ş-apoi strănută de fericire că şi-a îndeplinit misiunea. S-au văzut chiar unii...

— Destul! Am înțeles! Acum nu mă mai îndoiesc că voi veți fi muscali şi că muscalii au fost voi! Proba cea olfactivă e zdrobitoare. Mă mir numai cum de n-a rămas la ruşi nici o aducere aminte inconştientă despre originea lor cea cănească, atât de bine demonstrată...

— Ba da! ba da! se auzi din toate boturile.

— Să ți-o spun eu, zise şoricarul; şi mă surprinde cum de n-o ştii d-ta, care eşti nu numai filolog, dar încă membru al Academiei Imperiale de Ştiințe şi al Societății Imperiale Arheologice din Pctersburg, adecă un *„gros bonnet"* în ştiința muscălească. încă o dată, tocmai d-ta să n-o ştii? O aducere-aminte inconştientă negreşit că există şi se manifestă în fiecare zi, la orice pas, în viața cea mai intimă. Muscalii când vor să ne laude sau să se mângâie unii pe alții, işi zic unul altuia: *sukin-săn,* adecă „fecior de cățea". Apoi ce altă dovadă mai autcnlică vrei să mai fie?

— Să fim mai metodici, zise mopsul cel literat, voind din gelozie a mieşura întrucâtva meritul explicațiunii lui Osip Osipovici. *Sukin-săn* este o probă aşa-zicând directă. O află oricine fără multă încordare a minții. Eu mai cunosc însă o altă probă, o probă indirectă, dar nu mai puțin convingătoare. Să ne întrebăm, domnii mei: din toate națiunile Europei, de ce oare numai muscalii se scopesc cu grămada?

— Ascultă-1 cu atenține, stăpâne, îmi hămăi Cuti. Eu ți-am spus că Stepan Stepanovici are să fie un mare literat rusesc. Ideile lui sînt totdauna mai mult decât caraghioase. Soluțiunile, la cari ajunge, sînt cu totul neprevăzute pentru orice eăpățână nerusească. Geniul țâşneşte dintr-însul cascadiccşte, nu iese pe târâite ca la un neamț.

întreaga cânime dimprejurul meu aştepta cu urechile rădicate dezlegarea problemei.

— Ei bine, repet încă o dată, de ce oare numai la muscali există o grămadă dc scopiți? Eu susțin că aceasta este o aducere-aminte inconştientă despre originea lor cea cănească...

— Mergi prea departe, Stepan Stepanovici, observai eu, perzând răbdarea. Dar cum de uiți că tocmai câinii nu se scopesc niciodată?

— Da, o ştiu. Vezi aci c profunditatea lucrului.... Caii se scopesc, boii se scopesc, berbecii se scopesc, porcii se scopesc, cocoşii se scopesc, — cânii nu. Aşa c? Iată dară dc ce muscalii se scopesc. Ei se scopesc pentru ca să ascunză originea lor cea cănească, pentru ca adecă lumea să crează că ei n-au fost câni, că n-au a face cu câinii; iar prin urmare, dc vreme ce vor s-o ascunză, deci şi-o aduc aminte într-un mod inconştient.

Aplauzele unanime au acoperit acest strălucit raționa-ment, demn de corifeii miticismului rusesc alde Bielinsky şi alde Mikhailoff.

Cuti era mai cu seama impresionat.

— Ce logică! urla cl, o logică la care se poate rădica numai doară creierul muscalului, căci în Rusia se screm câne-căneşte o sută dc milioane pentru ca să iasă tocmai din fund câte un ghem de literat. Adânc! Adânc dc tot! *Kakaia galava!* Eşti sublim, Stepan Stepanovici! _ Eşti incomparabil! Hai să mai ciocnim!... Şi după ce amândoi ciocniră, Cuti a adaos cu o expresiune melancolică: „te admir, dar totuşi, ca cenzor, îți voi şterge argumentațiunea. Slujba c slujbă!"

Stepan Stepanovici zâmbi.

— Dar dacă te voi mitui eu cu un oscior...? zise el cu o strâmbătură sarcastică a botului.

Cuti tăcea.

— Un oscior! repetă mopsul.

Cuti se silea a nu răspunde.

— Un oscior, bre! zise din nou mopsul, făcând grimasa de a roade.

— Un oscior? De! răspunse Cuti, asupra căruia osciorul avusese de atâtea ori puterea dc a-1 face să-i scape chiar lampagiii şi împărțitorii dc gazete, — de! tu ştii că în Rusia poți orişice, dacă vei azvârli câte un oscior la

dreapta şi la stânga. Despre oscioare să nu vorbească cineva cu uşurinţă. A refuza un oscior, să-ţi spun drept, parola mea de câne, a refuza un oscior nu e lucru cinstit.

— Şi istoria, urmă înainte mopsul, istoria ne arată că muscalii au ştiut să zăpăcească prin oscioare chiar puterile străine. Printr-un oscior aruncat vizirului, Petru cel Mare a scăpat în campania de la Prut. Pentru un alt oscior, dat dragomanului turcesc, ruşii au apucat Basarabia...

— Ba din oscior în oscior, strigă cu entuziasm Cuti, noi vom ajunge la Ţarigrad. Acolo e traiu! Câinii se-ntind, se lungesc, se tolănesc, se lăfăiesc în mijlocul stradelor, şi bieţii trecători sînt datori a-i ocoli, ca să nu le strice tabietul. Un oraş predestinat pentru muscali!

Şi Cuti începu a urla din răsputeri imnul rusesc naţional:

— *Boje uarrria hrrani....'*

Auzindu-1, eu am profitat de o ocaziune atât de potrivită pentru a face o nouă întrebare:

— Muscalii, zisei eu, evoluează din câni. Perfect. Dar tzarii...?

Abia rostii ultimul cuvânt, şi-ntr-o clipă a despărut vasta câmpie, a despărut nemărginitul orizont, a despărut nenumărata cânime, au despărut toţi şi toate.

Mi se păru că mă deştept dintr-un lung somn după un vis foarte tulburat. Mă văzui într-o odăiţă întunecoasă, cu dese gratii la o mică ferestruică. Eram singur şi aveam grele obezi la mâni şi la picioare. Deodată uşa s-a deschis cu zgomot, şi pe prag apăru un căpitan cu uniforma rusească cea albastră a jandarmilor. Chipul lui avea ceva sălbatec îngrozitor. Deşi om, totuşi el sămăna aidoma cu cânele cel turbat din visul meu. Tocmai când eram să-i zic „Kuzma Kuzmici", cl îmi răcni cu bale la gură:

— Peste cinci minute vei primi cincizeci de lovituri, şi apoi la Siberia!

– Siberia? Dar pentru ce?

— Ţi-ai bătut joc de sfânta *matuşka* Rusia.

— Dar era în vis...

— Nu e permis a visa astfel de lucruri.

-- Dar tot aşa vorbeau Ivan Ivanovici Kutoff, Stepan Stepanovici Azorcffsky, Osip Osipovici Pinciovenko...

•— A! un complot întreg! Cu atât mai bine! Toţi la Siberia!

-- Dar...

— Să taci din gură când vorbeşti cu mine! Ai avut chiar neruşinarea de a huli pe sfântul *baliuşka* tzar!

— N-am hulit, ci numai visai intenţiunea de a...

— Nici în vis nu'se iartă asemenea intenţiuni!

— Dar judecaţi-mă mai întâi! Lăsaţi-mă să mă apăr!...

—- Aşa, hoţule? îmi vine să te muşc! să te rup cu dinţii! Nu cincizeci, două sute dc bice! Nici o vorbă mai mult! Să nu crâcneşti! Pe el, băieţi!...

Zece cazaci năvăliră în odăiţă, zece bice şuierară în aer, zece şiroaie de sânge erau să mă brăzdeze.

De astă dată însă eu strigai ca Apostolul Pavel: *„Sum civis Romanus!"* şi totodată m-am deşteptat d-a binele tocmai la timp, scăpând in momentul oportun de civilizaţiunea cea rusească cu sfânta *matuşka* şi cu sfântul *batiuşka,* căci almintrelea biciul căzăcesc n-ar fi cruţat nici chiar pe Apostolul Pavel.

Ieşii în curte ca să mă încredinţez pe deplin că nu lipseşte Cuti. îl găsii în luptă cu vechiul său duşman, împărţitorul de la „Moş Teacă", fără ca să ştie, săracul, că tovarăşul său Kuzma Kuzmici cât p-aci era să-1 expedieze la Siberia. Bucuros că Cuti n-a devenit încă cenzor muscălesc, eu mă întorsei în casă şi nrâ aşezai gânditor.

Mă supăra o scăpare din vedere. în visul meu câinii mi-au vorbit despre toate elementele cele mai marcante ale vieţei ruseşti, dar nemic despre femei. Şi lotuşi, îmi ziceam eu, dacă este adevărat că, printr-o evoluţiune darwiniană, câinii trec d-a dreptul în muscali, atunci muscalii, prima incarnaţiune omenească din câni, trebui să păstreze ceva din doctrina cănească cea specifică în privinţa sexului frumos.

Din întâmplare, aveam pc masă cartea lui Tolstoi, adecă a muscalului celui mai muscal: *Sonata la Kreutzer.* Era o traducere franceză, şi nici că se putea să nu fie franceză, căci puparea ce nu s-ar mai pupa cu despotismul căzăcesc a făcut pe republicanii cei intransigenţi ai lui Rochefort să răspupe toate bazaconiile ruseşti. Oare ce fel de părere va fi având Tolstoi despre femeie?

în *La sonate ă Kreutzer* eroul este o *canalie,* adecă literalmente „neam de câne", care tam-nisam, fără nici o vină, fără nici un chichirez, îşi asasinează pe nevasta sa, mumă a cinci copii alăptaţi şi crescuţi de ea însăşi, ş-apoi după aceea într-un volum întreg îşi dezvoltă dânsul teoria că: „l'amour et le mariage proviennent en grande pârtie dc la nourriture" (pag. 54); că: „une jeune fille pure deşire des enfants" (pag. 74); că: „â cause des enfants la vraie vie de familie n'existc plus" (pag. 128); că omul ar trebui să se bucure de viaţa conjugală numai la intervaluri fiziceşte *periodice,* căci aşa fac dobitoacele: „Ies animaux suivent en cela une loi fixe" (pag. 98); şi la urma urmelor, din năzdrăvănie în năzdrăvănie, ajunge la prăpăstioasa dogmă că măritişul este un adulter: „l'adultere se rapporte non seulement â la femme clrangere, mais aussi *et surlout* â sa propre femme" (pag. 249), o dogmă pe care ar putea s-o iscălească cu tuspatru labele toţi dulăii de pe faţa pământului, fericiţi de a nu avea nici unul „sa propre femme".

Să vedem dară, încă o dată, ce fel de părere va fi având Tolstoi despre femeie?

Luai în mână *La sonate â Kreutzer* şi o deschisei la pag. 104, acolo unde autorul vorbeşte despre femei în genere: „Tous leurs sentiment se concentrent en cettc vanite, non de femme, mais de femeile qui cherche â attirer autour d'elle le plus grand nombre possible de mâles pour pouvoir mieux choisir ensuite. II en est dc meme pour Ies jcunes filles et pour Ies femmes mariecs..."

După această definiţiune generală abstractă, eroul lui Tolstoi, temându-se că nu va fi destul de bine înţeles, face apoi la pag. 226 o aplicaţiune specială concretă la propria lui femeie, mumă a propriei lui fiice, care e soră cu propriii lui fii: „Non, ce n'est pas une femme, c'est une chienne, une ignoble chienne!"

Cu alte cuvinte, în rezumat, pentru muscal femeia este o căţea; căţea fată mare şi căţea măritată, căţea-nevastă, căţea-mumă, căţea-soră, căţea-fiică...

Mi-am întregit visul.

Parcă n-ar fi un vis!

Şi chiar dacă aş tot zice eu că-i un vis, ar protesta Tolstoi, că dânsul n-a visat.

lată ce este *Sonata la Kreutzer.'*

ZACHERLINA No. 1

Legenda biblică povesteşte că Moş Adam chemase dinainte-i toate dobitoacele, şi le-a dat fiecăruia câte un nume, aşa ca leul să fie leu şi măgarul măgar.

Se vede însă că străbunul neamului omenesc a lăsat un fel de dobitoace fără nume, de vreme ce până astăzi există *anonimii.*

Leul se bucură de ceea ce se cuvine leului, măgarul rabdă ceea ce se cade măgarului, şi aşa înainte, până la cea de pe urmă musculiţă, fiecare se cunoaşte cine esre şi lumea ştie cu cine arc a face. Numai *anonimul* scapă de orice răfuială, astfel că, prin lipsa de nume, măgarul poate să-şi dea ifosul dc leu.

Tocmai din cauza acestei poziţiuni foarte îndemânatice, varietatea dobitoacelor *anonime* s-a înmulţit peste măsură; şi — ciudată contradicţiune! — ea s-a încuibat mai vârtos în aşa-zisa „publicitate", deşi „publicitate" însemnează lumină, pe când acela care n-are nume nu poate să fie o fiinţă publică, ci numai doară privată, ba încă privată dc cea mai proastă categorie.

România în specie pare a fi țara de făgăduință pentru prăsirea și mișuirea condeielor celor nebotezate. Orice lancasterian, orice colegian, orice calemgiu de la vro logofețic, orice *„retoque"* de la bacalaureat, orice derbedeu își caută și își găsește un colțușor într-o foiță, de unde apoi aceste dobitoace, nebăgate în samă de Adam, judecă universul și chiar pe Dumnezeu, lăudând pe unii, înjurând pe alții, punând la cale țara, Europa, pământul şl soarele, fără ca să fii în stare a ghici jivina, căci ea n-are nume, sau își dă un nume fals, ceea ce-i totuna: fie d. X sau Y, fie d. înot, d. Memphis, d. Ramses sau un Meşter Manole, care „Manole" poate să fie, dar „meşter" n-a fost şi nu va fi niciodată.

înțelegem *anonimatul* în partea cea curat politică a presei periodice, unde nu vorbeşte un individ în numele său propriu, ci printr-însul se rosteşte un partit sau un grup întreg, încât o iscălitură individuală nu încape. Ei bine, la noi, din contra, tocmai acolo, tocmai în „Prim-Bucureşti" sau in „articol dc fond" vezi adesea subscrise cu ostentațiune în fruntea gazetei nişte personalități obscurantisime, câte un ipochimen „ca Sparanghelachi Fasolide" sau „Fasolachi Sparanghelide".

înțelegem iarăşi, şi chiar aprobăm *anonimatul* din partea unui tânăr neîncrezător în sine, care, deşi uneori plin de talent, totuşi întră cu sfială în cariera literară, temându-se a nu se poticni, şi de aceea, ca să nu râză alții de dânsul, păşind dintru-ntâi cu fața acoperită, până ce se căleşte şi se asigură că poate să-şi rădice fruntea. Ei bine, la noi, din contra, tocmai o asemenea rezervă este ceva foarte rar: un „Barbu dc Ia Vrancea", un „Gheorghe din Moldova", un „Badea Pletea" şi alți doi-trei.

Afară de aceste două sfere: politica militantă şi noviciatul literar —, *anonimatul* cu chichițele sale, anonimatul propriu-zis sau *pseudonimatul,* este o scârboasă pecingine a gazetăriei peste tot şi a presei române în parte, pecingine care — ca orice parazitism — se lățeşte, se întinde, cotropeşte, copleşeşte şi viermuieşte.

într-o zi d. Dioghenide publicase într-o foaie un articol, în care zicea că d. Nicolae Pătraşcu a demonstrat ignoranța d-lor Hasdeu şi Maiorescu. Era subscris cu litere mari: EDUARD DIOGHENIDE. Subscrierea salva situațiunea. Ştiam cu cine am a face. Era nobil, era frumos, era cavaleresc din partea criticului: mă înfrunta față in față. Dacă însă în loc dc „Eduard Dioghenide" ar fi fost. un *anonim,* adecă un dobitoc nesocotit de Adam, un înot, un Memphis, un X sau un Y, publicul cel stereotip de la noi. areopagul de pc la cafenele, ar fi putut să crea/ă că sub anonim se ascunde Bismarck, sau cel puțin dr. Babeş, şi atunci...

Jose dire pourtanl que je nai mente
Ni cet exces d'honneur, ni cette indignite..

atunci d. Pătraşcu devenea deodată mare, iar eu eram pierdut în opiniunca acelui minunat public, despre care Alexandru Lăpuşneanul zicea: „proşti, dar mulți", mie însă îmi place mai bine a zice: „mulți, dar proşti".

De o bucată dc vreme, de când cu filoxera *anonimatului,* oamenii mari pc câmpul literaturei române cresc ciuperceşte.

Grație *anonimilor* şi numai *anonimilor,* iată că:

d. Gherea, cu idealurile sale muscăleşti şi cu erudițiunea cea dc vitrină, ajuns „cel mai mare critic";

d. Vlahuță, bun versificator fără îndoială, dar foarte unilateral şi aproape sterp, „cel mai mare poet" şi chiar „cel mai mare romancier";

d. Caragiale, „garson" dc talent şi numai atâta, „cel mai mare dramaturg";

până şi d. Traian Demetrcscu, până şi d. Anton Bacalbaşa, până şi dr. Urechiă „mari", „mari", „mari", „mari"; şi fiindcă lipseşte o specialitate pentru mărimea lor, ei sînt „mari *artişti",* ceva ca „idee" în loc de „țuică" sau ca „patrician" în loc dc „cârnat". Rival cu lordachi loncscu din Covaci, d. Gherea a născocit pe „artist", ca un marafet de bucătărie pentru a preface zerul in smântână, măcar că un zero rămâne tot un zero, iar trei zero lot încă nu sînt mai mult decât un singur zero, şi când trei zero figurează lângă d. Gherea, din aceasta nu rezultă o mie. ci numai şi numai un „mare" *zero.*

Chiar în momentul când scriu aceste rânduri, primesc „Adevărul" de la 6 decembre, în care pe prima

pagină sc citeşte: „Dd. A. Vlahuţă şi dr. A. Urechiă sînt *singurii* oameni care vor să se consacre cu totul literaturei, aşa de părăsite de copiii ei. Ei bine, s-ar cuveni ca, lăsând deoparte publicaţiile mediocre care răsar din când în când, lumea să dea o mână de ajutor acestor oameni, cari îşi pun talentul lor, — *marele* lor talent —, pentru susţinerea, pentru *ridicarea nivelului literar şi intelectual../*

Şi cine oare le spune astea?

Domnul... domnul... domnul „A"!

Ne aşteptăm acuma ca domnul „B" să cânte „marele talent" al d-lui Anton Bacalbaşa, apoi domnul „C" să urce în slava cerului „marele talent" al d-lui Traian Demetrescu, un cârd de „mari talente" descoperite prin *ABC,* care *ABC* — mai ştii! — n-ar fi de mirare să fie în realitate identic cu acele „mari talente", căci trăsura cea esenţială a *anonimatului* este „uite popa, nu e popa".

Nimic mai nesăbuit, bunăoară, ca... ca caraghioslâcul intitulat *Moş Teacă;* şi lotuşi *anonimii* ne trâmbiţează că această bazaconie a avut deja o mulţime de ediţiuni, atât e dc nostimă, atât e de hazlie, atât e de jinduită. Am dori foarte mult şi am avea dreptul de a cere ca din fiecare ediţiune să ni se arate câte un exemplar, nu pentru altceva — *honni soit qui mal y pensei* — decât numai pentru ca să sc lămurească, dacă nu cumva în faptă va fi una singură ediţiune, la care, prin cunoscuta stratagemă de librărie, s-a schimbat frontispiciul, după cum un fost mufluz, când rămâne cu vechea prăvălie, unde nemine nu vrea să mai între, îşi pune o nouă firmă.

E timp ca să înceteze o dată, sau încai să se dea în vileag acest samsarlâc literar.

Pentru pureci şi celelalte gâze s-a aflat un praf numit *Zacherlina.* Un fel de *Zacherlină* trebuie şi pentru dobitoacele cele uitate de Adam. Deschidem dară o rubrică, în care sc vor înregistra treptat de acum înainte toate osanalele cele *anonime:* reclame necinstite chiar în comerţ, murdare în literatură.

ZACHERLINA No. 2

Il y a certaiment du divin dans une puce:
cile sautc cinquante fois sa hauteur.

VOI .TAI RK

Iuţi mai sînt purecii! Ş-apoi ei sînt şi atâta de grozavi totodată, încât matematicii au calculat că, dacă un purece ar creşte cât un cal şi i-ar creşte în aceeaşi măsură darul de a sări, el dintr-o singură săritură ar ieşi din atmosfera pământului. Dar oricât dc iuţi şi oricât de grozavi ar fi purecii, eu nu credeam totuşi că-i vor zgudui aşa de tare cele două pagine trecute ale *Zacherlinei.*

Dc atunci încoace, „Adevărul" mă tot face: ba Moralescu, ba Prodănescu, ba printr-o scădere treptată nu-i mai rămâne decât a mă face Anton Bacalbaşa.

De atunci anonimul „Memphis" de la „Lupta" mă porecleşte „Alexandru Machedon", ca doară-doară să mă bage şi pe mine in tagma *anonimilor.*

Dc atunci, ceva mai grav, printre pureci, fără a fi purece din născare, s-a năcăjit foc pc mine d. Vlahuţă; s-a năcăjit aşa de straşnic:

At tuba terribili sonitu taratantara dixit...

încât nu s-a cumpănit dc a mă face pe mine *rus* ca şi d. Gherea: „amândoi *slavi",* uitând că eu sînt fiul lui Alexandru Hasdeu, celui mai patriot boier român din Basarabia, admirat pe la 1840 de răposatul Kogălniceanu în „Arhiva românească" şi pe care, pentru ultraromânescul

Discurs despre antica glorie a Moldovei, Academia Română ii alesese la 1866 între membrii săi fundatori, înțeleg să mă facă *slav* un nu știu care „Klapps" de la „Adevărul", dar nu d. Vlahuță, căruia bătrânul său colaborator d. V. A. Urcchiă ar fi trebuit să-i arate pe Hasdei cel puțin în cronica lui Miron Costin. Oare d. Vlahuță va fi mai român decât mine? De! E cam anevoie. Cât despre d. Gherea, grație căruia m-am pomenit deodată *slavizat* și eu într-un chip atât de carambolic, se va vedea mai jos.

în fruntea a două numere consecutive din „Vieața", d. Vlahuță își revarsă amărăciunea sub diferite titluri: o dată *Zacherlina d-lui Hasdeu,* apoi *Gherofobia d-lui Hasdeu,* după aceea ar putea să mai urme/e dc acum înainte pe același ton: *Bacalbașofobia, Petrașcofobia, Dioghenidofobia,* și câte altele, toate reducându-se în ultima analiză la *Psyllophobie,* la acea oroare de pureci, de care eu pătimesc în adevăr și care mă face a mă ținea de proverbul german *„Nichts mit Hast als Flohe fangen* = când vrei să prinzi pureci, numai atunci grăbește-te".

Dar de ce să se supere tocmai d. Vlahuță?

De ce să se plângă că eu aș fi voit să-i fac „sânge rău"?

De cc să bănuiască din parte-mi dorința de „al prăpădi"?

Liniștească-se.

Apaise, ma Chimere, apaise ta douleur...?

D. Vlahuță nu este un *anonim.*

D. Vlahuță nu va pretinde, nici chiar el însuși, că este cât colo un „marc poet", și cu atât și mai puțin un „mare romancier", singurele două însușiri pc cari i le-a tăgăduit *Zacherlina no. 1.*

D. Vlahuță nu va crede, sau încai nu ne va spune, cum că

...de la Nistru pân'la Tisa...

numai d-sa și cu dr. Urcchiă sînt ursiți „a rădica nivelul literar și intelectual", după cum ne asigură un *anonim,* pe când în „Vieața" lor, din contra, mai ales in ilustrațiunile cele cu hotentoatele, se ridică cu totul altceva decât „nivelul literar și intelectual".

în sfârșit, pe d. Vlahuță eu unul l-am socotit, îl socotesc și-l voi socoti totdauna ca fără alăturare mai presus de lighioaiclc cele fără nume, măcar că — aci să ne înțelegem mai bine — niciodată, niciodată, niciodată, fie atunci când era la „Revista nouă" fie atunci când propusei în Academia Română de a i se decerne un premiu, eu nu l-am calificat undeva direct sau indirect „mare poet", ferească-mă Dumnezeu, ci numai un „distins poet", anume un distins poet eminescian, tot așa precum d. Maccdonski este un „distins poet" antieminescian, amândoi necesari la un loc pentru a se cântări prin antiteză adevărata valoare echilibrată a mult descarnatului „curent Emincscu".

Nu sc va găsi în scrierile mele nici o singură frază, în care cu să fi făcut din d. Vlahuță ceva augmentativ; dar încă o dată, îi recunosc pe deplin talentul, da și da, regretând numai, precum am mai spus-o, că acest talent este „foarte unilateral" și „aproape sterp", cel puțin până acuma, ceea cc — firește — s-ar putea îndrepta pc viitor, nu s-a îndreptat însă în prezent, nici prin romanul *Dan.* nici prin revista „Vieața".

îl rog pe d. Vlahuță a mă crede, că eu nici nu-l urăsc, nici nu-l iubesc, dar îl consider; îl consider, fără ca pentru aceasta d-sa să aibă trebuință, după cum o face, dc a se identifica în sus cu Delavrancea și în jos cu dr. Urcchiă. Ca valoare literară, dr. Urcchiă nu există încă: el stă ascuns în posteritate, de unde în zadar se screme a ieși cu ajutorul indigestului *Ghiveci,* în' care caută să aibă spirit, ceea ce dovedește că nu-l are. Delavrancea, a! iată un adevărat talent nu departe dc a fi *mare.* un *„enfant terrible"* pc care poți să-l dezaprobi uneori, dar nu poți să nu-l iubești, căci este numai inimă chiar dacă se contrazice: Delavrancea crede când te laudă, Delavrancea crede când te-njură, și tăria de credință îl mântuiește. D. Vlahuță, din nefericire, nu e Delavrancea; dar, din fericire, nu este nici dr. Urcchiă. în orice caz, c un *cineva,* cu care poți să stai la vorbă. Dacă d. Vlahuță își va da osteneala dc a reciti ceea ce l-a mâhnit atâta, se va încredința că cei trei zero de acolo nu-i

privesc nici pe d-sa, nici pe d. Caragiale, talente necontestabile, deşi nu *mari.*

De ce dară, încă o dată, s-a supărat d. Vlahuţă pe *Zacherlina no. 1,* procurându-mi astfel neaşteptata plăcere de a-l împăca prin *Zacherlina no.* 2?

Supărarea d-lui Vlahuţă este cu atât mai nentemeiată, cu cât în principiu el se uneşte cu *Zacherlina,* de vreme ce zice fără şovăială că ea arc dreptate de a lua „la refec pe gazetarii *anonimi".*

Ce rezultă din această făţişă înţelegere între noi amândoi?

Rezultă foarte logic un despreţ comun pentru acei „gazetari *anonimi".*

Ii despreţuieşte d. Vlahuţă ca şi mine.

Ca şi mine, d. Vlahuţă este dezgustat de a vedea în România unele foi cotidiane având în capul lor, sub broboada *anonimatului,* câte un neabsolvent a vreo trei clase gimnaziale; foi de almintrelea destul de răspândite, şi nu e de mirare, căci marea majoritate din cititorii lor sc alcătuiesc din neabsolvenţi a vreo trei clase primare, astfel că pentru dânşii, orişicum, dc la A B C până la X Y Z este „o rădicare a nivelului literar şi intelectual".

Ca şi mine, d. Vlahuţă n-a putut să nu fie scârbit, dc pildă, citind în „Lupta" de la 21 decembre 1893, sub rubrica „Bibliografic", o reclamă *anonimă* despre „Lumea ilustrată", unde se zice că: „poezia d-lui A. Vlahuţă câştigă farmece prin ilustraţia ce o completează", adecă fără acea ilustraţie nu le-ar avea; şi apoi urmează: „Nuvela de Anton Bacalbaşa, *Viaţa,* ne înfăţişează pe autor în *toată mărimea lui literară. Viaţa* e scrisă cu atâta *sentiment, fineţe şi delicateţe, încât şi fără semnătură am recunoaşte într-însa pe* maestrul Anton Bacalbaşa..."

Despre Goethc, despre Victor Hugo, nu poţi vorbi mai cu admiraţiunc.

„Maestrul Anton B-a-c-a-l-b-a-ş-a!" „Toată mărimea lui literară!" „Atâta sentiment, fineţe şi delicateţe!" „Sc recunoaşte şi fără semnătură!" Bre, bre, bre!

Se recunoaşte fără semnătură numai doară autorul ascuns sub *anonim: ex ungue leonem, ex auribus asinum.*

Dacă d. Vlahuţă se uneşte dară cu mine, şi nu poate să nu se unească, în privinţa „gazetarilor *anonimi",* atunci cum oare de îngăduie d-sa această greţoasă pacoste în propria sa revistă?

în adevăr, în „Vieaţa" de la 26 decembre 1893, sub titlul *Albumul nostru,* ne întâmpină următoarele, de astă dată nu despre d. Anton Bacalbaşa, ci despre d. Gherea: „Lupta dintre el şi d-nul Maiorescu s-a terminat. Gherea a ieşit triumfător, şi săgeţile de carton, pe cari i le mai aruncă din când în când câţiva arcaşi copilăroşi, îl fac să zâmbească. Astăzi c *cea mai însemnată figură în literatura noastră..."*

Unii îşi închipuiesc că d. Gherea, intr-un fel sau în altul, este o viţă de *român* cine ştie de unde. Nici câtu-i negru supt unghie. Mulţi îl cred anume *basarabean.* Nici în clin, nici în mânecă. E un străin de la tălpi în sus şi dc la creştet în jos. D. Gherea pe de-ntregul, şi chiar dacă n-ar fi tocmai întreg, fie botezat, fie nebotezat, fie cum o fi, este un *rus,* un pribeag nihilist, avântat la noi foarte dc departe de pe la Ecatcrinoslav. Toate acestea, negreşit, nu ating întru nimic, în sensul comercial al cuvântului, onorabilitatea sau capacitatea d-lui Gherea; dar ele trebuiau să se constate pe prima'linie faţă cu nemaipomenita reclamă dc mai sus din revista d-lui Vlahuţă.

Un nihilist muscal „e cea mai însemnată figură în literatura noastră".

Ce fel dc literatură *a noastră* o fi aceea in care un nihilist *muscal* este „cea mai însemnată figură"?

E întocmai ca şi cum ar zice cineva: „anarhistul *prusian* Anacharsis KJotz a fost cea mai însemnată figură în Revoluţiunea *Franceză".*

Şi cine oare iscăleşte această bătaie dc joc, publicată — repet încă o dată — în revista d-lui Vlahuţă?

O iscăleşte: R A D U .

Să punem acum faţă în faţă reclama *anonimă* din „Lupta" dc la 21 decembre şi reclama *anonimă* din „Vieaţa" dc la 26 decembre:

„Lupta"	„Vieaţa"
...Şi fără semnătură am recunoaşte pe maestrul Anton Bacalbaşa...	...Gherea e cea mai însemnată figură în literatura noastră...

Ei bine, după verdictul „gazetarilor *anonimi",* cine din cei doi să fie oare mai mare: d. Gherea sau d. Anton Bacalbaşa?

Faptul este că fără alde d. Gherea n-ar putea să se nască alde d. Anton Bacalbaşa, iar fără alde d. Anton Bacalbaşa n-ar putea să trăiască alde d. Gherea.

D. Gherea fiind în România stegarul teoriei cum că literatura este o industrie, de aci apoi, alăturea cu vechea breaslă prea deocheată de „cavaleri de industrie", s-a plăsmuit sub conducerea d-sale o nouă ceată mai cilibie de:

cavaleri de literatură.

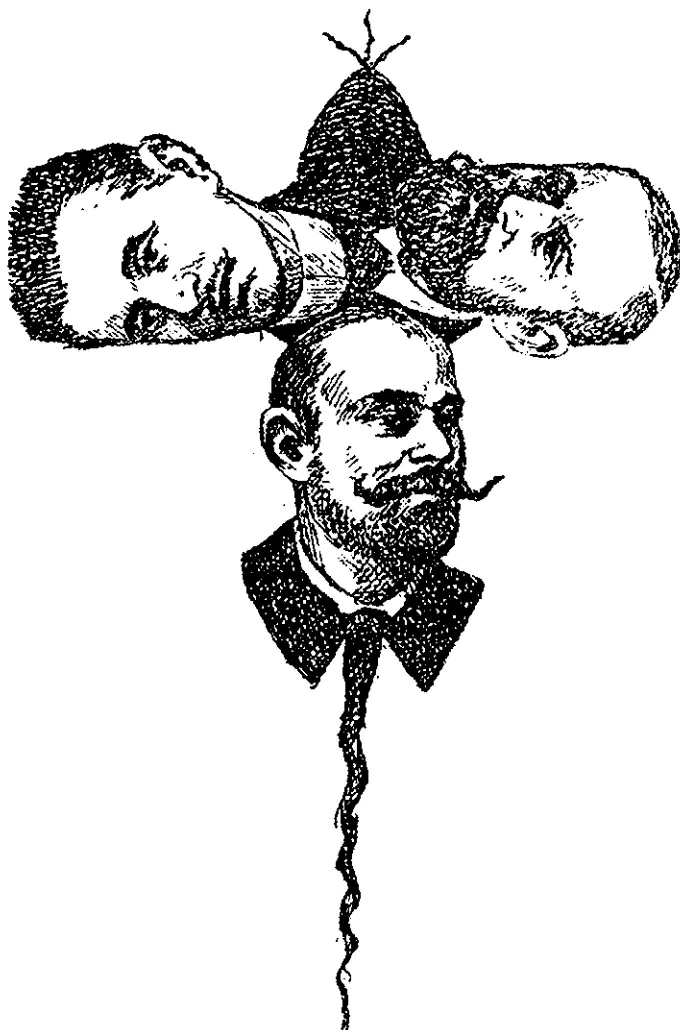
Nu între aceştia, cred eu, este locul d-lui Vlahuţă. Domnia-sa a renunţat cu parapon de a fi membru corespondent al Academiei Române nu doară ca să corespunză exclusiv cu Academia Off de la Gara Ploieşti, acea mucalită off-icină, pe care viitoarele *Zacherline* cu încetişorul o vor împroşca d-a fir a păr, căci prea-prea a început a off-usca orizontul literaturei române.

D. Vlahuţă îşi încheie articolul *Gherofobia d-lui Hasdeu* prin duiosul strigăt: „O, maestre, ai spirit mult, ce e drept e drept, dar *inimă* n-ai..." N-am inimă eu? A! desigur d. Vlahuţă înţelege *inimă* numai cu sensul în care se zice: „îl doare la inimă". „Ce e drept e drept", după şcoala cea ateisto-cosmopolito-socialistă a d-lui Gherea, *stomahul* singur poate fi inimă, mâncarea înlocuieşte religiunea, lista de bucate ţine loc de Evanghelie, chelnerul e preot, birtul biserică: nici Dumnezeu, nici naţiune, nici suflet! După acea şcoală, digesliunea este scopul final, ţinta cea supremă, idealul de evoluţiune al omenirii călătoare. O, trubadurule! o, bardule! o, rătăcitule rapsod! scapă cât mai curând dintr-un asemenea falanster PENTRU BĂRBAŢI — PENTRU DAME! Lasă acolo, „în toată mărimea lui literară", pe d. Anton Bacalbaşa cel cu zece pseudoediţiuni din *Moş Teacă;* lasă-I să mănânce şi să digere, să tot digere şi să tot mănânce ediţiune peste ediţiune.

ZACHERLINA No. 3

Tăcere deocamdată. Las să sc auză vorbind d-nii Vlahuţă, Caragiale, doctor Bacalbaşa, Anton Urechea etc. Şcoala d-lui Gherea este în ajun de a rămânea numai cu d. Gavanescul, trecut acum de la proză la poezie, destoinic pe viitor de a face Academiei Off de la Gara Ploieşti o muzică funebră. Şi fiindcă d. Gavanescul şi-a pus de prisos un *1* în coada numelui, ar trebui să-şi mai bage aşa ceva şi la mijloc, pentru a *galvanescula* din morţi pe d. Gherea.

ZACHERLINA No. 4

Suspensiunc

FAKIR ŞI FAKIN

Într-o conferinţă, ţinută mai deunăzi la Ateneul Român , s-a vorbit mult despre *fakir,* oratorul însă n-a spus nimic despre *fakin.*

... din modestie se vede ...

Acest gol trebui umplut, făcându-se totodată o scurtă confruntare între *fakir* şi între *fakin.*

Fakir este un cuvânt născut în ţările de unde răsare soarele; *fakin* e o vorbă adusă de unde soarele apune.

Fakintl, tare printr-o credinţă neclintită, reuşeşte chiar în traiul cel pământesc a dezlănţui sufletul din trup şi a se rădica senin dasupra ţărânei, străbătând în neşte sfere nepipăite pentru organele cele de lut; *fakinul,* slăbănogit şi hodorogit prin lipsa de orice credinţă, se tăvăleşte grohăitor în mocirla patimelor celor mai josnice, scoţându-şi idealuri din butoi şi din castron, iar când nu bea şi când nu mănâncă, atunci înşeală prin faptă, înjură prin grai sau înveninează prin condei.

Fakintl, dacă ştie carte, caută să înveţe pe oameni a iubi tot ce e bun, tot ce c frumos, tot ce ne înalţă peste dobitoc; *fakinul* dindată ce a învăţat *a-b-c,* fără a-şi mai da osteneala de a merge măcar până la capătul alfabetului, se apucă a răsădi în cetitorii săi sămânţa destrăbălării fizice, morale şi intelectuale.

Fakintl poate să devină Crist sau Buddha, Platone sau Leibnitz, Newton sau Pasteur, Virgiliu sau Goethe,

De către triada I.. Caragiali—A. Vlahuţă—dr. A. Urcchiă (n.a.).

Shakespeare sau Victor Hugo, Bacon, Kant, Schiller, Lamartine, o nenumărată pleiadă de stele, strălucind mijlocitoare între Cel-de-Sus şi între cei de jos; *fakinul* poate să devină cel mult, cel mult, cel mult un conferenţiar *â la Biichner,* deşi nici până acolo nu prea ajung toţi conferenţiarii, unii rămânând cam pe treapta sacagiilor: după cum aceştia strigă *o-o* ca să înţelegi „apă", tot aşa ei îţi vorbesc de Anglia ca să-ţi dea a înţelege că pe dânşii i-a supărat Academia Română!

Dacă în lume ar fi numai *fakiri* şi *fakini, fakintl* n-ar avea niciodată dezgustătoarea nevoie de a răspunde *fakinului,* căci abisul între ambele tabere ar împedeca orice atingere. Din nefericire, nu sînt numai *fakiri* şi *fakini,* ci mai este şi aşa-numitul *public,* o droaie şovăitoare de fiinţe nedomerite, cari aplaudă fără precugetare când pe unii, când pe alţii, şi despre cari Moliere — nemuritorul *fakir* şi duşman nempăcat al *fakinilor* de tot felul — zicea cu durere:

Quel avantage a-t-on qu un homme vous caresse,
Vous jure amitie, foi, zele, estime, tendresse,
Et vous fasse de vous un eloge eclatant,
Lorsqu au premier faquin // *court en faire autant...*

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

AVI-'NTURII-H. DOMNIA. RA/BOA!) I I . MOARTHA III. ROIUI SĂU ÎN ISTORIA UNIVHRSALĂ ŞI ÎN VIAŢA POPORULUIROMÂN

(1572- -1574)

Ainsi d'un peuple cnuer jc feuilletais l'histoire!
Livre fatal de deuil. de grandeur. de victoire...

Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg: carte fatală de doliu, de mărire, de victorie!

VICTOR HUC.O. Oda *L'bi defini orbis*

PREFAȚĂ LA A 2-A EDIȚIUNE

Sînt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe Ioan Vodă cel Cumplit.

Eram tânăr şi scriam aşa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi; dar tocmai de aceea, reproducând lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare — o zbârcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis, totuşi, a şterge pe tăcute câteva mici scăpări din vedere, cari nu ating întru nemic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este până la un punct o icoană a autorului; dar într-un portret, fie originalul bătrân, fie tânăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliță *trecătoare.*

27 septembre 1893

HASDEU

PREFAȚA PRIMEI EDIȚIUNI

Istoricul este un uvrier şi un artist totdodată.

Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statutele lui Canova sau curțile Alhambrei nu sînt din piatră, că Madonna lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de neşte sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul sînt numai artişti: ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strânge, singur scoate piatră, țese pânză, taie scândură, fierbe culori; şi apoi tot el singur scuipă, edifică, pinge!

De aceea sînt destui sculptori, destui arhitecți, destui pictori; de aceea sînt prea puțini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea; cei mai mulți cred, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alții fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Şincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune şi rele, prețioase şi netrebnice.

Am văzut pe atâția „Bolintineni" clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier şi artist al nostru; dar vai! moartea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenea flutur.

Pe când toți imberbii din juru-ne se laudă a fi ascultat pe ilustrațiunile profesionale de la Berlin şi de la Paris, fie-ne

permis nouă a avea o mândrie mult mai modestă: noi am auzit pe Bălcescu.

Mai întâi de toate, în curs de mai mulți ani, îngropându-mă în bibliotece şi arhive străine şi naționale, strânsei în sudoarea feței grămezi de material, în legătură directă şi indirectă cu obiectul acestei cărticele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă şi colorit.

Scopul criticei este de a dezmormânta adevărul.

Astfel, mă decisei o dată pentru totdauna a nu mă baza decât numai pe izvoare, adecă pe mărturii contimpurane, adesea oculare, limpezite prin confruntațiuni şi prin analize.

Nu vă voi oferi nici o aserțiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginei; iar dacă citațiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutați-o mai la vale: în Dezvoltări analitice sau în textul Pieselor documentale.

Perspectiva se cuprinde întru a despune toate părțile întregului aşa încât să nu vă întâmpine lacune esențiale alăturea cu detalii superflue; nemic să nu fie de prisos, nemic să nu fie descusut; cele importante să reiasă în reliev pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo.

Tabloul cată să aibă un fond sau cer: la începutul operei schițarăm în câteva cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românească a eroului; şovăieşte din depărtare, creşte şi se caracterizează din ce în ce mai bine apropiindu-se de țința, aci ia proporțiuni gigantice şi... pierde cumpătul!

Dar priviți-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare decât tremurânzii pigmei, cari calcă sub picioare cadavrul!

In fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmăreşte cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creațiuni ale stinsului geniu, pân ce un funest întuneric înfăşură tot orizontul.

Mai rămâne o speranță: învierea morților!

Atari fură principiile criticei şi ale perspectivei noastre: judecaţi înşivă dacă am fost în stare sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ţinea credinţă.

încât priveşte coloritul, ştiu atâta că inima simţea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 februar 1865

INTRODUCŢIUNE

EUROPA ÎN A ŞAPTEA ZECIME A SECOLULUI XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attexuntur: solo enim vomere teira proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

în favoarea punctului principal se mai anină câte ceva accesoriu, precum toate părţile plugului sînt- neapărate, deşi numai fierul cel lung serveşte a brăzdui pământul.

ST. AUGUSTIN, *De Civ. Dei,* XVI, 2.

§1. Guizot, în studiul său asupra lui Shakcspeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam şi Eva.

Sîntem mai discreţi: scriind istoria lui Ioan Vodă, ne mărginim a arunca mai întâi o repede cătătură numai asupra Europei şi numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul maşinei întregi, ne va fi lesne apoi a înţelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§2. Spania ajunsese pentru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul europeu.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile maureşti, castiliane şi aragoneze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele şi America.

Nici un principe nu poseda un teritoriu atât de întins; nici un principe nu primea un venit atât de colosal; nici un principe nu avea neşte generali atât de abili.

Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?

Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două păcate mortale el sfărrfiă pentru totdauna piedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios şi prin ura democraţiei.

Neerlandele erau protestante şi autonome; Filip II aşeză în ele o inchiziţiune contra duşmanilor catolicismului şi o spânzurătoare contra duşmanilor absolutismului; neerlandeşii rădicară steagul revoltei, şi Filip pierdu pe cei mai industrioşi şi cei mai culţi dintre supuşii săi.

Anglia era reformată şi constituţională; Filip II porni s-o strivească prin forţa brută, şi pierdu în luptă toată marina Spaniei.

în Franţa creştea partidul ughenoţilor; Filip II cheltuise milioane pentru a aduce exterminaţiunea lor şi, drept rezultat, văzu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enric IV.

în fine, el muri despreţuit de toţi, poate chiar de sine însuşi, lăsând finanţele secate, armata demoralizată, teritoriul dezmembrat, naţiunea ofticată...

§ 3. împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac, încât le-ai putea crede că sînt una şi aceeaşi persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet. .

Tributar al Porţii Otomane, bătut de o mână de poloni, înfruntat de un prinţuşor din Transilvania, el nu ştiu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice: „Alţii combat; tu te căsătoreşti, fericito Austrie! alţii dobândesc regate prin sabie, tu prin zestre!"... ^

§4. în Franţa domnea regele Carol IX..

Greşesc: el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici; domnea ducele de Guise; domnea principele de Conde; domnea papa; domnea Calvin; domnea toată lumea... afară de regele Carol IX.

Un singur evenimenl, de genul aceluia prin care se ilustrase oarecând lerostrat, face să trăiască în istoric numele acestui somnoros Ncron.

Cine oare nu se înfioară, numai când i se pare că aude cuvântul „La Saint-Barthelemv"?

în zece rânduri Carol IX se aruncase în braţele partitului papistaş al Guisilor, şi iar în zece rânduri întinsese o mână de înfrăţire partitului calvin al lui Conde; în zece rânduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, şi iar în zece rânduri sărută lanţurile ce-1 sugrumau; până ce, într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conştiinţa nulităţii sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege: 30.000 de francezi fură măcelăriţi prin cea mai mârşavă trădare!

Sc zice — oroare! — cum că însuşi principele ar fi ucis vro câţiva cu propria sa mână!

Peste puţin el muri în vârstă de 24 de ani: jucăria partitelor, călău al supuşilor săi, enigmă pentru posteritate!

§ 5. Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curând în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios: tremura de turci, tremura de moscoviţi, tremura de tătari; dar se distinsese prin prudenţa administraţiunii, prin protecţiunea literelor, prin o toleranţă religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege tremura şi el de turci, de moscoviţi, de tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreţ pentru literatura naţională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancţionat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte şi a danturilor pariziane: atâta!

§ 6. Moscovia era o imensă pădure, prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de Groaznic e prea moale pentru a caracteriza pre acest curios principe: era mai bine a se zice „Ivan cel Nebun".

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrânate; dentâi insultat dc amanţii ţarinei, apoi corupt de linguşitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-1 respirase din leagăn, rănit de unii şi zădărât de alţii, nu e de mirare dacă cl îşi pierdu minţile.

Şahul Persiei îi trimisese în dar un elefant; ţarul îl tăie în bucăţi, fiindcă bietul animal nu vru să stea în genunchi denaintea majestăţii moscovite.

Pe patul morţii, el cugeta... cum să violeze pe noru-sa.

Aceste două exemple sînt de ajuns.

Cu toate astea el smeri pe poloni, pe suezi, pe tătari; deveni spaima otomanilor, lăţi hotarele ţării sale... dar cum? prin devotamentul cel bestial al moscoviţilor, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilinţă, lingând călcâile stăpânului!

El însuşi, niciodată nemine nu-1 văzu măcar în apropiarea unui câmp de bătălie.

§ 7. De la Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe dpn de apoteoză, nu mai era: îi urmă fiu-său Selim.

El făcu câteva cuceriri; dar victoriile sale, ca şi acele moscovite, erau o consecvenţă a forţei naţionale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu ştia ce este o bătălie.

Administraţiunea se afla pe manile vizirului şi ale unui favorit... ovreu!

Sultanul nu ieşea din harem, închinând mereu frumuseţilor circaziene cupe cu vin de Malvasia.

In cronicele turce el este cunoscut sub porecla de „cel Beţiv".

§ 8. Italia, întrucât nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă şi pe un neguţitor: Roma şi Veneţia.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măriri: raţiunea îşi redobândi o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstiţiunea; Luther zgudui până-în fundamente tronul Hildebranzilor; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franţei, jumătatea Poloniei îmbrăţişară lumina protestantismului, şi numai Spania mai rămânea neclintită în orbul său devotament cătră păpuşeria catolică.

Nemaiputând a dicta legi lumii, papa Grigoriu XIII reforma calendarul.

Veneţia de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco di Gama şi acea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mâna spaniolilor şi a portugezilor.

Acum ea primi o nouă şi teribilă lovire: turcii cuprinseră Chiprul şi Cicladele.

Căderea Veneţiei nu se poate atribui necapacităţii unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar.e cu atât mai trist că între mulţimea capetelor ce o cârmuiau nu-şi rădică fruntea nici un cap.

§9. La bariera opusă a Europei, în Svezia şi Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una şi aceeaşi emblemă!

Energica naţiune scandinavă căzu în copilărie.

§10. E ciudat a zice că fu un moment în care singurul principe adevărat mare, din câţi conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerţul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfarmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta zdrobi idolatria papistaşă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea* britanică...

§11. Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

în Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptrurile mânuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de beţivi.

Tocmai atunci, într-o ţărişoară română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă faţă Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!

I

AVENTURIERUL

Llefantul, oricât de june, se face respectat de ceilalți locuitori ai codrului. Șarpele din ziua nașterii ameninjă cu veninul acului său. Regii, din leagăn, își simt puterea înnăscută de a cârmui neamul omenesc...

CAI.IDASA, drama *Vierama și Urvasi*

§1. După Ștefan cel Mare domni fiu-său Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior fiu-său Ștefan cel Tânăr; acesta murind fără urmași, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriți copii naturali, ieșiți din trupina domnească.

§2. Erau mulți acei copii naturali! erau mulți, căci românii, strămutați din Italia și așezați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patrie nește idei ciudate asupra legământului căsătoriei; nește idei pe cari nu le putu stârpi în țara noastră lumina creștinismului, și cari apoi, firește, deveniră cu atât mai țepene, cu cât mai mult le înrădăcina deprinderea și mersul timpului.

în Imperiul Roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritișul pierdu cu totul primitivul caracter sacru și solemn care-1 distingea sub republica romană și ajunse a fi o însoțire *per usum:* așa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părțile, lipsită de orice consecrațiunc civilă sau religioasă, și prin care nici unul dintre soți nu se credea îndatorat într-un mod serios."[1]

însă, ceea ce-și permiteau toți românii, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forța în mână: pe când unui simplu țăran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorț să plătească visteriei suma de 12 bani ; tot atunce vă puteți închipui sau, mai bine, nu vă puteți închipui, cât de intensă cată să fi fost latitudinea principilor români în privința măritișului!

Unii din ei, bunăoară Ștefan cel Mare, avură câte cinci sau șase femei legitime, — cele nelegitime nu se mai numără —, imitând astfel pe famosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea: „S-a însurat în o mie de rânduri!"[3]

Unde demoralizațiunea națională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formau ca și majoritatea poporului; e de mirare numai cum de mai ființau oameni cununați, după ce rezultatele cununiei pierduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din Hori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba

[1] Schmidt, *Essai historique sur la societe civile dans le monde romain,* Strasbourg, 1853, in -8, p. 36: „Cetait un simple consentement mutuel, sans aucune consecration ni civile ni religicuse, et par lequel ni l'un ni l'autre des epoux ne se croyait serieusement engage".

[2] Gratiani, *De loanne Heraclide Despota Vallachorum principe,* Varsaviae, 1759, in -8, p. 21: „Matrimonia viri vel minimis de causis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis". Autorul vizitase hotarele Moldovei cătră 1565. — Verancsics, *Oesszes munkai, koezli Szalay,* Pest, 1857, in -8, p. 85; „I.ieet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot volunt, libcruțp est". Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareș.

[3] Seneca, *Epistola CXIV:* „qui uxorem millies duxir.

încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşezându-se cu mândrie pe tronul ţărei!

§3. Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ştefan cel Tânăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din partc-i mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeiele pescarilor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba până şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor codrence.

Trei din acei „spurii" — cum îi numeau vechii romani — împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ştefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într-o vârstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucând domnia, se arătă unul din cei mai iluştri principi români, iubit în întrul ţărei, groază pentru străini, şi muri lăsând fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior , Alexandru Lăpuşneanul. Formându-şi un partit în ţară şi intrând în fruntea unei oştiri străine, el ucise pe văru-său, fiul lui Rareş; zugrumă pe mătuşă-sa, văduva lui Rareş"; şi pe vara sa, fiia lui Rareş, şi-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruozităţi un nou regim atât de sângeros, încât contimpuranii îl asemenau cu al regelui Diomed din anticitate, care îşi hrănea caii cu carnea oamenilor.[6]

în tot cursul domniilor bastarde, a lui Petru Rareş şi apoi a lui Alexandru Lăpuşneanul, un al treilea bastard, în aşteptare de a domni şi el la rândul său, creştea necunoscut

Documente inedite din Arhiva Statului, din cari unele am publicat în „Arhiva istorică a României", nr. 155, 181 etc.

[5] Cronica moldovenească din 1566, publicată în Wojcicki, *Riblioteka starozytna pisarzy polskich,* Warszawa, 1843, in -8, t. 6, p. 65: „dai stara zone Piotra Vojevode udawic". Acest l'act s-a omis în *Letopiseţul* lui Ureche.

I.unig, *Orationes procenim Europae,* I.ipsiae, 1713, in -8. p. 352-6: „Oratio Alberti Lasci ad Milites Polonos. cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret. habita anno 1561".

în străinătate: fiul lui Ştefan cel Tânăr din femeia unui armean numit Serbega.

§4. în plecările şi chiar în exteriorul lui Ioan se răsfrânse tiparul părinţilor.

Caracterul tătâni-său cronica ţărei îl zugrăveşte în următorul mod: „Acest Ştefan Vodă cel Tânăr întru tot semăna cu firea moşu-său lui Ştefan Vodă celui Mare, că la războaie îi mergea cu noroc că tot izbândea, şi lucrul său îl ştia a-1 purta, măcar că era tânăr de zile, şi era om mânios, şi prea lesne vărsător de sânge".

Vitejia, agerimea minţii şi cruzimea trecură ca moştenire paternă în natura lui Ioan.

De la mumă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenească, faţă închisă, păr des şi negro ca pana corbului; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul famosului Atlila, după cât îl cunoştem de pe monete[8]; o frunte înaltă, lată în rădăcină şi strâmtându-se în partea superioară: frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naţionalitatea mumei, îl numi Ioan Armeanul întocmai precum Alexandru Vodă fu Lăpuşneanful], ca fiu al unei Lăpuşnence, sau precum Petru Vodă fuse Rareş, după porecla mumei sale : bastardul nu are tată.

§5. în 1561, deja în vârsta aproape de patruzeci de ani străcuraţi în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpuşnean, ameninţat de către un Iacob Despota, serb înrudii de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp[ul] ca Ioan să-şi aducă aminte cum că şi el este fiu de domn din Moldova, având drepturi egale cu ale Lăpuşneanului şi mai mari decât ale lui Despota.

El începu a da semne de viaţă.

Pe când Despota curta pe magnatul Laski, Ioan se adresă către un alt magnat, nu mai puţin puternic: Firlei.

Letopiseţele, t.1., p. 156.

Acta Eruditorum, Lipsiae, 1720, in -4, p. 215.

Letopiseţele, loco supra: „Petru Măjarul, ce l-au poreclit Rareş, după numele muierii".

Intr-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nemic, magnații erau tot: ei stăpâneau în administrațiune, dispunând în adunări legislative de voturile cumpărate ale numeroşilor boierinaşi săraci; ei stăpâneau în armată, conducând numeroase steaguri feudale proprii, ei aveau curți ale lor, rivalizând cu curtea regală şi adesea întrecând-o prin splendoare şi prin mulțime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulți, nu se temeau de nimene.[10]

Laski reuşise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpuşneanul; Firlei, mai puțin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălța pe prietenul său Ioan; dar ne ajunge a cunoaşte deocamdată legătura lor amândurora: magnatul polon era luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanților din Polonia [11]; şi e învederat că, pentru a putea căpăta grațiile sale, Ioan trebuia să se fi arătând şi el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieței sale, trecea necontenit de la o lege la alta, schimbându-le asemenea hainelor.

§6. Văzând moleciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia şi apare în Crâm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moştenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească[12] îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toți oamenii cu sufletele mari se înrudesc: aven turierul român plăcu principelui tătar.

Filon, *Histoire de {'Europe au XVI siecle.* Paris, 1838, in -8, i. 1. p. 439: „Le roi n'eiait en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royautc, jadis faible el impuissante, s'etait elevee par degres au-dessus des resistances feodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, etait iasensiblement tombee sous le joug aristocratique."

Gratiani, *De scriptis invita Minerva,* Horentiae, 1745- 6, in -4, t. 2, p. 181: ..Firlejus Palatinus Haereticus capulque Haereucorum erat".

" Publicată în extracte ruseşti în *Zapiski Odeskago ()b-sezestva Istorii i Drevnostei,* Odessa, 1844, in -4, p. 385.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviții; Mehmed-Calga conducea ostile tătăreşti; pesemne şi amicul său, Ioan, însoțindu-1 în acele expedițiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece şi teribila putere a brațului, cari îl făcură mai în urmă atât de groaznic pe un câmp de bătălie; e mai mult decât probabil; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga şi Ioan deveni atât de strânsă, încât, la plecarea lui Ioan din Crâm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August: „Te rog foarte mult să binevoieşti a ținea în grațiile tale pe acest fiu de domn din Moldova".[13]

§7. Polonia era ca şi tributară tătarilor.

In toți anii, regele trimitea hanului, sub numele de peşcheş, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturei.

Frica polonilor era cu atât mai legitimă, cu cât hanul Devlet-Ghirai îşi făcuse un mare nume prin succesele sale militare: tătarii îi daseră pompoasa poreclă de „Cuceritor al țărilor"

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recomandațiunile tătăreşti îi vor da roduri.

Zadarnică speranță!

Regele primi scrisoarea, zâmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-şi cucerească tronul strămoşesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic: „Caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusese pe Despota; acel magnat lesne va şti să răspunză înaintea celorlalți confrați din Adunarea Națională; iară la caz, dacă ne va amenința Turcul, ne vom scuza că nu e culpeşă țara, nici eu, nici Camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică".

§8. Ioan nu se mai adresă către magnați, căci unul era Laski, ceilalți erau neşte Firlei; el nu mai stărui nici pe lângă neşte regi tari în vorbe şi slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi pierdem urmele. în acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova: Despota fu răsturnat şi ucis de către un Ştefan

[13] Obolenskii, *Kniga posolskaia W.K. Eitovskago s 1545 po 1572.* Moscva, 1843, in -4, p. 222.

Tomşa; Ştefan Tomşa fu răsturnat şi fugărit de către Alexandru Lăpuşneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei: toate acestea se petrecură în curs de câteva luni.

Când sângerosul Lăpuşnean se reaşeza pe tron, deodată noi revedem pe Ioan; şi unde? la Viena.

§9. Germanii aflându-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocaziunea de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-1 țină ca o scânteie de revoltă dunăreană.

El dede lui Ioan un serviciu în armata austriacă şi-i promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpuşneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemțeşti.

Cu toate astea, Poarta Otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauş fu expediat la Viena cu aparența negociațiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceauşul îi descrise perfidia şi debilitatea nemților cari ştiu numai a făgădui şi pe cari turcii îi înfrânseseră în atâtea rânduri; ii zugrăvi generozitatea şi puterea sultanului, pentru care e o nemică toată de a da Moldova, ba şi zece țări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său; în fine, îi asigură munți de aur din partea sultanului.

Ioan pătise deja cu creştinii în Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii în Crâm.

El se încrezu în cuvintele ceauşului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea, şi iată-1 în Constantinopole.

§10. Popoarele orientale adoră frumusețea fizică cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriaşă, o constituțiune vânoasă, o înfățişare bărbătească, în care se vedea că fierbe puterea[14].

Gorecki, *Descriptio belii Ivoniae, Voivodae Valachiae,* I"rancofurti, 1565, in -8, p. 23: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus viribus pollens".

Aşadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-1 produsese mai-nainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli — zice agentul francez în raportul său către curtea pariziană — „făcând cunoştinţă cu Ioan îl primi foarte bine, în aşteptare de a-1 recomanda sultanului".

Dar nu trecu nici o lună de zile şi, cu toată amicia vizirului, politica Porții Otomane ceru depărtarea lui Ioan: pe de o parte, sultanul strângea oşti pentru a merge contra împăratului Maximilian şi, prin urmare, avea trebuință de a menține în linişte provinciile Turciei; pc de altă parte Lăpuşneanul, reaşezat prin ostile turceşti pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decât turcii[15] şi, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu protează pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis Ia insula Rodos.

§11. Aci, în patria şerpilor şi a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adecă țară fericită; aci, unde fiecare piatră, fiecare peşteră, fiecare colnic conservau încă proaspete suveniri şi urme de eroismul cruciaților ierusalemitani; aci Ioan petrecu un an şi mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 şi-i succese fiu-său Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpuşneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, pierdu vederile[16] şi căzu într-un fel de copilărie periodică, mai tristă decât însăşi moartea.

Profitând de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socolli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

§12. Petrecerea lui Ioan în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe cari noi nu le putem explica.

[15] Orzechowski, *Quincunx, to iest Wzor korony Polskiei, sine loco,* 1564, in -8, p. 74: „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnamec, zturczywszy sie woiuie Woloska ziemie, wykorzeniaiac z mey korzen i tez ma'cice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego. a Tureckim narodem wszystke ziemie Woloska osadzaiac".

[16] Okolski, *Orbii Polonus.* Cracoviae, 1641, in -f. t. 2, p. 227: „debilitate oculorum et corporis consumebatur.

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de pietre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogățiile şi luxul său pe paşale şi pe agale!/[7]

In comerț ne întâmpină lucruri extraordinare, minuni puțin probabile şi, cu toate astea, foarte adevărate; principiile de credit, de eirculațiune, de concurență etc, etc, acele principii, oricât de lărgite, oricât de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere: neguțitorul, ca şi popa, pretinde să-1 credem.

§13. Un german, care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieții eroului nostru, observă, între altele: „Ioan deveni domn din prăvăliaş, precum în vechime la romani şi sarmați plugarii se urcau la cârma statului, sau precum astăzi în Belgia comercianții devin capi ai marinei" .

Aceste exemple sînt frumoase; dar Ioan, el însuşi, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmați, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă şi, mai ales, o piatră scumpă, asupra Porții Otomane.

Gorecki, *op.cit.,* p. 24; „animum ad amplam copiosamque mercaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita, vocantur, notitiam pervenit, sed et ipsius Selymr. — l.C. Bulengerus, *Histonanim sui temporis libri XXX,* I.ugduni, 1619, in -f, p. 141: „cum loannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mercaturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpuratum, cui intimus erat etc". — De Thou, *Histoiiarum sui temporis Opera,* Francofurti, 1610, in -f, t. 2, p. 14: „ ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat".

18 Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita,* Berolini, 1699, in -4, p. 710: „Lx mercatore evaderet regulus Valachorum. Olim apud Romanos Sarmatasquc ab aratro acciti, qui gererent summos magistratus... Neque id prorsus insolens putabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a comerciis maritimis subductos ad clavum navalis rei."

Cu treizeci de ani mai-nainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareş îşi redobândise domnia Moldovei .

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia introducându-se prin mărfuri ne lângă sultanul Selim, ajunse deodată duce de Naxos .

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană: comerțul plăcu lui Ioan; şi ca să-1 poată exercita şi mai cu succes, el îşi lepădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de cătf% polonul Firlei, Ioan îmbrățişa acum mahometismul.

§14. Amic cu vizirul, cunoscut cu paşalele mai de frunte, familiar cu însuşi sultanul Selim, el pândea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpuşneanului, se instala fiu-său Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaționale: glumele şi pe poloni.

în chip de neguțitor, Ioan cutreiera neîncetat hotarele țării, când prin Galiția, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru.

Un amic devotat şi nedespărțit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpuşneanul, îl însoțea şi-i înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de domnia lui Bogdan.

Se formă astfel un partit puternic, în fruntea căruia se puseră toți boierii cei mari şi carele adresă o plângere către Poarta Otomană.

[19] Relațiunea contimpurană, publicată în *Magyar Tortenelnitar.* Pest, 1857 in -8, p. 52: „...dandoli in donno doi perle d'orrechia grande come doi peri moscatelli".

[20] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* Pest. 1828, in -8, t. 3, p. 563-5.

[21] *Letopisețele,* t. 1, p. 190.

" Gorecki, *op.cit.,* p. 24.

[23] *Letopisețele, loco supra,* „Aceste lucruri de hulă trăgându-se până la urechile vrăjmaşilor la împărăție, nu cum era, ci mai presus le adăogea..." — Isthuanffi, *Regni Ihmgarici Historia.* Coloniae. 1680, in -f, p. 340:.. Gravissimis prius cnminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot 'Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurarunf.

§15. Sultanul de mult aştepta o asemenea manifestaţiune naţională.

Bogdan era trădător oficial în privinţa Turciei.

îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoştea vasal al regelui Sigismund-August şi, de atunci încoace, medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

s Sultanul, încurcat în luptă cu Veneţia, se făcea deocamdată că nu ştie nemica, temându-se de a mai aprinde un alt război în părţile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susţine pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tânguiri contra lui Bogdan şi cerând pe Ioan, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă de a-şi atrage cumva un război din partea Poloniei: numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, şi plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Il întovărăşea numai o mică oaste sau, mai bine zicând, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranţei drumurilor.

Trecând prin Tesalia şi Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari şerbi, greci, bulgari.

Dar în orice caz, forţa numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 până la 5 mii de oameni.

Nici atâţia nu-i trebuiau, căci îl chema ţara.

§16. Când Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toţi ai săi se grăbi a fugi, scăpând din mâna boierilor decişi a-l extrăda Turciei...

De la Galaţi până la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întâmpinară boierii şi poporul, aclamându-l, după anticul obicei strămoşesc,

Actul e publicat tn Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae,* Vilnae, 1758. in-f, t. I, p. 620.

„Părinte al Moldovei", întocmai precum vechii împăraţi romani se numeau „Patres patriae"[25].

Acest măreţ titlu, moldovenii îl dedeau acelor principi cari veneau să-i scape de jugul vreunui tiran: Despota îl primise după alungarea cruntului Lăpuşnean ; Ioan îl căpătă prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care,precum ziserăm, ţara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume şi pentru poloni.

§17. Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizându-se în cetatea Hotinului, cerşitorea sprijinul regelui Sigismund-August şi al magnaţilor amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu sărmanul: trimise o ambasadă la Poarta Otomană; dar ambasadorul se întoarse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că fuse luat în râs de către Ioan Vodă[27], care-l lăsă să treacă în linişte prin Moldova, după ce însă într-o audienţă îl regalase cu o cătătură atât -de furioasă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n-a văzut o altă mai înfricoşată.

în adevăr, eroul nostru avea neşte ochi mici şi negri, în cari se resfrângeau cu o deosebită energie şi răpeziciune toate pasiunile şi toate mişcările sufletului: în momente de mulţumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente

Vezi moneta lui Ioan Vodă, planşa 2, pe care Săulescu o explica aşa: „Oteţ Moldovei adecă Pater Moldaviae, că aşa s-a proclamat pe sine Ioan, părinte". Nu s-a proclamat, ci fu aclamat, precum urmează din descripţiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, vezi în Lasicki, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdana Voivoda* (ad calcem Goreckii), p. 128: „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter" etc. — Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulţi articoli,* Bucureşti, 1861, in -8, p.88.

[26] Bolliac, *Daco-Romane,* nr. 112 şi 113, inscripţiunea monetei lui Despota: „Heraclidis Despotae Patns Patriae", ceea ce se explică prin Sommer, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli,* Vitebergae, 1587, in -4, p. 16; „e servitute in libertatem vocari sibi videbatur gens Moldaviae".

[27] I.unga descripţiune a acestei audienţe, la care a asistat însuşi Paprocki, vezi în a lui *Ilerby rycerstwa polskiego,* Krakow, 1584, in -4, p. 234-35.

de mânie se împleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprincene ce se îmbinau, zburlite prin convulsiva acțiune a nervilor.[28]

Magnații, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decât regele. Cu vai, cu chiu — cum se zice — ei reușiră a aduna ca la 3.000 de luptători aleși, unul ca altul, tot juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§18. Pe lângă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică fortăreață a țării, și pe lângă ajutoare polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai număra vro câțiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de dușmani[i] casnici, Ioan Vodă îi puse pe toți sub sabie.

Aristocrația se înfiora, văzând în mâna țiganilor, cari exercitau în România profesiunea de călăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stâlpii nobilimii, mai cu seamă pe bătrânul Ionașcu Zbierea[29], mare vornic al Tărei-de- Jos și[30] dintr-un neam de cele mai antice ale Moldovei/

Capul său se rostogoli la picioarele gâdelui tocmai în ziua de Paști.

Ioan Vodă vru să arate că nu poate fi scuteala sărbătoarii pentru a pedepsi orice amenință sicuranța statului.

Țara mai întâi de toate; Pastile mai pe urmă!

Scrierea mea *Filosofia portretului lui Țepeș* (București, 1864, in -16, p. 20—21): „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572-74) de pe moneta lui cu acel făcut *guaccio* într-un format mai mare, pe pergamenă, și care se află la mine. Pe monetă Ioan e liniștit: sprincenele lui, bine conformate, vădesc o frumoasă inteligență, și nimic mai mult. Pe pergamenă, el e furios, el trage sabia din teacă: sprincenele lui s-au strâns pe d-o parte dasupra rădăcinei nasului și au ridicat în sus capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale lui Ioan s-ar putea citi chiar numai de pe sprincene." — Gorecki, *op.cit.,p.* 24: „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus".

;.. *Letopisețele,* t. I, p. 191.

30 ^\rhiva istorică a României", t. I, nr. 92 etc.

.31 Pentru pedepse în ziua Paștilor, cf. Photius, *Nomocanon. interprete Agylaeo,* Lutetiae, Paris, 1715, in -4, p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginum raptoribus) etc. Numai patria e uitată!

§19. Noul vornic de Țara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare.

Ioan Vodă îl însărcina â respinge invaziunea polonă.

Instrucțiunea, ce-i dede domnul cu această ocaziune, ne aduce aminte principiul marelui Scipion: „Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuți înlesnește-i calea".

Dumbravă avea vro 6.000 de ostași aleși, din districtele Țării-de-Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova[33]; cătră cari se mai adause un contigent de turci basarabiani, veniți, după cererea lui Ioan Vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman[34].

Cu atari oști era lesne de a sfărâma pe cei 3.000 de poloni, azardați într-o țară străină și antipatică; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-și atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruța pe dușmani.

§20. Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin și începură a se pogorî spre Prut, trecând prin famosul codru de la Cozmin.

Un codru teribil!

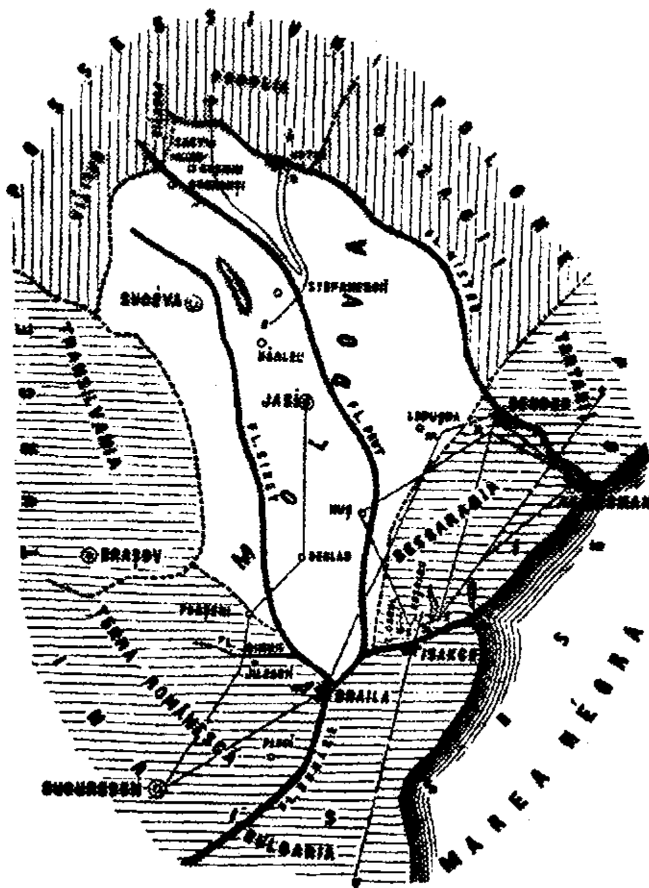
Acolo, cu optzeci de ani mai-nainte, strămoșul lui Ioan Vodă, Ștefan cel Mare, strivise floarea armatei polone; și oasele celor secerați în acea zi rămâneau până acum elocvenți marturi, formând numeroase movile de schelete albe pentre verdeața cea viuă a arborilor.

32 " Lasicki, *op.cit.,* p. 133: „ductor Dambrova".

' Cantemir, *Beschreibung der Moldau,* Frankfurt, 1771, in -8, p. 287-8: „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen".

Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti,* lib. XII, Francofurti, 1672, in -f, p. 3: „aliqui etiam Turcae ac serțdziakus se conjunxerant".

Lasicki, *op.cit.,* p. 133: „per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris perniciosa fuit, ad Prutum amnem pervenere; unde misso Pilavskio cenfurione cum Bogdani famulis, ut Chocimo tormenta bellica advehereni."

Teatrul războaielor Iui Ioan Vodă 1572-73

Linia *ab* arată mişcarea oştii polone în 1572.
Linia *cd* mişcarea vornicului Dumbravă, gonind pe poloni.
Linia între Iaşi. Bârlad. Focşani, Jileşti. Bucureşti. Brăila, punctul *m*. Bender. Ackerman. punctul *n*. Huşi. punctul *s*. şi Roşcani, mişcările lui Ioan Vodă contra muntenilor şi turcilor în 1574.
Linia *qx* mişcarea beglerbeiului.
Liniile converginţi de la Bender. de la punctul *i*. şi de la Ackerman spre puncturile zv. mersul sangiacului şi al tătarilor la întâlnirea beglerbeiului.

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai-nainte, polonul Laski, aducând la domnie pe Despota contra Lăpuşneanului.[36]

Tactica polonilor era de a alege totdauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei: curajul lor se aprindea prin simţul de răzbunare; căci nu se afla nici unul din ei a cărui familie să nu fi plâns vreo victimă, un tată, un bunic, între cei căzuţi din mâna marelui Ştefan!

§ 21. în capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce[37], pc care, cu câteva luni mai în urmă, ei cât p-aci erau să şi-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit dc artilerie' , el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetăţii şi apoi păşi la vale pe ţărmul Prutului până în dreptul Ştefăneştilor, adecă pe aceeaşi linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionaşcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unească oastea moldoveana din Ţara-de-Jos cu acea polonă, şi apoi să meargă cu toţii asupra lui Ioan Vodă.

Moartea trădătorului, de carea Mielecki se înştiinţa prea târziu, dărmă planul duşmanilor: în loc de Zbierea ei găsiră pe Dumbravă.

Avanposturile moldovene, împrăştiate pe ambele ţărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor şi, în fine, trecură Prutul, în speranţă de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în neşte păduri nestrăbătute mai sus de Hârlău: acolo duşmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sânge.

' Guagnini, *Renan polonicamm,* tomi tres, Francofurti, 1584, in -8, t. I, p. 117: „ubi adhuc signa huius cladis infelicis ossa videlicet albentia in hac silva ipsemet vicii, cum magnificus dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini 1562". Deşi cartea fu cunoscută, totuşi pasajul scăpă, nu ştiu cum, din vederea istoricilor noştri.

" Starowolski, *Sarmatiae bellatores,* Coloniae, 1631. in -4. § CVIII.

38
" Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa.* Lwow, 1844. in -8. p. 194.

Polonii înțeleseră greşeala şi, înfiorați de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărându-i din când în când prin jucăria unor mici atacuri de avangardă, în care el ținea înadins tot pe turci pentru ca să dea a înțelege, încât priveşte pe înşişi moldovenii, că ei ar fi bucuroşi de a nu avea duşmănie cu regatul polon.

în acest mod, ajungând până la Nistru, Mielecki se răzemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri şi el.

Poziţiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică; ei nu puteau a se închide în fortăreață, unde caii lor ar fi pierit de foame; nu[-i] puteau furaja, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-i pândeau în toate unghiurile: nu puteau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creştere...

Strânşi în chingi, bieții fugari se adresară cu rugăminți către capul contingentului turc, cerând permisiunea de a se retrage în Polonia şi jurându-i de a nu se mai vârî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost şi bani la mijloc: orientalii, începând de la sultan şi până la ultimul derviş, nu fac nemic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în laturi.

Dumbravă, credincios politicei lui Ioan Vodă, făcea chip că împuşcă în duşmani; dar în realitate glonții alunecau tot dasupra capetelor.

în curs de cinci zile, polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu; şi când se văzură, în fine, pe țărmul opus, ei se îngenunchiară şi mulțumiră lui D[umne]zeu.

§ 22. Evenimentele se repetă", zise marele Shakespeare.

în zilele noastre, Moldova privi rennoindu-se o altă încercare polonă soră geamănă cu acea din timpii lui Ioan

Heidenstein, *loco cit:* „a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset".

[4] *King Henry* IV, part. 2, act.3, sc.1: „There is a history in al men's iives..."

Vodă: cu simpla diferență că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeți, azardul asemănă până şi numele capilor!

în ambele cazuri o mână de oameni nesocotiți cutezară a înfrunta o țară.

în ambele cazuri polonii, — cei din 1572 prin afişarea persoanei lui Bogdan Vodă, cei din 1863 prin proclamațiuni în ziarul „Românul", — ne încredințau că vin ca amici, nu ca duşmani.

In ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazați pe considerațiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor, — în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu, — de a menaja nebunia adversarilofT

în fine, în ambele cazuri, polonii, retrăgându-se cu ruşine, îşi găsiră totuşi admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863, vai nouă! îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

§ 23. Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalți şi şanțuri foarte adânci; despre răsărit — stâncele Nistrului.

Un călător, care-1 vizitase chiar în zilele lui Ioan Vodă, îl asemănă cu Kockenhausen în Liflandia[42]; un alt călător — cu Convay în Anglia[4]; un al treilea cu Rumilihissar de lângă Constantinopole[44].

Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens,* Wien, 1781, in -8, t. I, p. 439: „war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur befestiget." — Douza, *De itinere suo Constantinopolitano,* Lugduni Bat, 1599, in -16: „Chotinum... est hic Arx in edita rupe".

[42] Strykowski, *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala kronika polska.* Krolewiec, 1582, in -f, p. 763: „Jest Chocim zamek piekny obronny na skale, podobny Kokonhauzowi w Liflanciech, jakom sie sam obiema przypatrzyl, wszakzem jusz Turkami ossadzony widzial roku 1574; ale w nim przedsie ma vojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroc imieniem hospodarskim podejmowal".

[4"] Weltman, *Kartiny svieta,* Moskva, 1836, in -4, t. I, p. 239.

Resmi-Ahmed-effendi, reprodus în a mea „Arhivă istorică a României", t. I, p. 183.

O naivă tradițiune națională încredințează că prima fundațiune a fortăreței se urcă în epoca pe când Domnul Hristos umbla pe pământ.

Temându-se ca polonii să nu rețină acest bulevard al țării, ca o bază de operațiuni în aşteptare ca destronatul Bogdan să-şi adune o altă oaste mai puternică, Ioan Vodă trimise pe episcopul Isaia Rădăuțeanul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

Polonii simțiră deja ce fel de braț ține cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită până atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndestula toate cererile lui Ioan Vodă.

* Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat, să nu fi fugit din Polonia. în lipsă-i fu remis în manile ambasadorilor moldoveni un frate al său, perit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanța acestei achizițiuni, căpătate atât de lesne contra speranței, Ioan Vodă numi pârcălabi doi bărbați, pe cari punea temei ca pe sine însuşi: socru-său, boierul Lupea Hurul, şi cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-1 văzurăm mâncând împreună pânea străinătății...

Ibidem.

II

DOMNUL

Era grato alli amici, alli nimici tembile;
giusto con i sudditi, infedele con li esterni...

F.ra iubit de amici, teribil pentru inamici,
just cu supuşii, perfid cu străinii...

MACCHIAVELLI, *Vita di Castruccio*

§ 1. în fine, eroul nostru se văzu stăpân liniştit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni — amici.

Rivalul Bogdan rătăcea prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârşit la Moscova, unde se povesteşte că țarul, cosându-1 într-un sac, l-ar fi aruncat în fluviu — pedeapsă de crezut din partea unui moscovit, dar pe care o şi merita un român vândut străinismului!

§ 2. Un filosof antic zise, sînt acum două mii de ani: „Când cerul voieşte a încredința unui om ales o mare misiune, el începe totdauna prin a ispiti sufletul şi cugetul său în amărăciunea zilelor grele; îi oboseşte muşchii şi oasele prin lucrări dureroase; îi tortură carnea şi pielea prin cazna foamii, îi aruncă ființa în toate lipsele sărăciei şi ale nevoiei; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; în sfârşit îi ațâță inima, îi întăreşte firea, îi măreşte şi adauge forțele prin o energie, fără care el n-ar fi fost în stare de a-şi împlini înalta ursită".

i Pauthier, *Confucius et Mencius,* Paris, 18.*)2, in -8, p. 429.

Aşa fu trecutul lui Ioan Vodă până a dobândi tronul Moldovei: în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decât vagabunde colindări din ţară în ţară; speranţe la tot pasul amăgite; dureri morale şi muncă fizică!

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredinţase Cerul.

§ 3. Armenist din leagăn, luteran în Polonia, turcit în Constantinopole, Ioan Vodă se arătă creştin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania.[2]

Cezar în Galia adoră pe zeii druizilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii şi Napoleonii, nu au toţi decât o singură religiune: religiunea gloriei, nestrămutată în fundul inimei lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafaţă. ^

§ 4. în mai puţin de doi ani de domnie în pace, Ioan Vodă introduse în ţara sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân până acum necunoscute:

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnească;

2. Schimbarea capitalei;

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocraţiei clericale şi laice;

4. Baterea monetei naţionale de aramă;

5. Stricteţa contribuţiunilor fiscale.

Şi toate astea Ioan Vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative": *camerele legislative* nu fac un „2 mai".

§ 5. Până la 1572 nu găsim, asupra tranzacţiunilor în interiorul ţărei, nici un document subscris cu mâna domnească.

Am văzut cu ochii noştri cel puţin vro zece mii de documente originale: vorbim dupre câte am putut vedea.

Cronica turcă, tradusă în Mignot, *Histoire de l'empire ottoman,* Paris, 1773, in -12, t. 2, p. 210: „Comme il s'etait fait musulman pour plaire aux Turcs, il sc refit chretien pour rcgagner l'affection des Moldaves." — Scrisoarea vizirului Mehmed, ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a României", t. I, p. 44: „sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam".

Marele logofăt, ca prim-caneelar al statului, întipărea pe hârtie sigilul princiar în josul crisoavelor, sau îl anina pe şvară de mătasă către pergamenă; apoi uricarul, adecă scribă, îşi subsemna numele undeva în coadă; şi, în fine, fără vro altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moşii, trecea bun dat în manile celui în drept.

Se întâmpla, fireşte, că marele logofăt, ca om şi, mai ales, ca ministru, abuza de sigilul princiar: domnul nu ştia nemica.

Ioan Vodă, cel dentâi, văzând nedreptăţile ce se puteau face fără ştirea-i[3] începu a subscrie el însuşi[4], specificând uneori cu propria sa mână până şi data documentului.

Iscălitura lui Ioan Vodă din documentul publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1 p. 133—4.

în primul an al domnirii sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeţi: cel al treilea nu mai cuteză a glumi cu încrederea lui vodă.

§ 6. Până la 1572 capitala Moldovei fu Suceava.

Ea sc bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16.000 de case, 40 de biserici, mai multe

' Vezi, drept dovadă, documentul ce l-am publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 164.

Xapiski Odesskago Obsczestva. t. 3, p. 254.

palaturi', un fluviu limpede, o pozițiune pitorească, și un castel care, cu un secol mai nainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone[6].

Totul, dară, se părea a-i asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, consânțite prin o triplă paragrafie „immemorială"[7]

Deodată peste câteva luni dc domnie, Ioan Vodă strămută scaunul țării la Iași.

Acesta era un orășel mic și fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau câte două-trei zile pe an, desfătându-se cu vânatul prin codrii învecinați, zidiseră și aci un frumos castel de piatră la capătul sudic al târgului, pe marginea unei râpe, încât să poată servi la nevoie și în timp de război.

Mai avea lașul o capiște armenească, o capelă catolică și trei biserici române.

In fine, îl împodobea o baie de piatră de arhitectură orientală.[8]

Astfel, se părea că nemic nu putea prevesti acestui târgușor un viitor strălucit între orașele Moldovei.

Se naște întrebarea: care cauză să fi putut împinge pe Ioan Vodă de a părăsi Suceava? de a îmbrățișa Tasul?

Suceava se afla așezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci și de tătari; încât principele, în caz de război, lesne putea fi surprins prin o

> Cantemir, *op. cit.*, p. 66: „Ausser des Fuersten und der Vornehmen Palaesten, zaehlte man dasclbst 40 steinerne und verschiedene hoelzerne Kirchen, und 16.000 Privathaeuscr; welche aber alic, nachdem die fuerstliche Residenz von da verlegt worden, verfallcn sind..."

Bălcescu, „Magazinul istoric" t. 2, p. 60.

Pothier, *Trăite de la possesion.* Paris, 1807, in -8, p. 264: „possessio centum annorum sive temporis immemorialis''.

Heidenstein, *op. cit.,* p. 318: „Templa tria circiter Graeci ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia; catholicum ex materia unum; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro captu loci satis elegans".

invaziune din partea Galiției sau a Transilvaniei, pe când, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împiedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

lașul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantaj strategic era de ajuns pentru a determina alegerea unui Ioan Vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-și ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părțile, ca vulturul ce de pe vârful stâncei pândește și pe pușcașul, de care trebui să se ferească, și biata turmă, din care își va ochi o victimă.

§ 7. Strigat-au oare sucevenii contra' lașului în 1572, precum strigă acum ieșenii contra Bucureștiului?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1 000 de case , pierduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a Unirii, pentru care saltă orice inimă română.

E sigur că Ioan Vodă nu lăsă Sucevei, drept mângâiere, nici măcar o curte de apel sau o universitate.

E sigur... și cu toate acestea istoria nu ne arată să se fi plâns sucevenii.

§ 8. Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaștele unui sfânt.

Ioan cel Nou — așa-i zicea pe nume — era trapezuntean de origină; căci românii, ei singuri între toate popoarele creștine, nu produseră nici un sânt calendaristic din propriul lor sân, lăsând această sarcină oficială muscalilor și grecilor, între cari cei vrednici dc împărăția cerului se numărau totdauna cu milioane.

Cu vro doi secoli mai nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova și așeză în biserica mitropolitană de la Suceava moaștele fericitului, pe care-1 declară a fi patron al țării.[10]

Bandela, *Die Bukowina,* Wien, 1845, in -8, p. 21

io Mitropolitul Varlaam, *Carte româneasca de învățătură, dumenecele preste an...,* Iași. 1643. în -f. p. 84 verso, în apendice.

De atunci încoace, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de național deveni obiectul celei mai înfocate venerațiuni din partea moldovenilor: la ziua lui, Suceava se împlea de numeroase gloate de bărbați, femei, copii, veniți în peregrinaj de prin toate unghiurile țării."

Străinii afirmau cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adorațiunea lui Ioan cel Nou[12]. In adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care-l credeam că ne apără țara.

Moaştele sântului formau unul din principalele venituri ale Sucevei; Ioan Vodă respectă această proprietate, şi sărmanii suceveni, atinşi la slăbiciune, rămaseră mulțumiți.

§ 9. Privind asupra stării sociale a țării sale, eroul nostru vedea o națiune mare zbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului muşcat de un şarpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă vie şi de proporțiuni imense!

De o parte sta ceea ce cronicele noastre numesc *țară;* de altă parte sta ceea ce nu era „țară": boierii şi călugării.

Țară erau mulți, erau aproape toți, dar vai! curat numai „suflete".

Boierii şi călugării erau puțini, erau vro câțiva, dar „materie": toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; şi oricine nu era din ei nu avea nici atâta loc propriu cât trebuie pentru o înmormântare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronica țării: „în Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără județ, fără vină, fără seamă"[13].

Paul of Aleppo, *The travels of Macarius, Patriarch oj Antioch, in arabic,* I.ondon, 1836, in -4, p. 85: „The people of this country nave entire faith in him; and resort, in pilgrimage, to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and viljages."

[12] Coyer, *Histoire du Jean Sobieski roi de Pologne,* Amsterdam, 1761, in -8, t. 2, p. 23.

[13] *Letopisețele,* t. 1, p. 187.

Ți se pare că auzi răsunetul cântecelor țărăneşti din întunericul feodal al evului mediu: „Stăpânii ne fac numai răutăți; ei nu ne dau nici cuvânt, nici dreptate; ei au toate, iau toate, mănâncă toate, lăsându-ne a trăi în sărăcie şi în durere..."[14]

între cronica lui Ureche şi cântecul lui Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secoli; dar între clăcaşii români şi servii feodali noi nu vedem nici o distanță.

§ 10. într-un stat astfel constituit, principele putea să-şi aleagă numai una din trei căi: sau să țină cu boierii şi călugării contra poporului, ori să țină cu poporul contra boierilor şi călugărilor sau, în fine, să-i împace unii cu alții.

Câteşitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor şi călugărilor ținuse Petru Rareş[15]: el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii şi călugării contra poporului ținuse Alexandru Lăpuşneanul în prima sa domnie[16]: fu trădat, răsturnat şi alungat.

A împăca poporul cu boierii şi călugării se silise lacob Despota[17]: atrăgându-şi o neîncredere din ambe părțile, el pieri sub loviturile unei coalițiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete: avându-le plăpânde denaintea ochilor, Ioan Vodă, chiar din egoism, îşi alese calea, prin care scăpa națiunea din ghearele clasei, pe cei mulți din manile celor puțini, pe turmă din gura lupului.

§ 11. Am văzut cum un mare vornic pieri sub cuțitul călăului chiar în ziua de Paşti.

Thierry, *Recits des temps merovingiens.* Paris, 1856, in -8, 4. I, p. 25: „Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvrete et en douleur..."

[15] Ms. *Ossolinianum,* apud Engel, *Geshichte der Moldau,* Halle, 1804, in -4, t. 2, p. 184—5.

[16] *Letopisețe,* t. I, p. 177—8: „şi cu dragoste îl primiră boierii".

[17] Sommer, *op. cit.,* p. 36—37.

Alți boieri îi urmară unul după altul, deşi nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de ouă roşii.

„De pre boierii de cinste şi cei mai de jos sabia lui Ioan Vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morți îi omora", zice cronica țării.

§ 12. Monastirile consumau în trândăvie şi în desfrânări sudoarea Moldovei.

Ioan Vodă dede o pildă, neauzită până atunci în istoria românilor,

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități; divanul domnesc execută întocmai o legiuire din *Condicele Teodosian:* „Sodomitul să piară prin flăcări în prezența poporului"[19]; mârşavul episcop fu ars de viu[20]: Ioan Vodă ținea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vânzarea Cuvântului lui Dumnezeu, scăpă de caznă şi de moarte fugind la munți.

Un boier, care dentâi trădase pe trei domni în şir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru şi, în fine, crezu a-şi ascunde urâtul trecut îmbrăcând haina cea fățarnică a monahismului, fu îngropat de viu în pământ.

„Temințele erau pline de călugări", zice cronica țării.

Fariseii îşi răzbunară într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întâmplat a găsi portretul lui Ioan Vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic; iară peste o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl şterse chiar din catalogul domnilor țării pe care-l scrisese în versuri şi în care, bunăoară, cântă în următorul mod virtuțile Lăpuşneanului:

„Domni ş-acesta bine, şi-n Slatina-şi fece,

[18] Vezi a mea „Lumina", t. 3, p. 51—56.

[19] *Lex Dei,* tit. 5, c. 3. — *Cod. Theod.,* lib. 6, ad. leg. Iul. de adult: „spectante populo, flammis vindicibus expiabit".

Letopisețe, t. I, p. 192: „băgat-a în foc de viu pre vlădica Gheorghie de a ars, dându-i vină de sodomie!"

Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece!"[21]

Apoi dă!

§. 13. Ura sa pentru boieri şi călugări, desprețul său pentru aristocrația de tot felul, Ioan Vodă, în unele cazuri, ştia să le manifeste şi fără ajutorul gelaților.

în toată Moldova cei mari îşi mascau faptele lor cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor; pe când țăranii, din contra, destul de storşi numai prin apăsare, se fereau de a mai slăbi şi mai mult prin lăsări de carne şi dc brânză, dacă aveau cumva, din întâmplare, vreuna din acestea.

„La munteni, boierii şi poporul sînt deopotrivă religioşi — zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie —; dar în Moldova chiar Postul cel mare îl observă numai clasele de sus; iară încât priveşte pe cei de jos, ei deloc nu-l bagă în seamă, şi ireligiozitatea lor, cea mai mult decât tătărească, merge până acolo, încât patriarhul de Antiohia când intra în casele lor, ei nu[22] ieşeau înaintea lui nici măcar cu o fărmătură de pâne..."

Ei bine! Ioan Vodă era întocmai ca țăranii cei nelegiuiți ai țării sale.

Un cronicar, mare logofăt, strigă cu un fel de spaimă bigotă: „Nu crez să fi fost creştin pravoslavnic, că de ar fi fost creştin, nu s-ar fi însurat în Postul mare!"[23]

Un cronicar, mitropolit, îl numeşte: „Ioan cel Rău"[24].

Şi marele logofăt şi mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

[21] Cipariu, *Crestomația sau analecte,* Blaj, 1858, in -8. p. 236.

[22] Paul of Aleppo, *op. cit.,* 1. I, p. 63: „The fast of Lent is strictly observed by the court and the bigher classes of the people; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer. nor appear to have any religion at all... But in, Wallachia, vvhich God preserve! it is very different; and the religiousness of its inhabitans, their moderation, and good conduct, are preeminent." — p. 117: „Jt is very different from Moldavia; where. when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than vvhom even the Tartars are more rcligious."

[23] Miron Costin, *Letopis,* t. I, apendice, p. 86.

[24] Cipariu, *loco. cit.* în notă.

§ 14. Ucizând pe boieri şi pe călugări, până atunci atât de puternici, Ioan Vodă, pentru o deplină siguranţă, luă. măsuri ca să-i împedece de a-şi uni forţele contra tronului, măcar că orice ligă e prea slabă, când nu o susţine poporul de jos.[25]

Precum ziserăm, toţi aristocraţii, atât clerici cum şi laici, aveau un singur Dumnezeu: egosim, interes personal, ban.

Ioan Vodă îşi dede un frumos spectacol făcându-i să se bată unii cu alţii pe când el îi bătea pe toţi deopotrivă.

Luând, bunăoară, o moşie monastirească, el o dedea unui boier[26]; iată călugării ţipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte: iată cele două monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând de la boierul cutare, dedea unui alt boier: iată boierii înşfăcându-se de păr!

Ţara râdea, privind întresfâşiarea foştilor săi apăsători.

Domnul râdea, văzând, cât de proastă e lumea!

§ 15. Ioan Vodă nu împroprietări pe ţărani; nu! căci se ferea de o criză, ale carii efecte pe de o parte nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-şi manifeste fructele lor cele bune, decât numai doară după un şir îndelungat de ani, străcuraţi în tristă şovăitură.

împroprietărirea ţăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucăţire, în urma carii, ca rezultat imediat, cei puţini bogaţi sunt foarte săraciţi şi cei mulţi săraci nu sunt deloc îmbogăţiţi: zecimi de ani trebuie să treacă mai-nainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, fireşte, decât starea normală cea veche...

[25] Bacon, *Essais de morale et de politique, Oeuvres,* tr. p. Riaux, Paris, 1851, in -8, t. 2, p. 284: „les grands ne pouvent presquc rien en cc genre, si la multitude n'est disposee a se soulever d'elle-rrieme".

[26] Wickenhauser. *Die Urkinden des Klosters Mo/dowiza.* Wien, 1826, in -8, p. 27 şi 87, documentul din 1577: „Diese Handveste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen dem heil. Kloster damals genommen, als er den Kaelugaern in den Tagen des Woewoden Johann, ohne ihncn hiefuer etwas zu geben, diese zw'ei Doerfer weggenommcn hatte".

dar până atunci? până atunci egalitatea sărăciei pentru toţi şi în toate!

Ioan Vodă împroprietărea nu numai pe ţărani, ci chiar pe ţigani, când acei ţigani aveau mijloace de a-şi plăti peşin o proprietate[27]; când nu, nu; ci-i înzestra încet-încet cu neşte atari mijloace, întrebuinţând un metod prin care, departe de a produce o criză, el din contra înflorea finanţele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri şi pe călugări să abuze cât un fir de păr de munca ţăranului.

Ioan Vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot câştigul ţăranului, despoind astfel totdeodată visteria ţării, căriia boierii şi călugării nu-i dedeau nemica, iară ceilalţi nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul! — numai atâta.

§ 16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietăţii teritoriale, la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atât mai raţionale, bazate nu pe imaginaţiunea vreunui jurist, ci pe însăşi natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai neşte posesori ereditari ai respectivelor porţiuni teritoriale, cari dentru-ntâi le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deşerte şi fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni şi a le da astfel o utilitate.

Domnul ţării rămânea pentru totdauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu naţional, încât boierul sau monastirea, având facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moşiile lor, pentru fiecare din atari tranzacţiuni trebuia să capete o nouă specială încuviinţare domnească, condiţionată printr-o dare în bani sau în natură, şi în care principele întărea achiziţiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: „i-l *dăm* lui acel sat etc."[28] .

[27] Documentul ce l-am publicat în „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 156: „Am dat acestui ţigan, anume Nicola, o treime din cincimea satului Boloteştii şi cu loc de moară în apa Putnci. care teritoriu şi-l cumpărase etc".

[28] Vezi mai toate documentele teritoriale muntene şi moldovene. în a mea ..Arhiva istorică a României".

Pe baza acestei constituțiuni a proprietății teritoriale, țăranii români aveau duple îndatoriri; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din cari cele principale erau:

îndatoririle țărăneşti către fisc:

1. Dări şi gloabe judeciare, precum de pildă: bani de divorț, bani de măritiş, gloabe pentru furturi, duşegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală şi dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moşiei îşi reținea, ca un fel de răsplată pentru munca percepțiunii, câte o a treia parte.

îndatoririle țărăneşti către posesor:

1. Trei zile de lucru, anume una arând, alta cosind, a treia secerând.

2. De două ori pe an, la Crăciun si la Paşti, daruri numite „cinste , anume: oua, game, caşuri.

Sub domni de principii aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii şi călugării reuşiră, pe de o parte, de a uzurpa toate folosurile, câte se cuveneau fiscului şi din cari ei nu aveau drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a şterge cu desăvârşire condiționalitatea obligațiunilor țărăneşti, silind pe săteni să le lucreze şi să le dea mai în toate zilele!

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscațiuni: prin vămi, câte nu încăpuseră încă în manile particularilor[30];

Toate acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu seamă din „jus valachicum" al coloniştilor români din Moldova şi Transilvania, cari se stabileau în Polonia şi despre cari vezi o prețioasă colecțiune de acte oficiale în Stadnicki, *O Wsiach Woloskich,* Lwow. 1848, in -4, p. 25—92. Unele acte sunt din epoca lui Ioan Vodă.

Charriere, *Negociaiions de la France dans le Levant,* Paris. 1853, in -4, t. 3, p. 913, nota: ...une eschelle ou dace d-un port vallant trois mii ducats par an... succession et hoyrie d'un seigneur execute par justice..."

prin dijma de ceară şi de miere" . Dările teritoriale, adevărata avuție a unui stat bine constituit, erau ca şi nule.

Restrângând cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra câştigului țărănesc, Ioan Vodă ajungea la trei scopuri de o importanță supremă:

1. îmbogățea pe țărani, adică pe cei mulți, sau şi mai bine, pe cei „toți".

2. Luând de la țărani numai 1/5, 1/10 din câte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuşi a deveni idolul acelora ce erau „țară".

Şi cu toate astea, el nu împroprietărise pe țărani!

§ 17. Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan Vodă.

Pentru tranzacțiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuința bani străini de aur şi de argint, cari intrau în țară, în mare câtime, în schimb pentru exportațiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puțini, încât țăranul, în tranzacțiunile sale cele mici, se vedea forțat de a opera mai mult în natură — moneta cea mai nedreaptă şi mai nesigură.

Domnii precedinți, Despota şi Lăpuşneanul, făcură bani naționali de argint"': ei nu se gândiră la nevoile țăranilor.

Ioan Vodă pricepu pe dată toate avantajele monetci de aramă, a carii fabricațiune, costând puțin statul, aducea totodată foloase imense prin îmbogățirea țăranilor, vra să zică a fiscului.

Gologanii naționali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe " lângă altele, ei familiarizau țara cu icoana frumoasei figure a principelui, în jurul căriia sc citea patrioticul titlu: „Părintele Moldovei".

E de observai că ei fură la noi nu numai cei dentâi bani de aramă, ci încă cei dentâi cu o inscripțiune

[31] Botero. *Le relatiom universali,* Veneția, 1600, in -4, t. 1, p. **95__6:** „II prencipe tira da cento mila scudi, della decima della cera. et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Candia per Polonia, e per Alemagna; onde il prencipe cava grande entrata..."

românească: nu latinească, ca pe ai lui Despota şi ai Lăpuşneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

I. Moneta lui Ioan Vodă, după cum a publicat-o răposatul Georgc Săulescu în laşi, în 1859; litografia lui Parteni. pc hârtiuţe separate. II. Idem după cum e reprodusă de Papiu în al sau *Tezaur ' de monumente istorice,* t. 3, p. 205.

Boierii şi călugării vorbeau latineşte şi slavoneşte: ţăranul — româneşte.

§. 18. Puternicul patronaj, acordat poporului de jos •contra claselor de sus, avea în ideea lui Ioan Vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o ţintă financiară.

El făcu acum în privinţa ţăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai nainte în privinţa comunelor muncipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali[33]: imensele abuzuri neregulate ale aristocraţilor izolaţi se prefăcură într-un venit .periodic al fiscului, mai moderat individualmente şi colosal în totalitate; cursul apei fu schimbat şi canalizat în profitul tronului astfel, încât păraiele cele împrăştiate, numeroase şi îmflate, se reduseră deodată la proporţiunile unui singur fluviu de aur.

[33] Hstractc din Brequigny, Guizot şi Thierry în *T.ncyclopedie moderne,* nouv. cd., t. 10, 272—87.

Aşadar, e vederat că, îmbunătăţind soarta ţăranilor, Ioan Vodă avea dreptul de a cere din pare-le nu numai o recunoştinţă morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate şi sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formau acum o mică parte din câte lc storceau obicinuit boierii şi călugării.

Lipsa sau abundenţa financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuţia ţării, ci numai şi numai de modul percepţiunii impozitelor; încât un popor sărac poate să aibe un fisc abundent, din cauza unei percepţiuni energice şi bine organizate, pc când, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepţiuni moleşite şi rău organizate.

Ioan Vodă reuşi de a face ca banii să curgă, aşa-zicând, de la sine, în visteria domnească, fără concursul unei miriade de agenţi salariaţi, fără directorate statistice, fără comptabilitate franceză, fără inspectori financiari: el se mulţumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puţine, dar bine executate!

Iată tabloul ce-1 dă un biograf contimpuran al lui Ioan Vodă: „Dacă cineva vindea fără ştirea domnească un strugur de vie[34], sau orişicare lucru supus censului, pe unul ca acela Ioan Vodă, înfigându-i o verigă prin nările nasului, cu mâinile legate la spate, îl da călăilor, ca să-1 biciuiască pe pieţe publice, şi apoi cadavrul lăsa zăcând fără înmormântare, hrană cânilor!"[35]

Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniile cele mai mari ale timpilor moderni, în Gualdo Priorato, *Vite et azzioni di personnagi militari e politici.* Viena, 1674, in-f, litt, w. p. 5 nenumerotată: „Castigd severamente piccioli errori per spaventar i gravi falii".

[35] Lasicki, *op. cil.,* p. 129: „...ipse Ivonia, vel ob levissimum delictum poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae pocna apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat; breviwr. si quis illo invito seu racemum suae vineae. seu quidpiam almd ex quo census penditur, vendidisset: hune iile aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos vocant) per plateas immisericorditer flaggellandum obiiciebat: et quod immanius est: caesorum cadavera insepulta etc."

Astăzi, legile noastre pedepsesc cu temnița pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori al unui grec sau ovreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămâne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan Vodă.

§ 19. Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sunt nedrepți.

Iată ce zise peste doi secoli şi jumătate Napoleon cel Marc, când istoricii îl incriminau şi pe el de cruzime.

„Am ținut totdauna cu majoritatea poporului: la ce oare mi-ar fi putut servi crima?"[36]

O logică sublimă!

Ioan Vodă ținuse şi el totdauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din câți l-au preces şi i-au succes pc tronul Moldovei.

însisi istoricii cei incriminatori recunosc, toti într-o voce, suprema popolaritalc a lui Ioan Vodă"[37].

Deci, unde e crima?

Nu e crud acel principe, care, cu prețul câtorva capete aristocratice şi cu neîmblânzita pă/.ire a legii, îşi cumpără idolatra iubire a unei țări întregi.

§ 20. Miraculosul rezultat al administrațiunii lui Ioan Vodă^se poate exprima prin puține cuvinte.

în 1572, la inlrarea-i în domnie, țoale calamitățile erau grămădite asupra Moldovei.

[36] L.merson, *I.es representants de l'lmmunite.* Paris. 1863. in -8. p. 291—2; „on m'accusc, disait-il. d'avoir eommis de grands cnmes: les hommes de ma trempe ne commeuent pas de cnmes.... J'ai toujours marche avec l'opinion des grandes masses et avec les evencments. A quoi m'auraient servi des crimes?"

[37] Cronica turcă ap. Mignot, *op. cit.,* t. 2, p. 215: ..Pierre lut place sur le tronc de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan." — Gorecki, *op. cit.,* p. 90: „pedites. gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fucre". — lasicki. *op. cit.,* p. 130: ...illum postea non modo honorarint horruerinique, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint".

O teribilă ciumă zeciuia prin sate şi prin oraşe.[38]

Un cornet speria imaginaliunea poporului![39]

O furioasă inundațiune devasta câmpiile.[40]

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan Vodă, care se plimba cu trăsuri acoperite cu argint şi aur.[41]

Turcii şi tătarii, veniți în ajutorul lui Ioan Vodă, nu se putură reține, fireşte, de a nu comite jafuri, violențe, omoruri.[42]

în fine, era un potop dc rele!

In curs de doi ani, principele nostru realiză visul domnilor celor mai mari: finanțele erau în floare şi contribuabilii mulțumiți.

§ 21. Cronicarul Ureche servise în tinerețele sale, ca uricar sau scribă. Ia curtea lui Ioan Vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei[43], înrudit

[38] *Archivi Antiqui Leopolknsis liber MCI. XV* (Ms. in magistratul de la I.emberg. in -f) anno 1572. p. 613: ..Pestis fuit eodem anno gravissima". — *Chronicon I-iichsio-I.upino-Oltardinum,* Coronae. 1847. in -4. p. 66: ..Saevissima pestis Barcensem Provinciam depopulatur et pene exhaurit". — ('harriere, *op. cit..* t. 3, p. 214, janvier 1572: ,.I.a peste est la plus exlresme et eschaulTee qu'ellc leul. cent ans a. en Levant".

[39] (jessner. *Bibliotheca instituia et collecta.* figuri. 1583. in -f. p. 265, 312 etc.

[40] Scharcl, *Scnptores rerum (iermanicaiiim,* Basileae, 1574. in -f, p. 2522, sub anul 1572: „Danubius ita inundare coepit, ui post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non l'uisse existimentur'"..

[41] L'orgacs, *Rerum llungaricarum sui temporis Commenlarii.* Posonii. 1788, in -8, p. 698: ..Bogdanus... sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus. cui carpentum mirifico sumptu confecerat. ut rotarum quoque cireumferentias. quo uspiam ferri usus fuit. argenteis laminis, auratis exornasset..."

[42] Lasicki, *loco supra.*

[43] Cantemir. *('hronicul romano-moldo-vlachilor,* laşi. 1835. in -l", t. 1. *Introducere,* p. LXX:.... Corvinos cuius ex prosapia derivantur Urecestii". CI. ..Arhiva istorică a României". 1. 1, nr. 203.

cu ceilalți boieri, devotat ca'm'fuismului şi, prin urmare. duşman sistematic al stăpânului său.

Ei bine! cu toată ura-i personală ce respiră mai în toate rândurile povestirii sale, încât nu se teme de a râde până şi de moartea viteazului[44]; ei bine! cu toate astea, însuşi cronicarul Ureche se simte forjat a caracteriza pe Ioan Vodă în următorul mod: „era la minte ascuțit, la cuvânt gata, şi se vedea a fi nu numai de domnia acestei țări, ci şi altor țări să fie cap şi mai mare".

Atari cuvinte din gura unui inamic!

§ 22. Nu mai puțin dibace fu politica exterioară a lui Ioan Vodă; deşi, din nenorocire, noi nu cunoaştem din ea, până acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cât p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicațiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei: Turcia, Franța şi Polonia.

§ 23. Curând după intrarea lui Ioan Vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia Iagelonă şi, tronul rămânând vacant, mai mulți principi străini sc grăbiră a se prezintă ca pretendenți la coroană, între cari şi Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta Otomană sprijinea această candidatură.

In Polonia o susținea, mai cu deosebire, famosul Laski, care ajutase odată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decât să facă pe alții, şi cerea coroana Moldovei de la influența franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois.[45]

---

[44] *Leiop.* t. I. p. 196.

[45] I.anguet, *Arcana secuii XVI, epistolae secretae ad Augustum Saxoniae ducem,* Halae, 1699, in -4, scrisoarea de la Dresda. din 1572 pridie Cal. Dec. liber I, pars, 1, p. 182: „Dicunt Turcas promittere Polonis Moldaviam şi Gallum eiigant. An promiuani nescio, sed scio cos nequaquam tradituros, ctiamis decies promiserint... Petit praeterca I.asky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Moldavia tradatur ipsi, tanquam praemium sourum laborum."

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ioan Vodă.

Astfel, politica moldoveana se afla pusă în luptă cu acea franceză.

Să urmărim peripețiile intrigei.

§ 24. îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan Vodă expedie în acelaşi momcnl doi ambasadori; unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Socolli; altul la Cracovia, către Camera polonă.

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan Vodă promitea, cu mândrie, că lesne va cuceri toată Polonia, slăbită prin anarhie .

Domnul ştia prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franța, nu-i va încuviința cererea.

în adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a sc opri de la orice încălcare contra Poloniei; însă, totodată, îi lăudă zelul şi îndrăzneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredința cum că o armată de 100.000 de turci, tătari şi munteni, profitând de moartea lui Sigismund-August, erau gata a năvăli în Galiția; însă, din mila lui Dumnezeu, îi

[46] Charriere, *op. cil.,* t. 3, p. 522, nota: „Pendant Tinterregne de Pologne, il avoit souvent demande conge au Grand-Seigneur d'enter en vostre royaume; et que y venant aussy de son coste le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y executer tout ce qu'il voudrait, qu'au moins devasteroit-il, ruinerait et perdrait une grandc pârtie dc pays etc." — Cf. scrisoarea vizirului în „Arhiva islorică a României", t. I, nr. 47: ..Mortuo enim Rege vestro, subinde nos litteris suiş solicitavit, ut quinque (?) millibus solum Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et sc illis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro invictissimo facturum praedicavit..."

împcdecă Ioan Vodă prin rugămințile sale pc lângă vizirul Mehmed-Socolli[47].

Polonii, pătrunşi dc spaimă[48], nu ştiau cum să mulțumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru prețiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan Vodă cerea de la camera cracoviană două lucruri: ^

1. înapoierea Pocuției.

Ştefan cel Mare o cucerise de la poloni şi o reținu până la moarte; Bogdan cel Chior o pierdu; Petru Rareş o redobândi şi iarăşi o scăpă în vro câteva rânduri; urmaşii săi o lăsară, fără protestațiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei până ce, în fine, demn strănepot al marelui Ştefan, Ioan Vodă îşi rădică glasul:

„Pocuția e un patrimoniu al meu", scria el către Camera polonă.[49]

2. înapoierea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

în 1564, fugind denaintea Lăpuşneanului, care intra în țară cu o oaste turcească. Ştefan Vodă Tomşa, ucigaşul

[47] Hielski, *Kronika polska.* Krakow. 1597, in -f, p. 653: ..Posla Woiewody Woloskiego, ktory 10 ukazowal ze za swa namowa 100.000 Turkovv, Tatarow i Multanow od korony polskiey odwrocil etc."

[48] In Huropa se răspândise deja vestea de invaziunea turcă, ca de un fact acomplit, precum vedem în istoricii venețiani, Păruta, *Dell'historia veneziana,* parte seconda in *Degli istorici delle cose veneziane,* Venezia, 1718, in -4, t.4, lib. 3, anno 1572, p. 275: „Hssendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi favorito il Valacco in pregiudicio delfimperio Ottomano, per vendicarsi delfingiuria, erano improvisamente entrati nel paese soggetto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia. nella Podolia, et nella Rossia. minacciavano ancora d'inferire danni maggiori..."

[49] Heidenstcin, p.8:,.Pocutiam tamen, tanquam antiqui juris possessionisquc Valachicae"... Hielski, *loco supra:* „upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa." /\ice cuvântul „oyczyzna" este luat în înțeles dc .,ocină", adecă ..patrimoniu", iar nu .,patrie", cum înțelesese Hngel.

lui Despota, fu prins de către poloni şi descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicând, după porunca unui expres ambasador turc.

Tomşa ducea cu sine toată visteria țării; polonii — călăi în serviciul sultanului — confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâindu-se cu metalul pentru ruşinea de a se fi supus orbeşte voinței păgânilor, contra frăției creştine şi contra legilor ospitalității.

Ioan Vodă pretindea acum restituțiunea acelei proprietăți naționale.[50]

Ambasada moldovenească îşi împlini misiunea cu o aşa mândrie şi demnitate, încât Camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuției, nici asupra averilor lui Tomşa; ci, recurgând la calea amânării, ei promiseră a răspunde îndată după ce-şi vor fi ales un rege.

Ioan Vodă ştia de mai-nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuția, pentru care ei vărsară atâta sânge în curs de un secol, şi că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomşa, de demult împărțite, cheltuite şi uitate; dar nu Pocuția, nici Tomşa formau adevărata țintă a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum şi în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan Vodă reuşi deplin în planurile sale;

în Constantinopole, el se întărea în buna opiniune a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei;

în Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineță diabolică, cele zise de el însuşi[51], îi compromitea în ochii polonilor,

[50] Heidenstcin, p. 8: „Thesauros quos Thomas ex Valachia in Re«num importarat, repetit".

[51] Bacon, *loco cit.,* p.308: „il est une autre ruse du meme genre, que les Anglais designent assez ridiculement par cette expression proverbiale: retourner le chat dans la poele. et qui consiste â attribucr ă une autre personne ce qu'on lui a dit soi-meme dans le tete-ă-tete. Or il est facile den imposer aux autres sur ce point etc."

ceea ce-i şi trebuia pentru a surpa candidatura protejatului otoman Enric de Valois.

§ 25. Peste puţin timp, Ioan Vodă răpezi alte două ambasade, iarăşi, una la Constantinopole şi alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înştiinţa Poarta Otomană cum că destronatul Bogdan Vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaţilor, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; şi că se şi apropie deja de fortăreaţa Hotinului.[52]

Ambasadorul trimis Ia Cracovia rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan.[53] "

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar. Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, turcii se înfuriară contra Camerei cracoviane, iară Camera cracoviană, crezând că, în adevăr, Bogdan s-ar fi ţinând ascuns undeva în Polonia, răspândi în toate direcţiunile curieri şi emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar[54]: atât de groaznic ştiuse a deveni Ioan Vodă faţă cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstraţiune duşmană contra polonilor, făcând astfel o lovire indirectă, dar dureroasă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub aparinţa de a urmări pe Bogdan, să câştige timpul şi ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său în Cracovia, împrăştiind bani şi intrige contra politicei franceze.

[52] Charriere, t.3, p. 318, nota, şi 325.

[53] BieLski, p. 660. — Hiedenstein, p.21.

[54] *Archivi Antiqui Leopoliensis lib. MCCX,* ms. in magistratul de la Lemberg, in -f, p. 180: „Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae Apostoli, Gregorio Anteurbano misso Samboriam ad exquirendam certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trellio alio suburbano in eodem negatio ad Zaderowacz misso expositorum eorundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr."

§ 26. Văzând că Turcia, după solicitaţiunile Curţii de la Paris, tot mai cruţă hotarele Poloniei, Ioan Vodă expedife] un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lângă Poarta Otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois:

„M-am înştiinţat că domnul Moldovei trimise aice un ceauş, carele asigură că ţarul moscovit fu primit în Vilna şi în toată Litvania, cu voia şi îngăduirea ţării întregi, şi că este de temut că şi Camera polonă i se va supune, ştiindu-1 armat şi aşa de aproape; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcându-i să hotărască în divanul de ieri un război contra Poloniei".[55]

Iată dară că diplomaţia lui Ioan Vodă era cât p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

§ 27. In fine, puţin mai nainte de momentul decisiv al elecţiunii de rege, sosi şi la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan Vodă reuşise a pune mâna pe două scrisori turceşti din partea vizirului Mehmed-Socolli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

în epistola-i către Cameră, vizirul poruncea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheind-o_ aşa: „Să nu întârziaţi cu împlinirea ordinilor sultanului"[56]; în epistola

[55] Charriere, t.3,' p.374: „J'ay eu advis que le Bogdan a envoye un chaoux â ceste Porte, qui asseure que le Moscovite a este receu â Vilna et en toute la Lithuanie, du gre et consentement de tout le pays, et qu'ori craignoit que Ies etats de Pologne se laisseroient aller audit Moscovite, le voyant arme et fort si pres d'eux. Ceste nouvelle a mcrveilleusement trouble ces gens-icy, car cest le pis qui leur prouvoit arriver... ceux-ci resolurent hier, en divan,_la guerre contre la Pologne..."

[56] Chojsnin, *O elekeyi Henryka Walezyusza na krola Polskkgo,* Wilno, 1818, in -8, p.266: „co do listu od Paszy o ktorymysmy wzmianke uczynili, nieiylko ze nicby nam memogl pomodz. ale ornai cala nie zerwal negocyacya dla nastepuiachych slow w nim znalezionych: Nie omieszkacie byc poslusznemi rozkazom Soltana..."

cătră Montluc mărturisea înalta solicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgânul dedea porunec „inclitului" regat polon!

Enric dc Valois apărea ca un cirac al sultanului!

O indignaţiune generală cuprinse pe mândrii magnaţi, cu atât mai vârtos că trimisul moldovenesc le mai citi în şedinţă plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuşi Ioan Vodă:

„Din cele alăturate aflaţi porunca Măriei-sale sultanul de a pune în capul vostru pe fratele craiului franţuzesc; veţi fi având, credem, destulă pricepere ca să puteţi înţelege că Măria sa sultanul nu lucrează pentru binele crcşîinităţii."[57]

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan Vodă, Montluc striga, jura, şoptea, zbuciumându-se a dovedi cum că cele două epistole sînt născocite din capul moldovenilor.

Totuşi, secretarul ambasadei franceze, Jean Choisnin, recunoaşte în memoriile sale că infernala diplomaţie a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

§ 28. Oare pe cine să fi dorit Ioan Vodă de a vedea pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

Nu; căci el apreţuise deja o dată, prin propria experienţă, caracterul nedecis şi egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei?

Nu; căci venea prea de departe...

Simpatiile lui Ioan Vodă erau câştigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu

[57] *Ibidem.* p. 213—14: „Dowiecie sie Wwmsc Panstwo / listu ktory tu dolac/am, ze Sultan Ygmsc daje wam rozkaz, abyscie na tronie waszym osadzili brata krola Francuskiego. Mam was za natdo roztropnych abyscie sie jego woli poddali, bo poniewaz Sultan zyczy sobic miec go na tym mieyscu. domysliecie sie latwo ze pewnie nedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela calego chrz.escianstwa.'*

cumva să apuce coroana Poloniei; ţarul moscovit, famosul Ivan cel Groaznic."[58]

Cu acest scop, episcopul Isaia Rădăuţeanul — inteligentul diplomat, pe care vil aduceţi aminte, la începutul istoriei noastre, neguţând tractatul de pace cu Polonia — fu trimis în taină la Moscva.[59]

Ce va fi isprăvit acolo? nu ştim.

§ 29. Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfăşură o activitate diplomatică de o lineţă rară, de o întindere extraordinară, şi ale carii toate mişcările manifestau din ce în ce mai clar măreţul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman!...

§ 30. Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40.000 de galbeni[60]: dar măiastră administraţiune a lui Ioan Vodă o aduse într-o stare atât de înflorită, încât Poarta Otomană sc crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II şi vizirul său Mehmed-Socolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe faţa pământului[61].

Un ceauş prezintă lui Ioan Vodă înalta poruncă de a plăli 80.000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plăteşti ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutezat^a

Despre duşmănia de atunci între Turcia şi Moscova, vezi Karamzin. *Istoria Gosudarstvva Kossiiskago,* l'etersburg. 1843. in -8. t. 9, p. 104-5.

[59] Despre această călătorie vezi actul oficial, publicat în *Akty Zapadnoi Rossh,* Petersburg, 1848. in -4, t.3, anno 1573.

. [60] Cronica turcă în: Ricaut, *Kstat present de l'empire ottoman.* Paris, 1670, in -4, p.113: „On trouve dans l'IIistoirc des Turcs. que cette Province payoit en ce temps-la (en l'annee mii cinq cents soixante et quator/.e) quarente miile Sequins ou quatrevingts miile ecus dc tribut..."

[61] Charriere, 1.3, p.283: „il n'y eust oncques avariee si extresme ne si sordide en ce monde qu est celle dudit Grand-Seigneur et de son dit Bassa..."

te lepăda de credinţa lui Mahomed", scria epistola vizirială, ascunzând mârşava aviditate sub o sofismă bigotă.[62]

Trimisul turcesc sosi la Iaşi tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei: fatalitatea vru să triumfe, in acelaşi moment, Ia nord şi la sud, duşmanii lui Ioan Vodă.

§31. Pentru alegerea domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanţă, românii procedau prin convocarea unei adunări obşteşti, aşezate în principiu pe neşte baze mult mai largi decât chiar „votul nostru universal".

în termeni generali, luau parte la deriziuni, ca şi după legea actuală: „boierii, popii şi ţara"[63]; dar analizând cu amănuntul această definiţiune, descoperim în ea elemente dezmoştenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toţi boierii fără distincţiune: boierii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiUne, boiernaşii de prin judeţe şi toţi capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toţi episcopii şi toţi egumenii.

în fine „toată ţara"[64].

Cu toate astea, nu numai iniţiativa, ci încă discusiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obştească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunţa o afirmaţiune sau o negaţiune.

Divanul domnesc, adecă cei opt sau nouă miniştri, hotărau de mai nainte în ascunsul cabinetului, apoi

[62] *(ronica turcă,* în Mignot, t.2, p. 210: „les Ministres du Grand Seigneur pretendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, disoient-ils, â la Porte, premierement comme Vaivode de Moldavie. secondement comme Chretien... quarante miile ecus au.lieu de vigt miile". Cifra aci e greşită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din Charriere, t.3, p.913, nota, unde tributul cel duplu al Moldovei e arătat: „ottante mii ducats". Nu cumva sub „ecus" Mignot ar fi înţelegând ..lire" turceşti?

[63] *Letop.,* t.I, p.118, 146. 156 etc.

[64] Documentul ce l-am publicat din manuscript în „Arhiva istorică a României", t.I, nr. 259.

mitropolitul, ori marele logofăt, sau chiar însuşi domnul ieşea pe esplanada curţii princiare şi, adresându-se către gloatele grămădite pe piaţă, îi întreba: „Vreţi lucrul cutare?"

Poporul răspundea din inspiraţiune: „da", sau „ba", fără dezbateri, fără şicane, fără amendamente.[3]

Era just.

Gloatele nu raţionează; dar ele pricep foarte bine prin un fel de instinct tot ce e bun şi ce e rău.

De pildă:

întrebaţi norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb, întrebaţi-1: „Vrei a te înfrăţi cu ovreii?"

Desigur, nici o voce, decât doară a vreunui botezat, nu va răspunde: „da!"

Aşadară, legislaţiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoştinţă a • naturei umane: majoritatea, adecă instinctul adevărului cel înnăscut şi spontaneu, aproba sau dezaproba minoritatea, adecă raţionamentul cel supus erorilor sistemei şi ale interesului.

Inima sancţiona mintea.

„Inima este care simte pe D[umne]zeu!" zise marele Pascal[66].

- Am putea adăugi: „Inima este care simte pe Satana".

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, inima simte când pe D[umne]zeu şi zice „da", când pe Satana şi zice „ba".

Da sau *ba...* nu cereţi alta de la un vot universal, care nu e şi nu poate fi decât un *juriu* în cauzele naţiunii întregi.

§32. Istoria ne-a conservat propriele^cuvinte ale lui Ioan Vodă către obşteasca adunare a ţării :

„Dragii mei boieri şi voi, iubitele mele slugi!

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai nainte.

Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-1 vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce şi mai mult, până ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea Păgânul.

Vezi descripţiunea alegerii domneşti în Paul of Aleppo.

[66] *Pensees,* part. 2, art. 17, LXII: „Cest le coeur qui sent Dieu".

Gorecki, p. 31: „universo senatu ad se convocato, in hune modum ad eum verba fecit".

De nu vom da, ne aşteaptă război, stricarea ţării, foc şi sabie.

Cugetaţi şi alegeţi.

Supunându-ne orbeşte vrăjmaşului nostru, vom peri, desigur, şi vom peri ca mişei; sculându-ne asupră-i, chiar de nu vom izbuti, pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mângâierea de a peri bărbăteşte, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii!

Voi ştiţi că haraciul nu-1 plătesc eu; ci voi şi ai voştri!

Puţin dară mi-ar păsa, de nu m-ar durea inima pentru ţară!

Mi-e milă de voi, şi pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăşi!

Să chemăm pe D[umne]zeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmaşii noştri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi, ori să ne piară pân' şi urma noastră!

Fiţi cu mine, şi cu noi va fi izbânda!..."

§33. Pentru a putea înţelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroşilor săi ascultători, trebuie mai întâi să cunoaştem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutreieră Moldova în toate direcţiunile, vizită oraşele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu prin case boiereşti şi prin bordeie de ţărani, şi învăţă un cântec, pe care-1 auzise în atâtea rânduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreţi a aprofunda caracterul unui popor? Studiaţi poezia sa naţională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător şi reprodus de el poloneşte, fu:

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are;
Seamăn pe lume nu are,
Decât numai mândrul soare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-şi are;
La Suceava cuibu-şi are,
Si din el ades el sare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Pune pieptul la hotare;
Pune pieptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare;
Bate oardele tătare,
Şi turcii pe zmei călare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate Ieşi fără cruţare;
Bate Ieşi fără cruţare,
Şi unguri fără-ncetare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Are-o ţară mică tare;
Ţara-i mică, ţara-i tare,
De stă lumea la mirare![68]

Ioan Vodă, marele strănepot al acelui mare Ştefan, se adresa acum cătră neşte oameni deprinşi a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de Ia Lipineţ, de Ia Raeova, de la Cozmin, de Ia Baia!

Trecuse abia şeptezeci de ani după moartea viteazului: ici-colea mai întâlneai încă centenari, cari au servit odată sub steagurile sale şi ale căror povestiri volcanizau inime'le noii generaţiuni.

Strykowski: „O tym Wolosza i Multani spiewaia ustawicznie w kazdej biesidzie ne serbskich skrzypicach przygrywajac swoim jezy kiem:

Ştefan, Ştefan, Wojewoda!
Ştefan, Ştefan, Wojewoda!
Bijal Turkow. bil Tatarow!
Bijal Wegrow, Rus, Polakow...

Româneşte restabili şi publică acest cântec d. Alecsandri, în Pencovici, *Cartea şcoalelor de întâiul grad,* Bucureşti, 1863, in -16, p.51—52. —Engel, t.2, p. 154, n-a înţeles pe Strykowski, când zice: „nach dcm Serwischen. gemodeltes Lied" în loc de: „cântec acompaniat de guslca serbească sau alăută".

Ioan Vodă ştia către cine vorbeşte!

§ 34. Născuţi cu tradiţiuni eroice în piept şi pe buze; entuziasmaţi prin tonul, prin cuvintele principelui; îmbătaţi prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari — scrie cronica ţării —: „Vom peri toţi lângă Măria ta! toţi vom peri!"

Fu adus *Sântul Evangeliu.*

„Nu cer să-mi juraţi mie — sună Ioan Vodă — nu mie, ci juraţi unul altuia".

A jura'unul altuia se zicea a se face „fraţi de cruce"; una din cele mai nobile instituţiuni cavalereşti d-ale străbunilori noştri, cace se însoţea de simbolica formalitate a gustării dintr-o pâne făcută în forma crucefixului : cei legaţi prin un asemenea jurământ deveneau nedespărţiţi la viaţă şi la moarte.

Toţi jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei îşi va vicleni credinţa, atunci să-1 bată pământul, focul, apa, văzduhul, pânea, vinul, sabia, D[umne]zeu şi Maica Domnului!

Aşa era jurământul ostaşului român.

Sînt momente sublime în trecutul nostru!

§ 35. Ioan Vodă promisese a nu-şi cruţa viaţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întâi de toate, situaţiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură duşmană va precurma zilele generosului principe.

Adunarea obştească încuviinţă două măsuri:

1. Tezaurul ţării şi familia domnească fură trimise la fortăreaţa Hotinului, unde se grăbiră a refugi şi casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, pârcălabul Lupea Huru.

Gorecki, p. 33: „inter se".

[70] Sommer, p. 56: „bolum in cruciş formam compositum (quod sanctissimum apud ilios foedus existimatur) edere..."

[71] Dalia Valle, *Una breve nanacione* etc, in *Magyar Toertenelmi tar,* t. 3, p.45: „promettiamo per il Dio, la vergine Măria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la nostra scimittara..."

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan Vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele său începu a figura în documente alăturea cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorţire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului: fie-ne drept învăţătură!

§ 36. Ioan Vodă chemă atunci pe ceauşul turcesc.

„Pleacă!" îi zise cu mândrie principele român.

„Pleacă şi spune împăratului tău că de azi înainte, necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cât primea pân-acuma: cu banii haraciului îmi voi face oşti şi apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă!"[72]

- Mignot, t.2, p. 211: „Le Moldave repondit fierement qu'il emploieroit cet argent a lever des troupes qui soustrairoient ses sujets â la vexation qu'on pretendoit exercer contre eux; et il ordonna au Chiaoux de se retirer..."

III

CĂPITANUL

... Aber der Krieg laesst die Kraft erscheinen;
Alles erhebt er zum Ungemeinen!

... Dar războiul face să apară forța, înalță toate până la sublim!

SC'HILLER, *Die Braut von Messina*

§ 1. înfricoşată era poziţiunea Moldovei.

în Țara Românească şi în Transilvania stăpâneau doi vasali^ orbi şi muți ai Turciei.

în Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; muscalii — şi mai departe...

Niciodată istoria nu ne arată un popor mai mic şi mai izolat, chemând fără sfială la o luptă de moarte pe un duşman mai puternic!

§ 2. Ştiţi cine erau turcii în 1574?

Iată ce zice famosul Robertson[1]:

„O lungă succesiune de principi ageri dede o aşa vigoare şi tărie guvernului otoman, încât el ajunse în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe când statele cele mari ale creştinătăţii erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analogă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantajele câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman corpul ienicerilor era deja vechi de un secol şi jumătate şi păşea, fără contenire, tot înainte pe calea disciplinării.

Ceilalţi soldaţi, recrutaţi de prin provinciile imperiului, fură ţinuţi neîncetat sub arme în diferitele războaie ale sultanilor, aproape fără nici un interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate şi exercitate, forţele statelor creştine ieşeau la luptă cu un mare dezavantaj.

Autorii cei mai inteligenţi şi cei mai nepărtenitori din secolul XVI recunosc şi deplâng inferioritatea militară a creştinilor faţă cu turcii..."

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către curtea pariziană:

„Niciodată n-aş fi crezut că turcii sînt atât de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii..."[2]

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şesezeci butoaie mari cu aur...[3]

[1] Robertson, *History of Charles V* în *The works complete,* Paris, 1828, in -8, t.2, p. 106:'„The long succession of able princes,' which I have mentioned, had given such vigour and firmness to the Ottoman government, that it seems to have attained, during the sixteenth century, the highest degree of perfection of which its Constitution was capable. Whereas the great monarchies in christendom were still far from that state which could enable them to act with a ful exertion of their force. Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half; and.during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. ine other soldiers, drawn from the provincies of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, whith hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as imparțial authors of the sixteenth century acknowledge and lament the superior attainrrrents of the Turks in the military art."

[2] Charriere, t.2, p. 269: „Bref, je n'eusse jamais creu la grande^ur de ceste monarchie, si je ne Teusse jugee â Toeil".

Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et mensurarum,* Lipsiae, 1564, in -8, p. 26, nenumerotată: „sexaginta tonnas auri, quantam nune summam dicunt esse annui reditus Regni Turciei".

Iată pe ce fel de duşman cuteză a-l înfrunta domnul Moldovei, deşi-l cunoscuse de aproape!

§ 3. Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul ceauş, revenit cu ruşine, sultanul Selim destitui pe Ioan Vodă şi numi domn în locu-i pe Petru, poreclit cel Şchiop, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci , amic al boierismului[5]: prin urmare urât poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Poarta Otomană expedife] ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni şi la transilvani, de a intra cu ostile lor în Moldova.

Sultanul trimisese şi la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauş, căci altfel cine ştie dacă şi turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vânatul leului român.[6]

Fost-a cineva să ajute lui Ioan Vodă contra acestei formidabile coaliţiuni?

Ţăranii moldoveni şi... o mână de cozaci!

§4. Peste Nistru, la marginea Poloniei cu Ţara Tătărească, se formase cu vreo cincizeci de ani mai nainte o mică republică de oameni desperaţi, a căror deviză era nimicirea duşmanilor creştinătăţii.

Acea cavalerească republică se contopise din trei popoare învecinate: români, poloni şi moscoviţi , cari uitau aci urele lor naţionale pentru a nu mai urî cu toţii decât numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învăţau câteşilrele naţiunile[8].

Crusius, *Turco-Graecia,* Basileae, 1584, in -f, p. 274 -5. — Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous kai exochous historias,* Venet., 1798, in -4, p. 455-6.

[5] *Letopisețe,* t.I, p. 205.

[6] Charriere, t. 3, p. 522, nota.

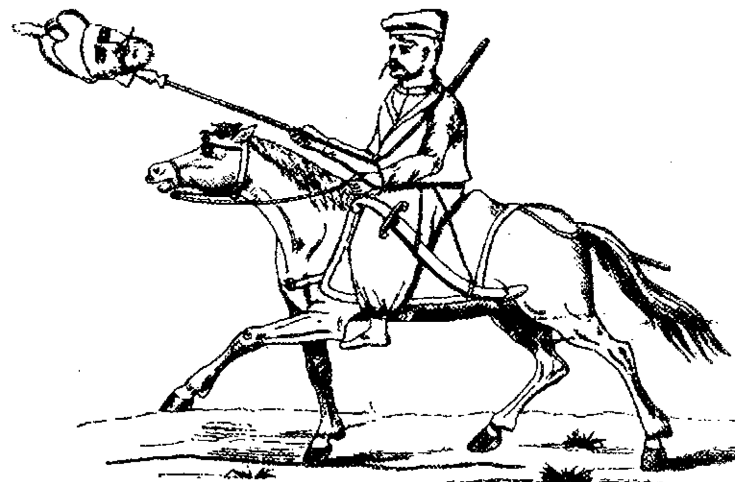
[7] Documentul ce l-am reprodus în „Arhiva istorică a României", t. I, nr. 281.

[8] Caracteristica acestui dialect vezi-o în MikJosich, *Lautlehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, in -8), p. 340—70.

în toţi anii sau, mai bine, pentru fiecare expediţiune militară, ei îşi alegeau prin sufragiu universal câte un cap numit „hatman"[9]

Reşedinţa lor era la gurele Niprului, unde ei îşi închipuiră o mică flotilă de luntri sau „şeice", cu cari devastau, fără frică, ţărmii Crâmului şi ai Turciei.

Erau călăreţi, pedeştri, marinari, de toate pe rând, după cum le venea mai la socoteală: călăreţi pe câmpie, pedeştri în munţi, marinari pe apă.

Cozacul de la Nipru

Vezi tabloul atării elecţiuni în *Cztenia Moskowskago Obsczestwa Istorii i Drevnostei,* nr. 9, (Moskva, 1847, in -8), de unde am împrumutat pentru scrierea noastră şt planşa cu imaginea cozacului.

Cetele lor se compuneau din câte o sută de oameni comandați de centurioni sau „sotnici".

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica mai mult polonă.

Viața lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pânda vrăjmaşului; armele erau: arc, sabie, suliță, dar mai ales puşca, din care nu ştiau a da greş.

Toți erau băieți fără femei şi fără copii, rennoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, cari se adăposteau aci din toate părțile.

Astfel ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adecă oameni uşori ca o căprioară.

§ 5. Pe aceşti nelegiuiți — *outlaws* — îi chemă Ioan Vodă, cu leafă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Douăsprezeci centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martiu: primăvara română începea a-şi dezboboci frumusețile; Ioan Vodă se afla în corturi la marginea Iaşului, pe întinsa câmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită: le ieşi întru întâmpinare, încungiurat de floarea boierimii, cu împuşcăturile tunurilor şi zgomotoasa armonie de trâmbițe, tobe, fluiere, tâmpene...

Urmă un prânz, după care toți cozacii căpătară generoase daruri de aur şi de argint.

Şase buți cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeți, cari le deşertară cu veselie în sănătatea lui Ioan Vodă.

„Nu sînteți decât o mie două sute — le zise principele — dar fiecare sută face cât o mie!"[10]

§ 6. Cu toată puținătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan Vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicțiune că va putea reuşi:

El ştia ce poate el însuşi!

El ştia ce pot românii!

Paprocki, în *Tezaur de monumente,* t. 3, p. 278: ,,Ir wollet mirs glauben, das ich euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst an der Volk zwelff tausent bei mir hette".

§7. Ioan Vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; şi imensa-i inteligență, apropiându-şi în sinteză toate rezultatele progresului epocei, merse şi mai departe.

Astfel, noi vedem cu admirațiune că principiile sale ostăşeşti, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai nainte; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai civilizate; şi se înrudesc de minune cu preceptele ştiinței de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe când în Franța artileria era încă atât de puțin aprețuită, încât abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric .IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc , ei bine! Ioan Vodă, în scurta-i domnie de doi ani, îşi înzestra armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în toată Europa nu era încă destul de simțită predomnitoarea importanță a infanteriei în comparațiune cu cavaleria, — deşi celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire[12], — ei bine! Ioan Vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călăreață trebui să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria şi infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu — aşa credea eroul nostru; cavaleria ca temelie, artileria şi infanteria ca accesoriu, — aşa crezuseră Ştefan cel Mare, Țepeş, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanul; ba aşa credeau, pe la 1574, mai toți generalii italieni, francezi şi germani.

De la Barrc Duparcq, *Elements d'art et d'histoire militaires.* Paris, 1858, in -8, p. 235: „reunit â l'arsenal de Paris jusqu'â 100 bouches â feu. nombre considerable".

[12] *Dell'arte della Gtierra,* lib.2: „Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria, sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina; come si e veduta l'Italia ne' tempi noştri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa da forestieri non per altro peceato che per haver tenuta poca cura della milița di pic, et essersi ridotti i soldați suoi tutti a cavallo. Debessi bene havere de'cavalli, ma per secondo, et non per primo fondamento dell"esscrcito suo..."

Puteţi judeca cine era Ioan Vodă.

§ 8. Armata moldovenească se împărţea din timpii cei mai vechi în *arcaşi* sau infanterie şi *călăraşi* sau cavalerie[13]. .

Unii şi alţii deveniră celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari[14]; dar ostaşul îl mânuia cu atâta artă, încât „întrecea vântul prin repeziciunea zborului şi covârşea zăpada prin mulţimea descărcaturilor", după expresiunea unei balade germane din evul mediu[15].

Numai doară renumiţii arcaşi englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcaşul moldovean.

Astăzi, când puşca înlocui cu totul întrebuinţarea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se pierde în deşert aproape 1.500 de gloanţe sau 80 oca de plumb până a ucide sau a răni un singur duşman[16]; oare un bun arcaş de mai nainte nu întrecea prin rezultate pe un puşcaş modern?

Turcii şi tătarii păstrară uzul arcelor mai până mai dăunăzi: săgeţile lor făceau şirurilor creştine neşte pierderi cel puţin egale cu efectul pustelor.

' „Arhiva istorică a României", t.I, nr. 254, p. 168.

Bellon, *Plurimanim singularium et memorabilium rerum observationes,* Antverpiae, 1589, in -8, p. 348: „Tartarorum et Vallachorum arcuş illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et longitudine, attamen molles sunt".

Heldenbuch Biterolf und Dietlieb, vers. 10.185, apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende,* I.eipzig, 1827, in -8, p. 66:

„Die Vlachen kamen angeritten
Mit manigen huernen pogen
Die waren hoch aufgezogen
Ze schussen manigen pfeyle
Die sach man an der weile
So dicke von der sene gan
Sam oft der sne hat getan
Da den treibet der wind...".

[16] *România militară,* t.2, p. 213: „în bătălia de la Solferino s-au tras cel puţin 15 milioane de cartuşe pentru a se omori sau răni 10 mii de austriaci cel mult".

Arcul costa mai nemica; încât nu era, poate, nici un moldovean care să nu fi avut această armă şi să nu se fi exercitat din ea aşa zicând din leagăn.

Puşca posedă, oare, un asemenea avantaj?

Toate aceste supreme raţiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească, şi nici până la 1700 nu-1 alungase încă muschetul sau arcabuza.

Ş-apoi curios lucru: epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcăşiei!

Pe lângă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomege, cari, ca armă curat naţională, merită un cuvânt aparte.

Ele se numeau „ghioage" şi „fuşturi".

Erau subţiri în mănuchi, groase şi ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privinţa arcului ceea ce baioneta este în privinţa pustei: teribilul său aspect, într-un atac de pedestrime, arunca spaimă, demoralizând curajul duşmanilor.

Cu această armă, ţăranul era deprins de mic şi o fabrica el singur: două mari avantaje.

în fine, unele părţi din infanterie erau înarmate cu coase, cu cari secerau, când picioarele cailor inamici, când pe prizonieri: de acolo se născu expresiunea „a snopi pre vrăjmaşi".

Erau neşte snopi glorioşi pentru ţara noastră!

Cavaleria moldovenească se compunea din toţi proprietarii teritoriali, mari şi mici, numindu-se *oaste nemeşească.*

Caii, străpunşi la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumuseţe, ci prin repeziciune şi neoboseală.

Unde este astăzi acea mândră rasă, care aţâţa odată admiraţiunea străinilor şi era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei?!

Unde este? unde, ah! unde sunt multe lucruri!?

„Arhiva istorică a României", t. I, nr. 189.

Cavaleria nu costa statul nici un ban: era un serviciu feudal.

§ 9. Din legea marțială a vechilor moldoveni, cunoaştem un singur articol:

„Fugarul, carele va lăsa câmpul bătăliei, să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decât aceea ce i s-ar fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmaşului".[18]

§ 10. Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a moldovenilor în secolul XVI.

Cităm numai o mică parte din câte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani:

„Ei se bat cu o aşa îndrăzneală, cu un aşa despreț pentru duşmani, cu o aşa încredere în sine, încât adesea cu o mână de oameni înfrânseră mari armate ale vecinilor..."[1]

2. Vigenere:

„E un popor totdauna foarte ciudat, caprițios, țâfnos; dar atât de dur şi războinic, încât nu o dată a dat învățături acel&ra ce nu-1 lăsau în pace..."[20]

3. Reichersdorf:

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară..."[21]

Dantiscus, ap. Schard, *op. laud.,* p 1276: „Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes domum revertuntur, suppliciis gravioribus quam si in bello cecidissent afflieiant". E vorba despre armata lui Petru Rareş. — Cf. Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium,* Lugduni, 1582, in -16, p.,210: „Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse".

De Heraclide Despota, p. 22: „Tanta autem audacia praelia ineunt, tantaque hostium contemtione, et fiduci sui, ut saepe haud magna mânu vel integras finitimorum exercitus fuderint..."

La description du royaume de Poloigne et pays adjacens, Paris, 1573, in -4, p. 38 verso: „C^ar ce a este lausiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse, et qui a souventes fois donne beaucoup d'affaires â ceux qui luy ont voulu demander quelque chose..."

Transilvaniae ac Moldaviae succinta descriptio, Coloniae Agr. 1595: in -f, p. 50: „gens ista Moldavica ferox est, et admodum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more eximie instructa..."

4. Ruggieri:

„Sînt oameni foarte viteji, dar nu mea au arme; întrebuințând în ofensivă mai ales arce..."

5. Veranzio:

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură; dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate..."

6. Bielski:

„Ostaşii moldoveni sînt viteji şi meşteri de a mânui sulița şi a se apăra cu scutul, deşi sînt neşte țărani proşti luați de la plug..."[24]

7. Miedzieleski:

„Domnul Moldovei are 30.000 de soldați, din cari 15.000 sînt ostaşi de cei mai buni şi luptători de cei mai viteji..."

8. Gorecki:

„Fiecare moldovean, până şi cel mai sărac, cată să aibe un cal, pe care-1 încalecă pentru pradă şi pentru război..."

9. Orzechowski:

„Sînt oameni groaznici şi foarte viteji; şi nici că este pe fața pământului un alt popor care, pentru gloria războinică şi eroism, să apere o țărişoară mai mică contra mai multor duşmani, a'tacându-i sau respingându-i fără încetare..."[27]

Relatione del Regno di Polonia nel'anno 1568, extras de d. V. Alexandrescu din manuscriptele de la Madrid, p. 286: „sono quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et neH'offendere usano per il Diu gli archi..."

Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricanim minores,* Budae, 1798, in -8, t. 2, p. 103: „Moldavi sunt bellicosiores quam Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis hospitaliores..."

24 *Sprawa tycerska,* Krakow, 1569, in -4, p. 137: „Dzielni sa i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci od pluga..."

25 *Acta Tomiciana,* t. 3, p. 170: „communis populi triginta milia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet..."

26 P. 18: „quivis, vel egentissimus, domi equum alit, quo praedatur ac militant..."

27 *Annales,* Lipsiae, 1711, in -f, ad calcem Dlugossi, t. 2, p. 1555: „suntque homines feri, magnaeque virtutis; neque alia gens pro gloria belii et fortitudine angustiores fines cum habeat plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut iilatum defcndit..."

§ 11. Dar ceea ce făcea pe un ostaş moldovean formidabil în ochii vrăjmaşilor era nu atât furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metellii, chiar străbunul nostru Traian îşi mulțumeau stomacul, în timpi de război, cu o bucățică de slănină şi cu o fărmitură de caş[28].

Un burduf de brânză şi o pâne de grâu — ajungeau soldatului moldovean pentru o expedițiune.[29]

Chemându-i . sub steaguri, principele îi înştiința de mai nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze eu hrană[30]: niciodată ei nu luau mai mult decât ceea ce puteau acăța de şea sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată nici un singur caz unde armata moldoveana să se fi plâns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ştefan cel Mare sau Petru Rareş.

§ 12. Artileria română, deşi prea puțină în număr până la domnia lui Ioan Vodă, totuşi af merita prin caracterul său o mențiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

Se ştie că fusese român acela carele dirijase tunurile sultanului Mohamed la luarea Constantinopolei[31]: constatăm aptitudinea națională, jelind însă din inimă împrejurarea prin care îşi dobândise primul său lustru.

Meşteri în artileria de asediu, românii se destinseră şi mai mult în privința artileriei de câmp.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentâi următoarea profundă observațiune, pe care o reproducem întreagă: ea este de Bălcescu!

70

" Spartianus, *Vita Hadriani:* „Cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido, caseo et posca, exemplo Scipioms Aemiliani et Metelli et authoris sui Trajani."

Bielski, *Sprawa rycerska,* p. .138: „Strawe na leku przed soba nosz.a, to jest bryndze w koziej skorce z bialym chlebem, bom to widzjal na onczas gdy z nimi bitwa byla u Obertyna."

Acta Tomiciana, t. 1, p. 96.

Chalcocondylas, lib. 8; — cf. Şincai, t. 2. p. 24.

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe neamuri.

La acestefa], tunurile fiind prea mari, capii nu puteau, nici nu ştiau, a le schimba poziția dentâi, şi astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria şi începu a se întrebuința mai cu seamă în izbirea şi apărarea cetăților; astfel a urmat până în veacul al XVII[-lea].

Tunurile româneşti erau mici: de aceea erau mai mobile şi se putea trage tot folosul dintr-însele.

în planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile româneşti şi moldoveneşti târâte numai de doineai, în vreme ce cele împărăteşti sînt târâte de patru cai.""

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvintele unui autor polon din epoca lui îoan Vodă, şi care vorbeşte nu de pre auzite, ci ca martur ocular:

„Tunurile moldoveneşti de câmp sînt de fer.

Ele se formează din câte şase sau câte opt tuburi, aşezate numai pe două roate mici, în aşa mod, încât, dându-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe rând şi celelalte, urmând şase sau opt detunete.

Cartuşele sînt învălite în hârtie.

încărcarea se face cu multă uşurință.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanțele sînt de fer sau de plumb, cum se întâmplă.

Nemic nu poate fi mai bun şi mai trebuincios pentru infanterie, decât aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încât o oaste pedestră, încungiurându-se în marş de un atare zid, înfruntă orice atac de cavalerie...""

[32] *Puterea armată şi arta militară a Valachiei,* Iaşi, 1844, in -8, p. 48.

[3]" Bielski, *Sprawa rycerska,* p. 138: „hakownice zelazne, ktorych bylo w jednem lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kolkach lekkich przyprawione, iz. niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je moze drab za soba wozic kedy chee, i obrocic na wszytkie strony, gdzie potrzeba ukaze w ciagnicniu, kiedy po wszytkich stronach wojska takowe postanowi, moze iso kedy chee z nimi, zaden nieprzyjaciel jezdny na to nie przytrze, bo tam jedno od drugiego sie zapala gdy

Iată dară că moldovenii cunoscură, sînt acum trei secoli, nu revolverele] cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere!

Aci admirațiunea devine prea viuă pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

§ 13. Am arătat cine era Ioan Vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

închipuiți-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan Vodă!

§ 14. Sultanul Selim uită că, cu un secol mai nainte, Ştefan cel Mare cu 40.000 de moldoveni bătuse 120.000 de turci conduşi de însuşi sultanul Mohamed; şi că mult mai încoace, ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuință 300.000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareş-

Dormitând pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de şasezeci mii de başibuzuci lesne va călca în picioare mormântul lui Ştefan cel Mare şi al lui Petru Rareş, prinzând şi legând cot la cot pe dezmeticul Ioan Vodă.

20.000 de turci de la Nicopole, 40.000 de munteni cu domnul lor în frunte şi vro 2.000 de secui trimişi din partea beiului transilvan păşeau cu sunetele tabulhanalei, ducând cu triumf pe Petru cel Şchiop pentru a-l aşeza pe tronul Moldovei...

§ 15. Ioan Vodă prânzea.

Erau întinse două mari mese: la una şedea principele, având la dreapta-i pe marele logofăt, la stânga pe hatmanul, şi în jur pe căpeteniile cozacilor; la cealaltă masă şedea boierimea țării.

Deodată un călăraş aduce ştire despre mişcarea duşmanilor.

Ioan Vodă se scoală din mijlocul prânzului.

El are adunați lângă sine, deocamdată, numai 9.000 de cavalerie şi cele douăsprezeci cete de cozaci.

z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze byc; gdy masz gotowe nabicie w papicrze zawinione, a tem moze predko nabijac. tak iz bez przestania moze strzelba isc; sa' troche dluzsze nizli na iokciu, kulka w nie wchodz.i tak wielka jako do hakownicy, chocia zelazna albo olowiana..."

Dar nu se sperie Ioan Vodă: planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invaziunii polone:

„Ia pe cozaci; zboară cu răpeziciunea vântului şi apucă pe neaşteptate străjile vrăjmaşului!..."

Zis, făcut!

însuşi eroul, cu rămăşița cea mai grea a micei sale oştiri, urmează mai încet după Dumbravă...

§ 16. în județul Slam-Râmnicului, pe malul râulețului Râmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane şi moldovene, se află satul Jilişte.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii şi otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan Vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Râmnei, fața privea spre Focşani, avantposturile se întindeau până la țărmii Şiretului.

Plini de încredere în puterea forței numerice, siguri că moldovenii sînt prea slabi pentru a se putea opune, bazați pe ura aristocrației către Ioan Vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sânge.

Astfel, oprindu-se la Jilişte, Petru cel Şchiop trimise porunci la toți boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea țării, primindii-1 ca pe un stăpân nou, venit cu steag de domnie de la înalta împărăție.

Până atunci, în aşteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgăşani în sănătatea frăține-său; turcii beau haşiş în onoarea Prorocului; secuii beau ce găseau pentru a nu rămânea nici ei în urmă...

Tabăra era fără şanțuri...

Străjile steteau la o mare distanță...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, când victoria era atât de sigură?!

§ 17. Vornicul Dumbravă, înaintând în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură şi dezarma 400 munteni,, cari păzeau de departe intrarea taberei.

Mai nainte de zori soseşte Ioan Vodă cu grosul oştii.

Află numărul, spiritul şi dispozițiunea vrăjmaşilor; şi concentrează la moment; cu scânteia giganticului său geniu, schița acțiunii.

Dimineaţa era brumoasă, ca mai totdauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în linişte, iar caii lor păşteau în voie pe câmp.

Ioan Vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii pentru a încungiura tabăra şi a lovi din dos despre vadul Râmnei.

El însuşi îşi desfăşură armata într-o singură linie puţin profundă, reţine centrul, înaintează aripele, şi se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părţi, izbind cu centrul său faţa taberei, cu aripa stângă pe acea dreaptă şi cu aripa dreaptă pe acea stângă a vrăjmaşilor.[34]

§ 18. Tabăra duşmană, după maniera turcă, introdusă atunci şi la munteni , era aşezată în următorul mod:

Parcul, compus din căruţe şi cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpiteniilor, în jurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau; unele denainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra ca între două ziduri paralele[36].

§ 19. Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă!

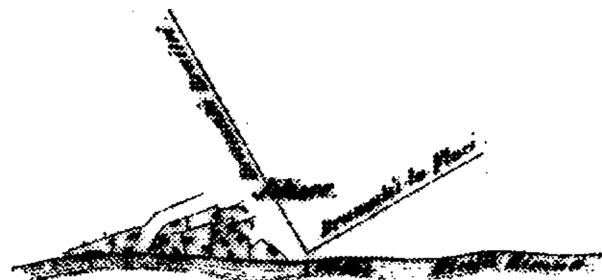
Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoiosul sân al frumoaselor roabe moldovence.[37]

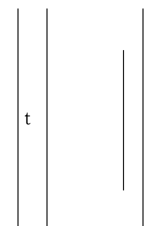
[34] Paprocki, în *Tezaur de monumente,* t. 3, p. 279; „Er aber Ivon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm auf dreien Seiten, und von Polen auf der virten ueberfallen wurden". — Gorecki, p. 49: „sua acie in longitudinem extensa, tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agreditur..."

[35] Veranzio, ap. Kovachich, *op. cit.,* t. 2, p. 103: „Transalpini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent^promiscua, propter mutuam consuetudinem".

[36] Vezi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska.*

[37] Saedino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana,* Madrid, 1652, in -4, t. 2, p. 302: „donzelle Bogdanesi di cotanta belezza, che il contemplarle n'era il capitale dell'eterno godimento..." Autorul-, care trăi pe timpul lui Ioan Vodă, descrie impresiunile turcilor după victoria lor asupra lui Ştefan cel Mare.

Ordinea primitivă a bătăliei de la Jilişte

Explicaţiunea: 1 — cuadratul pedestrimii inamice, în golul căruia stau corturile generalilor; 2—cavaleria inamică; H!! — artileria; — parcul; 3 — armata lui Ioan Vodă; cec cozacii; ; j j direcţiunea de atac.

Muntenii şi secuii, smeriţi tovarăşi ai otomanilor^ dobândeau în vis ce nu trebuia păgânului: turme de porci!

Deodată, când abia se lumina de zi, îi trezeşte o muzică infernală: strigăte de furie, ţipete de durere, tropotul cailor, zângănitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul şi pătrunde până la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ioan Vodă: Ioan Vodă din faţă, Ioan Vodă din dreapta, Ioan Vodă din stânga!

§ 20. Las pe oamenii de atunce a face tabloul măcelului:

„Era un spectacol hidos; spaţiul câmpului sta aşternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sânge; numai pe alocurea vedeai câte un rănit mai zbuciumându-se încă între viaţă şi moarte, vrând să fugă, vrând să se ţină pe picioare, încercând a se rădica din ţărână, şi iarăşi căzând..."[39]

Orgolioasa armată a Iui Satana, zdrobită de mânia Cerului, în poemul lui Milton!

§ 21. Cincizeci mii de inamici îşi dederă sufletele, invocând în agonie, unii pe Crist, alţii pe Mohamed.

Petru cel Şchiop scăpă, nu se ştie cum, la învecinată Brăila. .

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorând mântuirea vieţei eroismului unei ilustre familii, în care virtuţile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vistiernicul Radu Golescu fuse celebru pentru vitejiile sale.

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb şi vornicul Ivaşcu Goleşti.

Ibid.: „le greggi delii porci, che in quella vasta Provincia furono ritrovate, ne toccarono tutte aH'essercito Vallaco".

[39] Gorecki, p. 50: „Turn spectaculum fuit horribile, in campis patentibus omnes viri afflicti; ac mulţi, vulneribus acceptis, neque fugerc posse, neque quietem patt, niti modo, et statim concidere. Postremo, omnia qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et humus infecta sanguine..." .

[40] *Condica crisoavelor mănăstirii Vieroşul,* ms. fn Arhiva Statului, 1780, in -f, p. 145.

Aceştia sînt cari scăpară în bătălia de la Jilişte zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuşi într-un act oficial: „Mai mare dragoste am văzut de la jupanul Ivaşco vel-vornic şi de la frate-său jupanul Alb vel-clucer decât de la toţi ceilalţi; fiind foarte bucuroşi a-şi pune ei capetele lor pentru capul domniei-mele; căci să nu se fi întors ei asupra oştii moldoveneşti cu suliţele, apoi capul domniei-mele ar fi căzut; şi atunci jupanul Ivaşco vel-vornic a scăpat din război rănit, iar jupanul Alb vel-clucer şi-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Râmna, lângă satul Jilişte, pentru capul domniei-mele..."[41]

Goleştii, nu Petru cel Şchiop, meritau a se bate cu un Ioan Vodă... o, nu! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleşi ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia!

§ 22. Pe când boierii munteni scăpau viaţa domnului lor, domnul moldovenesc scăpa vieţile boierilor săi.

Pârcălabul Ieremda Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vro câteva rânduri şi vom mai vorbi şi mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alăturea cu Ioan Vodă, adecă acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistenţa mai înverşunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra viteazului boier.

în focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

încă o clipă şi pârcălabul era mort.

Ioan Vodă preveni acea clipă: buzduganul principelui[42] turti pe îndrăzneţul duşman.[43]

Ieremia Golia rămase viu...

§ 23. Pentru a micşora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jilişte, un critic maliţios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neştiinţei şi al neglijenţei capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jilişte, pe când trebuia să păşească drept înainte asupra laşului?

[41] *Ibidem,* p. 160.

[42] Domnii întrebuinţau buzdugane, precum vezi în *Tabloul bătăliei de la Obertin.*

[43] Acest tact 1-a conservat numai cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 212: „â qui il avoit sauve la vie dans le dernier combat..."

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-şi întăriră poziţiunea?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puţin serioase în faţa unei aprofundate expoziţiuni de motive.

Era forţa majoră ca duşmanii să se oprească la Jilişte, şi dacă nu era, de asemenea, o forţă majoră, cel puţin era o puternică raţiune militară ca ei să nu se retranşeze în poziţiunea lor.

Să analizăm.

§ 24. — 1. Armata lui Petru cel Şchiop se compunea din trei elemente eterogene, turei, munteni şi secui, cari, venind din diferite părţi, nu puteau năvăli în Moldova mai-nainte de a sc fi întâlnit şi concentrat undeva afară din hotare: Jiliştea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operaţiune.

Sosirea câteşitre[le]lor detaşamente nu putea ocurge în aceeaşi zi, fiind plecate din distanţe şi în împrejurări variate; astfel încât detaşamentul sosit la Jilişte cel dentâi trebuia să aştepte acolo sosirea celui de al doilea, şi apoi ambele să adaste până la sosirea celui de al treilea: iată deja un interval de mai multe zile.

Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpaţi, chiar muntenii nu erau toţi de pe aproape, cetele cele mai brave fiind tocmai de la Olt; încât, după un marş foarte îndelungat până la Jilişte, le trebuia tuturora deopotrivă un timp de odihnă.

în acest mod se respinge acuzaţiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Şchiop de ce nu merse înainte?

— 2. De la Focşani până Ia Iaşi este o distanţă de 18 zile de marş ordinar, 8 zile de marş forţat pe drum mare, 6 zile de marş forţat pe drumuri lăturaşe; iar cu toate înlesnirile câte se mai pot procura prin un sezon frumos — cel puţin 5 zile.

Astfel o depărtare minimum de 5 zile se întrepunca între armata de la Jilişte şi între reşedinţa lui Ioan Vodă.

Către această consideraţiune se mai adaogă o alta şi mai ponderoasă: Petru cel Şchiop ştia că domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-şi aduna o armată, de

care se afla în o prea mare lipsă, deoarece se văzuse silit a alerga la sprijinul câtorva sute de cozaci.

Neavând de cine a se teme, şi mai fiind şi de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui, oare, să-şi fi retranşat tabăra armata de la Jilişte?

în fine, până şi într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dând celor retranşaţi o idee exagerată de puterea adversarului şi de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai nainte.

§ 25. Care, dară, să fi fost greşeala celui bătut?

Geniul, numai geniul aceluia ce-1 bătuse!

§ 26. Prin minunata execuţiune a ordinilor lui Ioan Vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jilişte.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avantposturile inamicilor şi acea de a-i lovi din dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmaşul s-ar fi pregătit, şi atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos — duşmanii ar fi avut spaţiul deschis ca să fugă peste Râmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operaţiuni, prin răpeziciunea mersului, tăcerea mişcării, calculul timpului, apropozitul atacului, se cerea din partea capului detaşamentului inteligenţa cea mai viuă, unită cu sângele cel mai rece.

§ 27. Dar sublimul victoriei consistă în modul în care însuşit Ioan Vodă atacă pe vrăjmaşi.

în arta militară acea specie de atac se numeşte „ordine concavă".

Din cauza acestei ordini, Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crecy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareş fu biruit Ia Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, şi avantaje şi dezavantaje, pe cari le pot apreţui, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

lată ce zice renumitul Montecuculli:

„Ordinea concavă reuşeşte mai cu samă pe un timp nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemenea ocaziuni, când adversarul nu poate observa mişcările tale"[44]

Ce e dreptul, întinzându-ţi prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmaşi, răreşti peste măsură şirurile şi le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire către oastea lui Ioan Vodă, care era mai mult decât mică în comparaţiune cu aceea a rivalului.

De aceea, nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă, decât numai o singură dată: când avea a face cu neşte duşmani orbiţi prin somn şi prin bruma dimineţei. El ghicise pe Montecuculli!

§ 28. Victoria de la Jilişte dezleagă una din problemele politice cele mai vitale: un principe poate el, oare, a pune temei pe o armată mică şi compusă din recruţi?

Astăzi România are sub arme întreit atâţia cu câţi Ioan Vodă înfrânsese pe Petru cel Şchiop.

Petru cel Şchiop avea o oaste de şase ori mai numeroasă decât acea a lui Ioan Vodă.

Dacă atunci 10.000 de moldoveni bătuseră 60.000 de inamici, de ce oare acuma 30.000 de români n-ar fi în stare de a bate 180.000 de duşmani?

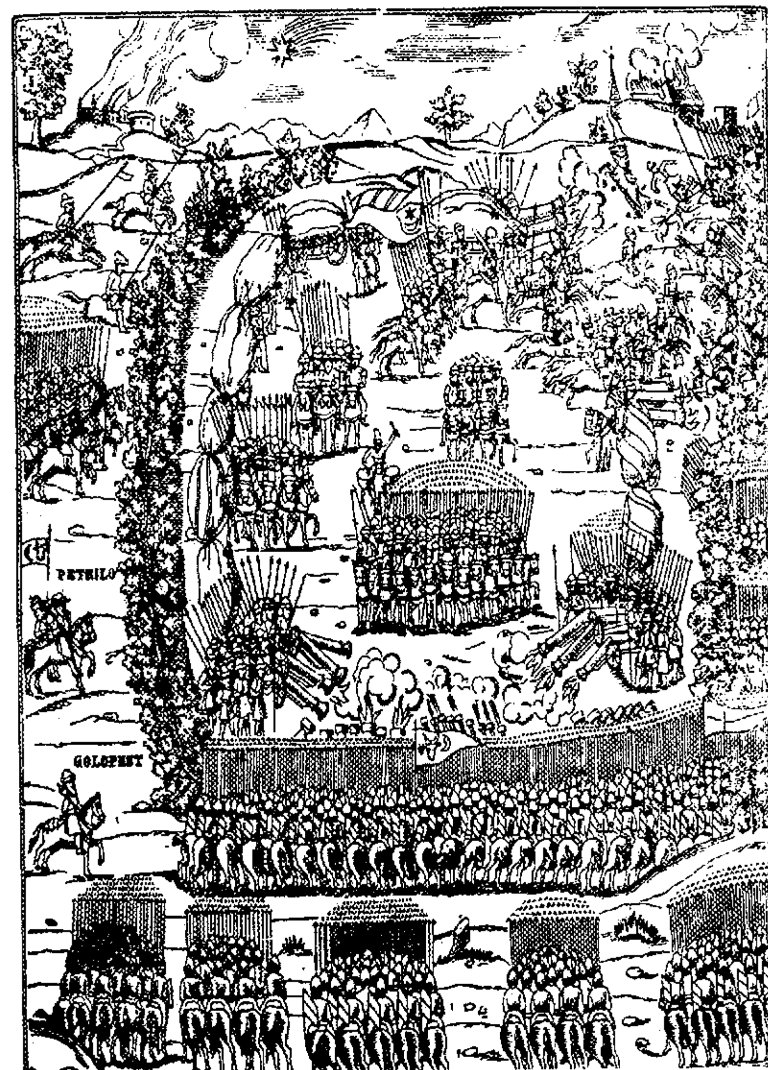
Atunci, ca şi acuma, învingătorii erau adunaţi în pripă, rău disciplinaţi, nedeprinşi cu focul, fără experiinţă.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuieşte acuma...

§ 29. Imense fură consecinţele acestei prime bătălii:

1. Ea supuse lui Ioan Vodă toată Ţara Românească;

Acest pasagiu lipseşte în prima ediţiune italiană, *Memorie che rinfermano, una esatta instnizzione dei generali,* Colonia, 1704, in -8, t. 1, p. 44; şi fu adaus de către autor în urma unor mai profunde meditaţiuni în ediţiunea posterioară franceză, *Memoires divisez en trois livres,* Strasbourg, 1735, in -8, p. 45: „Cecy reussiroit mieux dans un tem[p]s couvert de nuages, dc poussiere. de fumee, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas s'appercevoir de vos mouvemen[t]s..."

Ordinea concavă, în care Petru Rareş atacă pe poloni în bătălia de la Obertin în 1531 (desemnată de Martin Bielski, care luase parte la acea bătălie)

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate duşmane;

3. Ea fu câştigată mai fără nici o pierdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. Ioan Vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

îngropa pe cei căzuţi, între cari avu desplăcerea de a nu găsi şi pe Petru cel Şchiop.

împărţi între ostaşi bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului.

Dete obositei sale armate un timp de repaos.

Se mai întări cevaşi prin noi soldaţi de prin judeţele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mişcă spre centrul Ţării Româneşti; arzând, tăind, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restrânge setea sângelui la proporţiunile strictei necesităţi.

Astfel Ioan Vodă ajunse la Bucureşti.

§ 31. Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat ţărmii Dâmboviţei.

Cu o sută de ani mai nainte, bucureştenii văzură aci pe strămoşul său, marele Ştefan, care, după= ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea ţării, merse cu iuţeala săgeţii, întocmai ca Ioan Vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureştiul fusese mai tare: pe înălţimile malului nordic al Dâmboviţei, unde rămase până în zilele noastre memoria Curţii-vechi, se afla[45] o citadelă, numită Cetatea Dâmboviţei, care, în curs de o zi întreagă, respinsese armata lui Ştefan cel Mare.[46]

Vechile fortificaţiuni răsipindu-se de atunci încoace, Ioan Vodă putu intra acum în Bucureşti fără a fi întâmpinat

[45] După opiniunea d-lui Berindei, „Revista română", t. 1, p. 324.

[46] *Letopiseţe,* t. 1, p. 125.

cea mai mică opoziţiune, nu de o zi, ci, astă dată, nici măcar de o oară.

§ 32. Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noştri, deşi ocaziuni au fost prea destule, mântuitoarea idee de unire administrativă a unor ţări mai mult decât surori.

Văzurăm steaguri moldave în Bucureşti, văzurăm steaguri muntene în Suceava şi în Iaşi; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova şi, în loc s-o încorporeze pentru totdauna cu Ţara Românească, el se mulţumise a-i da un domn din mâna şi sub protecţiunea sa.

Ştefan cel Mare imită acest exemplu în privinţa muntenilor.

Mult mai târziu, Mihai Viteazul reuşi a întruni sub sabia sa Transilvania, Ţara Românească şi Moldova; ei bine! el îşi lăsă sie numai Transilvania, dând Ţara Românească unui fiu şi Moldova unui nepot de frate.

De unde, oare, să fi provenit acea curioasă tendinţă tradiţională, pe care abia-abia o putu stârpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi?

§ 33. Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecinţă a unei antipatii, care ar fi despărţind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost aşa, Mircea şi Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ştefan muntenilor; ci fiecare din ei şi-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-şi exercite ura.

Purtarea lui Ştefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în antichitate atenienii se bătuseră cu bcoţiani, spartanii cu arcadiani, toate oraşelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari „petreceri" legământul frăţiei grece.

Când venea vorba de un Omer.'toţi elinii se grăbeau a striga cu mândrie: „al nostru".

La munteni şi moldoveni sentimentul gloriei naţionale panromâne fu, poate, şi mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu:

Ştefan cel Mare strivise în mai multe rânduri pe munteni; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor; şi muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-i, nu numai cântau cântece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuşi Ioan Vodă în palatul domnesc din Bucureşti, făcut *fresco* chiar pe păretele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap şi cu un toiag în mână.

Cronicele muntene merseră şi mai departe: ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit şasesprezece ani asupra Ţării Româneşti.

Unde, dară, fost-a vreodată antipatie? — numai doară în imaginaţiunea cabinetului vienez sau în alucinaţiunile Turciei!

§ 34. Mircea, Ştefan, Mihai fură oameni de geniu: ei nu puteau a nu fi înţeles supremele avantaje ale unei Uniri, prin care se duplicau forţele lor şi se micşurau în acelaşi grad acele ale duşmanilor; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împedecat pe ei de a pune culme măririi naţionale.

Noi unii întrevedem în misteriul trecutului aceeaşi tristă cauză, care era cât p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum: aristocraţia.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeţii, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boiereşti".

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni şi viceversa.

Boierii din ambele ţări doreau a se ţine mai în familie, pentru a fi cu atât mai tari.

In fine, boierii, de la început şi până mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

Strykowski, *loco. cit.:* „Gdym jachal do Turek, vidzialem w Bukorestu stolecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, u ktoregosmy byli na czci, obraz wymalowany z possochem staroswieckim, wzrostru wysokiego (?), tego Stephana, w koronie krolewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej".

F.ngel, t. 1, p. 210. — „Magazin istoric", t. 4, p. 234.

La 1859 opoziţiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV şi XVI îi apărau încă două arme formidabile:

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile şi jurau în numele său;

2. Fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra ţării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Şi la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi şi prin invaziuni; dar slugile se împuţinară, se moleşiră, se saturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echilibrul" — idee necunoscută în zilele lui Ştefan, Mihai, Mircea.

§ 35. Ioan Vodă făcu şi el în cestiunea Unirii tot ce-i permitea starea împrejurărilor.

El vroia să vadă Ţara Românească dentâi mulţumită şi al doilea unită cu Moldova prin cea mai strânsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dede un principe dintre ei şi din neam domnesc; însă, fireşte, dintr-o familie duşmană de moarte cu acea a lui Petru cel Şchiop.

Cu vro douăzeci de ani mai nainte, domnise acolo un bastard — bastarzii erau prea mulţi nu numai în Moldova — un bastard renumit prin caracterul său blând şi pacinic, şi care, otrăvit de către boierii săi, deşi ei înşişi îi recunoscuseră titlul de „cel Bun", lăsă orfani trei fii:

1. Petru Cercel;
2. Mihai cel Viteaz;
,3.' Vintilă.

"câteşitrei rămaseră despoiaţi de tron, pe care-1 apucase o altă dinastie, de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Şchiop.

în interval, cei trei fraţi dezmoşteniţi cercau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătorea prin Italia şi Franţa, învăţa aproape toate graiurile Europei, scria_ versuri în limba lui Tasso şi atrăgea asupră-şi prin maniere şi învăţătură admiraţiunea curtezanilor celor mai rafinaţi şi a oamenilor celor mai instruiţi ai epocei; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste treizeci de ani; Vintilă îşi găsise un refugiu în Moldova, şi Ioan Vodă îl puse acum domn al Ţării Româneşti.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat, nu prin recunoştinţa ce o datora binefăcătorului său — căci recunoştinţa, de cele mai multe ori, e muma vrăjmăşiei —, ci-1 asigura simţul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Şchiop: amicii cei mai buni sînt tocmai aceia ce urăsc împreună acelaşi lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atât de gingaşă, eroul nostru nu se mulţumi cu o singură garanţie; spre deplină linişte, el lăsă în Bucureşti, pe lângă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vro câţiva moldoveni, ca să-1 apere, să-i slujească... să-1 prevegheze.

Era oarecum o semiunire.

§ 36. După patru zile de odihnă în capitala Ţării Româneşti, Ioan Vodă sună acum trâmbiţa plecării şi conduse triumfătoarea-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său Petru cel Şchiop.

§ 37. Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observaţiune asupra muvementului numeric al oştirii moldovene: altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanii.

Am văzut că, în ziua de la Jilişte, Ioan Vodă avuse 9.000 de ai săi, cavalerie grea, şi peste 1.000 de cozaci, cavalerie uşoară: infanteria îi lipsea cu desăvârşire, şi nici că i-ar fi fost de vreun folos, atât din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum şi din aceea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gândise la importanţa pedestrimii chiar din ziua declaraţiunii de război: „crainicii", adecă heralzii domneşti, umblau din judeţ în judeţ, din oraş în oraş, din sat în sat, chemând oamenii buni cari să meargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp; dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui şi se înmulţeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vro câteva mii din infanterie ajunseră la Ioan Vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jilişte; cei mai mulţi, desigur, din învecinaţii munţi ai Vrancei, popor totdauna vestit ca cel mai dârz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin Ţara Românească şi în timpul şederii în Bucureşti, infanteria moldovenească crescu prin un mare număr de munteni, veniţi unii de bunăvoie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului, alţii din antipatie contra fostei dinastii, o seamă puşi sub arme din obligaţiune de alianţă din partea lui Vintilă Vodă.

în acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan Vodă avea deja aproape 14.000 de infanterie.

§ 38. Cu o sută de ani mai-nainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piaţă în toate ţările române".[4]

Negoţul său era atât de întins, încât în cursul evului mediu o vizitau până şi vasuri spaniole, venite din depărtatele ţărmuri ale Barcelonei.

Turcii, cuprinzând-o, după ce alungaseră pe famosul Ţepeş, nu numai nu desfiinţară comerţul Brăilei, ci încă îl înălţară până la culme.

Pentru a-şi asigura această importantă poziţiune, ei încunjurară oraşul cu un parcan şi zidiră pe o stâncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane.

Un bei comanda garnizoana.

§ 39. Ca şi la Bucureşti, Ioan Vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai-nainte ea fusese arsă de către Ştefan cel Mare, pe ale cărui urme păşea acum viteazul său strănepot.[52]

§ 40. Ioan Vodă ceru extrădarea lui Petru cel Şchiop.

Capul cetăţii trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanţe şi două săgeţi, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-1 va ospăta cu acest fel de mâncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace denaintea Brăilei.

Ap. Stritter, *Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium,* Petropoli, 1789, in -4, t. 2, p. 926: „Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum..."

[50] Precum s-a încredinţat d. V. Alecsandrescu, vizitând arhiva municipală din Barcelona.

[5] Sulzer, *op. cit.,* t. 1, p. 370: „Die Festung, welche in einem mit Basteyen umgebenen Schlosse besteht, auch deswegen noch betraechtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten durch eine Redoute vertheidigt wird..."

[52] *Letop.,* t. 1, p. 123.

Ioan Vodă dede pe cei trimişi pe manile călăilor; le tăie nările, buzele şi urechile; îi răstigni cu cuie de fer pe o prăjină, cu capetele în jos; şi-i expuse astfel în faţa înspăimântaţilor orăşeni, strigând că aceeaşi soartă aşteaptă pe toţi păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiţii spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediu erau gata: imitate după acele întrebuinţate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară până şi numele lor cel nemţesc: „loitre" de la „leiter".[53]

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea ştia din famă cât de avută era neguţătoreasca Brăila.

Amorul propriu şi lăcomia unite făcură minuni: pedestraşii se aruncară asupra zidului cu atâta furie, răsipiră petrele şi făcură o lată breşă cu atâta iuţeală, încât garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curajul de a respinge turbatul asalt: câţi putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jilişte.

Arcaşul era demn de călăraş, călăraşul era demn de arcaş.

§ 41. Ioan Vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toţii în sângele vrăjmaşului, de a se răsfăţa în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din acelaşi secol şi avu acelaşi caracter cu famosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsă următorul tablou:

„După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

Letopiseţe, t. 1, apendice, p. 89: ..având loitre gata, a oborât gardul târgului". — Paprocki, în *Tesaur,* t. 3, p. 279: „sie schon bereite I.citern hatten, auff denen sie die Mauern in einem hin mit grossen geschrey erstiegen".

Trecând pe poduri, ei văzură pe părinţi, taţi şi mame, şezând pe pragurile locuinţelor, plângând moartea copiilor ucişi în luptă şi jelind calamitatea patriei.

Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate avuţiile lor, cerând, cu o voce sfâşietoare şi cu lacrime pe gene, numai graţia vieţei.

în zadar!

împinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trâmbiţelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, fără distincţiune de sex sau de vârstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

Vedeai copile azvârlindu-se în braţele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de păr, silindu-se în deşert a-i opri de la crimă: iritaţi şi mai mult prin rezistenţă, ei dezonorau femeie peste femeie, şi apoi îe măcelăreau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe cari îi ţineau legaţi — muţi, înţepeniţi, dessufleţiţi ca neşte statui — privind cumplitul spectacol!

Unele mume îşi scoaseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene!"...[54]

Iată şi un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei:

„Nimene nu fu cruţat; sângele curgea pârâu în Dunăre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câne viu; nu rămase piatră pe piatră: pojarul nemici tot ce scăpase de sabie..."[55]

Aşa erau oamenii pe atunci.

Dacă Ioan Vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cât, oare, mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducând o armată de gâzi asupra grandioasei capitale a creştinătăţii.

Buonaparte, *Sac de Rome,* în Buchon, *Choix de croniques et memoires, XVI siecle,* Paris, 1836, in -8, p. 204—5.

[55] Gorecki, p. 54: „Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, nemini parsum: ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in Danubium profluxit... tota urbs direpta, ac per iram incensa, nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta fuit; omnia eversa ac solo adaequata fuere..."

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-1 confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeşi epocă.

§ 42. După obiceiul său, Ioan Vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jilişte;

Patru zile la Bucureşti;

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulele militare d-ale lui Ioan Vodă.

Ştefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdauna numai trei zile.[6]

§ 43. Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan Vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze:

1. Petru cel Şchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene;

3. Generalii cei mari, începând de la Alexandru şi până la Napoleon I, nu-şi pierdeau niciodată timpul denaintea cetăților, ci băteau pe adversar în câmp deschis; şi apoi fortărețele cele mai tari, rămânând fără speranță de sprijin, se închinau de la sine.

§ 44. Asigurat din partea Țării Româneşti prin victoria de la Jilişte, ruina Brăilei şi instalarea amicului său Vintilă, Ioan Vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai amenința Răsăritul: turcii şi tătarii se concentrau în sandjacaturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ciambulurile" lor asupra Moldovei.

Ioan Vodă îşi mişcă armata, al căriia număr sporea necontenit pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie şi dej>radă.

In avantgardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii şi cu 8.000 din cavaleria moldovenească.

™ *Letop.*, t. 1, p. 119, 125, 127.

După el urma însuşi principele cu toată infanteria.

Rămăşița cavaleriei închidea mersul şi voltigea, pentru pază, la flancurile oştirii.

§ 45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înțelege tot teritoriul românesc lungit între Prut şi Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră şi cu fruntea umbrită la poalele Carpaților.

In vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea „Basarabie", nordul purtând un singur nume cu restul Moldovei.

Intr-o vreme, mai ales până la moartea lui Mircea cel Mare, tot țărmul Dunării, de la Severin până la gura Nistrului, aparținea muntenilor, a cărora țară, după porecla dinastiei princiare, se numea „Basarabie" sau „Țara Basarabilor".[57]

După ce moldovenii se lățiră cu încetul, bucată câte [o] bucată, şi, în fine, sub Ştefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Țării Româneşti, teritoriul dentre gura Nistrului şi Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabie.

Sub Petru Rareş, sultanul Suleiman, cucerind de la Moldova acest prețios petic de pământ, stabili acolo două sandjacaturi otomane: unde fusese Cetatea Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia pierdu aproape cu totul primitiva-i poporațiune română, împlându-se de osmanlâi şi, mai cu seamă, de tătari, năvăliți cu mii de peste Nistru şi cari îi dederă până şi un nume în limba lor: „Bugeac", adecă *unghi*.

n

Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy,* Wroclaw, 1845, in -4, p. 351. — Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi,* Biograd, 1840, in -8, — Venelin, *Vlacho-Bolgarskiia gramaty,* Petersburg, 1840, in -8, p. 1—4, — Dogiel, *op. cit.A.* \, p. 623, unde este un document de la Vlad Vodă, din 1396, dat în Argeş, în care acest principe se intitulează: „Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino".

[58] Sarnicki, în Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna,* Varsaviae, 1761, in -f., t. 1, p. 259: „Besarabes autem, in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium".

Un șanț antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începându-se de la Prut, mai jos de Fălciu, și sfârșindu-se la Nistru, mai sus de Bender, despărțea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

§ 46. Natura Basarabiei diferește și diferea totdauna cu desăvârșire de acea a celorlalte țări române.

în loc de majestoase păduri și d-aurite holde nu vezi acolo decât monotone deserturi, așternute cu luciul năsipului sau preserate cu debile arbuste, păducei sau măceși, și cu sălbatice ierburi și buruiene, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici și ușure ca puful, se dezlipește toamna de putrezitul său trunchi și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vântului, rotește mereu d-a lungul pustiului, pân'ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

în loc de posomorâții Carpați, urieșe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decât pitulate și împrăștiate grămejioare de pământ, cari se par a fi înălțate cu mâna omului, căci producerile naturei nu pot fi atât de meschine.

în loc de nenumărate ape și râulețe, vezi câte o baltă sărată, câte un pârâu efemer ce nu-1 vei mai găsi mâni, sorbit de arșița soarelui; sau dai din întâmplare peste un puț... vei umbla mult, sărmane, până a-i descoperi o pereche!

§ 47. Astăzi pacea și industria împoporară Bugeacul cu vro câteva orășele și mai multe sate.

în secolul XVI, sub tâmpitoarea dominațiune turco-tătară, afară de Akkerman și Bender, împlântate tocmai la margine, nu întâmpinai acolo nici o locuință umană pe suprafața pământului.

Bordeiele erau săpate pe sub pământ , și numai fumul ce se furișa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câteodată pașii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea câte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o pestriță societate de mierle, ganguri, graurii... și vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

Douza, *op. cit.*

§ 48. Mai sus de Bender, cam în prejmetele Lopușnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avantgarda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detașament de inamici, turci și tătari.

Ei erau siguri că Ioan Vodă se află departe, la Brăila.

Atacați în pripă și descurajați chiar înainte de lovire, dușmanii fură înfrânți, risipiți, alungați, secerați.

Abia o mie reuși a scăpa teferi la Bender, ducând cu sine ciuma spaimei,

§ 49. Ioan Vodă, ajungând la câmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă,

înainte cu toții!

Pe șes, sub murii Benderului, stetea un alt detașament de vrăjmași, către care se adauseră acum fugarii de la Lopușna.

Astă dată îi lovi însuși Ioan Vodă.

Goniți până la porțile Benderului, învinșii intrară o dată cu învingătorii.

Orașul fu cuprins; puțini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firește, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de față, prada, din necesitate, fu mai modestă.

§ 50. Bătaia de la Lopușna și cuprinderea Benderului se succeseră cu atâta repeziciune și se realizară cu atâta ușurință, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, către care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cezar; „venii, văzui, vinsei".

§ 51. După izbândă, eroul nostru, lăsând fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se așeză cu tabăra denaintea Benderului, cu fața spre inamic și cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima oară, un duplu interval de repaos: opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

încă la începutul războiului, Ioan Vodă scrisese către doi dintre cei mai puternici din aristocrația polonă, rugându-i să-1 ajute la nevoie chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea menționat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, gubernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan Vodă puseră domn pe Petru cel Șchiop, iar nu pe dânsul, după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-şi pusese pe lângă Poarta Otomană toate silințele în această cestiune; era furios şi pe turci şi pe Enric de Valois şi, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte, fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români şi despreţuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufla de necurmatele invaziuni tătare şi căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ioan Vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Aşadară, Laski şi principele Ostrogski răspunseră amândoi într-o voce că, deşi deosebite împrejurări nu le iartă a veni în persoană în ajutorul scumpului prieten, totuşi se vor grăbi a-i trimete ostaşi, muniţiuni, bani, orice le va sta în putinţă.

Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576,* ms. în Biblioteca de la Lemberg, in -f., sub nr. CXtV, p. 92: „Lascus et Dux Constantinus litteras, quae ad manus Bassae venissent, praecaventes,_ et ad bellum stimulantes, auxiliaque promittentes, dederint..." — însăşi scrisoarea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a României", t. I, nr. 47, p. 43: „Amice nobis dilecte! nune agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer; auxilium quoque tibi non denegaremus, si modo loci distantia non prehiberemur; nostris tamen ducibus et capitanaeis in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, tibique auxilium ferant: tuum ipsum est litteris illos solicitare, ut illi modis omnibus tibi opem ferent." — Cf. Chariere, t. 3, p. 523: „ledit bassa m'a faict dire qu'on luy avoit porte lettres que ledit seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, par lesquelles ils le confortent â la coritinuation de cette guerre avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses necessaires â son entreprise".

Ambii magnaţi erau în stare de a pune sub arme 20.000 de oameni aleşi, călări sau pedeştri, prevăzuţi cu arme de mână, însoţiţi cu artilerie şi conduşi de căpitani deştepţi. Ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decât acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimeea, — pentru un asemenea contingent, Ioan Vodă putea pierde patru zile peste număr.

Poziţiunea de la Bender era în cazul de faţă cea mai potrivită: puţin mai sus, de ceea parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, până la care era abia vro câteva ore de depărtare.

§ 52. Aflând de bătaia de la Lopuşna şi de arderea oraşului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10.000 de păgâni în sprijinul citadelei, rămasă până acum în manile otomanilor.

Ioan Vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ţi arăta astăzi o deosebită a mea încredere, îi zise principele. Ia cozac'ii voştri şi trei mii din călărimea moldovenească; o oaste vrăjmaşă se apropie pentru a ne respinge de aice; aşteapt-o după acele movile, — el arătă cu mâna — aşteapt-o şi zdrobeşte-o; fă astă dată ca slava biruinţei să fie numai a ta!"

Cozacul se simţi măgulit până în adâncul amorului propriu: cuvintele lui Ioan Vodă l-ar fi făcut erou, să nu-1 fi făcut erou natura.

§ 53. De ce oare principele nu porni cu toate forţele sale întru întâmpinarea inamicului?

Sau de ce, oare, detaşând un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar nu de a aştepta pe duşman chiar în apropiarea Benderului?

Aceste două întrebări sînt foarte legitime: un general e dator a da seamă de toţi paşii săi, arătând limpede pentru ce a făcut aşa cum a făcut şi nu altminterea, şi probând lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ioan Vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-1 lovi din dos, încât s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detaşamentul său prea departe, rămânea fără sprijin la caz de nenorocire; iar detaşamentul fiind

învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman şi ne ataca cu un adaus de forjă materială şi morală.

Aşadară, Ioan Vodă fu constrâns a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a dezlipi un detaşament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmetele Benderului.

§ 54. Locul unde stătu Swierczewski, ajinând calea turcilor, era într-o aşa distanjă de la tabăra lui Ioan Vodă, încât urcând vreo movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundență tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evolujiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detaşamentului lui Swierczewski şi între faja taberei lui Ioan Vodă.

Această ingenioasă dispozijiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai-nainte de a se fi încins lupta, căci:

1. Să fi ieşit garnizoana turcă din citadelă pentru a Iovi pe dindărăt detaşamentul lui Swierczewski, în aceeaşi clipă Ioan Vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăşi, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în manile moldovenilor;

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reuşit a turbura detaşamentul lui Swierczewski, Ioan Vodă pe dată ar fi mişcat în ajutoru-i alte două sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ținea totdodată închisă ieşirea din citadelă.

§ 55. In bătaia de la Bender, Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jilişte: cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceştia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ioan Vodă?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele şi toji secolii în genere; şi care ne va interesa mâni-poimâni pe noi înşine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan Vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Nev, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes, este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, şi tot izbutea a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareşalii săi în toate unghiurile Franciei; Ioan Vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski şi pe un alt Dumbravă.

Prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc niciodată instrumente; prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mici, iarăşi în orice ram, este că ei nu văd instrumente zăcând la picioarele lor şi în zădar îşi frâng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI, Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaş; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ioan Vodă...

Oamenii de geniu crea tot, tot, până şi uneltele creajiunii!

Prin dogarii, prin birturi, prin grajduri, mulți Ney, Lanni şi Murați români oftează în tot momentul după un soare, care să pălrunză cu razele sale până la soiosul lor întuneric.

§ 56. Swierczewski îşi aşeză detaşamentul în următoarea ordine:

Cozacii formau linia de bătaie.

La aripa stângă erau patru centurii cu sulițe, în centru patru centurii cu puste, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

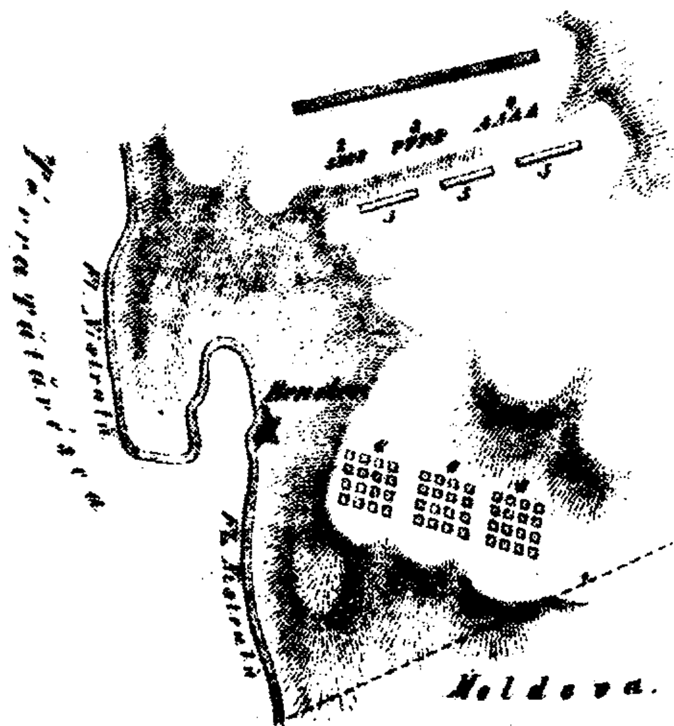
La spatele acestora se lungea un şir de colnice, din dosul cărora se ascunseră trei mii de călărime moldovenească.

Dentâi puşcaşii şi arcaşii descărcară o ploaie de săgeți şi de gloanțe, pentru a produce o dezordine în centrul şi în aripa stângă a duşmanilor.

Apoi sulițaşii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, şi trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci, ei îşi mişcară centrul şi dreapta asupra puşcaşilor, punându-se la mijloc între aceştia şi între suliţaşii, cei încăieraţi cu aripa dreaptă.

Ordinea bătăii de la Bender

Explicaţiunea: 1. armata inamică; 2. cozacii suliţaşi; 3. cozacii puşcaşi; 4. cozacii arcaşi; 5. regimentele moldovene din embuscadă; 6. lagărul lui Ioan Vodă; 'bndulaţiunea terenului.

Pe baza atării combiriaţiuni, turcii îşi închipuiau a fi căpătat un avantaj decisiv, putând acum a înconjura pe cei opt sute de cozaci, lipsiţi de o aripă, al căriia teren rămase gol, şi care şi aceea, izolată la o parte, fără nici un sprijin

şi compusă numai din patru sute de suliţaşi, căta neapărat a fi tăiată în bucăţi.

în acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluţiunilor, prezintă două grupe: mai încoace, peste 6.000 de turci strângând 800 de cozaci; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strânşi de peste 3.000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Puşcaşii şi arcaşii cozaci, precum ziserăm, steteau răzemaţi de neşte colnice, la spatele cărora se ţinea în embuscadă cavaleria moldovenească.

Când cornurile atacului turc, silidu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta şi la stânga.

Turcii se treziră înconjuraţi ei înşişi.

îl coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată pierderea detaşamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morţi.

Din turci, cei mai mulţi aşternură câmpul, puţini scăpară cu fuga, vro două sute, fură prinşi.

Ioan Vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului său[61].

Oare să fi aplaudat şi garnizoana turcă, privind la spectacol şi mai bine din vârful citadelei?

§ 57. Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise turcilor să vază în voie toată puţinătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsând şi o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toţii într-o singură linie de bătaie, în speranţă de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mână de cozaci sub greutatea mulţimii.

2. El puse în risc o aripă întreagă, micşorându-şi înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a înconjura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greşeală imaginară şi-i atrase drept asupra embuscadei.

Gorecki, p. 60: „Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit".

§ 58. Bătaia de la Bender dede naştere unui epizod, pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtând caşetul epocei.

Un mare filosof a zis:

„Când cineva devine famos în bine sau în rău, poporul se grăbeşte a şi-1 închipui în cutare sau cutare împrejurare, şi inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului; cari sînt *minciuni factice,* dar *verităţi ideale,* căci gloatele nu imaginează decât ceea ce este analog cu realitatea".

Detaşamentul lui Swierczewski prinsese, între alţii, pe însuşi agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, şi atât de bogat, încât voind a se răscumpăra din manile cozacilor, pentru ca să nu-1 ducă denaintea teribilului Ioan Vodă, le-ar fi propus să-1 cântărească de şase ori, contrabalanţându-1 o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur, de tref ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeş... nu ştim, zău, dacă Rotschild ar fi [fost] în stare a se răscumpăra, cu un aşa preţ, să fi căzut în robia păgânilor; dar fabula nu căuta la atari şicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăţia paşalelor turci de atunci şi, în această privinţă, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu naraţiunea.

Oricât de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuşi cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-1 depuseră viu în manile lui Ioan Vodă, punând credinţa cea jurată principelui mai pe sus de orice avuţie.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat vreodată tocmai până la un aşa grad de cavalerism; dar chiar câtă a fost, ea tot încă era prea mare şi, am putea zice, neprobabilă din partea unei oştiri mercenare din secolul XVI[63]; încât fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizând-o mai în relicv.

în fine, adus denaintea lui Ioan Vodă, nenorocitul agă fu interogat de către principele în curs de câteva zile asupra celor atingătoare de Turcia, şi apoi dat soldaţilor să-1 taie în bucăţi cu coasele, deşi nici lui Ioan Vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele şase măsuri de mărgăritar, de aur şi de argint.

Mult mai erau urâţi păgânii în ochii eroului român. Din acest punct de vedere, bine îl cunoscu fabula!

§ 59. Pe când Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci şi cinci de luntri, pogorându-se pe Nistru, de la fruntariile polone, aduseră lui Ioan Vodă prima mică dovadă cum că Laski şi Ostrogski sînt, în adevăr, decişi a-i trimite ajutoare: erau 600 de cozaci pedeştri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricât de slab, acest contingent fu de o valoare nespusă pentru trebuinţa momentului.

Ioan Vodă porunci noilor veniţi a se re[î]mbarca în luntrile lor, câte 24 în fiecare, lăsându-se în josul Nistrului asupra Akkermanului, unde_ nu puteau întâmpina multă rezistenţă, precedându-i spaima victoriei de la Bender.

însuşi principele rămase în excelenta-i poziţiune, având la spatele său hotarul Moldovei, de unde îşi procura în abundanţă proviziuni şi-şi mărea cadrele oştii, şi în învecinarea Poloniei, de unde aştepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilor lui Laski şi Ostrogski.

Să se fi mişcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semiafricane regiuni, pe care am descris-o cu câteva rânduri mai sus, n-ar fi întârziat a introduce foamete, sete şi boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

[62] Vico, *Principes de la philosophie de l'histoire,* Bruxelles, 1835, in -8, p. 103: „Ou'un homme soit fameux en bien ou mal. le vuigaire ne manquer pas de le placer en telle ou teile circonstance, et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractere; mensonges de fait, sans doute, mais verites d'idees, puisque, le public n'imagine que ce qui est analogue â la realite. Qu'on y reflechisse, on trouvera que le vrai poetique est vrai metaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas conforme devrait passer pour faux."

[63] Vezi ce povestea atunci Du Bellay (apud Buchon. *op. laud.* p. 329) despre necredinţa Ielaşilor elveţiani din armata franceză, deşi aceştia întreceau fără comparaţiune pe cozaci in punctul moralităţii.

Luntraşii cozaci erau mai potriviţi pentru atare misiune.

Dezbarcând pe neaşteptate la Akkerman, ei surprinseră oraşul, măcelăriră orice li s-a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă şi, dând foc caselor, lăsară numai citadela, înălţându-se ca un monument funebru dasupra mormintelor...

§ 60. Să observăm că Ioan Vodă fu unicul principe victorios pe uscat şi pe apă.

§ 61. Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

în acele două luni fu câştigată marea victorie de la Jilişte, fu cucerită toată Ţara Românească, fură luate Brăila, Benderul şi Akkermanul; mari detaşamente inamice fură înfrânte, o dată lângă Lopuşna şi de două ori lângă Bender...

In acele două luni pieriră, de incendiu şi de sabie, cel puţin 200.000 de duşmani, pe când moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului!

§ 62. Până aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parţiale ale fiecării din bătăliile lui Ioan Vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătură cu celelalte.

Până aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Până aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe şesul de la Jilişte în bruma dimineţei, infanteria culegând lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncând dezolaţiune în Akkerman, embuscada reuşind pe terenul unduios de lângă Bender, şi aşa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm deloc de acele principii sintetice, cari fac să reuşească nu o singură bătălie, ceea ce se poate întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, ci cari fac să reuşească o campanie întreagă, ceea ce nu se poate întâmpla decât unui geniu militar, prin forţa combinaţiunilor...

§ 63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan Vodă, în Ţara Românească şi în Basarabia, la trei cauze mari şi generale, cari planează deasupra tuturor celorlalte, mici şi speciale:

1. Marşul;
2. Alegerea teatrului luptei;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. Toate mişcările lui Ioan Vodă fuseră astfel, încât inamicii nu-1 puteau surprinde niciodată pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din faţă, din laturi şi la dos prin o întinsă reţea de aşa-numite străji, compuse din oaste uşoară, şi pe cari le străjuiau iarăşi o mulţime de sentinele, presărate în toate direcţiunile, crin sate, pe înălţimi, în strâmtori, la trecătorile apelor.

Cea mai ascunsă urnire a duşmanului era pe minut cunoscută lui Ioan Vodă, care se azvârlea asupră-i, îl sfărâma, îl măcelărea, făcea să se simtă trăsnetul mai-nainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme răpeziciuni, unită cu o extremă pază, fură:

1. Forţele mici învingeau forţe mari;
2. Inamicii pierdeau mii de oameni, iar ai noştri rămâneau mai-mai intacţi.

§ 65. Alegerea teatrului luptei fu şi mai fecundă în consecvenţe.

Ioan Vodă nu lăsă pe duşmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor ţară, dentâi în Muntenia, apoi în Bugeac.

în acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanţă:

[64] Fredo, *Dzieje narodu polsldego pod Henrykiem Walezynszem,* Petersburg, 1855, in -8, p. 103: „Roztropniej postapil sobie Iwon, ktory zdaleka po wioskach, po zamkach po skalach, u wod, na czele i z tylu wojsk swoich, postawil podvojne i potrojne czaty, majac sie na baczeniu tem pilniej, im blizsze byly wiadomosci o nieprzyjaciolach". — Tot aceasta, deşi cu mai puţină claritate, se deduce şi din Paprocki.

1. Moldovenii, scutiți în întrul patriei de nemulțumirile, zăpăceala și pagubele războiului, rămaseră cu o nesecată rezervă de bani și de brațe.[65]

2. Inamicul, simțindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupră-și în loc de a-l da altora, exagera în imaginațiune-i puterea adversarului, se descuraja.

3. Aflându-se într-o țară vrăjmașă, ostașii lui Ioan Vodă, din cari cei mai mulți fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

§ 66. Un vechi autor polon, care avu bunul-simț de a cuprinde și pe români în tractatul său universal asupra artei militare, ceea ce n-a făcut până acum nici un autor nou francez sau german, zice, între altele:

„Ioan Vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Țara Românească și Gustav-Adolf, regele Sveziei, știau a înfrâna pe numeroșii lor ostași numai prin prestigiul elocvenței și prin familiaritate..."

§ 67. Trebuie oare să mai spunem că Annibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon nu avură nici ei alte principii afară de cele de mai sus? deși, fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împrejurările propriei sale epoce.

Niccollucci, *lyiscorsi politici e militari,* Veneția, 1648, in -4, p. 168: „Quel Prencipe, che ha i suoi popoli armați et ordinați alia guerra aspeti sempre in casa una guerra potente e pricolosa et non la vadi a rincontrare: ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da casa il piii che pud. Et cosi Funo et l'altro, ciascuno nel suo grado si difcndera meglio„."

Starowolski, *Instituia rei militaris,* Cracoviae, 1640, in -f, p. 168: „Ita Ivonia Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)" — *Ci.* Imbert, *Eloquence militaire ou Van d'emouvoir Ies soldats.* Paris, 1818, in -8.

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest day a cloud... Sirs, what's o'clock?

Astfel uneori ziua cea mai senină are un nor... Domnilor, câte ceasuri sînt?

SHAKESPEARE, *HenlJ IV,* II, 4

§ 1. Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită *sensitiva:* de-ndată ce atingi cu indiscrețați mână una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul și se strânge de durere.

Românii, bulgarii, sârbii, grecii și arnăuții sînt cele cinci foițe ale sensitivei otomane: cea mai mică mișcare produsă în vreuna din aceste naționalități trage după sine imediata convulsiune a tuturor celorlalte.

Românii sînt latini, bulgarii și sârbii — slavi, grecii —- o degenerațiune elenică , arnăuții — o viță tracică, astfel diferința sângelui îi dezbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăția religioasă și frăția de sclavie.

Când Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii și sârbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămase până astăzi în poeziile lor naționale.

[1] Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient,* Stuttgart, 1845, in -8, passim. — Deja în Tacitus, *Annales,* lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chiar despre ateniani: „non Athenienses, tot cladibus exstinctos, sed colluviem illam nationum". Aceasta e decisiv în privința grecilor.

[2] Miladinovitzi, *Bulgarski narodni piesni,* Zagreb, 1861, in -8, p. 282 -6, — Rakowski, *Poezii naționale bulgare și sârbe.* ms.

Când Petru Rareş se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curajos devotament .

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sârbi, bulgari, greci şi arnăuţi.

In fine, câteşicinci popoarele recunoşteau totdauna solidaritatea intereselor respective faţă cu factul comun al apăsării turce.

§ 2. Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strânsă şi cea mai trainică uneşte, din vechime şi până astăzi, pe români şi pe bulgari.

In evul mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici până la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole şi pe care o linguşea Roma.

In secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri: Moldova şi Ţara Românească începură a se naşte, Bulgaria începuse a muri.

In loc de un singur suveran apar pe scenă trei principi neatârnaţi; dar tradiţiunea unităţii primitive nu fu uitată: câteştrei adăugau către propriile lor numi sacrament[al]ul prenume de *Ioan,* conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fundatorul măririi româno-bulgare unite.j

In secolul XIV, Bulgaria căzu cu desăvârşire sub jugul otoman: de atunci încoace nefericiţii săi fii refugiau în toţi anii cu mii pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, aşteptând cu răbdare mântuirea lor de la aceia dintre cari avuseseră într-o vreme generozitatea de a-şi primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar „Viitorul", apărut şi, din nenorocire, apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dâmboviţei, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestaţiune a acelei eterne simpatii internaţionale...

§3. Inima bulgarilor putea ea, oare, a nu fi tresărit în profundul său, când freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan Vodă?

Document nr. 11, în magistratul municipal de la Lemberg, fasc. 154. îl vom publica cu timpul în „Arhiva istorică a României".

Vezi articolul meu în „Buciumul", 1863, nr. 111, 119.

Serbii, arnăuţii, grecii rămâneau ei, oare, de tot surzi la depărtatul eco de libertate?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre; tăciuni înflăcăraţi zburau până la Balcani; vro două-trei scântei cădeau şi mai departe; undeva pe stâncele Croiei sau pe ruinele Panteonului!

§ 4. Mare fu spaima Porţii Otomane, văzându-se în pericol de a pierde, prin o conflagraţiune generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului,

în zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prinţuşor vasal, un simplu bei, un sclav[6], cum să cuteze el a întreprinde şi cum să reuşească a conduce o revoltă atât de extravagantă, ale carii consecvenţe ameninţau însăşi inima Imperiului Otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se rugă Alahului şi prorocului său Mohamed în geamia Sântei Sofie;

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicaţiune cu Moldova ;

3. Trimise asupra lui Ioan Vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

[5] Gorecki, p. 61: „Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniae victoriis perturbatus, ac territus ne plane Valachia exueretur, ac e Graecia (quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnieviecii ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suiş Deo more sua supplicat".

Epistola vizirală, în „Arhiva istorică", t. 1, p. 43.

[7] Charriere, t. 3, p. 522, nota: „II y a quelque temps que j'ay sceu de bon endroict que des le commancement de la guerre de Moldavie ces gens entrerent en opinion que Jean vayvoda d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et r6soudre de la facon qu'il a faict, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autruy, et penserent non seulement, mais eurent plusieurs advis que se principalle faveur luy viendroi, d'aucuns seigneurs de vostre royaume..." Aşa scria ambasadorul francez în Constantinopole către Enric de Valois, deşi văzurăţi că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1200 cazaci veniţi la început şi 600 sosiţi mai târziu.

§ 5. Ahmed Paşa, beglerbeiul Rumeliei , şi Adel-Ghirai, fratele hanului Crâmului[9], primiră ordini de a intra cu toate forţele în Moldova: de a prinde viu sau mort pe „nebunul târâie-brâu şi vântură-ţară" — aşa numeau pe Ioan Vodă turcii supăraţi peste măsură[10] — şi de a pune domn pe Petru cel Şchiop.

O sută mii de turci păşeau spre Dunăre; o sută mii dc tătari păşeau spre Nistru...

§ 6. Aflând dispoziţiunile duşmanilor, Ioan Vodă nu mai putea rămânea lângă Bender: el trecu Prutul şi-şi puse tabăra la marginea Moldovei, în Huşi.

Cu un secol mai nainte, acest orăşel fu descălecat de o colonie de husiţi alungaţi din Boemia şi din Ungaria, şi pe cari Ştefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise şi-i căsnicise în Moldova.[11]

Fugarii îşi aleseseră un cuib care să Ie poată aminti pierduta patrie: dealurile şi pădurile Huşului reproduc până acum imaginaţiunii călătorului pitoreştele situri de lângă Karlsbad.

Până a sosi momentul oportun, această fortăreaţă firească era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit şi, putem zice, unicul punct de aşteptare.

Poziţiunea Huşului prezintă următoarele avantaje principale:

Numele acestui cap se află numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212 — Baudier, *Inventaire de l'hisloire generelle des Turcz,* Paris, 1617, in -4, p. 470; „Cependent Selim iugeoit que le Vaivode Ivon pourroit croistre â telle authorite et â un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par apres malaise de l'abaisser... manda au Beglierbeq ou General de l'Hurope d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin: celuy-cy arme, sa levee fut d'environ cent miile combatants..."

Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego,* Wroclaw, 1835 in -8 t. 2, p. 136.

Charriere, t. 3, p. 522, nota: „ledict bassa m'adjousta qu'il estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez" — In., p. 524, nota: „ce fol...".

Timon, *Additatnentiim ad imagines Uungariae.* Cassoviae. 1735. in.-16, p. 27—29.

1. înlesnire pentru hrană şi pentru recrutaţiuni din interiorul Moldovei;

2. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan Vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase;

3. Localitate retranşată prin însăşi natura şi în care nu putea fi forţat într-un caz de năvală neprevăzută;

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor sau la Dunăre contra turcilor...

§ 7. Aci Ioan Vodă congedie toată infanteria, compusă numai din ţărani.

Fiecare pedestraş fu însărcinat de a zbura la satul său, de a aduce brânză şi făină pentru mai multe zile, de a răspândi în ţară dulcea poveste despre victoriile deja obţinute şi de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria şi câştigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, cari arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră şi pe Dunăre, în linia dentre Bender şi Brăila, pândind mişcările şi intenţiunile turce şi tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rânduite în altă parte, autorizaţi de a cutriera Bugeacul în toate direcţiunile, tăind, arzând şi apucând tot ce le va sta în cale. ^

în fine, rămânând în tabăra de la Huşi deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan Vodă o expedi[e] la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

§ 8. Operând în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decât prin un singur punct, între Prut şi Marea Neagră, pe la cetatea Isaccea, numită în vechile noastre cântece istorice: ,,Vad[ul] de la Oblucița".

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-i guri, nu mai prezintă nici o putinţă de trecere; ceva mai

[12] Cantemir, *Chronicul,* t. 1, p. 332: „din pomenirea moşilor strămoşilor auzim, precum unde acum este Oblucița, căriia turcii îi zic Isaccea, să fie chemat vadul Dunării... încă şi în cântecele proşteşti pe la domnia lui Petru Vodă vadul Obluciţei se pomeneşte".

jos, începându-se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întâlni cu tătarii.

Astfel, stând zid în faţa Isaccei, mai fiind susţinută şi prin cele 25 luntri ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările turcilor.

§ 9. Pe când Ahmed Paşa cu otomanii ar fi stătut în nemişcare pe ţărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătarii ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Akkerman, unde nemic nu-l putea împedeca, fiind protejat de artileria cetăţilor.

In acel interval, Ioan Vodă, concentrându-şi toată infanteria, garda personală şi cavaleria cozăcească, s-ar fi răpezit cu furie asupra tătărimii, ar fi zdrobit-o şi apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iuţeală la Dunăre contra turcilor...

Această măreaţă combinaţiune era de felul acelora cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareşalul de Luxemburg în bătălia de la Fleurus şi pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând dentâi pe cea mai slabă şi apoi pe cea mai tare, este una din operaţiunile cele mai frumoase în arta militară.[13]

§ 10. Astfel, toată reuşita campaniei depindea de la detaşamentul trimis la Vadjul] de la Oblucita.

In fruntea lui fu pus pârcălabul Ieremia Golia, care, precum văzurăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jilişte.

El era cel mai intim amic al lui Ioan Vodă;

El însoţise pe Ioan Vodă în străinătate;

El intrigase pentru a procura lui Ioan Vodă coroana Moldovei;

Lui îi încredinţase Ioan Vodă fortăreaţa Hotinului, una din cheile ţării;

[13] Santa-Cruz, reprodus în *Encyclopedie methodique; Art militate,* Paris, 1784, in-4, t. 1, p. 16: „Si deux corps de vos ennemis doivent se joindre, marehez au plus proche avânt leur jonction, comme Turenne a Sintzheim, et Luxembourg a Fleurus..."

Lui, deja în timpul războiului, Ioan Vodă îi dărui două mari moşii[14];

Lui îi scăpă Ioan Vodă viaţa în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieţe;

înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan Vodă pe Sânta Cruce şi pe *Sântul Evangeliu* de a fi credincios până la moarte...

Garanţiele era oare destule?

Ei bine! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Iuda, pârcălabul Ieremia Golia vându o suvenire, un amic, o patrie, o religiune![16]

§ 11. Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înştiinţa pe Ioan Vodă cum că ajunsese prea târziu pentru ca să-i fi putut opri; dar că forţa duşmanilor nu se ridică peste 30.000 de oaste nedesciplinată.[1]

Planul primitiv e răsturnat: domnul se vede silit a bate dentâi nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e preţioasă.

El trece Prutul şi zboară spre gura Dunării.

§ 12. Cu toate astea, veselia şi speranţa domnea în oastea eroului.

Cu câteva zile mai nainte, la 2 iuniu, ea serbase în fecundele podgorii ale Huşului o zi mare, naţională, de bun ogur: ziua Sfântului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei şi totdodată patron al viteazului principe.

[14] Actul de donaţie e publicat în *Zapiski Odeskago Obsczestva,* t. 3, p. 254.

[15] Cuvintele lui Ioan Vodă, în Gorecki, p. 87: „Nec ego tantam rem cuivis commisi, sed huic, cuius mini fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui..."

[16] Camerarius. *Operae horamm subcisivamm sive meditationes historicae,* Francofurti, 1658, in -4, t. 1, p. 253—261, pune pe pârcălabul Ieremia între trădătorip] celebri.

Cronica turcă, ap. Mignot, t. 2, p. 212: „ce perfide manda â Ivan que les Turcs avaient passe le Danube avânt qu'il eut pu atteindre les rives de ce fleuve; qu'au reste leur armee montoit au plus â trente miile hommes de mauvaises troupes..." Cf. Fredro, p. 114.

Acum ea păşea la luptă cu voioase cântece; zgomotoasa muzică de tobe, trâmbiţe, surle, fluiere[18], o ducea la cununie... cu moartea!

§ 13. Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan Vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii şi câteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis şi dispoziţiunile inamicului.

Ei dederă peste 4.000, ce formau avantposturile armatei duşmane; dar fugărindu-i, nu putură prinde decât un singur turc, greu rănit şi carele expiră mai înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuşi Ioan Vodă, luând cu sine 500 călăreţi, cari erau garda-i personală, se sui pe o înălţime, sperând a putea judeca de cifra inamicilor după spaţiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vro patru cete, cari păzeau în diferite direcţiuni intrarea taberei păgâne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefaţă a unei bătălii: să afle puterea, situaţiunea şi planul adversarului.

Norocul începu a-şi schimba pasul.

Dar însăşi fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului!

§ 14. Când ostaşii, turburaţi prin fel de fel de şoapte, citind nedomerire pe frunţile căpitanilor şi silabisând în propriile lor inimi presimţimântul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan Vodă de numărul păgânilor — „îi vom socoti în luptă!" le răspunse eroul[19].

§ 15. Mai rămâne la mijloc o noapte!

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creştinilor de sub jugul Turciei.

Până acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Ţării Româneşti, dezrobitor al Basarabiei, Ioan Vodă... mâine peri-va?

Paprocky, în *Tesaur,* t. 3, p. 281„zog auff die Feinde zu, lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen aiso fort mit lust..." — Gorecki: „cum cantu cornicinum tubicinumque pervertit".

Fredro, *op. laud.,* p. 117: „gdy nieprzijaciel wystapi, liczbe jego poznamy..."

Mai rămâne la mijloc o noapte!

Să aromim în aşteptarea zilei.

Ioan Vodă mâine va trece Dunărea, al carii gemet răsună deja până la tabăra moldovenească; va înarma braţele vânoşilor bulgari şi, înălţând pe culmea Balcanilor steagul libertăţii, va striga: „După mine la Constantinopole!"

Mai rămâne la mijloc o noapte.

§ 16. Cînd se lumină de zi, trei boieri mari lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numile pentru a rămânea în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoţilor.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe şi hatmanul Slăvilă.

în cursul nopţii, ei fugiră la turci.

Cronicarul Ureche se încearcă a-i scuza, zicând: „Se temeau să nu cază în primejdie".

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alţi boieri cu atâta naivitate.

§ 17. Cu toate dezavantajele sale, ba să mai fi fost altele şi mai mari, Ioan Vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preţ bătălia, din următoarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii;
2. Pentru a profita de prima ardoare a ostaşilor;
3. Pentru a curma calea dezerţiunii...

§ 18. în faţa cetăţii Isaccea, din astă parte a Dunării, se lungeşte, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creştet rădicat cu mai multe ramuri lăturale, formând văi şi vâlcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin câte trei pereţi de pământ.

Mai înainte de a deveni celebră în analele românilor, această localitate îşi câştigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtaţi: ea se deprinsese a vedea catastroafe!

Aci undeva în apropiere se afla într-o vreme un oraş dacic, dărâmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expediţiunea lor dincoace de Dunăre;

Aci perşii lui Dariu Istasp trecură şi retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciţi;

Aci, mai târziu, împăratul roman Valinte o pățise azardându-se contra goților;

Aci, până astăzi, în preajma satului Cartai, se dezgroapă în toți anii, din misterul țărânei, prețioase anticități grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute[20].

§ 19. La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2.000 de stânjeni și fără vaduri; în centru terenul era foarte accidentat; la stânga se desfășura un șes; la spate — o terasă naturală.

Din partea turcilor lacul era la stânga; iară la dreapta și în centru terenul, formând o rădicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi până la țărmul Dunării.

Armata noastră avea peste vro câteva mii de gloată sau recruți; peste 20.000 de infanterie, peste 10.000 de cavalerie, peste 1.000 de cozaci, 80 obuziere și 60 tunuri de câmp de cele mici moldovenești, pe cari le-am descris cu o altă ocaziune; adecă peste tot până la 35.000 de oameni și 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130.000 de oameni, cei mai mulți, după obiceiul lor, cavalerie; și 120 guri de foc.[21]

Fiecare moldovean căta a se lupta, el singur, câte cu patru păgâni; dar Ioan Vodă, ca un general adevărat modern, își asigurase un mare avantaj prin infanterie și artilerie, mai ales având a face pe un câmp undoios, precum sînt totdauna țărmii lacurilor.

[20] Brunn, *Notices sur la topographie ancienne de la Bessarabie*^ Odesa, 1857, in -8, p. 43.

[21] Cifra turcilor se poate cunoaște făcând o proporțiune între cifra unei aripe a lor, adecă în prima linie 20.000 și acea a unei aripe moldovene, adecă maximum în prima linie 5.000; încât toată armata moldoveana fiind aproape 35.000, acea turcă cvadruplă este minimum 130.000, ceea ce se potrivește și cu terme[ne]le meziu tras din diferitele cifre, prezintate de istorici, anume 90.000 în Mignot, t. 2, p. 211: 100.000 în Baudier, *loco supra;* 200.000 în Paprocki, Gorecki, De Thou, etc; căci suma totală 390.000, împărțită pe 3, dă 130.000. — Despre cifra tunurilor, vezi Eneel t. 2, p. 224.

Pe lângă astea, fiecare călăraș moldovenesc avea câte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: săgeți pentru infanterie, pentru cavalerie sulițe...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

§ 20. Despre ordinea turcilor avem prea puține indicii, după cari să ne putem orienta.

Istoricii o laudă: cu atât mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan Vodă.

Tot ce se știe este că:

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stângă 20.000 de luptători;

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline;

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, până la țărmul Dunării;

4. Batalioanele șl escadroanele erau profunde...

§ 21. Ordinea de bătaie a lui Ioan Vodă se poate desfășura cu destulă claritate.

In România, ca și în Franța , armata națională se împărțea în pâlcuri sau regimente câte de 1.000 de oameni sub câte un căpitan, subdivize în despărțiri câte de 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenți.

Ioan Vodă conservă această diviziune, afară numai de cozaci, al cărora număr nu se putea tăia decât cel mult în centurii; afară de gloată, care nu avea nici o organizațiune regulată și afară de garda personală, o mică unitate excepțională.

Pe această bază, principele își împărți acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente, 20 de infanterie și 10 de cavalerie; căută a da celei una mie de cozaci o

[22] Du Bellay, *op. cit.,* p. 501: „Et afin que soudain il eust les hommes â son premier mandement, ordonna (Francpis I) avec ceux de son conseil de dresser, â l'exemple des Romains, en chaque province de son royaume, une legion de six miile hommes de pied, dont il bailleroit la charge â six gentils-hommes, les quels auroient pour chaque miile hommes deux lieutenans, et soubs chacune enseigne cinq cens hommes..."

aşa poziţiune, încât fiecare centurie a lor să aibe efectul unui regiment românesc; iar gloata o lăsă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet şi de departe, ca într-o şcoală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formaţiunea tactică a acestor unităţi prezintă trei linii, compuse fiecare, în proporţiuni diferite, din câte trei elemente separate: în centru stătea infanteria, la aripa stângă — cavaleria, la aripa dreaptă — cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau prevăzute fiecare cu un element comun: artilerie.

Prin câteşitrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărţind cavaleria de infanterie sau aripa stângă de centru, un altul tăind infanteria sau centrul în două jumătăţi, un al treilea despărţind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

în intervalul din mijlocul infanteriei, între prima şi secunda linie, stătea principele, înconjurat de garda personală, 500 voinici aleşi din toată armata.[23]

Acolo, la văzul oştii întregi, se înălţa steagul cel mare al ţării , cu capul unui zâmbru înstelat pe o parte, şi o cruce pe revers.[24]

Compoziţiunea fiecării linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în toate, cu cât mai mult se apropia de sfera acţiunii inamice: cei mai mulţi oameni şi cele mai multe tunuri se îndesau în prima linie, linia secundă era mai puţină şi mai rară; proporţiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel:

Prima linie număra 16.000 luptători, anume 10.000 infanterie, 5.000 cavalerie, 500 cozaci şi 500 garda personală;

[23] Ureche, *Letop.,* t. 1, p. 165, pune garda princiară 600; Bielski, *Kronika,* p. 718, pune 300; noi preferim 500, nu numai ca un terme[n] mediu, ci mai cu seamă ca cifra regulamentară a unei vătăvii de curteni domneşti la români.

[24] Neagoe Basaraba, *Invăţăture către fiu-său Teodosie Vodă.* Copia din 1654, ms. în Biblioteca din Bucureşti, in -4, p. 196: „Steagul stă în mijlocul războiului şi caută toată oastea la steag..."

[25] Vezi *Planul bătăliei de la Obertin.*

Secunda linie numără ca la 9.300 luptători, anume 6.000 infanterie, 3.000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6.200 luptători, anume. 4.000 infanterie, 2.000 cavalerie, 200 cozaci;

Prima linie avea 30 tunuri de câmp, secunda — 18, a treia — 12[26].

Dispozițiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cum că o parte ocupa înălțimea predomnitoare ce se ridică pe țărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adecă din partea cozacilor; iar rămăşița va fi fost distribuită ca şi tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să receapă pe prima la caz de retragere, sau s-o susțină la caz de debilitate; a treia forma rezervă.

Această caracteristică a flecarii linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare:

1. Prima linie fu dezvălităîn lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic ;

2. Prima linie avea între regimente şi între centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezintă o rezistență compactă ;

3. Liniile a doua şi a treia fură formate în coloane[30], pentru a putea păşi mai în ordine la ajutorul liniei precedinți respective;

4. Secunda linie avea între regimente şi între centurii intervaluri jnari, în cari să se poate încadra, la nevoie, prima linie ;

[26] Bielski, *Kronika*, p. 714: „Kazdy ufiec mial dwa dziala, bylo y mozdzierzow 80 miedzy nimi..."

Fredro, p. 117: „jednym powierzajac glowna bitwe, drugim posilkowanie..."

28

[29] Cf. planşa *Bătăliei de la Obertin.*

30 Fredro, *loco supra*: „W niewielkich odstepach..."

Cf. *Bătălia de la Obertin.*

31 Macchiavelli, *op.cit.*, lib. 3: „la seconda schiera, perene ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, convienne che habbia gli intervalli grandi, et per questa convienne che sia di minor numero che la prima..." — Cf. Neagoe Basaraba, *op.cit.*, p. 179: „şi de se va întâmpla vreo întâmplare străjei cei dentâi, ea să vie să se amestece în cea de a doua..." Neagoe Basaraba este anterior lui Machiavelli.

5. Linia a treia avea între regimente şi între centurii intervaluri şi mai mari, în cari să se poată încadra, la nevoie, prima şi secunda;

6. Distanța dintre prima şi secunda era mică pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic;

7. Distanța dintre secunda şi a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de loviturile proiectilelor vrăjmaşe până la momentul trebuinței extreme.

în fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, muniţiuni, etc, având la dos un lung brâu de coline, iar gloata la flancuri.

§ 22. Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap-d-operă de bun-simț militar: nu era cu putință a profita mai bine de toate condițiunile terenului şi de marcata specialitate a diferitelor arme.

în privința terenului:

1. Un lac apărând într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oştirii moldovene, Ioan Vodă, după un pricipiu foarte vechi în tactică[32], putu să-şi strămute toată cavaleria la aripa stângă; unde, pe lângă forța-i numerică aglomerată, ea devenea groaznică iarăşi prin un alt avantaj natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii: şes.

2. La aripa dreaptă asigurată prin pozițiunea locului şi prin o înălțime garnită de artilerie grea, Ioan Vodă crezu prea de-ajuns a lăsa numai o mână de cozaci, voinici devotați şi cari, fiind călări sau pedeştri, după trebuință, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Ştiind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-1 din spate, Ioan Vodă şi-1 acoperi prin căruțele parcului şi prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veți vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

în privința armelor:

[32] Vegetius, *Lib.* III, cap. 26: „Qui pauciores, infirmioresque habere se novit, septimo modo ex uho lalere, aut montem, aut mare, aut fluvium, aut aliquod debet habers subsidium..."

1. Ioan Vodă ştiu a se feri de o greşeală comună generalilor europeni din secolul XVI, şi chiar mai târziu lui Gustav-Adolf, cari toţi obicinuiau a amesteca armele la un loc, făcând monstruoase batalioane ecvestro-pedestrc: în armata eroului nostru, din contra, cavaleria sletea la o parte, infanteria la o parte, cozacii — un fel de dragorii[33] — iarăşi la o parte.

2. Deşi în Europa nu se stinsese încă uzul feodal din evul mediu de a planta în centrul armatei cavaleria, în care servea mândra nobilime şi pentru care mojica pedestrime abia avea dreptul de a forma aripe; deşi o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă la vecinii noştri unguri şi poloni; totuşi Ioan Vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne[34], nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru şi cavaleria la aripe.

§ 23. Studiind acum in chintesenţă întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dreaptă — cozacii — prin lac şi prin tunuri era tare în privinţa defensivă;

2. Aripa stângă — cavaleria — prin şes şi prin număr era tare în privinţa ofensivă;

3. Centrul — infanteria —, aşezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru acesta armă, era gata a susţine, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripile sale.

§ 24. Mai-nainte de a începe bătălia, Ioan Vodă mai urcă, pentru a doua oară. piscul de pe malul lacului şi văzu, astă dată, toată armata turcă ieşind în ordine din văi.

Era o mulţime spăimântătoare!

[33] Cât de greşită, dară. e upiniunea lui Melzo, *Regale militari sopra il govemo della cavalleria:* ,,1'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi...".

[34] De la Harre Duparcq. p. 279: ,,I.a cavalerie ne saurait Ibrmer !c centre dc la ligne de bataille. parce que toute sa force reside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avânt, soit en arriere. sans desunir la ligne".

Eroului tot însă nu-i venea a-şi închipui că 1-a trădat pârcălabul Ieremia Golia, acela căruia, după sublima expresiune a lui Tacit, el îi dase tot ce poate primi un supus![35]

în loc de a aresta pe criminalul, el se mulţumi cu scuzele sale; in loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operaţiune a bătăliei.

La Watcrloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy!

§ 25. Buciumii începură a cânta,

Răsună fiorosul răcnet „Ucide! ucide!" , rămas nouă, ca moştenire, de la vechii romani, cari strigau în momentul atacului: „Feri! feri!"[37]

§ 26. Planul lui Ioan Vodă, precum se putea judeca din însăşi dispoziţiunea armatei sale, în care una din aripe, acea stângă, concentrase în sine toată forţa ofensivă, era de a începe bătălia în aşa numită *ordine oblică,* ca Epaminonda la Mantinea, Cezar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo

Admirat deja în anticilatc , acest gen de atac căpătă neşte sufragii şi mai ponderoase , şi se sancţiona prin neşte exemple şi mai strălucite în timpii moderni.

[35] *Annales, Lib.* XIV, 54: „uterquc mensuram implevimus, et tu, quantum pnneeps tribuere amico posset, et ego. quantum amicus a principe accipcrc..."

[36] Lasicki. p. 147: „Tollitur clamor Turcice. gaur. vur, vur, Valachice autem, Gcidc, ocide..." — Româneşte, in limba veche. ..a ucide" însemna ..a lovi" precum vezi în *Bibiui* şi în *Pravila lui Vasile Vodă.*

[37] Lipsius, *De miliţia romana.* Antverpiae. 1595, in -4 l. 2, p. 289: ..In eodem (Pluiarchus in Mărio) lego. Romanos etiam usurpasse crebro illud Feri in acie. et cum sesc mutuo adhortarentur".

[38] Vegetius, *Lib.* 3. cap. 26: Oui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinisirum cornu pellat inimici... qui sinistram alam fortissimam habere se noverit. dextram alam hostis invadat..."

[39] *Enciclopedie methodique. An militaire.* t. 3. p. 290: „Cel ordre de bataille est regarde par tous Ies auteurs militaires comme un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. ("est. dit M. le chevalier de Folard. tout ce qu'il y a de plus â craindre et de plus ruse dans la Tactique..."

Frederic cel Mare rezumă prețioasele avantaje ale ordinii oblice în următoarele câteva cuvinte:

1. Cu o oaste mică înfrângi o oaste mare;

2. Loveşti pe duşmani din partea, de unde însuți te ştii a fi mai tare;

3. Expui pericolului numai o porțiune din armată, restul conservându-se proaspăt..."[40]

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

§ 27. Ioan Vodă comanda centrul.

Swierczewski — dreapta.

Stânga... pârcălabul Ieremia Golia.

§ 28. Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripei drepte a turcilor.

Invecinatele cinci regimente de infanterie se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, amenințând centrul inamicului.

Dar, vai!

Ioan Vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând steagul, ridicând cuşmele pe sulițe şi trecând la duşmani.

în capul acelei cavalerii, o mai repetăm o dată, fu mascatul până atunci trădător, care, după ce vânduse păgânului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a câştiga deplin prețul patricidului: fu pârcălabul Ieremia Golia.

§ 29. Secolul XVI fuse fecund în cruzimi: Sânt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furorile Inchizițiunii îl împestrițează ca neşte pete de tigru.

Melanges en vers et en prose, sine loco, 1792, in -8, t. 3, *Instruction militaire du roi de Prusse pour ses generaux,* p. 213: „Cest ici ou Ton peut faire une application utile de mon ordre de battaille oblique. Car on refuse une aile â l'ennemi, el on renforce celle qui doit faire l'attaque. Par lâ vous portez toutes vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en flanc... Par cette disposition vous aurez l'avantage: 1) de faire tete avec un petit nombre de troupes â un corps superieur; 2) d'attaquer l'ennemi d'un cote ou l'affaire sera decisive: et 3) votre aile ayant ete battue, il n'y aura qu'une pârtie de votre armee d'entamee..."

Varietățile de pedepse, întrebuințate atunci mai la toate popoarele Europei, îți ridică părul, îți încrețesc fruntea şi-ți încheagă sângele .

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vânzător de patrie!

A împinge milioane de frați pentru secoli în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure națiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul şi se numesc generațiuni.

Crima este atât de monstruoasă, încât imaginațiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viața Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză şi să simtă în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterității.

Cain fusese sânt alăturea cu pârcălabul Ieremia Golia!

§ 30. O descurajare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan Vodă conservă o frunte senină: el devenea cu atât mai mare, cu cât mai mare devenea furtuna.

Turcii aşezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vânzătorii noştri!" strigă Ioan Vodă, poruncind ca toate focurile, toate împuşcăturile, toate lovirile să fie ațintate spe acea parte.

Mişeii pieriră până la unul; curajul renăscu în piepturile celor credincioşi.

Ioan Vodă înainta cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la duşmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrimea, restabili orânduiala în toate...

§ 31. Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene şi păşind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în *ordine conică,* adecă mişcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru şi aținându-şi aripile.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan Vodă era gata.

[41] *Acta Tomiciana,* t. I, p.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgânilor, poruncind cozacilor să-1 lovească cu pustele din dreapta, pe când cavaleria cea rennoită din stânga îl strângea cu sulițele, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeți.

Turcii dedcră dos.

Retrăgându-se, intențiunca lor era de a atrage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan Vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Socolli, cunoştea toate finețele tacticei otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul dc a reveni înapoi în şiruri strânse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan Vodă să Ic fi pregătit lor întocmai aceeaşi embuscadă, în care ei nu reuşiseră a-1 ademeni pe dânsul.

Aşadară, văzând retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată şirurile moldovenilor se desfăcură în laturi şi, demascând artileria, fulgerară, amețiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neştiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a lreia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a înconjura mica oaste românească...

§ 32. „Zbor lopoarele-aruncate
Zbârnâi arcele-ncordatc,
Şi săgețile uşoare
Nourează mândrul soare.
Caii saltă şi nechează.
Lupta urlă, se-ncleştează,
Şi barbarii toți grămadă
Morții crude se dau pradă!
Zece cad, o sută mor,
Sute vin în locul lor;
Mii întregi se risipesc,
Alte mii în loc sosesc!
Dar viteazul cu-a sa pală
Face drum pintre năvală.
Şi pătrunde prin săgeți,
Că-i român cu şapte vieți!
In zadar hidra turbează,

Trupu-i groaznic încordează,
Geme, urlă şi crâşneşte,
Şi-mprejur se-ncolăceşte,
Fiul Romei se aprinde,
Hidra-n mână-i o cuprinde
Ş-o sugrumă, şi o sfarmă,^
Şi-o învinge, şi o darmă...

§ 33. După un potop de sânge de îmbe părțile, turcii, respinşi pentru a treia oară, fură goniți cu atâta înverşunare, încât garnizoana otomană de la Isaccea, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la câmpul luptei, văzând neregulata lor mişcare îndărăt, crezu bătălia de tot pierdută şi [o] rupse la fugă.

§ 34. Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin câteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acțiunii in această primă fază a bătăliei, rămasă în avantajul lui Ioan Vodă.

Liniile duple semnifică armata inamică; acele simple pe ai noştri.

1. Aripa stângă moldovenească, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor:

2. Centrul inamic, susținut dc amblc sale aripe, atacă centrul moldovenilor:

V. Alecsandri.

3. Ambele aripe moldovene atacă din coaste centrul turcilor:

4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene:

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe acea a moldovenilor:

§ 35. Apoi, analizând în detaliu muvementul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, preciziunea şi apropozitul momentului când, după al doilea atac din partea turcilor, aripile noastre, precum arătarăm, îşi despicară şirurile, golind focul artileriei: o evoluţiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Până atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mişcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtaţi, socotind-o ca pe unul din principalele resoarte ale propriei

lor tactice, prin care câştigaseră mai multe victorii strălucite asupra creştinilor, între altele pe aceea de la Mohacs -.

Văzurăţi cum că moldovenii lui Ioan Vodă îi întrecură până şi în această privinţă!

§ 36. După ultimul atac şi dezordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adecă să nu-1 fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea pârcălabului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

Odată întorşi Ia fugă, turcii trebuiau goniţi fără un minut de zăbavă: linia lor de bătălie, alungată şi tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descurajate; iar neputinţa de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin fierul românilor şi prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea şi cea mai mare parte a cavaleriei sale, mica rămăşiţă fiind stoarsă de oboseală, cc oare putea face marele erou al Moldovei?

§ 37. Şi cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntând o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei rânduri vândut, după ce susţinuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

§ 38. Obosiţi de crâncena luptă, turcii se opriră; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Şi aşa stând şi privind unii la alţii, zice cronicarul Ureche, a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de puşcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor".

[43] Bielski. *Sprawa rycerska,* p. 55: „tym hakiem ida, ustepuja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy im najbardziej przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala, strzelbe puszcza na niaprzyjaciela, zbija tak, by najwietszy lud, jako uczynili u Mochacz.a Wegrom..."

[44] Un caz de acelaşi gen raportează l'rontinus, lib. IV, cap. 7, ex. 30: „P. Scipio in I.ydia, quum die ac nocte imbre continuo vexatum exereitum Antiochi videret; nec homines tantum aut equos deficere, verum arcuş quoque madentibus ncrvis inhabiles factos. exhortatus est fratrem ut postcro, quamvis rcligioso. die committeretur proelium; quam sententiam secuta victoria est..."

Precum văzurăm, numai prin infanterie şi, mai ales, prin artilerie Ioan Vodă întrecea pe turci, contrabalanţând grozava disproporţiune a forţei numerice.

Infanteria era ostenită; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii!

§ 39. Ploaia domolind praful şi împrăştiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai şi oameni, şi din dctunetele artileriei, turcii se încredinţară acum limpede de toată puţinătatea armatei lui Ioan Vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură: numai vro câteva sute de cozaci, pe cari îi apăraseră până atunci formidabilele] baterii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20.000 de turci, cari formau aripa stângă a păgânilor, se grăbiră a se azvârli cu toată furia siguranţei asupra vitejilor aliaţi ai lui Ioan Vodă.

Contra acestei inundaţiuni de braţe steteau peste tot 300 de cozaci: 900 căzuseră morţi mai nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pc un singur cozac.

§40. Spre culmea fatalităţii, soseşte în acelaşi moment Adel-Ghirai cu 100.000 de tătari, realizându-se nenoricirea, pentru a carii înlăturare Ioan Vodă pripise a da bătălia cu o oră mai nainte.

Pe când aripa dreaptă a armatei turce năvăleşte din faţă asupra restului cavaleriei noastre din stânga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor şi lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5.000 de călăraşi, cari, puşi între două focuri, simţiră acum o sută de braţe rădicate asupra fiecărui cap!

§41. Cozacii aveau puşti, sc sprijineau de o parte de ţărmul lacului, de cealaltă de infanterie, şi erau atacaţi numai din faţă: ei rezistară contra aripei stângi a păgânilor.

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, având o coastă descoperită, şi fiind atacată totdotată din faţă şi din dos, de tătari şi de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămânea pe loc.

§42. Infanteria se conservă până acum din trei cauze:

1. Prin poziţiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai nainte de a fi nimicit aripele;

2. Prin parcul ce-i acoperea dosul, apărând-o de năvala tătărimii;

3. Prin naturala-i stabilitate în comparaţiunc cu esenţiala mobilitate a unei cavalerii.

§43. Gloata scăpă furişându-sc printre căruţe...

§44. Rămas numai cu infanteria, cozacii şi gloata; pierzând o aripă întreagă; părăsindu-1 orice speranţă, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan Vodă?

în acest moment i se arătă la lumină toată mărimea de suflet.

El ar fi putut să-şi scape propria sa viaţă.

Străvestit într-o haină ţărănească, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a ieşi pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcţiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova şi a fugi daci în Polonia, recurgând acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine ştie dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta Otomană?

Cine ştie dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuşneanul sau ca Despota, o nouă armată, eu care să-şi recucerească ţara...

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deşi au putut străbate în pieptul unui Pompei sau Carol XII, totuşi nu-şi găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan Vodă.

A scăpa rămăşiţele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuşi; sau dacă nu, apoi cel puţin a pieri cu glorie dempreună cu iubita patrie... numai una din aceste două putea alege râsstrănepoiul mumei lui Ştefan cel Maijc, care învăţa pe fiii săi că: „paserea în cuibul său piere".

§45. Tătarii, împinşi de nenfrânata lor lăcomie, purceseră în goană după împrăştiata cavalerie, compusă din boieri şi boicrinaşi, adică, mai bine zicând, din blăni de samur, din săbii cu pietre scumpe, din lanţuri de aur.

Această capitală imprudenţă, eliberând deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan Vodă — minte limpede în împrejurări turburi[46] — se grăbi a profita de greşeala vrăjmaşului.

[45] Neculcca. *I.i'iopis.,* t. 2. p. 1')8.
[46] Taertus. *Ilist..* lib. IV. 77; ..turbidis rebus intrepidus".

El descăleca de pe cal, pedestreştc pe cozaci, grupează gloata cu infanteria şi, strigând cătră eroicele resturi ale oştirii sale: „Fraţilor! cază capul meu unde vor cădea capetele voastre!" — face un atac atât de furibund, încât apucă de Ia turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi, şi-i lasă înlemniţi de ameţeală şi uimiţi de admiraţiune!

Cu propriile sale mâni, în furia acelui moment suprem, el^ trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român.[47]

Apoi formând o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră până la apropiatul munte, pe vârful căruia fumegau ruinele satului Roşcani, ars cu câteva minute mai nainte de către urdiile tătare.

§ 46. Ultimul atac, mai nainte de a se retrage, ca şi toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de ştiinţa militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise: „Cată să ataci pe duşmani eu o violenţă extraordinară mai cu seamă atunci când voieşti a te retrage"[48]

Plecaţi dară fruntea denaintea lui Ioan Vodă, care înţelesese aceasta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălii deja pierdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în liniştea cabinetului!

§ 47 Din aproape 35.000 de oaste, eroul rămase abia cu 7.000.[49]

Cel puţin 20.000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărându-şi cele trei idoluri, pe cari le recomandase odată marele Ştefan în instrucţiunile sale militare: Crucea, Ţara şi Steagul!

§ 48. Scriind aceste rânduri în singurătatea nopţii, când misteriul naturei şi tăcerea oamenilor duc imaginaţiunea departe, departe, la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitând prezentul şi confundând într-o rază trecutul şi viitorul, mă cutremură bătaia inimei, mă arde focul capului, mă furnică prin sânge fluvii de forţă, mă electrizează o şoaptă ce vine nu ştiu de unde, din mine sau din afară: „mare e Românul!"

Dar deodată se aude troscotul unei birje zdrobind pavelele stradei; mă arunc la fereastră; luna întinde o melancolică lumină; un june cu mânuşi albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

§ 49. Aşezându-sc printre dărâmături, Ioan Vodă ocoli cu şanţuri platoul muntelui[51]; puse in faţa inamicului, în jurul aşa-numitei „creste militare" *(crete militaire),* adecă pe linia cea mai înălţată a pogorâşului, pe cei mai buni arcaşi şi puşcaşi; îi întări prin o secundă linie; şi, în fine, forma o rezervă, pentru a susţinea la caz de trebuinţă puncturile cele mai ameninţate.

Cu apropiarea nopţii, turcii şi tătarii, unii revenind din zăpăceală, ceilalţi din goană după fugărită cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan Vodă.

Războaiele franceze în Algeria probează până astăzi cât de greu este a ataca o înălţime chiar lipsită de fortificaţiuni şi apărată de un mic număr de beduini; cu cât dară' mai tare era poziţiunea moldovenilor, plantaţi pe un munte şanţuit, grupaţi în număr de mai multe mii de cei mai bravi, şi unind avantajele înălţimii cu nişte avantaje nu mai puţin preţioase ale ruinelor: „atacul unui sat coastă prea mulţi oameni"! zicea Fredcric cel Mare.

Mai" adăugaţi că Ioan Vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămâneau bune, toate îşi pierdeau în zadar gloanţele printre zigzagurile ruinelor, fără a nemeri pe moldoveni, pe când aceştia, din contra, ţintind dintr-ascuns şi în linişte, trimiteau păgânilor cu fiecare descărcătură un sigur mesagiu de moarte.

Un alt exemplu contimpuran de asemenea forţă vezi la Camerarius, *Operae horarum,* t. 1, p. 380: „Baro a Fronsberg tormentum murale soius innitens humero, quo vellet, propelleret".

Memoires, p. 168: „ne charger jamais plus fortemeni l'enemi^que quand on se veut retirer..."

Fredro, p. 121: „niewiecej nad 7.000 rozbitkow..."

Vezi un articol al meu în „Buciumul", 1864, nr. 214.

[51] Ureche numeşte satul fără detalii topografice [pe] cari (le] găsim numai în cronica turcă, ap. Mignot, t. 2, p. 213: „une montagne sur laquelle il se retrancha".

§ 50. Istoricii acuză pc Ioan Vodă dc a-şi fi ales o poziţiunc fără apă şi dc a nu fi luat niq o măsură pentru a şi-o procura prin mijloace artificiale.""

Acuzaţiunea e bazată pe necunoştinţa localităţii:

1. In tot cuprinsul Bugcacului, apa e aproape tot atât de rară ca şi în centrul Africei;

2. Căutând izvoare pe vârful unui munte, trebuia săpat pământul până la o adâncime foarte mare;

3. Chiar răuşind în asemenea azardoasă şi grea operaţiune, o fântână n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7.000 de oameni...

§ 51. In curs de trei zile şi trei nopţi Ioan Vodă respinse toate atacurile a 200.000 de păgâni.

Lipsiţi de o picătură de apă, moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pânză dasupra ierburilor: ei îşi ungeau buzele cu rouă![5']

Adesea, cu Ioan Vodă în frunte, o seamă ieşeau din şanţuri, se repezeau cu turbare asupra celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sânge, se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din *Infernul* lui Dante, când roade capul vrăjmaşului' său Ruggieri!

§ 52. In cursul acelor trei zile şi trei nopţi, .demne de timpul lui Oraţiu Cocles, Ioan Vodă, să se fi gândit el cât de puţin la propria-i sicuranţă, scăpa.

Vorbind turceşte ca un turc, el putea trece în crepuscula serei chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Ţepcş.

Dar toate demonstra că eroul nostru — groază numai pentru păgâni, pentru ciocoi, pentru călugări — îşi iubea ţara mai mult decât pe sine însuşi.

§ 53. In a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan Vodă arată celor trimişi tăria poziţiunii sale şi numărul vitejilor cc-i mai rămân.

„Precum vedeţi — le zice el -— sînt în stare de a mai susţine lupta."

" Iredro, p. 121: ../amiast proz.nych ubolcvan, zdolalby snadz zaradzic zlemu. gdyby. rozdzieliwszy robote pomied/y zasiepy. iai wspolnemi silami kopac studnie..."

^ *Ibict..* p. 122.

Apoi le propune următoarele trei condiţiuni:

1. Mâna duşmanilor să nu sc atingă de ostaşii moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigoniţi vreodată pentru trecut dc către viitorul domn al Moldovei""'

2. Cozacii să fie lăsaţi a se întoarce la ţara lor;

3. însuşi principele să fie trimis, viu şi nevătămat, dc-a dreptul la sultanul Selim...

§ 54. Păgânii primiră tractatul.

Condiţiunile fură jurate de şapte ori de către begler-beiul Ahmed-Paşa şi de şapte ori de către Petru cel Şchiop, devenit, în fine, în realitate, domn al Moldovei:

Ahmed-Paşa le jură de şapte ori pe Cartea lui Mahomed;

Petru cel Şchiop le jură de şapte ori pc Cartea lui Crist...[5]

§ 55. Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoţiune, Ioan Vodă se despărţi de credincioşii săi tovarăşi.

Cozacilor, oameni străini, veniţi a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lângă sine;

Moldovenilor, fraţi ai săi, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lasă suvenirul de a le fi fost un marc domn şi vaga speranţă de întoarcerea sa la domnie...

Eroul era convins că va reuşi prin profunda-i diplomaţie a recâştiga graţiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situaţiune, Petru Rareş, numai prin bărbăteasca-i elocvenţă, reuşise a îmblânzi mânia sultanului Suleiman.'[1]

Cronica rural ap. Mignot. **1.** 2. p. 214: „II offril au Bcglierbeg de se rendre â lui â condition qu'on le conduiroit â Constantinople. ou il -jouiroit de sa liberte el d'une pension proportionce â la dignite qu'il perdoil; qu'on laisseroit tous Ies siens retourner ehez eux, sans attenter ni â leur vie. ni â leurs liberte, ni â leurs biens, et que le nouveau Voivode de Moldavie accordcroit une amnistie generale pur tout le passe".

" *Ibid.:* ..Ces eonditions furent jurecs solemnellement jusqu'ă sept fois dilTcrentes par le Hcglierbeg sur Ic *Koran* el sur la tete de n-mpereur: par Pierre nouveau Voivode, sur *l'Evangik.."* Toate acestea sînt deznaturate în relaţiunca lui Paprocki şi a celorlalţi.

M' Giovio. *La seconda parte dell'istorie del suo tempo.* Veneţia. 1560. in -4. p. 693: ..havendo egli raceonte le cagioni et

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula FJba! Până atunci — adio!

Cozacii plângeau; moldovenii nu puteau plânge: excesul durerii seca izvorul plânsului.

§ 56. Capitulațiunea de la Roşcani aminteşte o alta încheiată tot cu turcii, nu mai departe decât cu vro trei ani mai nainte, pe când însuşi Ioan Vodă petrecea încă în Constantinopole.

După o eroică apărare a cetății Famagusta în Chipru, comandantul Bragadino, redus, nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgânilor condițiunea de a permite granizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, şi tot fără greutate se grăbi a-şi călca iscălitura: după deşertarea cetății, viteazul Bragadino şi floarea juneței venețiene pieriră în torturi.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ioan Vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a paşalelor: el ceru şi dobândi, ca garanție, un septuplu jurământ, mahometan şi creştin, din partea lui Ahmed Paşa şi din acea a lui Petru cel Şchiop, de la inamic şi de la rival...

Ei bine! prin aceasta tractatul deveni el oare mai sacru?

§ 57. Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§ 58. Pe lângă persoana lui Petru cel Şchiop, pentru a-1 instala cu firman — o inovațiune nepilduită până atunci în Moldova[58] — se afla capigibaşi sau prim-uşierul Porții Otomane, un pesonagiu deja important, dar care, mai în urmă, ajunse şi mai sus, vizir, ginere şi cumnat al sultanilor...

i successi delle guerre mosse da Iui; Ia poverta del suo erario, il caso del Gritti, gl'inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni antiche de suoi confini co poloni, et umilmente hehbe dimandato perdono, parve che c'fosse stato indegnamente trattato dalia Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stați corrotti con alcun dono, havrebbono in ogni modo difeso quesio valoroso buomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto non cedeva punto^alfinsolente Fortuna..."

Analele turce, ap. Ricaut, p. 113: ,.Jean le Vaivoda ayant este tue en trahison, cette Province fut enticrement soumise â la puissance du 'Fure et reunie â cet Kmpire en l'annee 1574..."

Era Scipione Cigala, dintr-o familie autocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade[59] : un june moale, desfrânat, nestatornic, mâncăcios, bețiv... dar cu atât şi mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Când Ioan Vodă intră în cortul beglerbeiului, Ahmed-Paşa era înconjurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, cari toți se îmbulzeau să vază pe teribilul erou de la Jilişte, Brăila, Lopuşna, Bender...

Seraskirul începând cu mustrări, Ioan Vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe, că, pe baza capitulațiunii sale, el nu are a da seamă decât numai când îl va fi întrebat însuşi sultanul.

Mândria viteazului înfiora pe musulmani; dar grandoarea-i se părea a fi înlănțuit brațele lor: ei se uitau nedumeriți unul la altul, îndemnându-se care de care a da prima lovitură, şi nemine nu cuteza... trebuia un apostat; trebuia un om îndobitocit prin excesul banchetelor şi un dobitoc amețit prin furia opiului; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onorii şi contra jurământului. ^

Acel monstru fu capigibaşi Djigala-zade.'

§ 59. Munteanul Petru cel Şchiop aduse armele păgânilor asupra eroului Moldovei;

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuțitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfâşiau frații: râdea Otomanul, zâmbea Neamțul, se pregătea a rânji Muscalul.

§ 60. Când gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătați prin inițiativă, se azvârliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi până şi-n taina visurilor, şi-1 înălțară pe o suliță.

Apoi temându-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pc desfiguratul corp, ei legară trunchiul

: ~

[58] Rym, *Bericht v. d. I 1574,* ap. Hammer, t. 3, p. 608: „Zum Voivixien de Moldau ward Peter emannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Sehlacht vor Dscherbe gefangenen Cicala. installirt..." — despre origina-i vezi Mcïreri, *Le Grand Dictionnaire hjslorique.* Paris, 1712, in -f, l. 2, p. 306—7.

[59] Gorecki, p. 108—9: „Ibi Bassa Capucius stricto gladio ventrem faciemque ejus discidit...,,

martirului dc coadelc a două cămile, cari, gonite în direcțiuni opuse, îl rupscră în hidoase fragmente.

§ 61. După cc finitul spectacolului lc răcise mințile, păgânii nu putură a nu recunoaşte propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezând că virtutea lui Ioan Vodă îşi va fi avut izvorul în oasele, din cari fusese țesut şi în sângele ce-i circulase prin vine, ei îşi împărțiră între sine, ca moaştii, fărmăturele acelor oase, şi-şi încruntară săbiile în acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea şi lor tuturor inima principelui român!

Călăii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62. Cât timp a trăit Ioan Vodă, turcii, boierii şi călugării nu-1 sufereau deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoşi decât inamicii casnici.

Pe când ienicerii se puseră a adora rămăşițile viteazului, ciocoii cei cu işlice şi cu comanace crezură sosit momentul de a-şi bate, în fine, joc de acela, denaintea căruia ei nu îndrăzneau până atunce să rădice ochii de la pământ.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspândeau acum în popor odioasa anecdotă, cum că în momentul când îl rumpeau cămilele, Ioan Vodă să fi zis: „Ah! caută că eu multe feluri de morți groaznice am făcut, iar caznă ca aceasta n-am ştiut să fac!"[1]

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară şi atroce glumă: capul cel lipsit de trunchi? sau trunchiul cel lipsit dc cap?

Nu pentru prima şi nu pentru ultima oară o neputincioasă ură inventa absurdități!

§ 63. Cronicarul Ureche — o mai ziserăm deja nu o dată — este un eco al partitului aristocratic.

Aşadar, cl nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan Vodă, ci încă sc încearcă a scuza mârşava trădare națională a pârcălabului Ieremia Golia.

Când vine vorba de vânzarea trecătoarii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință:

[1] *Ix'lop..* l. 1. p. 196.

„Cu greu este celor puțini a opri pe cei mulți şi celor slabi pe cei tari; căci trecând întâi pustele cu ieniceri şi cu pedestrimea să apere vasele, aci şi toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzând Ieremia pârcălabul că nu-i poate opri, s-a întors..."

Când ajunge Ia defecțiunea celor cinci regimente dc cavalerie, el se fereşte măcar de a menționa numele pârcălabului Ieremia Golia, alunecând numai în treacăt următoarea frază obscură şi diminutivă: „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci..."

înşişi cronicarii otomani sînt mai români!

§ 64. După măcelul de la Roşcani, Petru Şchiopul se grăbi a trimite caimacam la laşi, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vânzători ai lui Ioan Vodă, stolnicul Bilăe, înălțat acum la demnitatea de mare vornic al Țării-dc-Jos, ocupată până atunci de bravul Dumbravă.

§ 66. Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „frații de cruce" ai lui Ioan Vodă, dezarmați prin jurământ şi măcelăriți prin sperjuriu, avură soarta de a pieri, ca tâlharii cei osândiți la moarte, fără a se putea apăra; nu! nu numai pe țărmii Cahulului şi pe ruinele Roşcanilor curse cel mai pur sânge şi căzură cele mai nobile capete ale Moldovei; nu! „s-au pornit tătarii în pradă peste toată țara — zice cronica — cât n-a fost niciodată mai mare pustietate decât atunce; că pre toți i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde până astăzi între Prut şi între Nistru de atunce a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni..."

Petru cel Şchiop, în fruntea urdiilor păgâne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor şi ai Crucii ii aşterneau până la Iaşi o cale domnească dc purpură din sânge şi arcuri triumfale din capetele moldovenilor.

§ 66. Moartea lui Ioan Vodă fu semnal de picire pentru trei miniştri, credincioşi până în fine luceafărului libertății naționale:

Vintilă Vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Rădăuțeanul.

§ 67. Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu frate-său Petru cel Şchiop, expedife] acum o armată turcă să cuprinzi Bucureştiul.

Deşi Vintilă Vodă nu avea lângă sine decât pe viteazul vornic Dumbravă cu o mână de moldoveni, totuşi lupta, încinsă pc câmpia unde este astăzi [Mănăstirea] Radu Vodă, fu atât de cruntă, încât învingătorul crezu de cuviinţă a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei şi înfiinţând o serbare anuală rămasă până astăzi sub numele de „Moşi".

O victorie, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de ruşinea discordiilor române!

§ 68. Vornicul Dumbravă reuşise a scăpa în Transilvania, având nobleţă de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic, ale cărui oşti se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jilişte.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean: Ivaşco Golescu mijloci extradiţiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o, Doamne!

Călcând acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ştefan Batori, beiul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mâni şi la picioare, în dispoziţiunea ambasadorului muntenesc.[61]

Sosind la Bucureşti, demnul tovarăş al lui Ioan Vodă fu descapitat.

§ 69. Vlădica Isaia Rădăuţeanul nu întârzie a fi scos din scaunul episcopal de către Petru cel Şchiop[62]: de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociaţiuni diplomatice cu Polonia şi cu Moscovia, despare pentru totdauna din analele ţării.

§ 70. Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureros martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-1 punem şi pe el în numărul *Sânţilor;* epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime, nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor ţării. -

^ *Condica, ms. de la Vieroş,* p. 102

- în locu-i urmă Georgc Movilă, precum se vede din documentele episcopiei de Rădăuţi.

I.etop.. t. 1. p. 145: „după moartea lui ii zicea Sfântul Ştefan Vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejeşti..."

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei: product al geniului lui Ioan Vodă, el se stinse o dată cu creatorul său...

§ 71. Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitatea de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăsă portul Galaţului, unde se ţinuse în embuscadă, şi... nu-i găsim urme în istorie!

§ 72. Mai pieri atunci, pieri fără de veste, o fiinţă gingaşă, de care n-am vorbit nemic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbăteşti: îi rezervăm pateticul finalului.

Era o femeie, care iubea atât de mult pe Ioan Vodă, încât îl întovărăşea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de ţâţă...

Nu vă mândriţi, romancelor: era o străină, o săsoaică, un blond şi melancolic căpşor german din Transilvania.

în focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimţimânl profetic ce însoţeşte totdauna un amor profund şi pur, — fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie, sau pentru însuşi Dumnezeu! — „ea nu lăsa pe Ioan Vodă (zice cronica ţării) să stea între oastea cea călăreaţă, temându-se să nu-1 viclenească boierii!"[3]

Căzând prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporează din istorie, după expresiunea poetului:

„Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi şi rele,
Trecând printre morminte, şopteşte: am trăit!..."[6]

Sugarul său, născut aşa-zicând pe un câmp de bătălie, crescu în haremul unui paşă.

Peste douăzeci şi cinci de ani, Turcia, sigură că natura părinţilor degenerase cu desăvârşire în această rămurea

După Paprocki, *Tesaur,* t. 3, p. 286, el scăpă mai în urmă din robie; după poezia naţională cozacă, pieri în bătălia de la Cahul „aproape de oraşul Chilia, de unde şoimii şi vulturii înştiinţară în zbor Ţara Căzăcească că hatmanul său nu mai este". Vezi Sreznewskii, *Zaporozskaia starina,* t. 1, p. 31.

[63] Miron Costin, *Letop.,* t. 1, apendice, p. 91.

[66] Bolintineanu.

transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Țara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nemic, şi abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd"[6]'

în adevăr surd, surd la vocea măreței sale origini: fiu deznaturat al unui tală erou şi al unei mame eroine, mai purtând spre deriziune numele strămoşesc al marelui Ştefan!

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

§ 73. De la amorul nelegitim, dar pasionat şi poetic al junei germane, să trecem la călduța proză a căsătoriei lui Ioan Vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că Doamna, denpreună cu fiiu-său Petru declarat prin votul țării moştean al tronului moldovenesc, refugisc contra neliniştii războiului la marginea Poloniei, după murii formidabilului Holin. •

însuşi socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale şi a coronatului său nepoțel.

Familiile celor mai însemnați boieri căutară siguranța lor pe lângă familia domnească.

Ajungând ştirea despre calamitatea de la Cahul, ei cu toții trecură Nistrul, ducând cu sine tezaurul princiar, însoțiți de 200 nobili poloni, cari se grăbiră a forma o frumoasă escortă în jurul nefericitelor romånce, şi familia domnească se retrase la moşia unui magnat, vechi amic al lui Ioan Vodă.

în zadar Turcia ceruse în mai multe rânduri extradițiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul şi cu

' Cronica muntenească, în „Magazin istoric", t. 4. p. 276: ..Ştefan Vodă Surdul a venit domn de la Poartă cu steag, şi a domnit ani unu şi jumătate..." — *Chromcon Fuchsio-Oliardînum.* p. 37, anno 1591; ..mitilur Siephanus. lilius Voyvodac quondam Moldavaie Ivan. qaem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discerpserat Pnnceps militiae Turcicae, ut ei supra anno 1574. Ilic tandem regnum occupat die 23 Iulii..." Documentul din Bucureşti 1591. oct. 1. la Venelin. p. 231:...Ioan Ştefan voevoda i gospodin vsoi zemh ungrovlahiişkoe. sîn velikago i predobrago Ioanna voevodi..."

bogățiile lui Ioan Vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amiciei, respinse toate stăruințele Porții Otomane şi chiar ale regelui polon, până ce, în fine, fiind amenințat, cl se căsători cu văduva eroului moldovenesc, şi numai aşa o putu scăpa de robia păgână.

Doamna Moldovei deveni soția lui Cristof Strus.'

Pe lângă prestigiul său de mântuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan Vodă avea o calitate ce-1 făcea demn de o asemenea însoțire: el se trăgea dintr-o familie atât de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pc câmpul bătăliei.[6]

Douăzeci şi patru din acest neam pieriră în lupte cu păgânii.

Peste treizeci dc ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan Vodă, strângând o mână dc cozaci, năvăli în Moldova ca să cuprinză tronul părintesc, pe când domnul Aron Vodă se afla atunci dus la Constantinopole: după o domnie de două luni, neputând să reziste unor forțe centuplc, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat şi trimis în exiliu la fortăreața Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu şi-a fost petrecut junețea un strămoş şi omonim al său. famosul Petru Rareş.

'' Orzelski, p. 102. ..Inlerea tamporis Ivani Sairapas Valachias conjux vidua Chnstoforo Strussio nuptura, curae Palatini Podoliac una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est". — Aşadară, e greşită aserțiunea lui I leidenstein, p. 64: „Uxor Chroscovam ad Strussios confugit, postea per C/.aussium repetita deditur".

Potocki. ap. Niesiecki, *llerbarz l'olski.* I.ipsk, 1<S41. in -8. t. 8, p. 538: „Kx Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit". — Starovvolski. *Sarmatiae bellatores.* în *Tractaius tres.* Vratilslaviae, 1734. in -4. p. 147: „Multa claritudine genens el veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. Nullusque sane illorum aut pacuci sua morte perierunt. sed in acie quilibet ei pro tuitione patriae liberatis, a barbaris interetnpti propemondum omnes'". — Wars/.ewicki. *Turcicae Quatuordecini,* Cracoviae, 1595. in -f. p. 1.39; sic ut unos illos in Polonia Strussos, a quarta aut quinta iam prorogenie, non nisi in patentibus contra Tartaros campis in acie cecidisse constiterit".

'® Paprocki. ap. Niessiecki. *loco supra.*

'' Despre acest fact vc/.i o sumă de documente în *Acta l'omicuma, passun.* necunoscute istoricilor precedinți.

§ 74. Aşa finiră cele două femei şi cei doi fii ai lui Ioan Vodă.

§ 75. Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca şi când prin descrierea crimelor aş resimţi eu, în locul ucigaşilor, remuşcările conştiinţei!

Puţin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureştiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domneşti capete.[72]

Unul, de curând secerat, conserva încă ceva sufletesc, asemenea undei de care atingându-se în zbor aripa unei paseri, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mişcare.

Cellalt, cosit de demult şi adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din neşte sfere superioare: teribila expresiune a capetelor moarte pe pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri era[u] capul lui Vintilă Vodă, domnul Ţării Munteneşti, şi capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei...

Fraţi până la moarte, fraţi după moarte: adevăratul simbol de Unire!

[72] Strykowski: „Ivonic VVoloskiego hospodara glowa na bramie w Bukorestu siolecznym dworze i miescic multanskim, i Drakulina podle ntego, ktorego hyl wsadz.il Kvonia na hospodarstwo multanskie wvanawszv Alexandra..."

V

DUPĂ EL...

Tak strony hani od tengiego ciosu
Y.abrzmia i penkna: zmieszanemi dzwienki
Zdaja sie g/osic poczalek piosenki,
Ale jej konca nikt sie nie spodziewa.

Astfel coardele alăutei, lovite prea tare, răsună şi plesnesc: confuzul son se pare a promite abia începutul cântecului, dar nimene nu se mai aşteaptă a-i auzi sfârşitul!...

MICKJEWK *Konrad Wallenrod*

§ 1. Era anul 1577: trei ani de la pieirea lui Ioan Vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce şi-1 cumpărase cu un tribut îndoit şi cu păraie de sânge românesc, domnea în linişte, ca într-un cimitir, Petru cel Şchiop, încunjurat de ciocoi, cari îl numeau „matcă fără ac"[1], şi de călugări, cari îi admirau cunoştinţele în astronomie şi în muzică."[2]

Ţăranii nu aveau cc mânca.

Visteria era seacă.[3]

Ienicerii, cari forrnau garda princiară, erau stăpâni prin oraşe şi prin sate.[4]

[1] Ureche, t. 1, p. 205.

[2] Dorothcos, *op. laud.,* p. 455.

[3] Languet, *op. laud.,* p. 169, o epistolă din 1576: „tantam ibi esse rerum omnium penuriam, ut ipsi (Bathoreo) par Moldaviam facienti iter Voivoda (Pctrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere".

[4] Paszkowski, *Kronika,* Krakow, 1611, in -f, t. 3, p. 35: „skarzac sie przy tym na Piotra Woiewode swego, iz od niego wiele krzuwd niez.nosnych cierpieli, takze i od Turkow, w ktorych sie on kochal, i na dworze swym mial..."

Deodată soseşte un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ioan Vodă...

§ 2. Mult poate un nume!

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eliogabal să se numească Antonin pentru ca pc dată toi imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducându-şi aminte dc fericiţii timpi sub Antonin cel Piu şi sub Marc-Aureliu Antonin!

In ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecaţi dară de impresiunca produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul!

§ 3. Pretendintelc era fiul Armencei, mumei lui Ioan Vodă; însă fiu din un alt tală, un tată nedomn şi chiar neromân.

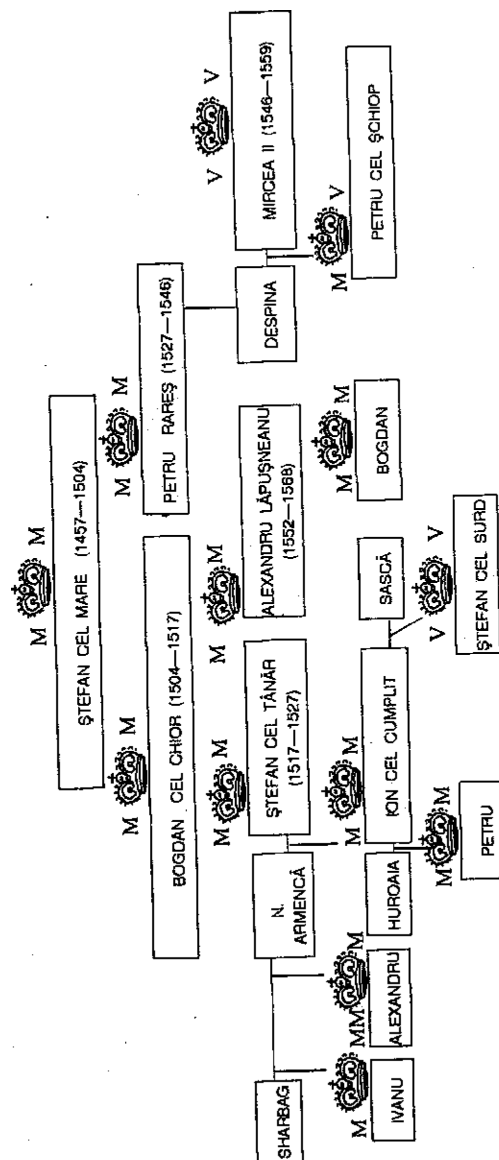
Dacă boierii şi călugării imputau ca o crimă originea armenească numai maternă a lui Ioan Vodă, apoi cu cât mai pronunţată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean şi de pe tată şi de pe mumă!

Prima aşezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării aşa-numilului Dragoş Vodă"; dar în curs de trei sccoli de emigraţiune mica lor colonie nu ştiu a se întruni cu românii: ea rămase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupaţiuni, prin încuscriri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdauna cu un despreţ suprem pc laborioşii armeni, scufundaţi cu totul în negoţul lor, numindu-i *păgâni* şi bisericei lor zicându-i *copiste.*

Ei bine! un armean, un paria al societăţii moldovene, fu primit acum cu braţele deschise pentru că avuse aceeaşi mumă eu nemuritorul erou al României!

Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie.* Iassy, 1849, in -8, p. 52—3: „Des le XI siecle des Armeniens abandonnant leurs foyers envahis par Ies Perses se refugierent en Pologne et en Moldavie. Des emigrations subsequentes eurent lieu en 1342 et en 1606... Ils ont huit egltsses en Moldavie, dont Ies plus anciennes sont celle de Botochanv bâlic en 1350 et celle d'lassi qui date de 1305...-

§ 4. Carabied Scrbega — aşa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicele noastre sub porecla de Ioan Creţul, după caracterul părului, iar în analele cozaee sub acea de Ivan Potcoavă, fiindcă frângea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, având o forţă extraordinară, brav până la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan Vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, îşi găsise un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale şi ale cozacilor erau comune: îi însufleţea deopotrivă acelaşi simţ de răzbunare contra păgânilor.

Aşadară, în curând Potcoavă îşi câştigă un renume teribil, care răsuna_ până-n fundul Moscovei[6], şi până la haremurile Stambulului: vitejiile sale contra turcilor din Bugeac şi a tătarilor din Crâm îl făcură groaza mahometanilor[7] şi „Roland" al poeziei slavo-orientale![8]

Născut şi crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbea de numele de armean şi se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voieşte şi simte româneşte: la anticii noştri străbuni doi împăraţi din cei mai eminenţi, Traian şi Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cellalt — barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu naţional al moldovenilor, cari îşi atribuiau şi aveau cuvânt de a-şi atribui loruşi cu mândrie victoriile înstrăinatului viteaz, şi figura lui apărea cu atât mai mare, cu cât mai mult o exagera fama depărtării şi cu cât mai

Un document la Karamzin, t. 10, nota 193 „takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo..." adecă: „un viteaz ca Potcoavă nici n-au avut vreodată polonii", ziceau ambasadorii moscoviţi regeluţ Ştefan Batori.

Lvovskaia russkaia letopis, reprodusă în *Ruskii istoriczeskii sbormik* Moskva, 1839, in -8, t. 3, sub anul 1578: ..Batoryi kazal kozaka Podkovu stiati, bo posol turetzkii skarzil na nego sezo Tataruv bil..."

8 Kostomarov, *O znaczenii rasskoi narodnoi poezii,* Harkov, 1843, in -8, p. 94—95. în poeziile cozace, Potcoavă conservă numele său armenesc Serpega sau Serbega.

mică se vedea de aproape caricatura domnească a lui Petru cel Şchiop...

§ 5. După fatala bătălie de la Cahul reuşise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki , păstrând în inimă un devotament postum şi religios pentru memoria lui Ioan Vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuţiunii lui Petru cel Şchiop, fostul pârcălab de Roman, Ţopa[10]; îşi cumpărase o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie cozacă şi, privind cu dor de pe ţărmul fluviului la părăsita ţară, gemea după un trecut, ofta după un viitor.

Aceşti doi, Kopycki şi Ţopa, întreprinseră acum a da Iui Potcoavă coroana fraţine-său, Iui Ioan Vodă, veştejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porţii Otomane.

Pe de o parte ei îşi formară un puternic partit în interiorul ţării, pentre vechile slugi ale glorioasei domnii trecute; pe de altă parte, prin bani şi promisiuni, adunară câteva centurii de cozaci; în fine, arătând lui Potcoavă

[9] Paprocki, în *Tesaur,* t. 3, p. 286: „Die Polaken aber so von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese... Kopytski... Diese allen wurden von iren Herrn vidcr ausgelosset und erkaufff'. — Istoricii lui Potcoavă scăpară din vedere această legătură a lui Kopkycki cu reposatul Ioan Vodă.

[10] Documentele din 1572, decembrie 13, şi din acelaşi an, decembrie 20, ambele în *Condica m.s. moldovenească,* sub nr. 1015, în Arhiva Statului, p. 119, 130, unde el este specificat ca unul din pârcălabii de Roman, cellalt fiind un Toader. Un portret antic pe pânză al acestui strămoş al familiei Hasdeu se află in judeţul Hotinului, Basarabia, în satul Cristineşti, moşia părintelui meu. întru cât îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari şi cu o manta roşie. Vechea genealogie a familie Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din Bucureşti, şi pe care, confrontând-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numeşte: Gavrilă Hăjdeu poroclit „Ciampa". — l.a Kngci. t. 2, p. 228, stă „Ţampa". — Ureche, t. 1, p. 197 îi zice „Cepla". — Noi însă preferim forma Ţopa care ne întâmpină în toate documentele şi pe care o adoptase şi Miron Costin, *Letop.,* t. 1, apendice, p. 96.

[11] Paszkowski, *op. laud.,* t. .3, p. 35—6: „Czapa Woloszyn ieden, ktory sie tu byl ozenil. y w Braclawskiey wlosci mieszkal..."

scrisorile moldovenilor, cari îi propuneau cu stăruinţă tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

§ 6. Aflând despre mişcarea periculosului rival. Petru cel Şchiop începu a-şi organiza armata, rugând totdodată pe comandanţii poloni de pc la fruntariile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia şi Imperiul Otoman.

Potcoavă, Kopycki şi Ţopa, neavând încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură dc cuviinţă a mai amâna întreprinderea până la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei şi se împrăştiară cu scop de a recruta mai multe forţe: Kopycki merse la cetatea Bar, Ţopa la oraşul Braslaw, însuşi Potcoavă sc aşeză în târguşorul cozacesc Nemirov.

In acest interval guvernul polon, strâmtorat de cererile unui ceauş turcesc venit din partea lui Petru cel Şchiop, se văzu silit a aresta pc turburători: un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mâna pe Potcoavă.

Viteazul avea pc lângă sine numai 50 de cozaci pedeştri cu puşti; dar în pieptul său bătea inima unui frate al lui Ioan Vodă[1]": el nu sc înfricoşa a ieşi in câmp întru întâmpinarea unui detaşament de şase ori mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un râuleţ: Potcoavă se puse în calei, vârându-sc cu ai săi în apă până la brâu, cu puste aţintate.

Renumele adversarului şi tăria poziţiunii ce-şi alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc; Potcoavă se întoarse liniştit în târguşor.[13]

[1] Hxpresiunea lui Titus I.ivius. I, 47: „fratri similior quam patrr

' Paszkowski. t. 3. p. 36: ..Ale sie Podkova \v czas postr/egl. y vvyjachal z miasta. majae przy sobie 50 pieszych / rusznicami. przyiachal na ieden brod. w ktory vvebrnewszy koniem do brzucha. postawil strzelee przecl soba na ezolo. (idy Bobolecki w on brod przyiachal, obaczywszy lud spravviony %v mieyscu dobrym a trudnym do potkania. vvrocil sie nazad..."

Dar orizontul său se posomorâse: el nu mai putea rămânea în Polonia.

în acest moment hatmanul cozăcesc Şah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Ţopa şi Kopycki, se rădicau în totul până la o mic de ostaşi de frunte.

Nu era timp de a se mai gândi.

Tobele răsunară; Potcoavă trecu Nistrul, lăsând la spate răzbunarea guvernului polon şi privind în faţă armata lui Petru cel Şchiop...

§ 7. Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin judeţul Soroca.

Poporaţiunea acestui district, o amestecătură de români cu lătarii-pecenegi din secolul XIII şi cu o colonie de genovezi din secolul XIV , se distingea prin spiritul său războinic.

Aşezaţi la hotarul ţării, ci ştiau totdauna a-1 apăra cu pieptul lor" când contra polonilor, când contra tătarilor: abia se arăta inamicul pc sacrul ţărm al Nistrului, in clipă sorocenii se strângeau grămadă,[16]îl respingeau, şi-i goneau adesea chiar dencolo de fluviu.

înşişi cozacii o pătiseră nu o dală, şi o pătiseră foarte rău, cu *hânsarii,* — aşa se numea ţtrava miliţie districtuală, comandată de pârcălabul Sorocei.

[14] Constantin Porlirogcneta. *De administrando imperii).* 37. menţionează intre oraşe[le] pecenege Krakna sau Sracna-katai, poate oraşul Soroca, finalul katai însemnând *locuinţă* în limbile mongole.

[15] Brunn, *op. laud.* p. 54.

[16] Bielski, *Sprawa rycerska.* p. 138: ..tec/ na tym porzadek dobry iz sie predeko na nie zbiora y nie dadza soble s/.kod czynic."

" [17] Ureche, t. 1, p. 204: ..în anul 7(W5, genanu 8. rădicatu-s-au o seamă de cozaci ca neşte lupi învăţaţi de pururea la pradă, şi au intrat in ţară şi multe bucate din ţinutul Sorocei au luat: iară Pârvu, pârcălabul de Soroca, s-a îndemnai cu hânsari şi cu alţii câţi au vrut de bunăvoie, de a mers după cozaci şi i-au ajuns la Periaslav: acolo cozacii vrând să nu dea dobânda, iar moldovenii să scotă al său, tare război s-a făcut, şi în două zile hătându-se abia au spart pe cozaci; şi dacă î-au biruit, pre toţi i-au tăiat, numai unul zic să fi scăpat..." — Acest pasagiu poate servi de lecţiune istoricilor poloni, cari exagerea/ă în toate importanţa specială a cozacilor.

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puţin, să fi fost respectat Petru cel Şchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele maluri ale Nistrului.

Dar sorocenii, ca şi toată ţara, urând şi despreţuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiţi ca neşte amici, Potcoavă — ca un mântuitor...

„Acolo mulţi i s-au închinat", zise cronicarul Ureche.

§ 8. Apropiindu-se de Iaşi, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Şchiop, care puse în prima-i linie 500 de turci, dându-le ordinul de a trage dentâi din tunuri şi apoi a se arunca în atac cu armă albă.[18]

Dar Potcoavă moştenise o scânteie din acel geniu militar, care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan Vodă, făcându-1 să prevază şi să preîntâmpine toate planurile inamicilor.

înţelegând gândul lui Petru cel Şchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pământ, până ce gloanţele tunurilor vor trece dasupra capetelor.

Atunci, sărind pe neaşteptate în picioare, ei descărcară în turci toate pustele: trei sute otomani căzură morţi.

Petru cel Şchiop crezu totul pierdut şi [o] rupse la fugă.

Victorie, goană, măcel...

§ 9. Moldovenii nu luară deloc parte la bătălie.

Toată acţiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie şi între cozaci.

Dindată ce otomanii fură bătuţi, oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Şchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-1 dorea mai denainte.

§ 10. Prin o singură victorie, Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Şchiop nu-1 putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decât cu ajutorul celei mai mârşave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut şi tot bătut în zece rânduri: acel tron, pe care încă mai nainte Ioan Vodă, el însuşi, 1-a fost luat de la Bogdan Vodă fără a vărsa o picătură de sânge!

Paszkowski, t. 3. p. 37: „wyciagnal z ludcm, ktorego przy sobie mial nicmalo, i naprzod Turki, ktorych bylo plecset, przy strzelbie na czolo uszykowar.

în această cronologie se cuprinde o profundă lecţiunc filosofică, la care cată să se gândească mult, foarte mult, toţi domnii de pe faţa pământului: tronurile se dobândesc lesne şi se pierd cu greu de către acei ce-i vrea ţara; se dobândesc cu greu şi se pierd lesne de către acei ce ţara nu-i vrea.

Aşa fu, aşa este, aşa va fi totdauna.

§ 11. Intrând în Iaşi, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan Vodă.

Dar domnia-i fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunţa asupra capacităţii administrative şi diplomatice a acestui mare ostaş.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuşi a-i scoate învestitura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creştini, căzuţi în trecut la mâna păgânilor şi păziţi în capitala Moldovei, sub preveghere a temnicerului turcesc — Petru cel Şchiop.

în fine, numi boiari: Ţopa deveni mare vornic al Ţării-de-Jos, Kopycki — pârcălab de Hotin, Şah — hatman...

§ 12. Nu trecu mult timp şi eternul nostru fugar, Petru cel Şchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Bugeac, turci din Dobrogea, adunaţi prin firmanul imperial al lui Amurat III... uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era: el murise de beţie în anul morţii celei vitejeşti a lui Ioan Vodă.

Mai mulţi moldoveni — moldoveni, vai! de felul pârcălabului Ieremia Golia — se adunaseră către oastea păgână, ridicată ea singură la o cifră denaintea carii ar fi tremurat orcine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aşteaptă a fi atacat acasă, ci, cu mulţi-puţini, câţi avu lângă sine, ieşi cu semeţie el însuşi drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iaşului.

§ 13. Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele câteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric: „La 1578 vedem pe Petru cel Şchiop a întrebuinţa aceeaşi tactică, ce vestitul cartaginez Annibal întrebuinţa în bătălia de la Zama.

In lipsă de elefanţi, însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci şi herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeaşi nenorocire ce întâmpină vestitul biruitor de la Canne; căci cozacii, stând pe loc şi lăsând să se apropie oştirea lui Petru Vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci acea herghelie de cai şi cireada de boi spăimântându-se, se întoarse înapoi, şi, năvălind peste oastea lui Petru Vodă, o puse în neorânduială.

Cozacii se folosiră d-această împrejurare, o izbiră deodată d-a dreapta şi d-a stânga, şi lesne o învinseră."[19]

§ 14. Ciudat lucru!

Petru cel Şchiop, carele ştia elineşte , citise pe Polybiu numai pentru a imita greşelelelui Annibal, dând astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevăraţi generali, cari sînt şi ei poeţi, adesea poeţi sublimi prin varietatea şi mărimea ideilor, prin frumuseţea şi armonia formei, prin uşurinţa concepţiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

§ 15. După victoria de la Docolina, Poarta Otomană se sperie, întocmai ca şi când ar fi văzut înviind din morţi pe teribilul Ioan Vodă: noi ordini fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari şi la beglerbeiul Rumeliei, ca să intre cu toţii în Moldova, reaşezând pe tron pe Petru cel Şchiop.

§ 16. Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din evul mediu: despreţ pentru foloase materiale, amor furios de renume.

Cu o mână de oameni, el arătă lumii că ştie să-şi cucerească o purpură...

Cu o mână de oameni, el arată lumii că ştie a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut niciodată.

[19] ..Magazin istoric", t. 2, p. 57.
[20] Dorothcos, p. 455.

Ei bine! decât să-şi rişte o reputaţiune, câştigată prin un şir de vitejii minunate, el preferi acuma, după o lună de domnie şi după două victorii strălucite, să renunţe de bunăvoie la coroana fraternă, pierzând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Şchiop fuge cu ruşine şi cu desperare de pe câmpul Docolinei, Potcoavă adună divanul ţării şi-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voieşte a mai domni".

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lângă Iaşi şi pe cari le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, şi se retrage în linişte peste Nistru.

§ 17. Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcinat cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki"[21], acela care, dacă vă mai aduceţi aminte, se încercase cu cinci ani mai nainte a restabili pe tron pe Bogdan Vodă şi fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de către vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan Vodă, auzise de Potcoavă şi, păţit o dată dc la unul din fraţi, se temea a nu mai păţi o a doua oară şi dc la cellalt: astfel deşi avea la dispoziţiune-i toate forţele armate ale regatului contra unui singur om, totuşi el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare şi chiar de răsplată pentru măreţele sale fapte contra vrăjmaşilor numelui creştin, Potcoavă se dede el însuşi, cu toată artileria şi cu toate tezaurele sale în ghearele perfidiei[22]: fu ferecat la mâni şi la picioare şi aruncat în temniţă.

§ 18. Cozacii şi moldovenii fură cuprinşi de indignaţiunc; dar o resimţiră mai cu seamă Kopycki şi Ţopa, în

[21] Senkowski. *Collectanea z dziejopisow tureckich.* Warszawa. 1825. in -8. t. 2, p.' 303.

" Paszkowski. t. 3. p. 39: „iachal z woiwoda do Hetmana. ktoremu 12 dzial darowal, a Ilctmanowi dwie; takzec go Helman Krolowi odcslal do Warszawy na Seym: wszakzc go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wiezienia dac, a okowy na nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec..." Mielecki înşelă pe Potocoavă prin intotmediul principelui Zbaraski, voievodul de Braslav.

cari o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan Vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Şchiopul.

Hatmanul Şah şi de astă dată se înţelese cu dânşii.

Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru; ca şi dânsul, armean prin sânge şi român prin cuget; ca şi dânsul, refugit peste Nistru; ca şi dânsul, semănând la caracter cu neuitatul Ioan Vodă.

„în lipsa potcoavei avem o talpă!" strigară cozacii, aducând în Moldova pe noul pretendinte.[23]

Petru cel Şchiop rămase fidel principiilor sale! el fugi sprinten mai nainte de a fi văzut faţa inamicului.[24]

Alexandru Vodă intră în Iaşi şi primi coroana ţării.

§ 19. Această domnie, ca şi a lui Potcoavă, ţinu abia o lună.

Noul principe nu avusese încă timpul de a-şi organiza o armată, când iată o puternică oaste turcă, transilvană şi muntenească cotropeşte ţara.

Alexandru Vodă, cu vro câţiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susţinea un asediu.

§ 20. Pentru un Ioan Vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Şchiop pierdu un şir de zile şi de nopţi fără a putea reduce o casă!

Ibid., t. 9, p. 27: „powiadaiac, ze choc Podkomy niemasz, przedsie podeszwa zostala..."

Charriere, t. 3, p. 733, nota: „Jeudi dernier, 20 de ce moys (fevrier), arriva un ullac de Moldavie despesche par le sangiac de Salistria pour donner advis qu'un frere de celui qui estoit derierement entre .audit pays et en avoit chasse le voyvode, y estoit de nouveau entre fort acompagnie et avoit contraint ledit voyvode de quitter sa demeure et sc retirer, enscmble ledit sangiac qui estoit pres de luy, bien blesse et plusieurs de siens, et quelque nombre de janissaires tues. Le premier bassa fut si fasche de ceste nouvelle etc. L'on a nouvelles certaines â ceste Porte que la Tartare est party, quarante jours a, avec plus de 100.000 chevaulx pour aller faire une autre course audit Polloigne, et se dit publiquement que cest pour chastier ceux qui ont donne passage et favor}' ces deux freres entres en ladite Moldoayie, s'assurant que Ies gens dudit dernier sont la pluspart Cosacques."

„A bătut pregiur «urtea din Câşlegi până la Mezi-Părăsimi", zice cronica ţării.

Lipsit de praf de puşcă şi de proviziuni, Alexandru Vodă tot însă nu capitulă.

Ieşind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice, şi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonaşii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins şi — oroare! — deja pe jumătate mort din rănile primite în bătălie[25], el expiră în ţeapă.

§ 21. Aproape de locul bătăii, Petru cel Şchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său, domnul muntenesc, zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserica unuia, şi monastirea celuilalt încăpură amândouă în grifele a nişte greci, îmbrăcaţi în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor!

§ 22. Dar pe când Alexandru Vodă moare în Iaşi din mâna unui călău turcesc, ce, oare, va fi făcând groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei puşcării?

Va muri şi el, nu vă îndoiţi; va muri şi el tot din mâna unui călău turcesc: căci aşa fu scris în Cartea Destinului pentru câteşitrei fraţii, legaţi prin sânge, prin eroism şi prin martiriu!

§ 23. Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul pieirii lui Ioan Vodă, el fugi dintr-un regat ce nu-1 meritase, alergând la tronul Franţei, rămas vacant şi pe care, urcându-se, dovedi în curând şi acolo că nu[-l] merita nici pe acela.

După el polonii îşi aleseră rege, iarăşi şi iarăşi din îndemnul Turciei, pe Ştefan Batori... acel bei transilvan,

[25] Charriere, t. 3, p. 739, nota: „ayant Pietro-Vayvoda faict journee avec son ennemy. qu'il a vaincu et prins vif, mais si fort blesse qu'il este mort". — Heidenstein, p. 125: „Alexander enim cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus..."

carele dintâi trimisese oşti qpntra lui Ioan Vodă, şi apoi extrădase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24. Cu câteva zile mai nainte de oribila pieire a lui Alexandru Vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reprodusă aci după original.[26]

„Etern victoriosul fiu al lui Selim-Han, nepot al lui Suleiman-Han, Amurat-Han.

Lăudatule între cei mai aleşi monarhi creştini! cârmaciule popoarelor lui Isus! tu, carele târâi după tine poalele generozităţii şi ale veneraţiunii! maiestosule şi respectabilule stăpân al ţărilor polone! rege Ştefan Batori! a cărui viaţă dea Allah să sc sfârşească pe calea cea dreaptă!

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la manile tale, ia aminte ceea ce urmează:

Nu e mult timp de când un turburător al ordinii publice, punându-se în capul unei monstruoase adunături de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev şi din Braslav, dentâi cucerise Moldova şi apoi, după mii de pustiiri şi neorânduieli, se întoarse înapoi în regatul tău.

Deşi mai în urmă hatmanul tău reuşi a pune mâna pe cei vinovaţi, totuşi, grăbindu-sc a merge întru 'întâmpinarea persoanei talc, el se mulţumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, o dată cu turburătorul cel de frunte.

Aflând noi toate acestea, chiar când ne pregăteam a cere cu stăruinţă extradiţiunea capului invaziunii, viu sau mort; iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim ştiri de la legitimul bei moldovenesc şi de la prea onorabilul Daud-bei, sandjac de Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai nainte, năvăli acum cu vro 2000 de puşcaşi cozaci călări şi pedestri, tăind şi arzând toată Ţara Moldovei şi ameninţând însăşi capitala, Iaşii.

Ştii bine cum că din timpii respectabililor şi onorabililor străbuni ai noştri — ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă! — şi până-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzind strict condiţiunile păcii, considerau totdauna tractatul ce ne leagă a fi un

Textul turcesc şi o traducţiunc polonă sînt publicate în Scnkowski, *op. laud.,* p. 302—308.

izvor de putere şi o.temelie de prosperitate, pentru fiecare din ele.

Dar acum, când un hoţ netrebnic, ieşind din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi şi tâlhari. cutează a inrumpe în Moldova, ţară atârnată de posesiunile noastre cele de D[umne]zeu ferite; când el o pustieşte în mii şi mii de moduri şi apoi se întoarce înapoi în hotarele Poloniei, fără a găsi acolo pedeapsa crimelor sale; oare unele ca acestea nu sînt ele o vederată călcare a tractatului nostru de pace?

Mai apoi, când hatmanul tău, punând mâna pe turburătorul cel dentâi, îl lasă în linişte, fără a ni-1 trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort; oare toţi vagabonzii şi toţi trântorii din Polonia nu sînt ei încurajaţi a crede cum că neşte asemenea hoţii şi amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă din contra răsplătite şi susţinute?

In adevăr, nepăsarea şi moleciunea din parte-ţi sînt singura cauză atât a cutezării primului turburător, precum iarăşi a invaziunii celui de al doilea!

Adu-ţi aminte că numai prin înalta noastră protecţie urcându-te pe tronul regal, tu însuţi ne promiteai nouă un nemărginit devotament intereselor noastre. Oare evenimentele astea din urmă, întâmplate sub regimul tău şi prin neglijenţa ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale?

Aşadară, îndată ce atingerea acestei epistole îţi va onora manile, prudenţa ta şi spiritul amiciei ce ne uneşte cer deopotrivă ca să nu întârzii a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei şi se află până acum în a ta disj)oziţiune.

încât priveşte pe secundul turburător, apoi ţi se cade neapărat şi nezăbovit a te pune tu însuţi în capul oştilor tale, cu cari, dacă poţi, prinde-1 şi-1 pedepseşte cu toţi ai săi; iar dacă alţi inamici exteriori sau debilitatea forţelor tale sau vro altă împiedicare te va fi oprind de la aceasta, atunci fă-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ţi, şi noi înşine îţi vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întâmplându-se cumva ca povăţuitorul acestor nemernici să scape din manile oştilor noastre şi să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-1 prinde şi a ni-1 expedi[a] nouă viu sau mort.

Căci îţi declarăm ţie că nemic nu te va putea scuza înaintea noastră, la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei turburări, sau de vei protege orişicum pe turburătorul ăst al doilea: atunci pacea noastră internaţională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfâşia fericirea şi binele popoarelor!

Prin urmare, îţi mai recomandăm încă o dată de a nu cruţa şi a nu amâna nici unul din mijloacele, câte se pot închipui prin energie şi prin înţelepciune, pentru ca să conservi binefacerile păcii şi ale legăturilor de vecinătate, de cari se bucură ambele noastre ţări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei nouă sute optzeci şi cinci, în capitala Constantinopole."

§ 25. Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine, această semeaţă poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosire vasală la care ajunse mândra Polonie faţă cu Poarta Otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois şi prin slugărnicia unui Ştefan Batori.

§ 26. Soarta grăbise finitul lui Alexandru Vodă fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămânea. Aşadară, fostul persecutor al lui Ioan Vodă şi al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-şi demonstra acum, ca rege polon, zel şi supunere la ordinile lui Amurat III, precum şi le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinile lui Selim II.

§ 27. Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leopolc, seculara capitală a Galiţiei, respectată sub toate dominaţiunilc: ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraş se afla totdauna în cea mai strânsă legătură cu Moldova şi chiar cu Ţara Românească.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cât timp avuse şi el o istorie a sa, şi noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun şi cu Mircea cel Mare, comuna Leopolii se bucura în secolii XIV şi XV de neşte imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru şi până la Severin.[27]

Apoi Ştefan cel Mare, în războiul său cu polonii, ajunse cu fier şi sabie până sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoşat toate satele din prejur şi chiar mahalalele[28] şi, se zice, — noi nu ne pronunţăm —, se zice că în jaful palatului unui magnat galiţian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită — zice-se — în anii trecuţi sub numele de *Cronica lui Huni."*

De aci înainte Bogdan cel Chior, păşind în urmele tătâni-său, veni şi el cu o puternică armată a brava zidurile Leopolii, şi se întoarse încărcat de pradă.

Ca antic şi unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraş se împluse în cursul timpului de neguţători români, din cari unii, ajutaţi dintâi da Alexandru Lăpuşneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută până astăzi sub numele de „biserica moldoveneasca'"[30].

§ 28. în 1578 petrecea, din întâmplare, în Leopole un italian din Florenţa numit Filip Talducci.

El lăsă în manuscript o naraţiune, păstrată până astăzi în Arhivul Mediceu, şi pe care o traducem aici din literă

" „Arhiva istorică a României", t. 1, nr. 1 şi 189.

[28] în memoria acestui eveniment pe poarta numită „Halicka" se afla săpată pe piatră următoarea curioasă inscripţiune; „Nobilis. at nunquam nubilis Uirgo sum, semper Vestalis, ex quo per tria saecula miile procis exambita, omnibus casta virago, repudium faci; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem mc praestiti: primus iile malo caduceatore cum XI. M filiorum Agar (?) paranymphus, thalamos meos exambivit, sad cum omnibus abacibus, expers coronae virginalis, pelnus ignominae recessit, ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVII." — Vezi Chodyniecki, *llistorya miasta Lwowa,* I.wow, 1829, in -8, p. 68, nota.

" Asachi, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie.* Iassy. 1859, jn -8, t. 1, p. 22.

[30] Zubrzyckt, *op. laud,* p. 192.

în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martur ocular.[31]

§ 29. „Plecând din Varșovia, regele poruncise a închide în castelui Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

Mai în urmă, dede ordin a-1 strămuta la Leopole, unde venise un ceauș turcesc, nu cu alt scop, precum știa toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeași țintă sosi și un ambasador din partea lui Petru cel Șchiop, aducând regelui peșcheș 50 boi, 4 buți de tămâioasă, 2 buți de lămâi sărate de cele mici, și un frumos armăsar.

De aci, luni dimineața, în 16 a lui iuniu, regele se depărta pe două zile din oraș, sub pretext de vânătoare, după ce mai întâi poruncise ca toată poliția să stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

Ceaușul turcesc fuse îndemnat a ieși din Leopole, atât pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a sc masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobicinuitul concurs de oameni armați, veniți Ia Leopole sub cuvânt de a onora prezintă regelui, dar, în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală și regularea celor poruncite, ceva mai nainte de amiazi, principele prizonier fu adus pe piață, fără ca să-1 țină cineva, căci își ceruse această singură grație, după ce îi fusese anunțată sentința de moarte.

Scena răsuna de zgomotul oamenilor și de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu dc două ori de-a lungul pieței, netezindu-și barba și privind la public fără cel mai mic semn de frică; apoi rugă să-I asculte și, lăcându-se tăcere, rosti polonește următoarele cuvinte:

Archivio Mediceo Vecchio; sezzione Strozziana, fila 30.3, nr. II — Acest manuscript se află și la Milan, Biblioteca Ambrosiana, Mss. R. 94. — Noi cunoaștem trducțiunea polonă, publicată de Prz.ezdziecki, *Listy Anmbala z Kapui,* Warzawa, 1852, in -8 p. 253—258.

«Domnilor Ieși! merg la moarte nu știu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfârșit.

Știu atâta că totdauna m-am bătut bărbătește și vitejește împotriva dușmanilor numelui creștinesc, lucrând numai pentru binele și folosul țării mele, cu hotărâre de a-i fi ca un zid pentru ca păgânii să nu poată trece Dunărea.

D[umne]zeu știe de ce nu putui izbuti în această dorință; pricina cea de căpitenie este trădătorul, care prin înșelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e D[umne]zeu! și cânele cel vânzător curând își va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.

Atâta știu; ba mai știu încă, mai știu că trebuie să mor acuma din mâna acestui călău creștin; — arătă la acela — căci acestuia îi porunci așa craiul vostru, iar craiului vostru așa îi porunci stăpânului său Turcul, cânele dc păgân!

Mie unuia puțin îmi pasă de viața mea; dar, țineți minte că peste puțin timp vă așteaptă și pe voi înșivă aceeași soartă: de câte ori va vrea cânele de păgân capetele și averile voastre, ba și capetele și averile crailor voștri vor fi trimise la Țarigrad.»[32]

[32] Przezdziecki, p. 254—5; „Panowie Polacy, ide ne smierc; nie pamietam abym w zyciu mojem uczynil co zaslugujacego na taki koniec. To wiem ze zawsze bilem sie meznie i po rycersku przeciwko nieprzyjaciolom imienia Chrzescianskiego, i zem pracowal zawsze na pozytek i dobro kraju, z mocnem postanowienim byc dla niego.murem i warownia przeeiw nicwiernym; tak aby oni w granicach swoich pozostali, i nie mogli przebyc Dunaju. Ten dobry zamiar nie przyszedl dc skutku; Bogu to wiadomo dla czego; ale najbardzicj przeskodzil temu ten. na dobra wiarc ktorego dalem sic przywiesc do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieje, ze wkrotce jako pies zdradziecki, odniesie kare za moja krew niewinnie pszelana. Nic wiecej nie wiem, tylko ze mam umierac z reki tego: pomewaz Turek, pies poganin, roskazal to waszemu Krolowi, a svojemu poddanemu; a wasz Krol, temu roskazal. Nareszcic dla mnie jednego, to nie wiele znaczy; ale miejeic w pamieci ze nie zadlugo, to co ze mna sie dzieje, i watn sie przytrafi, i ze wasze majatki, wasze glowy, i wus/.ucri krolow, ile razy ten pies poganin roskar/.c, do Carogrodu zawiez.ione beda."

§ 30. Ne întrerupem aci, neputând a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere; căci aproape în acelaşi moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ştefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului şi banii săi încăpură în tezaurul otoman.[33]

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginţilor, începutul realizării predicţiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mânie şi... tăcu!

Revenim la naraţiunea lui Talducci.

§ 31. „Apoi după o scurtă pauză, arătând la opt oameni ce-1 însoţeau, Potcoavă zise:

«Aceşti slujbaşi şi tovarăşi ai mei fiind tot atât de ispravă ca şi mine însumi, oameni cinstiţi şi vrednici prin nişte slujbe făcute crăiei voastre; aşadară, vă rog ca, după moartea mea, nu numai să nu fie bântuiţi, ci încă dimpotrivă răsplătiţi după vrednicia lor».[34]

Apoi adaose:

«Vă mai rog ca pe acest om lipsii de cinste — arătă la călău — carele nu e vrednic a se atinge de trupul meu, cât timp sînt viu, să nu-1 lăsaţi a mă pângări cu mâna-i nici după moarte; ci îngăduiţi această sarcină oamenilor mei, cari numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoţiră până aice».[35]

De aci tăcu.

Tot poporul plângea; mai cu seamă plângea o mulţime de ostaşi, veniţi la Leopole numai pentru Potcoavă, dar pe cari marea forţă de rezistenţă din partea guvernului îi împiedica de a scăpa pe erou.

Pe feţele lor se citeau durerile sufleteşti.

Unul din ei — se zice că după rugămintea lui însuşi Potcoavă — îl aborda cu o mare cupă de vin.

Principele îi mulţumi, luă cupa, o deşertă fără a răsufla şi, uitându-se în ochii aceluia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui şi a tuturor tovarăşilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul pieţei şi, în ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunchie, strigă cu indignaţiune:

«O, Doamne! oare să nu fiu vrednic de a îngenunchea pe ceva mai bun decât asta!»[36]

Şi adresându-se cătră oamenii săi, le zise:

«Aduceţi covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele».[37]

Când tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genunchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modul grecesc şi închise ochii, în aşteptarea lovirii mortale; dar când simţi că gâdele nu se mişcă, se întoarse cătră el cu întrebarea:

«Ce mai stai?»[38]

Călăul răspunse:

[33] Bulengerius, *op. cit.*, cit., p. 230: ,.Dum in Belgio dubio marteres cernitur, per summam injuriam a Stcphano Rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quam omni supplicio saevitum. Mox Podolovius Stephani cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex insidiis oblruncatus est, equi ad Amurathen deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret..."

[34] Przezdziecki, p. 255: „Prosze was, aby tym slugom i towarzyszom moim, ktorzy sa tak zacni jak sam, po mojej smierci nic zlego sie niestalo; poniewaz przedewszytkiem sa to poczciwi ludzie, a potcm dobrze zasluseni tej Rzeczypospolitej, a zatem nietylko wypada, aby zadncj krzywdy nie doznali, ale nawet aby dostali nagrodc vvedlug zaslug swoiclr.

[35] *Ib.*, p. 256: ,,() io jezeze was prosze, abyscie lemu czlowiekowi bez czei jeko niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia. nic pozwolili dotykac sic go i po smierci mojej, ale zeby to zostawione bylo tym moim ludziom ktorzy dla tego jedynic tu sa, aby mj te ostatnia przysluge oddac".

[36] *Ib:* „O Boze mqj, czyliz nie godzien jestem ukleknac na czemsjepszem od tego!"

[37] *Ib.* p. 257: „Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan co mi icszcze pozostal".

[38] *Ib:* ..Co ty robisz?"

«Stăpâne! mai întâi haina trebuie aşezată astfel încât să nu mă împiedece.»

«Bine, bine»[39], zise principele.

Atunci el singur îşi aşeză haina, invocă numele lui D[umne]zeu şi, poruncind călăului să-şi împlinească datoria, muri cu liniştea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul c sfârşit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, destrunchiatul cap al eroului.

In acest moment din toate gurile izbucni un singur ţipăt de durere.

Indignaţiunea poporului fu atât de mare, încât garda regală apucă pustele, temându-se de o revoltă..."

§ 32. Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piaţa Leopolii din mâna unui gâde, într-un scurt interval de 14 ani.

In 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ştefan Vodă Tomşa, fugit denaintea lui Alexandru Lăpuşneanul: testamentul său[40] şi un petic de catifea din mantaua domnească[41] se păstrează până astăzi în capitala Galiţiei.

Dar între Ştefan Tomşa şi Potcoavă, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578, este un abis de diferenţă.

Ştefan Tcmşa, în domnia sa cea de câteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergând cu extravaganţa-i până la aceea, încât pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întâmplare la Suceava, poruncea armaşilor să-i înece în râu.[42] Descapitând pe un asemenea vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbunare naţională.

Batori avu el, oare, vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă?

§ 33. Arhiepiscop catolic al Leopolii era pe atunci, sau cu vreo cinci ani mai târziu, învăţatul Solikowski, carele ne lasă o interesantă istorie a timpului său.

Deşi inamic decLarat al ortodocşilor şi, prin urmare, al tuturor românilor[43], totuşi el nu se sfieşte a mărturisi în gura mare o profundă indignaţiune în privinţa morţii lui Potcoavă.

„Aproape toţi cetăţenii — zice el — plânseră pieirea acestui viteaz moldovean şi,nu puţin pierdu regele chiar în stima popoarelor străine..."[44]

Atare testimoniu este dc o greutate extremă.

§ 34. Depus într-un coşciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormântat în biserica cea românească...[45]

Despre Kopycki nu se mai aude nemica; Ţopa ab^ia peste cincisprezece ani cuteză a se întoajee în Moldova[46]; Şah se călugări şi muri într-o monastire[47].

§ 35. Petru cel Şchiop, afară de o scurtă întrerupere, îşi conservă letargica domnie până la anul 1591.

Atunci începu a creşte în graţiile Porţii Otomane, refugit la Constantinopole, un frate mai mic al acelui

[39] *Ibr* „Bardzo dobrze".

[40] *Liber Testamentorum,* Mss. în Tabula Magistratului de I.emberg, in -f. t. 2. p. 225 feria 6 post festum Inventionis S. Cruciş 1564.

[41] Chodyniecki, *op. laud.,* p. 91. nota.

[42] *Notabila ex Acti.s Leopoliehsibus.* Mss, nr. 1076 în Arhivul Municipal din I.emberg, in -f, p. 673: „Stcphanus Tomsa in locum Despoti ad palatinatum Moldaviae suffectus et Moczuc gentis primas praedas agebant et mercatores spoliabant aquisque submergebant..."

[43] Zubrzucki. p. 109.

[44] *Commentarius rerum Polonicamm a morte Sigismundi Augusti,* Dantisci, 1647, in -4. p. 105: „Advectus erat Varsaviam Ivan quidam Podkova Moldavus... (rex) iratus Podkovam supplicio afficiendum decrevit. Quod cum in Comitiis facere non posset, propter crebras et vehementes Nuntiorum Hquestris Ordinis pro illo intercessiones, quae tamen apud cum locum non habuerunt, denuo illum I.eopolim vinctum remisit, ubi postea, jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud exteros existimationis Regiae detrimento; erat enim Vir procerus, bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus ut inter digitos equorum ferreas solcas frangeret..."

[45] Chodyniecki. p. 95: ,,/wloki Podkowy, Bractwo ruskie do cerkwi swojej zanioslo, i tam w grohie przybrancm w wience rozane, pochowalo..."

[46] *Documente de familie.*

[47] Koniskii. *Istoriia Ruşsov.* Moskva, 1864, in -8, p. 30—31.

Vintilă, care a fost împărțit, în bine și în rău, toată soarta lui Ioan Vodă: era famosul Mihai, cunoscut dentâi sub titlul de „mare ban", apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz".

Şi ca fiu al lui Petraşcu cel Bun, şi ca frate al nenorocitului Vintilă Vodă, urând cu înverşunare tot neamul lui Petru cel Şchiop, acest nou personagiu nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, până ce, în fine, reuşi a face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflându-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul Ioan Vodă, Petru cel Şchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său? chemă, oare, la arme pe toți fiii țării? stete, oare, în fruntea vitejilor? zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? umplu lumea de fala izbânzilor sale şi pe păgâni de teroare?... nu; el îşi strânse catrafusele şi plecă în Germania!

RADU DE LA AFUMAȚI
(1521—29)

RADU PAISIE
(1536—46)

PETRAŞCO CEL BUN
(1554—57)

VINTILĂ **(1574)** — **PETRU CERCEL** **(1583—85)** — **MIHAI CEL VITEAZ** **(1593—1601)**

Genealogia lui Vintilă Vodă

[48] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum,* p. 88, — Cf. **Simon Massa, ap. Wolf,** *Beitraege zu siner Beschreibung der Moldau,* **Hermannstadt, 1805, in -8, t. 2, p. 107: „allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowaer Ban Michael in Konstantinopel, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben hatte, dass der walachische und moldauische Voievode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabene Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem«Sohn die Moldau..."**

Suflet slab şi minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurei, ci pentru a se supune orbeşte astăzi la ordinile Turcului, mâni la şoaptele iezuiților — pe cari el cel dentâi sc încercase a-i introduce chiar în Moldova[49] — acest principe târâtor muri peste puțin timp în exil, devenind catolic şi tocmai atunci când mergea la Roma să sărute papucul Papei![50]

Aci apune *secolul lui Ioan cel Cumplit* şi răsare *secolul lui Mihai cel Viteaz,* două sărbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, cari descriscră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei şi pe cealaltă geamănă.[51]

„Arhiva istorică a Romanici", 1. 257.

[50] Soranzo *Ottomanus sive de Imperio Turcico,* reprodus in Conring.7* *bello contra Turcas gerendo libri vani,* Hclmcstadi, 1664 in -4 p 127: ..Pctrus Moldaviae Vaivoda, qui anno 1>94 in ont,bus Rhacticis propc Bal/anum mortuus est, cum Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvic religone Gracca imbutus ven.rer de quo ego mandata ejus, apud Pontificem egeram :

[51] Paprocki scrie despre Mihai în *Ogrod Krolewski.* Praga. 1599 in -l- — Gorecki în cartea pierdută, cunoscuta numai dupa *ll^lhstona de bello Hunganco-Valacluco 1598* V fes^c c^re vorbeşte Wiszniewski, *Utstorya hteratiuy polskiej,* Krakow. 1851. in -8, t. 8. p. 71.

EPILOG

Aşa, drumaşul serei, în câmp vrând să se culce,
K fericit când pleacă p-o floare fruntea sa...

BOI.INTINEANU

§ 1. Până acum Ioan Vodă jucă un rol secundar in analele române şi forma o lipsă în istoria universală.

§ 2. Nu vorbim nemic despre periodul cel aventuros al vieței sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian şi la toti ceilalți, câți crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-1 putuse cuprinde o țară; ne vom pironi toată atențiunea noastră asupra altor elemente, prin cari persoana individuală a lui Ioan Vodă se contopeşte cu persoana cea colectivă a României şi atinge colosul umanității.

§ 3. Ca domn, el fu judecat până astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor săi: ciocoi, farisei si străini.

* *

Astfel marele Iulian Apostatul, unul din cei mai sublimi împărați ai Romei deja căzute, zăcea osândit fără rezervă în cursul secolilor, până ce, în fine trebuia să vină un Bayle şi un Voltaire pentru ca să întoarcă Cezarului ceea ce este a lui Cezar.

Astfel, de asemenea, uriaşul Napoleon apare şi mai puțin decât mic în pamfletul Iui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4. Ca ostaş, Ioan Vodă fu micşorat până astăzi după viclenele relațiuni ale polonilor, când duşmani neputincioşi, când aliați perfizi, cari, în ambe cazurile, voiau a-i răpi sau toată gloria, sau partea-i cea mai frumoasă, împăunându-se ei înşişi cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai! toți eroii României.

Maghiarii, oare, nu-şi atribuiau ei loruşi, în fața nedomeritei Europe, cele mai falnice şi mai legitime victorii ale lui Mircea, Țepeş, Ştefan şi Mihai?

§ 5. Numai un democrat poate înțelege domnia lui Ioan Vodă, a cărui toată administrațiunea fuse ca o luminoasă presimțire a cuvintelor lui Saint-Simon;

„Nu lăsați ca cei săraci, despoindu-se de puținul ce au, să mai adauge la prisosul celor avuți;

• Nu lăsați ca hoții cei de frunte să fie puşi judecători peste greşelele cele mici;

Nu lăsați ca neştiința, superstițiunea, lenea şi desfrânarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea şi moralitatea, ieşite din întunericul unui bordei..."

§ 6. Numai un soldat poate înțelege războaiele lui Ioan Vodă, cari se povesteau până acum ca un lung „înşiră-te-mărgărite" fără plan şi fără succesiune, dar în cari arta militară descopere cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cârmuită de o minunată unitate de direcțiune.

§ 7. Ce c dreptul, ca domn, Ioan Vodă se arată câteodată prea crud; dar Mircea, Ştefan, Mihai, fost-au ei, oare, mai blânzi? dar secolul al şasesprezecelea întreg nu fu el, oare, unul din secolii cei mai încruntați în toate țările lumii, în Spania, în Francia, în Anglia? dar până şi capii bisericilor, până şi predicatorii păcii evangelice. până şi Luther şi papa Piu V nu strigau ci, oare, atunci cu furie: „Tăiați! tăiați! tăiați mereu!"

§ 8. Cc'e dreptul, ca ostaş, Ioan Vodă, după ce făcuse miracole, căzu; dar nu uitați cuvintele lui Frederic: „Nici un geniu militar nu poate ținea contra trădării"; dar nu uitați moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, şi chiar pe a lui Mihai; dar nu uitați Waterloo!...

Nu totdauna succesul este ceea cc distinge pe oamenii cei mari; căci adesea sînt foarte mari tocmai nenorociții, cari mor semănând, pentru ca modiocra posteritate să aibă fericirea de a culge mai târziu rodul cel ce se coace cu greu.

§ 9. Mircea domnise aproape 40 de ani;

Ştefan — de asemenea;

Mihai tot înc'ă — cu bine, cu rău — îşi trăgănă până la 9 ani eroica-i domnie...

Mircea, Ştefan, Mihai, având puternici duşmani, avură însă şi puternici amici, regi şi împărați.

Dar căutați cu lumânarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutați în toată istoria universală, un singur principe, carele cu mai puține mijloace să fi executat în pace şi în război, ca domn şi ca ostaş, într-un interval de douăzeci şi opt de luni, nişte lucruri mai gigantice decât reformele administrative şi bătăliile lui Ioan Vodă!

§ 10. Fiecare fact istoric este o învățătură, adresată la un moment oarecare ce se va ivi cândva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gândeşte la depărtatul brad din codrii Scandinavici.

Zilele noastre mi se par a fi anume oara care răspunde la vechea lecțiune a lui Ioan Vodă: sîntem slabi şi dezorganizați, nu avem amici, duşmanii ne impresoară, ne amenință, ne năbuşesc din toate părțile.

Dar trebuie, oare, să desperăm...? Lipsească un pârcălab Ieremia Golia, lipsească nişte vornici Bilăe şi Murgu, lipsească un hatman Slăvilă, lipsească negrul stol de lacomi vânzători; şi atunci, sub un alt Ioan Vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraților români! pentru a răsădi în scumpa noastră țărişoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate.

§ 11. Pentru cine vrea, în puțin timp şi din nemica se fac multe şi mari.

FINE

NOTE

I

ORIGINEA LUI IOAN VODĂ

E-ngel zice: „Wer war dieser Ivonia? Hr selbst gab sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin er/eugten Son des Voivoden Stcphan aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein gebohrner Grosspohle aus Masovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht. dass cr aus Reussen ge'buertig gcwesen."

Aci sînt adunate toate opiniunile despre originea lui Ioan Vodă. şi anume: 1) tu bastard al unui Ştefan Vodă: 2) fu polon din Masovia; 3) fu polon din Galiția; 4) fu armean.

Să analizăm câteşipatru părerile.

Toate fântânile, Forgacs. Gorecki. Lasicki. Paprocki. De Thou. Bielski, Isthuanffi, Ureche etc. recunosc cum că moldovenii îşi aduseră domn pc Ioan Vodă din cauză că predecesorul său. Bogdan, iubea pe poloni, pc cari ai noştri deloc nu-i puteau suferi.

Apoi este oare vreo umbră dc probabilitate că alungând pe un polonofil. moldovenii să fi chemat şi îmbrățişat pe un altul chiar polon?

Să vedem însă de unde îşi are începutul această absurdă afirmațiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ioan Vodă:

Tot. dar tot ce s-a spus în această privință decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki. care însuşi recunoaşte că nu crede în ceea ce relatează: ..Lrat Ivonia. quem quidam Polonum fuisse in Masovia natum dicunt, stirpis Valachicae...". ceea ce însemnează: ..Ion. pe care unii îl fac polon născut în Masovia. era de neam moldovenesc'.

Slabă temelie pentru a poloniza pe eroul nostru! Dar de unde derivă ea. oare. aşa cum este? Izvorul îl găsim. în Lasicki. care zice că în 1561 Ioan Vodă se afla la Lublin, pe lângă magnatul Ioan Lirici. Oraşul Lublin fiind în Masovia. iată de unde sc născoci ridicola poveste de masovismul lui Ioan Vodă, ca şi când ar fi turc cine petrece la Constantinopole sau neamț în Viena.

2. Despre polono-galițismul lui Ioan Vodă:

l>c aceasta vorbeşte numai Tredo.' înțelegând rău un pasagiu din Biclski. unde cronicarul polon numeşte Focului *patrimoniu,* iar nu *patrie.* al lui Ioan Vodă. Focuția fiind o parte din Galiția. iată de unde se născoci şi acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea galițiană

Ambele aceste fabule se păreau unora cu atât mai de crezut că Ioan Vodă vorbea poloneşte ca un polon, dar el vorbea şi turceşte ca un turc...

Deci. originea polonă, fie masoviană. fie galițiană. a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte şi un *quiproquo* pe de altă parte: neşte asemeni fanta/ii nu merită a figura în istorie: şi cu toate astea le îmbrățişară Miron Costin. Wolf. Şincai. Falau/ov şi alții.

Rămân celelalte două aserțiuni: 1) fu bastard al unui Ştefan Vodă: 2) fu armean.

Originea moldovenească a lui Ioan Vodă o atestă cronicele turce la Mignot şi la Ricaut. lsthuanfli. cronicele co/ace. Torgacs. Bullenger. Gorecki etc: l.asicki şi l.ocwcnklau . mai adaugă anume cum că era bastard al unui Ştefan Vodă: tot aşa se intitula el însuşi în toate crisoavele sale, şi tot aşa îl recunoscură şi toți moldovenii, ehcmându-l la domnie, ceea ce este de o greutate covârşitoare.

Dar al cărui dintre Ştefani să ti lost bastard? căci de la Şletan cel Marc până la 1564 istoria Moldovei numără patru principi de acest nume: 1) Ştefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan cel Chior: 2) Ştefan Tocustă. fiul unui Alexandru Vodă: 3) Ştefan fiul lui Fetru Kareş: 4) Ştefan Tomşa.

Care anume din aceştia să fi lost tată lui Ioan Vodă.' Fână acuma istoricii nu ştiură a se pronunța asupra acestui punct: şi eu însumi, sînt patru ani. greşisem într-un articol, sens în răpe/iciunc şi mai mult din memorie pentru ziarul ..Tribuna română", unde Tain numit bastard al lui Ştefan Rareş.

De curând avui ocaziunea a descoperi în Arhiva Statului *Condica moldovenească* nr. 1015. pag 132—34. următorul document al monăstirii (iolia. din 1573. martie (>. ce-l reproducem textual în lranscripliunea latină:

..Milosliiu bozieiu Ion voevoda. syn Ştefana voevodi. gospodar zemli moldavskoi. O/e priidosza pred nami i pred naszimi moldavskimi bolien Sotîiea doc/ka Itirii. i vnutzi ei Ion Tzogoe i brat ego Alexa. i seslri ich Annusz.ka i bedia i Nastia dieti Marini, i plcmenit/i ich Ilia svn Kobaku tiz vnuk Iurii.a prosili sebe ol nas urik na ich pravoiu otninu i diedninu

Annaks sultanorwn Othmamdantm. Francofurti . 15%. i. -1. *M* p. 59.

i daanie sezo bil dai diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana voevodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk sezo sia teper imienuet selo Kobiaczanii; i privilie sezo imal died ich Iurii za danie ot Bogdana voevodi na togo visz.cpisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii Czuluk. on bil zakopal u zemli koli priszli Tătari u zemli s Alexandra voevoda. ta pognil i takmo... my i s naszimi bolieri iskachom i obrietochom s naszimi duszami oz.e est im prava otnina i diednina. i dadochom im i utverdichom im naszim znamenitom listom. kako da est im i ot nas urik iakoz i prezde s vsem dochodom. im i dieti ich i vnuezatom i pravnuezatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia im izberel naibliznii neporuszeno nicoliz na vieki: a chotar toc predreczenoe selo na imia Kobaczanii da est ot vsech storon po staromu chotaru pokuda iz vieka ozivali: a na to est viera gospodstva viszcpisanago Ion voevoda syn Ştefana voevodi. viera prevozliublenago syna gospodstva-mi Fetra Voevodi. viera boiar naszieh: viera pana Dumbravy dvomika dolnici zemli. viera pana Fakuraria dvornika gomei zemli. viera pana Kosmi Murgu. viera pana Ion Karaghiuzele i pana I.upe Huru prakalabove chotinskich. viera pana Maxima i pana Romaszka prakalabove niemetzkich. viera pana Toadera... prakalabi romanski. viera pana Gyrli portar suczavski. viera pana Krysti i pana Danczula prakalabi orcheiski. viera pana Mălai... viera pana Grigorie spătar, viera pana Iani.... viera pana Buc/uma czasznika. viera pana Bilve stolnika. viera pana Nikoari komisa. viera vsech boiar naszieh velikich i malich: a po naszem z.ivotie kto budet gospodar ot dietei naszieh iii ot naszego roda il pak... izberet gospodarem naszei moldavstiei zemli. tot bi... naszego daania i potvrezdenia. ale bl dai i ukriepil zaneze... i dali i potvredili... est im prava diednina: a na bolsz.ii kriepost i potvrez.denie tiem vsem viszepisanim velieli esmi naszemu viernomu i pocztenomu bolierinu panu Ion Golie logol'ct pisați czto ta viszepisana peczat ot dieda naszego Bogdana voevodi. priviesiti... nasz.e peczat k semu istinomu listu naszemu. Fisal. Kristia Michaileskul."

Frecum vedeți. în acest prețios document Ioan Vodă în două rânduri se numeşte lămurit ..fiu al lui Ştefan Vodă fiul lui Bogdan Vodă", adecă al lui Ştefan cel Tânăr şi. prin urmare, strănepot al lui Ştefan del Mare.

Cum dară cronicarul Ureche îl numeşte ..armean"? şi nu numai cronicarul Ureche, ci încă un alt contimpuran. francezul I.anguet. un diplomat prea bine informat asupra evenimentelor Moldovei? Aceste două mărturii atât de pon[d|eroase. cum. oare. să le împăcăm cu originea cea domnească a lui Ioan Vodă?

Credem a fi găsit o cheie pentru a descifra cimilitura.

Concubina lui Ştefan cel Tânăr, care dede naştere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care tăcu alți doi fii: Potcoavă şi

Alexandru, frați huni înlre ei. dar pe cari istoricii dc atunci. Bielski. Paszkowski etc. îi numesc numai frați de mumă sau ulerini — bracia przyrodz.oni — cu Ioan Vodă.

în poezia națională cozacă. unul şi cel mai celebru din acei doi frați. Viteazul Potcoavă, e numit Scrpega: nume neslavon, netătăresc şi neromân, ci pur armenesc". în care e mai cu scamă caracteristic finalul gutural *eş;* sau ac precum este în cele mal multe numiri armene: Kakeg. Armcnag. Arpeg. I lavanag. Vashdag, Haigag. Ampcg. Arhncg. Korheg. Lndsag. Kelag, Pazug. [luscg. Farnag. (iornhag. Ncrsch. Xarch. Sanadrug. Sahag, Vasag cic. Asemenea nume le poți vedea la tot pasul în istoria armenească a lui Serpos'. al cărui însuşi numele ne dovedeşte şi mai limpede decât toate armenismul familiei *Scrpega.*

Deci. c clar şi decisiv cum că muma lui Ioan Vodă fu armeanca.

Reciteşte acuma, drept verilicațiune. cele zise asupra fizionomiei acestui principe, şi mai studiază şi însuşi portretul său: căci în istoric se cere. mai pe sus dc toate, o armonic dc probe.

II
IOAN VODĂ ÎN LUBLIN

în Lasicki întâmpinăm următoarea Irază: ..Ivonia.. anno salutitcri partus 1561. rege Sigismundo-Auguslo comilia Lublini agente. Iohannis Firlei... minister fuit".

D. Papiu traduce aşa: ..Ioan... pc la anul mântuirii 15<>1. când regele Sigismund-August celebra comițiile în Lublin. era *scniiontl* lui Ioan lirici...".

Astfel pentru d. Papiu. a fi ..minister" c a li ..servitor", dc asemenea îl tradusese şi Lngcl prin ..Diener".

Dar. oare. puternicul Laski şi. mai ales. ilustrul principe Constantin Ostrogski. ..Ic plus riche et plus puisant Prince du Koyaume"'. oaie ci. floarea Poloniei, să fi putui deveni amici personali cu o fostă slugă polonă''

" Lugene Hore ap. Barancz. Ztww *.ilmmvch Orrniun w l'nlsce* I.wow. 1856. in -8. p. 410.

, *Compendiu storicu sopru la nazionc Armena.* Vcnczia. 1786. in -8.

Du l-'ossc. *Tresor po/itiquc reveu ci auyneme.* Paris 1611 in -8 p. 181.

Dar. oare. Bogdan Vodă. gonit din Moldova, n-ar li mustrat pe fericitul său rival dc a fi fost ciocoi mai nainte dc a pretinde la domnie?

F prea vederat cum că ..minister" al lui Lasicki nu c nici ..servitor" al d-lui Papiu. nici ..Diener" al lui Lngcl. cari amândoi nu aprofundării organizațiunca curților boiereşti polone din secolul XVI.

Fiecare din acele curți sc compunea din juni din familiile cele mai nobile, dar cari sau căzuseră în sărăcie, ori căulau prețiosul sprijin al unui patron cu multă influență, şi care sc întâmpla uneori ca el însuşi să-şi li început cariera în acelaşi mod. Li erau ..clienți", nu „servitori", nu ..Diener"...

Asupra acestei remarcabile instiluțiuni naționale polonul (iolembiowski scrise un volum întreg', fără care cu greu s-ar putea înțelege cumsecade pozițiunca lui Ioan Vodă față dc magnatul Firlei.

III
IOAN VOOÂ ÎN 1564—1565

Până acum sc ştia numai atâta, cum că Ioan Vodă trecu din Polonia în Turcia şi dc aci la insula Rodos: despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toți autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Ureche.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole. publicate din manuscripte oficiale de către Gliarriere. aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viața lui Ioan Vodă. Lxtragem toate pasajele relative la cestiunc.

1. La 29 iuliu 1564 agentul Pctrcmol scrie din Constantinopole: ..11 court aussy un bruict. dc par deța. que Ic frere dc Tumpcha. ecluy qui avoit oecupe la Moldavie l'annee passec. estoit en armes avec sept ou huit mii homes. sous la l'avcur. aide et proteclion dc Maximilian. roy des Romains. pour entrer en ladicte Moldavie ci vanger la mort dc son frere..."

2. La 23 ianuariu 1565 el scrie iarăşi: ..Lcs Moldavcs sc plaigncnl dudit empereur (Maximilian). disant que Ic frere d'un certain Dimitrasco. qui lut l'annee passec execute en ceste viile, est en armes soubz sa l'avcur et proteclion pour assaillir ci oecuper la Moldavie. ci cn dcchasşcr

Dorm i dwory: Warszawa. 1830. in -8.

Alexandre, que Ie Grand-Scigneur y a constitue apres la fuitte et mort de Tumpcha..."

• 3. O altă scrisoare din 7 aprilie 1565: ..I,c chaoux qui a apporte Ies nouvcllcs dc Bude a amene avec soy Ic frere du Despot qui regnoit en Moldavie. Icqucl s'cst rctirc ct luy dc l'armcc de Maximillian. ct Ic bassa l'ayant cogneu luy a faict bcaucoup dc laveur. en attcndant qu'il face entendre son aflaire au Grand-Seigneur..."

4. In fine, scrisoarea din 23 mai 1565: ..Le frere du Despot s'cstoit rctirc vers Ic Grand-Seigneur. Icqucl Sa I laultcssc a cnvoyc en gardes â Rhodes avec douze aspres. monnoic dc cc pays. dc payc par jour. qui sont dix ou onze sols dc France: oii au contraire Ic pauvre homme pcnsoil â son arrivee que Ic Grand-Scigncur Ic dcust faire tout d'or. ct qui Ic dcust rcmcttrc en la Moldavie ct en dechasser Alexandre."

F vederat că. în câteşipatru epistolele. Pctrcmol vorbeşte de unul şi acelaşi personagiu, deşi dentâi îl numeşte frate cu Tomşa. dc aci frate cu cneazul Dimitrie Wisznicwiccki. apoi frate cu Despota.

Tomşa fu moldovean. Wisznicwiccki — polon. Despota — serb: Tomşa ucisese pc Despota şi trimise pc Wisznicwiccki la picirc la Constantinopole... vă puteți dară închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul francez, făcând pc un cineva frate cu trei personaje atât dc diferite!

Cum că vorba c anume despre Ioan Vodă o probează:

1. Cronologia, pc baza carii reconstituim următoarea armonioasă scrie dc evenimente: în 1561 Ioan Vodă petrece în Masovia: în 1562 trece în Crâm: în 1563 sc întoarce în Polonia: în 1564 apare în Austria: în 1565 fuge la Constantinopole şi sc trimite surgun la Rodos.

2. împrejurarea exilului la Rodos, despre care vorbeşte în unire Pctrcmol şi Ureche şi care. sub anii în cestiunc. nu sc poate aplica fără numai către Ioan Vodă. dc vreme cc turcii, din politică, nu surguncau niciodată doi principi moldoveni, prin urmare rivali. în aceeaşi localitate.

3. Despota nu avu nici un frate, precum mărturiseşte el însuşi în genealogia sa. publicată dc Sommer: Wisznicwiccki nu avu nici un Iralc. precum arată Nicsiccki: Tomşa să li avut vreun frate, ar ti fugit dempreună cu cl în Polonia denaintea lui Alexandru Lăpuşneanul. ceea cc nu fu.

F remarcabil că fiul cel legitim al lui Ioan Vodă. Petru, pc care Ureche îl pune la anul 1593 sub numele dc Petru Cozacul. şi despre care Heidenstcin zise sub acelaşi an: ..Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiac. qui sc Ivoniac posteritatem esse pracdicabal. sub patrocinium Cosaci receperant... qucm Mariemburgum carecri perpetuo

1 ^, 1- - Dcspo,: atât dc contul,, în genere.

IV
CÂTRÂ CAPI TOI UL 1 § 12

Photinos zice: ..Istoricul Guagmni la cronologia Poloniei. culca XXI. spune că cl (Ioan Vodă) c dc polonă, şi că ar li losi chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător dc mai multe limbi, s-a dus pc lânslă ambasadorul Poloniei ca dragoman la Constantinopole Acolo petrecând nun mult timp. a intrai cu încetul în dragosiea oamenilor iiitluinți şi a a|uns să sc tacă mare dragoman al Porții Otomane: dar liind intrigam şl amcstccându-sc în Ircbile Moldovei, la exilat la insula Rodos..."

Toate aceste sînt un şir dc neadevăruri:

1. Noi cunoaştem loalc scrierile lui Guagnini. si nu numai n-am descoperit în ele ceva analog, dar chiar o mărturie opusă, şi .mume. .. lot cc vorbesc despre Ioan Vodă -- /isc (niagnmi — am prcscuilal dm alte cronice, căci cu însumi mă aflam atunci departe dc la hotarele Moldovei, tocmai la granița Moscoviei. servind în curs de IK ani în garnizoana dc la Wiicbsk. "

2. Toți dragomanii cei mari ai Porții Otomane dintre anii 1560—1572 sînt cunoscuți din llammer. încât despre Ioan Vodă. noi nu găsim acolo, iar aiurea şi mai puțin, nici cea mai mică aluziune

Dc unde dară să tic aceste curiozități d ale Iul Photinos'.'

Ştim numai atâta cum că ele nu sînt din Guagnini.

La Cantcmir ne întâmpină ceva şi mai curios: cl confundă pc Ioan Vodă cu Despota. reproducând. în loc dc a corone, un pasagiu din *Iurci> (huci ia* lui Crusius. precum am arătal într-o altă scrcic/c . « a noastră.

Oals <* kroniki p,Mui* Warszawa. 1*51. in X. p. .46.

Trad. lui Sion. t. P-

' Ap Paszkowski. t. 1. p. 1K'>-

'Analize lucrare externe. Bucureşti. IK64. in -1'.

Nu este nici o îndoială cum că Ioan Vodă ştiuse mai multe limbi: crescut între armeni, cl vorbea turceşte şi poate lătăreşte; în Polonia învăţase poloneşte şi. petrecând cu aristocraţi ca Firlei. I-aski. Ostrogski. desigur că nu era străin nici limbii latine... dar cu toate astea n-a fost niciodată nici marc dragoman al Porţii Otomane, precum vrea Photinos. nici elev al lui I,ascaris. precum pretinde Crusius şi Cantemir.

Aşadară. fideli sistemei noastre, noi neam ferit de orice incertitudine, mulţumindu-ne a invoca numai tactul cel mai presus dc bănuială: cum că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu neguţitoria pietrelor scumpe şi deveni mahometan.

Se prea poate să mai fi avut şi vreo funcţiune publică, dar nu ştim.

V
UN DOCUMHNT IMPORTANT

între documentele monastirii Golia din Iaşi sc află în original următorul crisov. care fu reprodus şi în */.apiski Odcsskago Obsczest\'a Istorii i Drevnosiei,* dar cu câteva greşeli neiertate, precum dc pildă ..10 mai" în loc dc ..10 martie" etc. şi care c cuprins într-o copie ceva mai exactă în *Condica moldovenească* nr. 1015 din Arhiva Statului. ..Milosliiu bo/iiu Ion vocvoda syn Ştefana vocvodi. gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinnii nasz viernii i poc/icnii boliarin nan Ion Golia vclikii logofet i sluga nasz viernii Frcmiia prakalab i zena ego Tudora. dali i potvrcdili esmy im ot nas u naszci zemli moldavskoi dvie miesta ot pustini. edin na Dnistru gdic sia imenuet Oxcntiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czcttri mlini ot toc strani Nistra u polotzi ustic Ichorlikul. gdic upadact u Ncstru. a drugoc miesto na konctz pesezeram povisz.e Starago Orchiia gdic upadcl doroga Starago Orchiia u Rcvtia u brud povisz.e Kiszincvic pod sticnku po toc strani Revtia ot k Ncstru i s dva mlini u Rcvtia: iako da usadiat sobi tamo dvie scla. poc/to oni sobi kupili ot samomu gospodstvu-mi. i dali nam osem koni dobri i czeliristia zlat tatarskych piniazi gotovich u nasz vistiar: i dadochom im i utvcrdichom s sini naszim znamenitom listom. kako da est im ol nas urik i otninu i vikuplcntc s vsem dochodom. im i diclcm ich i unuezatom i preunuc zatom ich i prasezoriatom i vsemu rodu ich. kto sia im izberct naibliznii ncporuszcno nikolizc na vicky: a chotar tiem viszepisannim dvom

miestovom ot pustini na imia Oxcntiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe stranu Ncstru a ustic Ichorliku gdic upadact u Nestru i drugoc miesto. na konctz pesezeram povisze Starago Orchcia. gdic upadact doroga Starago Orcheia u Rcvtia u brud povisze Kiszincvic pod sticnku po toc strani Rcvtia. da est k Ncstru abi sia dosiagal chotar obom miestom. i da est cliko mozet ozivati dvie sela dosit. A na to est vicra naszego gospodstva visz.episanago Ion vocvoda syn Ştefana vocvodi. i viera prevozliublcnnago syna gospodstva mi Petra vocvodi. i viera vsech boiar nasz.ich moldavskich: vicra pana Kozmi Murgu. vicra pana Fupe Huru prakalab chotinski. viera pana Toadcra prakalab ncmetzki. vicra pana Ion Karaghiuze prakalab novogradskii. vicra pana Frcmiia portara suczavskago. vicra pana Danczula prakalab orchciskii. vicra pana Mălai Petru postclnik. vicra pana Gligorie spătar, vicra pana Iani vistiarnik. vicra pana Buczuma cz.asznik, vicra pana Bilyi stolnik. vicra pana Nckoara komis: i viera vsech boiar nasz.ich moldavskich velikich i malich: a po nasz.cm zivotic... budet... ot naszego rodu iii pak bud kogo Bog izberct gospodar biti naszci moldavstici zemli. tot bi im ncporusz.il etc. (blăslcm ordinar) pisai Kristia Michailcskul u Iasoch v licto 7082 miesitza mart 10 den. Ia Ion vocvoda i syn nasz Patru."

Acest document, dat deja după declararea războiului şi numai cu două săptămâni mai nainle dc începerea primelor ostilităţi limpezeşte următoarele interesante cestiuni din istoria lui Ioan Vodă:

1. Trădătorul pârcălab Ieremia. cunoscut până acum numai sub porecla locală dc Cernăuţeanul. era frate mai mic al marelui logofăt Ioan Golia şi. prin urmare, cată să-1 numim după familia sa proprie Ieremia Gulia iar nu Cernăuţeanul. după numele districtului în care sc parc că acest neam se conservă până astăzi printre moşneni Această descoperire nc conduce la o alta. şi anume, că Ioan Vodă fu binefăcător nu numai pentru Ieremia. ci şi pentru fratele acestuia, pc care. numindu-l marc logofăt. îl înălţă la prima demnitate a ţării şi dc către care. de asemenea, fu trădat, mai apoi. în favoarea lui Petru cel Şchiop.

2.,în ajunul luptei cu turcii, ţara declară pc fiul lui Ioan Vodă nu numai crede, ci chiar, putem zice. colegă al tronului: ..Fu Ioan Vodă şi fiul nostru Petru", ceea cc nu nc întâmpină niciodată în crisoavelc altor domni, şi nici chiar in acele anterioare ale lui însuşi Ioan Vodă. în cari toate numele fiului domnesc figurează numai între ..marturi" mai sus de nomenclatura boierilor.

3. In fine. acest document nc mai arată compoziţiunca consiliului domnesc în momentul decisiv...

VI

PORTRKTUI. IUI IOAN VOIM

Primul portret cunoscut al lui Ioan Vodă este acela ce 1-am descoperit şi cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în I.emberg. la buchinistul Igel senior, printre mai multe alte cartoane vechi: căci imaginea de pe moneta cea de aramă a acestui principe fiind prea ştearsă pe toate exemplarele publicate până acum. se suplenea prin pura lanta/ie a editorilor, precum probea/â chiar dilerinţa dintre facsimile[le] cel executat de Săulescu şi acel scos de d. Papiu. între cari amândouă nu există nici o asemănare.

Portretul lui Ioan Vodă e colorat *guaecio* pe o foaie de pergamenă în lungime de 15 şi în lăţime de II centimetri: hainele şi penele cuşmei sînt albastre, mantaua roşie. După opiniunea cunoscutului nostru pictor d. C. Stăncescu. căruia i-| supusesem spre examinare, ar fi o copie făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copie de pe la 1800. dovadă este că culoarea cea albastră a penelor şi a hainei, precum şi culoarea cea albă a cacomului. nu îngălbeniră deloc, ceea ce nu putea să nu se întâmple cu o copte mai veche. Cum că e de pe original după natură, dovadă este caracteristica figurei. în care lipseşte orice preocupaţiune artistică.

Dar acest portret să tie el. oare. în adevăr, nu al altuia, u anume al lui Ioan Vodă'.' Răspundem prin următoarele argumente 1) in-scripţiunea: lo.V. făcută la margini cu litere de aur. şi care se citeşte: *loannes Vuivodu;* 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alexandru l.ăpuşneanul pe portretul cel conservat la monastirea Slatina: 3) Pasajele din Gorecki şi din Paprocki despre expresiunea fizionomiei şi mai ales a ochilor lui Ioan Vodă: 4) lipul armenesc al nasului şi al frunţii...

Poza principelui, la prima vedere, se pare a fi cam curioasă, umărul drept fiind rădicat prea sus: dar această acuzaţiune va dispare dindată ce. în loc de simplul bust. veţi imagina o statura întreagă, făcută în *trei cuartun* şi cu *pietonii drept înainte,* adecă în *atitudinea unui om ce scoate sabia pentru a merge la atac.* Astfel eu unul sînt bine încredinţat cum că acest portret nu este decât o copie până la brâu de pe un original in toată statura: căci altfel nu e chip a înţelege cum portretistul ar li adoptat pentru un bust o asemenea poză. Iot pe această bază. noi cute/âm a presupune că Ioan Vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia de la Cahul: de vreme ce în nici una din celelalte bătălii ale sale el nu se ştie să fi făcut un atac pedestru în persoană.

Unde să fie astăzi originalul, dacă mai este undeva? De către cine fu executat? Cu ce ocaziune? Nu ştim. nu ştim. nu ştim. Iot ce putem presupune se reduce la împrejurarea măritişului văduvei lui Ioan Vodă cu polonul Cristof Strus. Oare nu cumva din această familie va li provenit primitivul portret? Dar neamul Strus e stins deja de doi secoli.

VII

ISTORIA MILITARĂ A LUI IOAN VODĂ DK PAPROCKI

Paprocki se născu în 1543. dintr-o familie polonă nobilă din Masovia. îşi făcu studiile în Academia Cracoviană. In 1573 vizită Moldova şi cunoscu în persoană pe Ioan Vodă. Din numeroasele sale scrieri, noi cunoaştem în original următoarele: 1. *Cuibul virtuţii, din care deriva' stematele nobiliare ale gloriosului regat polon: 2. Stemate nobiliare polone, împărţite în* 5 *curţi:* 3. *(rrădina regală, în care se vorbeşte de generatiunea împăraţilor romani, arhiducilor austriaci. regilor poloni ele.:* 4) *Hatmanul sau despre purtarea războaielor.*

In prima din aceste cărţi, publicată în Cracovia numai patru am după moartea lui Ioan Vodă. Paprocki ne înştiinţează cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, poloneşte şi latineşte, asupra războaielor eroului nostru. Astfel, vorbind de lupta lui Ioan Vodă cu polonii la 1572. el se grăbeşte a adăoga: ..coc tez y Historia przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem powiada." Mai departe, menţionând războiul lui Ioan Vodă cu turcii din 1574. zice iarăşi: ..iakoz tez llistoria krolko o ivm napisana polskimi lacinskim iezykiem powiada."[10] Unde oare să fie acea preţioasă istorioară militară a lui Ioan Vodă?

Originalul polon dispăru cu desăvârşire, b.diţiunca latină, făcută de doi nobili poloni. Gorecki şi l.asicki, din cari primul traduse şi amplifică cele despre războiul turc din 1574. iar secundul pe acelea privitoare la invaziunea polonă din 1572. tu publicată pentru prima oară la Iranklort în 1578. Traducţiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 15"?6.

(imuzdo cnon. Krakow. 1578. in -1. p. 1238—123').

cuprinde numai istoria anului 1574. dar c foarte prețioasă fiind literală, cea mai veche şi. pc lângă aceasta, mai lămurindu-ne numai ca singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Această rarisimă edițiune a cunoscut-o cel dintâi Gcbhardi : apoi Hngcl o confruntă cu acea latină.

Aşadar, bazându-se pe Gorecki. pe I.asickt. pc menționata edițiune germană şi pe celelalte patru scrieri polone ale lui Paprocki. să ne încercăm acum a analiza pe acest autor pc care predecesorii noştri obicinuiau a-l crede prea orbeşte luând toate cuvintele şi toate virgulele sale drept dogme religioase.

Ca introducțiunc. să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterii, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterioara critică:

1. Paprocki fu polon, adică dintr-o națiune pc care cronicarii noştri, cunoscând-o dc aproape, o numesc totdauna ..lăudăroasă":

2. Paprocki îşi vindea pana pe bani: astfel, bunăoară, plătit de guvernul austriac, cl muşca cu un fel dc turbare pe celebrul Ioan Zamojski şi pc alți magnați poloni câți se păreau a fi contrari Curții dc la Viena: ba încă nu se ruşina dc a sc şi intitula ...Stipendiar cezaro-regal"[12]:

3. Paprocki nu avea nici o idee dc arta militară, precum demonstra. mai bine decât orice. însuşi opul său despre ..Hatman"'. în care el se mărgineşte a perifrază pe *Strategicul* lui Onosander. fără a pune de la sine măcar o nuanță proprie.

Kra polon, era vândut, era nemilitar... prin aceste trei defecte personale se explică toate defectele obiective ale monografiei sale despre Ioan Vodă: dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

Paprocki zice cum că Ioan Vodă. intrând în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o oaste de 20.000 de turci. Totdodată cl nu uită a ne spune că sultanul se scuza înaintea guvernului polon cum că nu trimise pe Ioan Vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru neşte treburi neguțitoreşti. între aceste două asertiuni noi credem a vedea o neiertată contrazicere. Fscorta unui comerciant, să li fost cl chiar un l'uggcr. adică un Rothschild din acel secol, putea ea oare a se rădica până la numărufl] de 20.000 dc oameni armați?

Pentru a descoperi adevărul, am putea proceda pe calea analogiei. l.a 1541. trimițând pe Petru Rareş domn în Moldova, unde domnea atunci

Algcmemc Wchgeschichte, I.cipztg. 1782. in -8. t. 35. p. 665 nota Macicjowski. *Pismmtnictwo polskie,* Warszawa. 1851. j„ -8. t. 1. p. 584.

Alexandru Cornea. sultanul îi dede. în loc dc oaste, o escortă de 200 călăreți, tătari, greci, români.Hscorta lui Ioan Vodă. a unui neguțitor. să li fost ea oare mai numeroasă? Noi am pus cifra de 4.000. de 5.000... pare-se că am cam exagerat-o noi înşine: dar orişicum, de la această exagerațiune a noastră e prea departe până la 20.000 ai lui Paprocki!

Cu 4 sau 5.000 de adunătură. Ioan Vodă cuprinde Moldova şi alungă pe Bogdan în Polonia. Fugarul strânge acolo o oaste polonă şi se întoarce în țară pentru a-şi redobândi tronul. Ioan Vodă trimite după ajutor la sangiacul de Akkerman. adună în pripă o oaste moldovenească şi sileşte invaziunea polonă a sc retrage cu umiliațiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenea patriotismului lui Paprocki. apoi cu cât mai vârtos nu-i venea deloc la socoteală ruşinea generalului Mielecki. căruia autorul nostru îi dedica cărțile sale şi de la care. numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon. primea drept recunoştință... bani! Deci. pentru a dezvinovăți pe ai săi. Paprocki recurge şi aci la obicinuitul său mijloc ce-l întrebuințase deja mai sus: el măreşte forțele lui Ioan Vodă până la o cifră fabuloasă şi micşorează oastea polonă până la un minimum comic.

Câți erau polonii? Paprocki răspunde: numai 1.300. Câți erau moldovenii şi cei turci ai sangiacului de Akkerman? Despre numărul turcilor Paprocki tace. dar despre al moldovenilor răspunde în două scrieri, în două feluri: o dată în proză, cum că moldovenii erau peste 60.000: a doua oară în versuri, că erau peste 100.000:

Iată şi texturile ce Ic reproducem ca piese justificative:

1. Din *Gniazdo Cnoty.* pag. 1237—38: ../.a tegoz Krola slawncgo za wola y roskaz.aniem iego. Mikolay Mielecki Wojewoda ziem Podolskich. Nowomieyski y Grodecki Starosta. syn Janna Woiewody* Podolskiego y Marsz.alka koronnego. czlowick taki w ktorym to wszytko obaczyc mozem. czego Cicero w wiclkim Imperatorze potrzebowal. laborem in negotiis. fortitudincm in pcriculis. industriam in agendo. celeritatem in conficiendo. consilium in providendo: tych zacnych sztuk doznala oyczyzna w tym zacnym Scnatorz.e. pokazala sie w nim scientia rei militaris. virtus, autoritas et foelicitas. do czego oka/ania. iz mu tu plăcu, krotkosci folguiac nie dostawa. zaniechac musz.e na ten czas: ten nie maiac tylko trzynascie seth ludu Rycerskiego. wiachal w ziemie Woloska z Bogdanem z. syncm Alexandra Woiewody Woloskiego. ktory bedac po oycu Vvoiewoda W'oloskim. byl zegnan od Iwonie przez zdrade Wolochow. z dozwoleniem Cezarza Tureckicgo Zelima. Chcac go znowu wsadzic na mieyscc iego.

Acta Tomiciana, ap. Fngel. I. 2. p. 184.

I

then Woiewoda Podolski Roku 1573 (sic), nie spodziewaiac sie !ak prcdkiey gotowosci Iwoniowey. szedl z onym ludcm ku Iasom. trafil na lud wielki. gdz.ie samych Wolochow bylo 60.000. okrom Turkow. Grekow. Scrbow. ktore byl z. soba iwonia przywiodl za pierwszym wesciem na to tam Panstwo. z ktorymi gdy sie trafil u rzeki Pruta. obaczywszy wielkosc ludzi. rozumieiac ze im nie mogl zdolac zwoim pocztem. obrocil sie nazad. nie pokazuiac tego nieprzyiacielowi aby sie mia] wrocic. kazal szukac brodow w oney rzece iacoby do nich przeprawic sie chcial. w tym pocz.al lud uwodzic nazad przed ona wielkoscia. ktorzy kiedy postrz.egli szli za nimi uczyniwsy postanowienie. co komu za korzysc miala byc z oncgo obozu. takze z wiczniow Polskich. ale kiedy do thcgo przyszlo. ze ich chcieli brac wedlug postanowionych mysli swych. iakie szwanki brali a mezny odpor od oney garsci ludzi: o tym ci szerz.cy *Kronika* powic. coc tcz y *Historya* przedtym napisana Polskim y I.acinskim iezykiem powiada. iako wielka szkode w onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci wieczney godny Hetman. lud swoy w cale uwiodl. y tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa. iuzby byl dokazal. bo iuz byl Turki y Wolochv barzo potrworzyl. kiedy im wodze znaczne zbilo. iuz sie pokuszali po kilka razow uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman fortunny. baezac nicchcc Wolochow przeciwko Bogdanowi. ktorzy ieszeze nicdoswiadczywszy srogos-ci Iwoniowey. nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie ogladaiac. y widzac Turkow nie malo. ogladaiac sic na przymierze ktore z T'ureckim Ccsarzem krol Polski mial. zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwonia byl Panem tey tam ziemie. uchodzil do konca obronna reka az do Zamku Chocimia. na ktorym byl Rotmistrz Polak y maz slawny Marcin Dobrosolowski z Domu Roza. kthory potym onym spracowanym ludziem z Zamku dodal wielkiego ratunku. Gdy sic przeprawiali prz.ez Nicstr ku Kamiencu. tak sie srogi y ogromny on poezet /dai nieprzyiacielowi. iz inaczey nie powicdali przed Bas/a. iedno ze bylo Polakow 40 tysiecy. Sam potym Iwonia. corn w uszy swe slyszal. kiedy Andr/ciowi Taranowskiemu. powtedaiac o tey swey trwodze. powiedal dziesice tysiecy byc oncgo pocztu Polskiego. te trzynascie set. iesli nie ktorych nad mniey. wiccey nie bylo."

2. Intr-o scriere despre familiile nobile din Podolia şi Galiţia. pc care o cunoaştem numai în extract. Paprocki sc adresează către însuşi Mielecki în următorul mod:

...Gdy sic o cie sto tysiac Wolochow kusilo
Wc dnic w nocc nad toba zawsze sic wicszaly.
Ktoryches bez swey szkody zbil poezet nie maly.
Wielc zuchwalych Turcow glow swych ostradalo.

Scrbow. innych narodow poleglo nie malo
Ani on Hektor Grekom. Hannibal Rzymianom
Nie byl tak nigdy srogi. iako ty poganom.
Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly.
Oczy ich twarzy smetnych tez sie napatrzaly.
Iakic ciezkic wzdychania onie s tego mieii.
Ze od twey trochy ludu ten upad cicrpieli.
Ktory oni na swoy lup. gdy go obaczyli.
Roz.dzielali. naczym sie barzo omylili.
Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki.
Tak cic zwali z ludem twym zgola nicboraki.
Alee ono lakomstwo. ona mezna sila.
Umysl im on hardy pretko odmienila.
Co tuszyli z. obozu twego zostac pany.
To swoy nazad wrocili bardz.o oszarpany.[14]

Să căutăm acum adevărul. LI sc poate deduce din însuşi Paprocki. care. din norocire pentru noi. nu sc fercşle de contradicţiuni. Urmărind textul naraţiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki. noi nu vedem în ca specificaţi decât numai 6000 de moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente sc ştie că Dumbravă.' după descapitarea lui lonaşcu Zbierea. fu făcut mare vornic al Ţării-de-Jos. Sc mai ştie că judeţul laşului, asupra căruia veneau polonii, era o parte din Ţara-de-.los. Prin urmare. Dumbravă comanda nu un detaşament, nu nişte avanposturi, ci toată armata Ţării-de-Jos. Acea armată, comandată de Dumbravă. Paprocki zice. o mai repetăm, că erau 6000 de oameni. Noi îl credem astă dată şi. crezându-l. cată să încheiem cum că numai 6000 de oameni compunea toată oastea moldovenească, cu care Ioan Vodă respinse invaziunea polonă In adevăr, peste doi ani de domnie. în 1574. fiind deja oarecum pregătit, şi tot încă Ioan Vodă nu putu aduna în pripă contra invaziunii muntene a lui Petru cel Şchiop decât numai de la 9 la 10000 dc moldoveni: cum dară să fi putut aduna el mai mult dc 6000 la începutul domnirii sale. când nu avuse încă timpul nici de a se aşeza pe tron?

încât priveşte contingentul sangiacului de Akkerman. apoi cl nu putea avea mai mult de 3000 de oameni, dc vreme ce vornicul Dumbravă îl ţinea mereu în avangardă, adecă ii dedea rolul unei treimi din totalitatea armatei.

[11] *Panosza. tho iest wyslawienie panow* y *pamat zicm Ruskieh.* Krakow. 1575. in -4. -Vezi Balinski. *Studia historyczne,* Wilno. 1856. in 8. p. 334.

Deci. toată oastea lui Ioan Vodă. moldoveni şi turci, erau 900d. Puneţi 10000... tot încă până la 60.000 în proză şi până la 100.000 în versuri, distanţa e enormă!

Abordăm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1300 de oameni. Ne ajunge a spune că această cifră se părea ridicolă chiar traducătorului Gorecki. care pune în loc de 1300: ..quator milia equitum plus minus".

Noi echilibrăm aceste două cifre, adoptând numărul mediu de 3000. Krau 3000 de ..equiţi". adecă nobili, dar în Polonia tiecare nobil ducea cu sine Ia război cel puţin câte o slugă sau două. încât armata întreagă, cu buni cu răi. se putea rădica până la 6000. ba şi până la 10.000. După chiar mărturisirea lui Paprocki. în textul polon în proză, reprodus mai sus. însuşi Ioan Vodă. bazat, desigur, pe raporturile spionilor săi. zicea că polonii erau în total până la 10.000. Acesta dară este adevărul

Iot aşa de desnaturată în opul lui Paprocki este toată expediţiunea polonilor în Moldova: o expedijiune ciudată, despre care maghiarul F'orgacs. nu numai contimpuran, nu numai om de stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparţial, fiindcă nu era nici polon, nici moldovean, zice atâta: „Parva praclia nequiquam tentavere. multis suorum amissis. praesertim in flumine cum fuga praecipites in undas agerentur".

Trecem acum la istoria războiului lui Ioan Vodă cu turcii în 1574 Din inamici, polonii devenind aliaţi. Paprocki se apucă a asigura cum că toate victoriile moldovenilor se operară prin vitejia polonilor.

In bătălia de la Jilişte fură bătuţi muntenii. Paprocki zice că în fruntea avangardei lui Ioan Vodă. adecă principalul instrument al victoriei, fuse Swierczcwski. Muntenii încredinţează că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem.' Nouă ni se pare că cei bătuţi trebuiau să fi cunoscut mai bine decât oricine pe acela care-i bătuse şi pe care apoi. prinzându-1. ei îl descapitară tocmai din acea cauză. în Arhiva Statului. *Condica Mss. de la mănăstirea Vierosulut,* pag. 102-3. se află înregistrat următorul document din 1575. august 22. emanat de la chiar domnul muntenesc cel învins la Jilişte. Originalul slavon l-am publicat noi în ..Arhiva istorică a României". t.I. nr. 53. încât ne mărginim a reproduce aice numai traducţiunea

..Cu mila lui D|umne)zeu. Ioan Alexandru, voievod şi domn a toată ţara ungro română, fiul marelui şi prea bunului Mircea Vodă. nepotul lui Mihnea Vodă. dă domnia mea această poruncă domnească respectabilului dregător domnesc jupanul Ivaşcu vel-vornic şi cu fiii săi câţi îi va dărui D[umne]zcu. ca săi fie lui grindurile cu toate siliştile şi cu toate bălţile şi cu tote hotarele, cari grinduri tură domneşti şi le hărăzise răposatul Radu Vodă vistierului Radu. tatăl respectabilului dregător domnesc jupan'

Ivaşcu vel-vornic. pentru a lui credincioasă şi dreaptă slujbă; iară apoi în zilele domniei-mele. prilejuindu-ni-se război şi bătălie cu moldovenii, cari veniră asupra capului domniei-mele cu înşelăciunea şi viclenia vornicului Dumbravă, şi fugind apoi acest Dumbravă vornicul în Ţara Ungurească la Bator Iştfan voievodul Ardealului, mers-a atunci respectabilul dregător domnesc jupan Ivaşcu vel-vornic la Bator Iştfan. şi cu multă bătaie de cap şi cheltuială a scos pe vornicul Dumbravă de l-a adus la domnia-mea legat ca pe un trădător al sultanului şi al domniei melc: în aceeaşi călătorie i sa întâmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu. fiul lui Benga, şi 1-a întors la credinţa domniei mele. făcându-ne să-1 graţiem şi săi înapoiem lui toate satele, proprietăţile şi ţiganii de moştenire; iară după aceea acel Barbu găsi într-un document al neamului său siliştile şi grindurile de mai sus şi Ic dărui, fără nici o violenţă, înaintea domniei-mele. menţionatului dregător domnesc drept răsplată pentru binele cel primise de la el când îl scoase din ţară străină: deci şi noi am dat acest crisov menţionatului boier, respectabilului dregător domnesc jupan Ivaşcu vel-vornic. ca să-i fie lui. şi fiilor săi, şi nepoţilor săi, şi strănepoţilor săi. acele grinduri şi silişti cu toate bălţile şi cu toate hotarele moşie ohavnică. de nime neatinsă, după deciziunea domniei-mele. care am pus şi marlun: jupan Neagoe vel-logofăt. şi jupan Stan vcl-spătar. şi jupan Mitrea vel-vislier. şi Brat vel comis, şi Badea vel-slolnic. şi Cionte vel-paharnic. şi jupan Stoica vel postelnic; şi ispravnic Neagoe vel-logofăt: şi am scris eu Neagoe mic diacon în minunatul oraş Bucureşti, luna august 22. de la Adam anul curgător 7083."

Deci. Swicrc/ewski fu o nimica toată în bătălia de la Jilişte. în care. ca şi în războiul cu polonii din 1572. rolul principal îl jucă viteazul vornic Dumbravă.

Tot favoritului său Swierczcwski îi atribuie Paprocki şi victoria de lângă Lopuşna. Neadevărul e vederat. însuşi autorul, contrazicându-se necontenit, recunoaşte că abia în secunda bătălie de la Bender. adică mult mai în urmă după acea de lângă Lopuşna. Ioan Vodă se hotărî pentru prima oară a acorda lui Swierczewski un comandament superior: ba încă şi atunci cu oarecare sfială şi într-o poziţiune astfel. încât să fie sub priveghiarea principelui. Mai zice Paprocki că în acea bătălie de lângă Lopuşna. afară de cozaci se mai aflau vro 8000 de călăraşi moldoveni, adecă toată trupa hatmanului domnesc Ta bine! este. oare. probabil ca un hatman naţional să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic'.' este. oare. probabil ca însuşi Ioan Vodă. atât de popular şi atât de diplomat . să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreţ pentru generalii moldoveni în favoarea -unor subalterni străini.'... Mai pe

scurt. în bătaia dc lângă Lopuşna. ca şi în acea dc la Jilişte. Swierczewski se ilustră numai în ochii lui Paprocki.

Pc când Ioan Vodă slclea denaintea Benderului. se petrecu un eveniment, despre care Istoricul nostru vorbeşte aşa: ..Sechshundcrt Kosaken aus den l-'ussknechten. die kucne Wagchalsc waren. kamen unlcr die Tuerkische Stad Bialogrod etc." Lectorul sc întreabă cu mirare, de unde provin aceşti 600 de cozaci dc cei pedeştri. deoarăcc cei 1200 veniţi la începutul războiului în ajutorul lui Ioan Vodă erau toji călări. ..Kittcr" după propria lămurită mărturisire a lui însuşi Paprocki. Dc unde? Istoricul polon, atât dc limbut în alte ocaziuni. lăsă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorităţi: 1. In scrisoarea vizirului Mehmed-Socolli. ce am publicat-o din manuscript în „Arhiva istorică a României". t.I. nr. 47. se zice: „Cum iile iniquus et reprohus adiungerct se ad proditionem Iwan nempe Palatinus Moldavicnsis. viderctquc milites Caesaris esse imparatos. impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens. agricolascjue et paslorcs in carnpo trucidans; stalim Poloni quoque. viginti quinquc cacloccs instruentes: ct milites imponentes. impetum in Albam-Ncstcr fccerunl. inciderunt ct devaslaverunl " 2. O cronică cozacă arată anume că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ioan Vodă. pe când slclea lângă Bender era anume cozacul Pokotilo^:

lată cc fel dc încurcătură nc întâmpină adesea în prolixa naraţiune a prea lăudatului Paprocki. care. pentru a merita numele de fântână istorică, trebuie mai nainte distilat picătură câte picătură prin alambicul criticei.

Ceva mai jos. după cc povestise retragerea lui Ioan Vodă dc la Bender la Huşi. Paprocki zice deodată că. voind a merge acum întru întâmpinarea turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei dc la Bender. Da el nu mai era lângă Bender. dc vreme ce mai nainte de trecerea turcilor se retrăsese deja la Huşi! Ş-apoi cum să fi putut el a mai asedia o citadelă orişicare, dc vreme cc însuşi Paprocki declară că. ajungând la Huşi. concediase toată inlanteria. iai toată cavaleria o avea trimisă la trccăloarca Dunării? Şezând la Huşi. fără infanterie şi fără cavalerie. Ioan Vodă asedia Bcnderul: cc galimatie! Cum. oare. să nc putem orienta pentre asemenea nonsensuri'' D l.aurian. comentând acest pasagiu, crede că. pe când Ioan Vodă sc odihnea în Huşi. cozacii ci singuri ar fi rămas denaintea citadelei de la Bender"'. Dar o mic de oameni, militărcşie vorbind, nu e chip a asedia o fortăreaţă! Aşadară. unicul mod dc a descurca adevărul este de a presupune că atunci când Ioan Vodă şedea în Huşi. când infanteria moldovenească era concediată, când cavaleria stetea la Dunăre, susţinută — precum arată cronicele cozace — de flotila lui Pokotilo: tot atunci cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jeluit prejmetelc Benderului. ceea ce Paprocki iperboliză sub pomposul nume dc asediul citadelei. Aşa cel puţin am priceput-o noi.

Nu mai limpede, ba poate şi mai confuză c descripţiunea bătăliei de la Cahul. Ca şi în privinţa acelei dc la Jilişte, Paprocki nu specifică nici măcar numele localităţii, care, în ambele cazuri, ne-ar rămâne necunoscut, dc n-am avea recurs la câteva fericite documente şi la cronica lui Ureche. Bătălia avu loc în faţa Isakcii — zice Paprocki. adecă neapărat, pe ţărmul oriental al lacului Cahul — deşi o spune nu Paprocki. ci numai carta geografică. Armata moldovenească, zice iarăşi Paprocki. era împărţită în trei corpuri deosebite: cavalerie, infanterie şi cozaci. Dar cine din ci ocupa stânga? cine dreapta? cine centrul? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s ar putea completa o lipsă atât de esenţială, şi — observaţi bine — s-ar putea completa din însuşi Paprocki. FT zice că Ioan Vodă se ţinea în persoană cu pedeslrimca. însă trecea câteodată la cozaci. dar din neîncredere nu se apropia deloc de cavalerie. Prin urmare, infanteria stetea în centru. Mai apoi. Paprocki mai zice că Ioan Vodă. mai nainte dc începerea bătăliei, urcase în două rânduri o înălţime de pe ţărmul lacului, adecă la dreapta oştii. Prin urmare, la dreapta se alia cozacii. iar cavaleria la stânga: căci să fi stătut cavaleria la dreapta. Ioan Vodă. neîncrezându-sc în ca. n ar fi urcat acea înălţime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare dc a străbate până în obscuritatea cea mai profundă. Să cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki zice că afară de cei 1.200 de cozaci. toată oastea lui Ioan Vodă era 30.000. Lot el lămureşte că pedestrimea era 20.000. Cum. dară. poate să zică tot cl cum că cavalerie să fi fost 13 000 sub comanda pârcălabului Ieremia, şi mai mulţi alţi pe cari la finitul bătăliei îi împrăştie sosirea tătarilor? Cum aşa? Deoarece ţoală oastea era 30.000 din care infanterie 20.000. apoi e matematiceşte cert că cavalerie, peste tot. nu putea fi mai mult de 10.000. din cari pârcălabul Ieremia. ca unul ce comanda numai prima linie, nu putea avea mai mult de 5 000 L de mirare cum nici unul din istoricii noştri n-a cores o eroare atât de pipăită. Dar lăsând la o parte celelalte inexactităţi mărunte din descripţiunea bătăliei de la Cahul, şi pe cari le-am îndreptat după putinţă în însuşi textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor: „Auff der andern seiten wurden sie (die Walachen) auch von Tatlcrn. und dem ganlzcn Tuerkischcn Haul'fen

Maciejowski. *l'umktniki o dziqach Slowian* Pctcrsbur". 1839. in -8. t. 1. p. 295.

Istoria românilor, Iaşi. 1853. in -8. t. 3. p. 80.

uberfallen. den als sic (dic Tallern) mercklen das incn das Geschuetz nicht schaden mochte. kamen sic alic aus dem Thal herluer. ." Dc unde veniră aceşti tătari[1] întrebarea este: din faţă sau din dos? Sensul literal al naraţiunii lui Paprocki îndeamnă a crede că ci făceau parte din însăşi armata turcă şi. prin urmare, loviră stânga moldovenilor anume din faţă. Cu toate astea, noi ştim din Ureche că. după pierderea bătăliei. Ioan Vodă se retrase la satul Roşcani. ars cu câteva momente mai nainte de către tătari. A se retrage poate cineva numai îndărăt: prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roşcanii. tătarii trebuiau să fi sosit deja în cursul bătăliei lovind stânga moldovenilor anume din dos...

Finim. Paprocki este un izvor neapărat pentru istoria militară a lui Ioan Vodă. încât, dacă noi nu-1 reproducem aci întreg, cauza este că l-a retipărit deja. de curând, nemţeşte şi în ambele traducţiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, preţioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu poate avea nici o valoare pentru un lector ordinar, care niciodată nu va fi în stare a descifra adevărul într-un nămol monstruos dc minciuni.

VIII
IONAŞCU ZBIHRHA IOSIF VI VI RI(.\. LUP HURU

Grupăm în această notă la un loc câteva detalii asupra tuturor acestor boieri legaţi cu istoria lui Ioan Vodă.

1. Ureche zice numai atâta că lonaşcu Zbierea fu descaphat în ziua Paştilor îndată după încoronarea lui Ioan Vodă. Dai cine tu acest lonaşcu Zbierea'.' —- cronicarul tace Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ioan Vodă. înregistrate în număr de trei în *Condica [molitovcncascd* nr. 1015 din Arhiva Statului, ne încredinţăm că acest personagiu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca ..marc vornic al Jarii-dc-Jos". Din documentele lui Ioan Vodă. din aceeaşi *Condică,* ne încredinţăm că îndată după descapitarca lui Zbierea ii succese în demnitate Dumbravă. Se naşte întrebarea: din ce cauză să li destituit şi supliciat Ioan Vodă pc un aristocrat atât de puternic'.' Răspuns. în parte, il găsim la Lorgacs: ..Quibus omnibus palralis. Ioannes Rcgulus Turcarum exer citum dimisit. nobiliorcs autem praecipuac auctoritalis viros. praesertun Bogdano studiosos. more quodam gcnlis omnes trucidavtl" Aşadarâ. Zbierea era un afidal al destronatului Bogdan. încât Ioan Vodă. fireşte.

nu putea să-i lase în mână cel mai înalt post al ţării, pentru care sc cerea un om devotat noii stări dc lucruri, precum era. bunăoară. Dumbravă. Dar destinaţiunea nu era. oare. de ajuns? De ce mai trebuia descapitarca' Această extremă măsură se explică prin împrejurarea invaziunii polonilor în Moldova. Cu câteva mii dc oameni. Mielecki ar fi cutezat el. oare. a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranţe? Apoi. trecând Nistrul, de cc oare nu merse d-a dreptul asupra Sucevei, ci se pogorî pe Prut în direcţiunea 'Jarii-dc-Jos. în care vornictse Zbierea' F vederat că generalul polon, neştiind încă nimica dc descapitarca acestui boier şi dc înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, conta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul marc vornic dc a uni armata 'Jarii-dc-Jos cu oastea de invaziune .

2. Din documente sc vede că losif Veveriţă fusese dentru-nlâi mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareş; apoi sc vându lui Alexandru Lăpuşneanul. apoi se vându lui Despota. apoi trăda şi pc acesta în favoarea lui Ştefan Tomşa. Cronica lui Ureche zice că. fugind cu Tomşa la Leopole cl ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevărat, sau mai bine. este o greşeală făcută de copistul cronicei, care văzând fraza: .'Tomşa Vodă a trecut la Ţara Leşească cu sfetnicii săi. cu Motoc vornicul şi cu Spancioc spătar şi cu Veveriţă postelnicul", adause numele lui Veveriţă şi cu câteva rânduri mai jos către fraza: ..Ia tăiat capul Tomşei. lui Motoc vornicul şi lui Spancioc spătarul". In adevăr, din acte oficiale, se ştie pozitiv că descapitaţi fură numai tomşa. Motoc şi Spancioc[17]: iar următorul document dc la regele Sigismund-August. înregistrat în *Acta Castrcnsia Lcopolcnsia.* ms. în Arhivul din Mănăstirea Bernardinilor în Leopole. t. .334. p. 179-80 probează că Veveriţă, scăpând din Moldova în Polonia, rătăcea acolo în fruntea a nişte hoţi în curs dc mai mulţi ani:

„Oblata mandati oceasione Valachorum actum in C. int.l. teria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli proxima Anno Domini MDLXX.

Zygmunth Augusth z Boziy laski Kxol Polski etc. Wszytkim w obeez y kazdemu z osobna thak duchownego iako y swicczkiego stanu przelozonim Woevodom Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y wszvtkiego przclozentsva liudziem. takz.c tez y inem wszytkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozkazaniem naszym bendacym wd/iec/nic y wiernie nam milyrn laskc nasz.e Krolcwska. VVdziccznic y wlcrnic nam mth. Oznavmuie nam Woicwoda Woloski przez pisanie y posla swcgo. zc

Bara ne/. *I'amictnik dzicjiw polskih.* I.wow. 1855. in -8. p.

poddani icgo zbiegowie /. Woloch mianowicie Malc/y. Weweriza y Haran. ktory ieszcze za oyca icgo z.dradi pod panem swym czynili. iako y terasz. walesaiac sic po granicach wegicrskich y naszych ziem ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodz.ic y zas niciaki rozruch y nicpokoy /ierni icgo uczynia. to on wicdzac ucz.ickl sic do nas z prozbami swcmi abysmy go od takiego niebezpieczenstwa ochronili. a tc zbicgi precz z ziemic naszcv vvypedzili a niedopuszczali swawolcnslwa y zdrady ym przywodzic przeciw panu swemu przezeczoncmu wocwodzic wotoskiemu. czo my widzac byc powinnoscia nasza vvedlia przemicrza ktory mamy z pancm woicwoda y z. ziemia icgo woloska. rozkazuicmy w. waszym iako poddanim naszym aby w. wasze pilna a bcndliwa piccza o tech zbicgach micii a wyvvydz.iawszy o nich z ziemic naszcy wypcdzic roskazali. y lak... iakohy pan woiwoda od nich tez ziem naszych zadnego niebezpieczenstwa y trudnosci niemial. A inak pod laska nasza aby niebylo. Roku panskiego... panowania naszego XXXX.

Alungat din Polonia. Veveriță se întoarse în Moldova şi scăpă de dizgrația lui Bogdan Vodă. făcându-se călugăr.

3 Hpistola vizirului Mehmed-Socolli. vorbind despre moldovenii cei fugiți peste Nistru în urma pieirii lui Ioan Vodă. zice: ..quam primum auiem Ivanum esse captum decollatumque Polonis innotuit. mox ducentis militibus missis. socerum Ivani provissorem Choczimensem. coniugem. thesaurum. bonaque universa. neenon coniuges septem boierorum. viginti septem curribus imponentes. in Poloniam abstulistis". Deci. socrul lui Ioan Vodă fu pârcălabul de Hotin. carele scăpă apoi în Polonia. Din documente se vede că. din cei doi pârcălabi de Hotin la 1574. Ieremia Ciolia însoțise pe Ioan Vodă în război şi pieri în bătălia de la Cahul. încât numai cellalt pârcălab, anume Lupea Huru. rămas în Hotin. putea fi socru al principelui şi a fugi peste Nistru.

IX
CRONICARUL URI-:CHK

Din vederea d-lui Kogălniceanu şi a tuturor câți au scris până acum mult-puțin asupra istoriei literaturei noastre, scăpă următorul pasagiu din *Cronicul vlacho-moldo-românesc* al lui Cantemir. t.I. p.103. ..Ureche au trăit şi au scris pe vremilc lui Aron Vodă Tiranul. întră căruia domnie şi sfârşitul istoriei sale face". Cine oare putea să ştie aceasta mai bine decât Cantemir. destul de apropiat prin timp de epoca lui însuşi Ureche.

de la care nu trecuse atunci nici un secol, şi ca domn având la dispo/ițiune manuscriptelc cele mai corecte ale cronicei.'

Aşadară. autorul cronicei fu anume Nistor Ureche, mare logolăl sub Aron Vodă. redevenit numai mare vornic sub domnii succesivi din familia Movileştilor. precum vezi documentul ce l-am publicat în ..Arhiva istorică a României", t. 1. nr. 28.

K sigur însă că el nu avuse timp de aşi redacta definitiv opera, lăsând numai neşte extracte şi notițe împrăştiate, pe cari un altul, mai probabil însuşi fiu-său Cirigorie Ureche, le va fi redus mai in urmă într-o ordine sistematică. Dovada cea mai bună de redacțiunea cronicei deja după moartea lui Nistor este următoarea. Sub domnia lui Ştefan cel Măre-sc narează invaziunea de peste Nistru a hatmanilor cozăceşti Lobodă şi Nalivaico. Coz.acii nu existau încă deloc pe când trăia Ştefan cel Marc: dar cu toate astea, precum se ştie din I ieidenslein. Biclski. Paprocki. din toți istoricii poloni şi din toate cronicele co/ace. Nalivaico şi 1 obodă. doi hatmani co/ăceşti. făcură în adevăr o invaziune în Moldova.. în anul 15%. li vederat că redactorul cel posterior, găsind o notiță Iară dată despre acest eveniment. îl atribui pe ghicite timpului lui Ştefan cel Mare.

Cum că Nistor Ureche fusese în junie uriear la curtea lui Ioan Vodă. am probat o prin documentul publicat în ..Arhiva istorică a României", t. 1. nr. 164. Această împrejurare dă un preț special acelui capitol din cronică, unde se povesteşte domnia eroului nostru. Să observăm însă că aice. ca şi în toată opera, textul nu e de mâna lui Nistor. ci completat şi adăugat de către redactorul cel posterior, pe baza cronicei polone a lui Paszkowski. Deci. o adevărată valoare pot avea pentru noi numai acele pasaje ce nu le găsim în Paszkowski şi cari. prin urmare, sînt originale ale lui Ureche, precum anume despre insula Rodos, despre Ionaşcu /.bierea. despre satul Roşeam ele.

X
VIN'I LA VODĂ

Peste câteva zile după pieirea lui Ioan Vodă un celebru diplomat, francez de origine şi petrecător în misiune politică la Viena. scria către un englez următoarea epistolă, necunoscută predecesorilor noştri şi din care se vede. între altele, cât de mult se interesa atunci toată luropa de ceea ce se petrecea pe țăfmu nordici ai Dunării.

„Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper excitatis in Moldavia, quorum pleraque suni falsa, volo tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea audivisse quendam Ioannem Armenium fretum auxiliis Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam. pulso Vaivoda. qui in ea rcgnabat. Alexander Vaivoda Transalpinae (quae est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli. ut hic Armenius Moldavia pelleretur. et frater ejus Pctrus in ipsius locum sufficeretur: quod ubi audivit Armenius. Alexandrum repente ivasit. ac profligavit. et Bocurestum ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam Ventilam Petraschk. Verum Turcae collectis postea' copiis. controversiam hanc dtrimerunt. et miserum Armenium desertum a suis. Constantinopolim captivum abdaxerunt. Moldaviae autem praefecerunt Alexandrum quendam. hominem plane senem. qui. ante multos annos ibi regnaverat: jamdudum autem a Turco asservabatur in turri, quae imrninet faucibus Pomi Fuxini. quam nominant turrim maris Nigri. Dicunt mullas naves Ciermanicas ex ea classe. quam Hispani apud Cantabros instruunt. sive sua voluntate. sive disjectas tempestate appulisse in Angliam. ubi statim fuerunt ita inlcctac illo vestro aere haeretico ct Ilispanis infesto. ut inde in /.elandiam ad Gcusios navigavennt. Bene vale el amicos saluta Vicnnac. dec. die Julii 1574.-[19]

Acest document cuprinde dintâi două detalii prea interesante şi de tot necunoscute dc aiurea: 1) că turcii ascundeau oribila pietre a lut Ioan Vodă. oceursă contra cuprinsului capitulaţiunii. prin care i sc asigurase retragerea la Constantinopole: 2) că Poarta Otomană, pricepând din experienţă nccapacitatca lui Petru cel Şchiop, cât p-aci era să trimită în Moldova alt domn. un bătrân numit Alexandru, netrecut în cronicele ţării, dar carele domnise în adevăr prin revoltă vro câteva zile în Moldova tocmai în timpul lui Ştefan cel Tânăr, părintele lui Ioan Vodă. precum arată limpede un document dc la Alexandru Lăpuşneanul. din 1560. martie 21. în *Condica [moldovenească],* nr. 1015. din Arhiva Statului, pag. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scrisoarea lui Languct este menţiunea luării Bucureştiului şi a instalării lui Vintilă Vodă pe tronul Ţării Româneşti: două facte de tot omise în Paprocki. Isthuanfli. cronica turcă, Gorecki. şi în toţi ceilalţi, dar înregistrate — lucru foarte semnificativ — în înseşi analele muntene în următorul mod: „Când a fost al patrulea an din domnia lui Alexandru Vodă. luând frate său Petru domnia la Moldova, lost-a poruncit la Dumbravă vornicul şi la toată

Languct. *Epistolae politic ac et l\istoricae ad Ph. Sidnaaim, cquitein Anglum.* I.ugd. Batavorum. 1646. in -16. p. 160—161.

boierimea Moldovei ca să vină înainte la Focşani. Aluneca Alexandru Vodă încă a ieşit la întâmpinarea lui Petru Vodă frăţânc-său de a făcut ospăţ la sat la Săpăţeni; iar Dumbravă vornicul cu toată curtea Moldovei ei au venit la Petru Vodă să se închine, iar dacă s-au apropiat, ei fără veste au lovit pc Petru Vodă şi pe frate-său Alexandru, gonind pe Petru Vodă până la Brăila, iar Alexandru Vodă a fugit la oraş la l'loci: moldovenii încă făcând această izbândă s-au întors la margine la lonaşcu Vodă. D-aci atunci lonaşcu Vodă a trimis pe Vintilă Vodă. cu mulţi lotri, ca să fie domn în Ţara Românească: şi a intrat (lonaşcu Vodă) în cetatea din Bucureşti, şezând acolo 4 zile. Alexandru Vodă încă a trimis pe o scamă de boieri ai lui cu oaste, anume Dragomir vornicul şi Milrea comisul şi Braţul paharnicul şi Ion paharnicul, de au lovit pe Vintilă Vodă şi pe acei lotri fără de veste, şi atuneca au perii Vintilă Vodă şi acei lotri toţi: şi tar a venit Alexandru Vodă în scaun în Bucureşti şi a adus în ţară un bir ce iau zis oaie seacă..." (Vezi „Magazin istoric'", t. 4. p. 275).

Fpistola lui Languct completează această naraţiune într-un punt esenţial: ca arată, şi o arată numai ca singură, că Vintilă Vodă fu fiul lui Pctraşcu cel Bun. şi. prin urmare, frate cu Petru Cercel şi cu Mihai cel Viteaz.

XI
O ISTORII- NECUNOSCUTA A LUI IOAN VODA

Istoricul polon Starowolski. în *Sannaliac liellatores.* § LXXI. zice: „...Magnanimo Ivoniae. Valachiae Palatino, cuius res gestas. in vita Sigismundi primi. Libro quarto. sufficienter descripsirnus" Aşadară. el scrisese o biografie a lui Ioan Vodă. pc care o alătură, ca apendice, la opul său despre regele Sigismund I. în adevăr, există de nume o scriere a lui Starowolski. intitulată: *Dc Rebus Sigismundi Primi Polonianim Rcgis Invictissimi virtute ct auspicio. gestis. libri quatuor,* publicată la Cracovia în 1616 in -4: aşa o citează Wiszniewski. t. 8. p. 152: dar însăşi cartea e atât de rară. încât eu unul n-am putut-o găsi nici într-tina din bibliotecile cele mari din Polonia. Nouă ni sc parc că Prcdro sc bazează anume pe Starowolski. în acele pasaje, in cari difereşte dc modul dc expoziţiunc a lui Paprocki.

Heidenstcin şi Strykowski afirmă cum că tronul fu strămutat din Suceava la Iaşi de către Alexandru Lăpuşneanul în 1564. pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe u/urpaţiunea lui Despota. Heidenstcin şi Strykowski fură rău informaţi. Aproape toate crisoavele Lăpuşneanului. după 1564 şi până la 1568. anul morţii sale. sînt datate din Suceava. Cum că însuşi Ioan Vodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lămurit lslhuanffi şi Forgacs. Dar lăsând la o parte toate celelalte, două documente păstrate în original în Arhiva Statului ne permit a defini chiar luna strămutării capitalei din Suceava la Iaşi. Iată-lc:

1. ..Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo mi sviatomu naszcmu monastiru taslovskomu selo svoc ne imia Talesczii na Solonom Taslovia. czto toc selo pravoe kuplenie bilo Petru vocvodi i danie viszereczenoe molhi i nepravedno poruszeno bilo nckako. a gospodstvo mi izobriasztu-mi po istinic. paky pomilovach sviatago chrama v udrezenic viecz.no. kako da est s vsem dochodom rcporuszeno etc. pis u Soczavi vlato 7080 avg. -t-Ciospodin recze. +l!erhiacz logofet uczil. |Iscălitura uricarului:) -t-Urechc."

2. ..Ioan voevoda etc dali csmi semu Tziganinu na imia Nicola tretaa cz.ast selo ot Uolotesczi. i brod za mlin u Putna. czto on sobi kupil za 120 zlat talarskich eseze pri dni Alexandra vocvodi ot Toma i sestra ego Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma sebie glav. i da est emu i s vsem dochodom. in da sia ne umiszaet pred sim listom naszim. pis u las v liato 7081 ok. 5 +Sam gospodin. + Golia velikii log. uczil + Popa pis."

Se ştie, că anul. numărat de la zidirea lumii, se începea dc la septemhre. Din cele două documente dc mai sus vedem capitala încă în Suceava în luna lui augvist. anul 7080. şi deja strămutată la laşi în oclombre anul 7081: prin urmare, translaţiunea se operă în luna lui septembre, pentru a inaugura începutul anului în nouă reşedinţă. în septembre 1572 laşul devenise capitala Moldovei. .

LINI A NOTEI OK

POST SCRIPTUM
LA A 2-a EDIŢIUNE

In Istoria românilor, t *3, p. 122—123 d. Alexandru Xenopol zice că a utilizat pe al meu* Ioan Vodă cel Cumplit, *culegând din el „grăunţii de aur ce trebuie să-i speli îndelung din năsipul râurilor".*

Am cuvintele mele pentru a nu primi p asemenea „spălătoreasă", căci găsesc pe socoteala-i următoarele:

La 1885, d. Xenopol prezentând la premiu cartea sa Teoria lui Rosler, *Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m-am şi roslit atunci în următorul mod:*

„Teoria lui Rosler *este o negaţiune până la probă contrarie. «Dacă nu-mi demonstraţi continuitatea elementului românesc în Dacia lui Troian — zice Rosler — eu neg această continuitate.»*

Bună sau rea, negaţiunea se susţine pe cât timp nu vine cineva s-o dărâme printr-o sistemă de dovezi. Această sistemă trebuie să cuprinză cel puţin una din două:

1. Sau noi fântâni istorice, descoperite în urma lui Rosler:

2. Sau studiul comparativ al limbei române, în care se cuprinde întreaga neîntreruptă istorie a naţionalităţii noastre, începând de la colonizare şi pcînă astăzi.

Ei bine, pe de o pane d. Xenopol n-a descoperit contra lui Rosler nici o nouă fântână istorico, ci numai suceşte pe cele de mult cunoscute, ba încă mai adesea le întrebuinţează după citaţiunile altora, fără a le fi supus unei proprii critice directe: pe de altă parte domma-sa nu e nici o fărâmă dc linguisj. şi chiar fuge de linguisiică, iar

când cutează a se apropia de ea — comite erori nemaipomenite.

Iată de ce, rezumându-mă în două cuvinte, cartea d-lui Xenopol are puțină valoare ş/Unifică; iar dacă o vom privi numai ca operă literară — e scrisă aşa si aşa" (Vezi „Analele Academiei Române", seria II, tom. 7, secțiunea I, pag. 182).

Peste câțiva ani, la 1893, d. Xenopol concurează din nou, ba încă de astă dată la premiul cel mai mare, prezintând Academiei o Istoric a românilor *în şase tomuri. Raportor nu eram eu, ci d. Vincențiu Babeş, care — competinte cum este în materia istorică şi literară — propunea cu că/dură încununarea celor şase tacâmuri de papară tachigrafică. Luând parte la dezbaterea raportului d-lui Babeş, eu am ținut atunci o lungă cuvântare, din care „Analele Academiei" (seria //, tom. 15, p. 249, 250) au publicat un fel de scurt rezumat, şi în care am arătat că:*

*„1. Cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficialitate^*

2. Ii lipseşte fondul, cunoştința izvoarelor şi critica:

.?. însuşi stilul e foarte negles, chiar agramat."

Față cu aprobarea d-lui Vincențiu Babeş şi cu dezaprobarea mea, a urmat o cădere la 1893 ca şi la 1885.

De aci rezultă că pentru Ioan Vodă cel Cumplit *se cere o spălătoreasă ceva mai vrednică decât d. Xenopol.*

O NKVASTĂ ROMÂNCĂ
ÎN TRAIUL PĂMÂNTESC ŞI-N VIAȚA DUPĂ MOARTE

O conferință academică şi mai multe şedințe cxtraacademice

De-atunci o duc ca şi-nainte:
Privesc ce unii dreg,
Ascult ce alții spun,
Urăsc pc cei crezuți cu minte,
Şi nu pot să-nțeleg
Cum n-am ajuns nebun!...

închin în aducere aminte

Domnişoarei i.vcu i^vrun
juca marelui Laurian şi amica fiicei mele

O NEVASTA ROMÂNCA IN TRAIUL PĂMÂNTESC

Citit în Academia Română la 7 martie 1903

Ar fi nedrept şi chiar puţin serios de a dojeni pe cutare sau pe cutare dintre români că şi-a luat o nevastă străină. Iubirea nu judecă, nu cântăreşte. Dar totuşi e matematiceşte sigur că o nevastă franceză, o nevastă germană, italiană, engleză, sau din oricare alt neam, nu poate face copii curaţi români; şi nu numai atâta, dar mai cu seamă: o nevastă străină e peste putinţă de a întări şi a îmboldi patriotismul bărbatului român; ba şi câtă brumă de simţ naţional îl va fi având dânsul din baştină, acea brumă va scădea, se va spălăci, se va *jumătăţi,* căci nu degeaba se zice că bărbatul şi nevasta devin prin căsătorie două *jumătăţi,* — o expresiune figurată sau alegorică la început, aproape o realitate obiectivă după o îndelungată viaţă conjugală. Repet dară încă o dată, nu vreau şi nu pot să împedec pe nimenea de a-şi lua neveste continentale, insulare sau antipode de orice limbă, dar mă mulţumesc de a constata că numai prin nevastă româncă s-a păstrat elementul românesc în Macedonia, în Serbia, în Ungaria; numai nevasta româncă a românizat pe deplin la noi ceşti de la Dunăre o mulţime de bulgari şi greci; şi cu nutresc o neclintită credinţă că numai nevasta româncă ne va scăpa în viitor de acel indiferentism cosmopolit, pe care-1 caracterizează Alfred de Musset: „Mă vei întreba dacă eu îmi iubesc patria mea. Da; iubesc de asemenea mult Spania şi Turcia; nu urăsc Persia, şi cred că induşii sînt oameni foarte de treabă, cari beau întocmai ca şi noi"...

„ Vous me demanderez si j aime ma patrie.
Oui -- j aime fort aussi rEspagne et la Turquie

Je ne hāis pas la Perse, et je crois Ies Hindotis
De tres-honnetes gens qui boivent comme nous...'

în orice caz, lăsând partizanilor dc cxogamie pe spanioale sau pe turcoaice. — lac aci o rezervă: prin *exogamie* nu înțeleg pe străinele cele născute in România şi crescute printre români, — în orice caz. eu unul am avut o nevastă neaoşă romăncă.

în 1901, când Academia Română mă însărcinase de a rosti în sânu-i un cuvânt comemorativ despre moartea răposatului coleg Urcchiă, eu am căutat să explic ciudatul fenomen că noi amândoi ne certam necontenit, dar n-am încetat dc a simți pururea laolaltă o imperioasă atracțiune reciprocă. Voi reproduce în această privință urmăiorul pasaj din discursul meu: „Să fie oare o enigmă psicologică? Să fie o tainică fatalitate a soartei individuale? Nu. Sînt aproape patruzeci de ani de când cu sînt căsătorit. Eu unul n-am avut niciodată pretenția de a fi sfânt în sensul canoanelor sinodale; am fost păcătos, rău, iute; şi în curs de aproape patruzeci de ani, nu o dată pe an. uneori nu o dată pe lună, m-am certat cu nevasta mea; dar o secundă noi nu ne-am gândit la divorț, ci ne-am iubii şi ne iubim din ce în cc mai mult, amândoi ajunşi bătrâni. Odată, în tinerețe, nevasta mea se plângea unei prietene de pecadilcle mele. Prietena a intrebat-o: cum dară dc-1 mai iubeşti? Nevasta mea i-a răspuns simplu: nu-1 pot lăsa, e mare patriot... Dc aceeaşi natură, sau foarte asemănată, este iubirea între doi adevărați amici. O idee supremă, o idee eternă uneşte două suflete, pe când totodată idei secundare şi terțiare le dezbină: le dezbină şi — trec."

Naționalist din copilărie, eu totuşi aş fi putut să mă alunec din când în când în oarecari concesiuni sau tratative în dauna românismului, dacă nevasta mea, nevastă romăncă, o adevărată *mozaică,* nu mă veghea la orice mişcare, îmbărbătându-mă la luptă, la sacrificiu, la rezistență, la ațâțarea din ce în ce mai vie a scânteiei naționale.

l.ti coupe et Ies levres.

..Analele Academiei", sena II. t. XXIV. p. 6.3; cl. *Pupa de la Seva.* p. 5.

Singurul lucru, pe care ea nu mi-ar fi iertat în veci, era o cugetare antiromânească. Găsi-se-va o nevastă neromâncă, o nevastă străină, frumoasă şi tânără, care să zică: nu las pe bărbatul meu, oricâte neajunsuri mi-ar face el mie, nu-1 las căci c mare patriot... găsi-sc-va oare? Eu nu mă tem a afirma că nu. O nevastă străină poate să fie un inger de bunătate, dc virtute, de tot ce poate fi mai angelic, dar un înger, care nu e romăncă, romăncă nu sc face şi să nu i-o cerem.

Mi-a scăpat mai sus cuvântul „moțoaică". *Molii,* românii din Munții Apuseni ai Transilvaniei, au fost totdauna între ardeleni ceea ce între noi au fost în trecut oltenii, adică românii cei din munții apuseni ai Țării Româneşti: moții şi oltenii sînt elementul românesc cel mai viteaz. „O catenă dc munți înalți — zice d. Nicolac Densuşianu — cu păduri seculare, cu văi înguste şi încinse de amândouă părțile cu piramide gigantice de stânci, încunjoară dc toate părțile satele româneşti aşezate în jurul Abrudului, formând aici cea mai frumoasă şi cea mai puternică fortăreață naturală din toată Transilvania. De aci erau primii căpitani ai rcvoluțiunii..."[1] Tipul cel istoric al moțului sînt Horia şi Avram Iancu. „Moții — zic d-nii Frâncu şi Candrea în interesanta lor carie — se însuflețesc iute şi au o tărie de caracter atât de mare, încât dacă şi-au propus ceva, nu sc lasă o dată cu capul, chiar dc ar trece prin sabie şi foc, până ce nu-şi ajung scopul...'"" O nenfrântă putere de voință, voință şi iarăşi voință, este însuşirea cea de frunte a moțului. O altă trăsătură caracteristică a acestor munteni, falnici, nalți şi subțiri, este ospitalitatea. Pe moți i-am studiat eu însumi la Roşia-Abrudului, unde sînt vestitele mine de aur:

Ați fost voi oare la Abrud?
Acolo-s munții o comoară:
în piatră dă ciocanul crud,
Mai dă, mai dă a suta oară
Tot dă sălbatecul ciocan,

[1] *Revoltqiunea lui Floria,* p. 81.
- *Mo(ii..* Bucureşti, 1888, p. 60.

Zburând scântei ca din balaur:
Se sparge bietul bolovan,
Ş-atunci din el s-alege aur!...[1]

Un aur ales de la Abrud a fost pentru mine nevasta mea, sufletul nevestei melc. Am cunoscut-o la 1863. Ne-am cununat în Bucureşti la 10 iunie 1865 în bisericuța lui Sf. Ilie din Gorgani.

Intr-una din notițele sale biografice, Arago povesteşte despre duioasa Josefină, pc care Gay-Lussac o întâlnise la tejgheaua dintr-un magazin de rufării şi care a devenit apoi pentru dânsul prin căsătorie cea mai vrednică soție, cea mai iubitoare tovarăşă, un *alter ego* identificat cu sufletul bărbatului. „Frumoasă, plină de spiril, strălucitoare în societate — de care însă nu făcea haz, — prin grație şi prin maniere alese, d-na Gay-Lussac în curs de peste 40 de ani a fost fericirea soțului ei"[2]... Eu nu sînt Gay-Lussac, dar Joscfina lui a fost pentru dânsul mai puțin de cum a fost pentru «mine Iulia mea, tot vro 40 de ani, prin devotament, prin sacrificii, prin înălțimea caracterului.

Primul an al căsătoriei noastre ne-a fost unul din anii cei mai sărăcăcioşi ai vieții mele. Când ne-am dus la cununie, lulia mea nu avea nimic, iar eu aveam în pungă doi poli din cari am plătit şi popei. Dar cât am fost de fericiți, cât dc plini de credință în ajutorul de Sus! Alunei am publicat eu poezia:

I.A IUI.IA

Când văd o floare
Lucind la soare
Ca o lumină din curcubeu.
Mă fac o rază,
Ce colorează
Flori şi mai mândre pe chipul teu!

[1] *Sarcasm şi ideal,* Bucureşti. 1897. p. 177.
[2] Ara«o. *Ocuvres,* ed. Barral. I. 111, p. 60–61.

Când pe sub seară
In primăvară
Privighetoarea cântă cu dor,
Pintrc suspine
Gândind la tine,
Te-aud, iubito, şoptind amor!

Când luna-n unde
Galeş s-ascunde,
Vărsând în valuri mii de scântei,
Eu jur, Iulie,
Că-i mult mai vie
Văpaia dulce din ochii tei!

Când în altare
Vin cu-ntristare
S-ador în pace pe Cel-de-Sus,
Văd pe icoană
Sânta Madoană
Şi bietul cuget la tine-i dus!

Nimic nu-mi place!
Inima tace,
Dar minlea-ntreabă de multe ori:
Să fii tu oare
Mai dalbă floare
Decât aiâtea sublime flori?

Scântei plăpânde,
Steluțe blânde,
Să nu mai fie ca-n ochiul teu?
Să fii tu oare
Lună şi soare,
Lună şi soare şi Dumnezeu?...

Suflet, junie
Şi poezie
Astfel se-nchină la zâna lor,
Pe lângă care
Totul se pare
O noaple neagră, un negru nor!

Suflet, junie
Şi poezie
Din cer în lume, când rătăcesc,
Aduc cu sine
Forme divine
Şi prin iubire le răspândesc!

Suflet, junie
Şi poezie
Sînt călătoare pe-acest pământ:
Orice le place.
Vor să-I îmbrace
*• în haina ţării de unde sînt![1]

Până la căsătoria mea în 1865, eu am scris câteva articole de ziare, vro câteva broşurc şi o colecţiune de documente, iată tot. Eram o noapte despre zori de zi, nu încă dimineaţă; eram o mică parte din *eu* al meu, o parte obosită şi dezgustată. De atunci încoace, prin nevastă-mea, deodată eu m-am simţit întreg şi luminos. Chiar în anul cununiei eu am publicat cele trei conferinţe, cari făcuseră o mare impresiune: *Talmudul ca profesiunea de credinţă a poporului izraelit;* apoi *Trei ovrei: jupanul Shylock al lui Shakespeare, domnul Gobseck al lui Balzac, jupanul Moise al lui Âlecsanări;* în fine *Industria naţională, industria străină şi industria ovreiască faţă cu principiul concurenţei.* In acelaşi an a ieşit volumul meu: *Ioan Vodă cel Cumplit.* In acelaşi an iarăşi, locuind într-o jumătate de căsuţă din Popa-Rusu, am scris cele două piese teatrale: *Domniţa Roxanda,* apărută în ziarul „Familia" din Pesta, reprodusă apoi în „Revista nouă" sub titlul *Femeia,* şi poema dramatică: *Răzvan şi Vidra.* Ambele piese reprezentau fiecare câte un deosebit mare caracter femeiesc, şi ambele au fost închinate nevestei mele.

Marele cugetător englez John Stuart Mill, dedicând o scriere a sa memoriei soţiei sale, îi zice: „Aceleia care a

[1] .,Satyrul", 1866, no. 10 din 16 aprilie; cf. Hasdcu *Poezii* Bucureşti, 1873, p. 6.

fost însufleţitoarc şi-n parte autoare a tot ce este mai bun in scrierile mele, amicei şi nevestei al carii sublim simţ al adevărului şi al dreptului a fost pentru mine cel mai puternic îndemn şi a căriia aprobare mi-a fost cea mai de căpetenie răsplată"; şi apoi Stuart Mill încheie: „Dacă eu aş fi în stare de a exprima numai jumătate din marile cugetări şi măreţele simţiri îngropate cu dânsa, lumea ar culege mai mult rod decât din tot ce mai pot scrie cu singur, nesugestionat şi neajutat de înţelepciunea ei cea aproape fără seamăn" . „înţelepciune fără seamăn", *.,unrivalled wisdom",* englezoaică pentru englez, aceasta a fost şi nevasta mea — română pentru român. In acelaşi mod îi dedicam şi eu drama mea *Domniţa Roxanda:*

„Scumpei mele soţii
lulia Petriccicu-Hasdcu,
născută Falics de la Roşia-Abrudului,
această mică încercare, scrisă din îndemnul
ci şi sub inspiraţiunea iubirii sale" .

In fruntea lui *Răzvan şi Vidra,* pe de altă parte, sună următoarea dedicaţiunc:

s o i ll ; MII i-.

Cumplita sărăcie şi-nvidia vicleană
Danţau în jurul meu:
In inimă durere, ş-o lacrimă pe geană
Şi-n pept suspinul greu!

Tu însă, ca o lampă rămasă-n mângâiere
Când faclele s-au stâns,
Cu-o rază de iubire sorbeai acea durere,
Secai amarul plâns!

Suspinul, singur numai, îmi sta mereu în cale:
Oftam farsă voiesc.

[1] *On libertv,* I.ondon. 1867.
[2] „Familia"-, 1868, no. 23, p. 267.

Ca umbrele ce-n faţa luminci matinale
De. noapte ne-amintesc...

în oarele acelea de sumbră poezie,
Cu-o mână-n mâna ta,
Am scris această dramă ce-n viaţă-mi o să fie
Ca floarea „Nu m-uita!"

Precum se-ncheagă unda, de veacuri picurată
Pe-o stâncă nencetat,
Aşa oftarea-mi lungă aice-i închegată:
Suspin cristalizat!

Mânia mizantroapă a omului în goană,
Sarcasmul infernal,
Le vezi în astă carte, înfipte-ntr-o icoană
Cu vârful de pumnal!...

Şi cui să-nchin eu oare, când timpul se răzbună,
Ecoul amorţii
Al unor viscoli care, cu tine împreună.
Atuncea i-am simţit?

O! tu, ce chiar suspinul îl împărţeai cu mine,
Făcându-1 mai uşor;
Tăiai oftarea-ntreagă în două mici suspine,
Unite prin amor!...

în adevăr, eu puteam lucra atunci, puteam căci lulia mea nu numai mă mângâia la muncă, dar îmi făcea nesimţite nevoile: ea singură târguind în piaţă, ca singură fierbând bucate, ea singură croind şi dregând rufele şi hainele, ea singură potrivind ca să nu ne lipsească banul; ba încă, din acel ban ea izbutea să pună ceva la o parte, ca să ajute pc alţii mai săraci, — ea, o femeie evanghelică, un chip de Marta, niciodată vanitate, nicăiri lux şi petreceri!

Aşa a fost până la anul 1869, când ni s-a născut o fiică numită tot lulia, acea „Lilică" a noastră, despre care marele poet francez Sully Prudhomme a scris la 1889:

„D-şoara Hasdeu în Franţa a făcut României cea mai rotire onoare. Talentul ei se poate alătura cu cea mai aleasă floare, a căreia îmbobocire a fost zvăpăiat întreruptă, dar în care botanistul recunoaşte toate caracterele celei mai rare varietăţi" ... De atunci încoace, în curs de optsprezece ani, nevasta mea, provedinţa familiei, s-a făcut treptat doică, dădacă, pedagogă, colegă dc studiu şi-n fine *„garde-malade"* pururea neadormită, pururea admirabilă prin energie şi abnegaţiune. în curs de optsprezece ani, Lilica n-a făcut un pas fără mumă-sa: în ţară şi în străinătate, acasă şi-n călătorie, la Sf. Sava în Bucureşti şi la Sorbona în Paris, pretutindeni, pretutindeni nedespărţite. Apoi dispărând Lilica, rămaşi noi fără dânsa pe pământ, amândoi mai trăiam numai unul pentru altul şi unul prin altul, unul în altul iubind pe Lilica. în 1898, când ne-a cercetat la Câmpina vechiul meu amic Angelo de Gubernatis, în descrierea călătoriei sale el zice: „M-me Hasdeu est bien abattue elle aussi; son regard chcrchc encore sa Julie; sa grande beaute a ete fletrie par une immense douleur; mais elle porte avec noblesse son lourd fardeau..."

Cât timp erau pe pământ amândouă, lulia nevasta mea şi lulia fiica noastră, eu serbam totdauna pc ale mele *2 Mii* în ziua.de 2 iulie. La 19 iunie 1902 — tocmai 2 iulie stil nou — a răposat şi a 2-a Iulie a mea. Ei bine, şi de acum înainte eu voi serba nestrămutat aceeaşi zi de 2 iulie, o voi serba liniştit şi mulţumit, căci pentru mine, da, pentru mine ele n-au murit.

La înmormântarea nevestei mele mi-au sosit o mulţime dc scrisori şi telegrame de condoleanţă; trei însă, numai trei, mi-au străbătut adânc în inimă şi nu le voi uita niciodată.

Dentâi mitropolitul Partcnic al Moldovei, care cunoştea bine familia mea când era superior al capelei române din Paris, s-a grăbit a-mi trimite din Karlsbad următoarea telegramă duioasă şi profundă:

„Fecioara Lilica primeşte bucuroasă în locaşul său vorbitor iubita sa mamă. împărtăşesc din inimă această a

Oeuvres posthummes de .Iulie Hasdeu, *Chevalerie,* p. VII.
" *Im Roumanic et Ies Roumains,* p. 100.

doua durere ec te-a cuprins, o! de trei ori vrednicule de plâns tată — soţ — şi bătrân al neamului nostru. Dumnezeu să te mângâie şi întărească în calea cea grea şi nesfârşită a durerii pământene."

Apoi colegul nostru Ion Kalinderu mi-a scris: „Neclintita credinţă cc aveţi în Dumnezeu şi în viaţa cea nepământească a fiinţelor ce ne-au fost scumpe vă va fi razim puternic în restrişte..."

în fine, colegul nostru Alexandru Xenopol îmi scrie împreună cu doamna Xenopol:

„S-a dus şi iubita d-tale soţie după iubita d-tale fiică; s-a dus tot ce aveai mai scump în astă lume; dar credinţa adâncă cc o ai în nemurirea părţii noastre mai bune te va face să vezi în această despărţire nu sfărâmarea pe vecie a unor sfinte legături, ci numai o călătorie spre un loc depărtat, în care cu toţii avem să ajungem..."

Nu sînt dară singur, eu care cred şi ştiu că persoana moare, individul însă, *«cnuiia 7tveu,uaTikov»* al apostolului Pavel, nu poate muri, ci evoluează:

Materie şi forţă! Din Forţa cea supremă
Ce-i numai forţă, una, monadă fără ţărm,
Orice sc desfăşoară, orice sc desdrumează,
Rămâne forţă, însă c-un strai de individ.

Şi straiul se transformă. Prin vieţi evolutive
Treptat se subţiază, ajunge străveziu,
Nepipăit, elastic, întreţinut cu forţa,
A cărei c pojghiţă: un corp molecular,

Naturalistul, care din jos în sus învaţă,
Materia visează în universu-ntreg.
Din sus în jos cu fală priveşte filosoful,
Şi-i pare numai forţă. Sc-nşeală amândoi.

Poetul singur ştie, extaticul prin care
în jos zâmbeşte cerul, pământul plânge-n sus;
Şi el, plăpânda harpă, vibrează totodată
Cu Dumnezeu-iubirea şi cu iubirca-om...![1]

[1] *Sarcasm şi ideal,* p. 200.

Voi termina prin ultimul cuvânt, adică ultima dorinţă a aceleia, pe care am numit-o „O nevastă română".

• Cu câteva săptămâni înainte de vecinica plecare, când presimţea sfârşitul său cel pământesc, nevasta îmi vorbi într-o seară:

— Noi ne-am hotărât de demult a dărui castelul nostru Academiei. Dar care îi va fi ei folosul material? căci proprietatea noastră nu aduce nici un venit, deşi ne-a costat foarte mult. Tocmai la aceasta m-am gândit şi eu. Turnul, care este o biserică, va rămânea inalterabil; restul însă, afară de dependinţe, formează trei apartamente deosebite, fiecare apartament având câte trei frumoase odăi mobilate, nouă odăi peste tot, cu toate comodităţile pentru locuinţa a trei familii separate. Câmpina fiind vestită ca staţiune climaterică, în fiecare vară trei membri ai Academiei, fie munteni, fie moldoveni, fie de dincolo, fiecare cu familia sa, cu nevasta şi cu copilaşii, vor putea locui aicea fără a plăti chirie, odihnindu-sc şi întremându-se. Pe lângă modesta diurnă academică, va fi un mic ajutor suplimentar, rând pe rând câte trei, pentru membrii cei săraci sau bolnavi, săraci şi nenorociţi mai ales cei de peste Carpaţi. Academia va mai căpăta de la noi biblioteca ta: cele 5000 de cărţi, manuscrise şi documente, multe foarte preţioase. Pe deasupra, după plecarea noastră în lumea cealaltă, tot Academiei îi va aparţine dreptul exclusiv de a edita scrierile talc şi ale Lilicăi, unica avuţie a noastră, din care noi am trăit şi am trăit binişor. Tu eşti moldovean, eu sunt ardeleancă, Lilica era munteancă; locaşul nostru, prin întemeietori şi prin oaspeţi, va fi dară o miniatură a Dacici...

Iată ce vrea să zică: o nevastă română!

O NEVASTĂ ROMÂNCĂ IN VIAŢA DUPĂ MOARTE
ŞEDINŢE EXTRAACADEMICE

La 7 martie, între orele 2—3 p.m., conferinţa de mai sus a fost citită în şedinţa publică a Academici Române. Nu eu voi vorbi despre impresiunea pe care a produs-o asupra ascultătorilor. Vro câteva ziare bucureştene de seară

au menţionat în aceeaşi zi acea conferinţă, dar fără analiză, înainte de 7 martie manuscriptul n-a fost arătat sau citit absolut nimărui dintre amicii mei; dintre cei indiferenţi am citit-o în treacăt numai d-lui I. Bianu. în aceeaşi seară din 7 martie avusei o şedinţă spiritistă intimă tot în Bucureşti, în odaia mea din „Splendid-Hotcl", unde a luat parte un medium scriitor automatic, care nu asistase deloc la Academie. Afară de medium K., faţă au fost dd. Ciocazan deputat, 1. Spirescu fotograf şi Brăneanu publicist, cari nici ei n-au fost la Academie. Menţionând anume pe cei de faţă, nu cred de trebuinţă a spune şi^ numele lui medium pentru a nu-i atrage unele neplăceri. în România, deocamdată, poliţia şi parchetul nu se leagă de mediumi, ca în Germania actuală, dar cine ştie ce se poate întâmpla mâini sau poimâini; şi-n orice caz, pretutindeni curioşii şi gură-cască sînt foarte dispuşi a nu lăsa în pace pe cei înzestraţi cu această preţioasă şi rară facultate psihică inconştientă. Să observaţi bine că o asemenea anostă persecuţiune nu aduce nici un rezultat serios, deoarece un adevărat medium, chiar după ce se citeşte comunicaţiunea cea primită printr-însul, nu-şi aminteşte cele citite sau le ţine minte confuz, uneori nu le înţelege bine, — o particularitate caracteristică a inconştientului, fie omul altfel oricât de inteligent. în acea şedinţă din 7 martie noi am fost dară cinci peste tot: eu, dd. Ciocazan, Spirescu, Brăneanu şi K. medium. Pe masă era un teanc de hârtii şi de creioane denaintea lui medium, care sta în picioare şi, fără nici un fel de pase magnetice sau de adormire ipnotică, el a trecut *în transă,* adecă într-o stare cvasicataleptică, peste câteva minute după stingerea lămpei, şi a scris apoi cu o repeziciune vertiginoasă. Am primit atunci următoarea sublimă comunicaţiune, controlabilă din toate puncturile de vedere: amănunte, unele subînţelese şi cunoscute numai mie, caracterul deschis şi foarte energic al soţiei mele, până şi expresiuni personale proprii:

„în fine, dragă Hasdeu, m-ai scos la iveală. Sînt foarte mulţămită de toate cele ce ai povestit asupra trecutului nostru; bineînţeles: trecutul sufletesc, lăsând deoparte grămada de nori, cari ameninţau adesea să ne înece traiul şi să ne întunece lumina viitorului. în adevăr, acolo am

fost tot aceea ce sînt şi aici, însă ceva mai puţin bună, căci — de! — oricâtă tărie aveam de a mă face neştiutoare, totuşi partea trupească căuta să puie piedeci seninătăţii mele sufleteşti. Grele ne-au fost începuturile modeste, însă totdeauna demne. Am trecut prin multe, însă şi tu ai ascultat la glasul meu, şi ai priceput când ne ameninţau clipele de grele cumpene. Eu munceam alături cu tine, şi tu munceai pentru doi, mai târziu pentru trei. Ah! cât eram de mulţămită, când ai arătat lumii, mai cu seamă lumii din ţara românească, când ai arătat — zic — cum trebuie să fie nevasta. Da; eram mândră când eram gospodina casei — fără de nici un ajutor; mândră când am fost doică şi mândră când eram învăţătoare; şi cât la locul meu eram atunci, când trebuia să împart suferinţa cu ceea ce atâta suferea; şi cu toate acestea să pot trece peste toate, punând stavilă durerii pentru a putea da o rază de mângâiere aceleia ce acum e aici lângă mine. Oricând te-am înţeles; întotdeauna tc-am rădicat; şi nu doară că erai ademenitor, nu, ci pentru că în tine se întrupa ultima şi pe veci stinsa rază de mare neam. Cât eram cu *Lilica,* încă speram în viitor; când s-a stâns nu mi-ai rămas decât tu, şi în tine era adunată întreaga mea viaţă pământească. Acum însă te slăvim aici, şi nu te lăsăm chiar dacă ai şovăi... ai pe mine, care dacă nu mă amestec în unele, totuşi fac ce-mi place mie a face acolo la drăguţul nostru de castel. Poate Vasile[1] să se crează că este grozav; însă dacă nu aş fi eu acolo, atunci multe neajunsuri s-ar ivi şi le-ai simţi; să-i spui astea lui Vasile, ca să nu se prea mândrească, că eu nu-1 voi lăsa. Dragă Hasdeu, îţi mulţămesc de toate... Cred că eşti mulţămit şi tu de cele ce ţi-am spus, şi crede că va fi în curând vremea ca să se limpezească multe de acolo. Cum mai râdeam noi, când ai spus că acum s-au dus ambele tulii; şi când lumea picura de lacrimi, oare noi nu vedeam totul? Şi dacă ai şti cât sîntem de fericite aici în adevărata viaţă!... Nu mai am pentru azi nemic a mai scrie, şi rămâne

[1] Vasile Pascu. intendentul meu, care este credinciosul nostru de la 1888 încoace, rămas acuma singur însărcinat cu gospodăria.

la viitoarea şedinţă... Aşteptând până atunci, te sărută a ta Iulie."

Această comunicaţiune curat spiritică, dată fiind în multiplicitatea de condiţiuni pe cari le întruneşte, chiar dacă eu n-aş avea alte sute şi mii de probe analoage, ar fi singură un argument suficient de nemurirea individului omenesc în afară din corpul cel pământesc, căci zece farsori în curs de zece zile nu vor fi în stare de a contraface o asemenea obiectivitate personală.

Eu însumi, care cunoşteam pe nevasta mea în timp de aproape 40 de ani, o recunosc aci pe deplin întreagă în orice cuvânt, în orice întorsătură de frază, în orice exclamaţiune sau gest verbal; eu însumi, care sînt autorul conferinţei mele academice, n-aş putea combina aşa de aidoma un răspuns din partea soţiei mele; cu atât mai vârtos un străin ar fi într-o imposibilitate categorică sub raportul formei şi sub raportul fondului totodată. Oricare ipoteză nespiritică ar fi prea trasă de păr, nefirească, absurdă.

Să mai adaug o lămurire foarte chintescenţială. în experimentaţiunile mele spiritiste, n-am căutat niciodată a căpăta comunicaţiuni extraterestre decât numai şi numai de la cei *iubiţi* de mine şi cărora eu le-am fost *iubit,* pe prima linie: tatăl meu, fratele meu, fiica mea, nevasta mea. Cine vrea să converseze îndelete cu un Kant sau un Napoleon, cine doreşte să afle de la cei duşi comori sau secrete de stat, — sănătate! dar eu unul n-am făcut-o şi n-o voi face; ba nu-mi plac nici în genere spirite anonime sau pseudonime pe cari nu le pot *controla* într-un mod individual serios. Control şi iarăşi un multiplu control înainte de toate! căci în comunicaţiuni spiritiste câteodată se furişează, mai mult sau mai puţin, elemente subiective prin autosugestiunea proprie inconştientă chiar a celui mai bun medium. Feriţi-vă dară cu tot dinadinsul de spirite anonime sau pseudonime nccontrolabile; iar dacă temelia iubirii vă lipseşte, dacă n-aţi iubit adevărat pe nimenea, şi n-aţi meritat niciodată o adevărată iubire, toate iubirile voastre rezumându-se într-o complicaţiune de egoismuri reciproce — o! atunci mai bine nu vă mai băgaţi deloc în ştiinţa sufletului.

Peste o săptămână, la 14 martie, în acelaşi loc şi prin acelaşi medium, fiind faţă fotograful Spirescu şi pictorul Eugeniu Voinescu, în aceleaşi condiţiuni eu am primit o nouă comunicaţiune, relativă la aceeaşi conferinţă academică. Iată-o:

„Dragă Hasdeu, după cum vezi, eu rămâi mereu aceeaşi, poate deprinzându-mă din ce în ce mai mult cu toate cele de *aici*[1]. Crede că nu mă las nici eu mai în urmă; şi cu toată voinţa ce o am, înving o mulţime de pedeci, cari poate nu le-aş fi putut supune, dacă nu aş fi din *moţi.* Sînt atât de mulţămită văzând pe d. Voinescu pintre noi; nu trebuia să lipsească atât de mult; ar fi putut să ne dea semne de viaţă nu numai ziua spre a-şi arăta suferinţele, ci mai ales seara, când eu i-aş fi putut da remedii contra neajunsurilor ce le are. Un lucru am de rugat pe d. Voinescu: să facă dreptate şi să împingă la dreptate şi pe ceilalţi, când va fi nevoie. Mulţămesc de vizită, şi crează că trebuia să fie aici mai cu seamă în astă-scară: vei vedea mai târziu pentru ce. Dragă Hasdeu, dacă ai şti tu cât bine va izvorî pe urma conferinţei ce ai ţinut-o la Academie! Tu încă nici nu-ţi poţi da seamă. Astăzi toată suflarea românească, dar mai cu seamă femeile aşteaptă a citi în revista lui Pătraşcu cele ce ai spus despre «O nevastă romancă». Binele va fi simţit după o generaţie, iar conferinţa ta va fi folositoare ca un model de educaţie a tinerilor căsătoriţi. Mai mult ca atâta nu-ţi pot spune; iar despre- rezultat îl vei vedea *aici*[2]. Adevărat că socrul tată a lucrat împreună cu tine, pe când eu călăuzeam amintirile tale. Ce să-ţi mai spun? Sînt pe deasupra de măsură toţi satisfăcuţi. Rezultatul — târziu, însă atât de folositor! Mai multe altele nu am a-ţi spune, şi dc aceea pun capăt scrierii melc, îmbrăţoşându-te cu drag a ta Iulie."

Aceasta a doua comunicaţiune spiritistă asupra aceluiaşi subiect aruncă o rază şi mai viuă de lumină *controlabilă.*

[1] Cuvântul *aici* e subliniat în original într-adins, căci mai jos acelaşi cuvânt e întrebuinţat cu sensul obicinuit pământesc, ş-apoi la sfârşit iarăşi subliniat cu sensul cel spiritist.

[2] Adecă: îl vei vedea după moarte.

La 14 martie eu nu dădusem manuscriptul conferinței mele la „revista lui Pătraşcu", adecă la frumoasa publicațiune periodică „Literatură şi artă română", căci manuscriptul fusese încredințat deja la 7 martie în manile d-lui I. Bianu, *majordomul* Academiei, după cum l-am calificat eu cu o altă ocaziune academică[1]. Aşteptam dară ca lucrarea să apară mai întâi în *Analele Academiei.* După 14 martie m-am convins însă de la însuşi d. Bianu că publicarea va întârzia, şi atunci am fost silit a alerga la ospitalitatea d-lui Pătraşcu, ceea ce tocmai mi-o prevestise deja comunicațiunea de mai sus.

O altă împrejurare caracteristică este că manuscriptul, fiind depus la d. Bianu, nu voiam să-l retrag, şi deci trebuia să am un alt manuscript. Eu, niciodată, dar niciodată nu trag o copie după ce am scris ceva: niciodată nu fac două exemplare. De astă dată pentru prima oară m-am pomenit acasă cu o copie, pe care am putut imediat s-o dau la „Literatură şi artă".

Mai este o particularitate interesantă. Revista d-lui Pătraşcu întârziase parcă într-adins. Eu doream cu orice preț conferința mea să iasă la lumină până pe la începutul lui aprile, vrea să zică până la închiderea sesiunei generale a Academiei. Unii mă asigurau că revista d-lui Pătraşcu a şi încetat de a mai apare, de vreme cc nu s-a văzut nici pe ianuarie. Ei bine, pe la finea lui martie — s-a tipărit un număr dublu: „numărul de la 25 ianuarie şi 15 februarie 1903", prin care se începe „anul VII" şi care cuprinde tocmai în fruntea lui conferința mea cea citită în Academie la 7 martie, ca şi când ar fi fost împedicat anume ca să aştepte două luni.

Toate acestea pot fi privite ca azarduri, dar atunci sînt *prea prea* azarduri. Şi eu numesc azard tot ce nu mi-o explic până ce nu sînt în stare de a mi-o explica. Aci însă eu am ajuns a mi le putea explica, considerându-le ca *inspirapune,* prin urmare nu un azard, nu ceva fără cauză, ci efectul acțiunii unor suflete dezincarnate, cari au rămas foarte energice, acțiunea lor fiind demonstrabilă, deşi agenții sînt

[1] Vezi ziarul „Conservatorul", no. 72 din 1(14) aprilie 1903- *C artelul academic.*

invizibili, inaudibili, impalpabili pentru generalitatea pământenilor. Adesea noi înşine, cei cari recunoaştem posibilitatea inspirațiunii în principiu, ne închipuim totuşi în aplicațiune că noi singuri am lucrat prin propria noastră inteligență fără nici un amestec supranormal din afară. Aşa, bunăoară, eu eram convins că conferința mea academică a fost pe deplin o lucrare a mea individuală. Comunicațiunea cea din 14 martie îmi spune însă: „socrul tată a lucrat împreună cu tine, pe când eu călăuzeam amintirile tale".

Exemplul cel mai complicat şi totuşi cel mai controlat al acțiunii asupra unei scrieri a mele din partea mai multor spirite amice, adică a unor amici plecați de pe pământ, o acțiune la care eu m-am supus nu într-un mod servil sau indiferent, ci după* multă luptă, a fost articolul publicat în „Cronica", nr. 441 din 3 noiembre 1902, apărut apoi în „Apărarea națională", nr. 106 din 10 novembre.

Pentru o desăvârşită claritate, cazul fiind foarte important din punctul de vedere al comunicațiunilor spiritice, sînt silit a reproduce aci mai întâi textul întreg:

CF FFL DE ANTISEMIŢI SÎNT ROMÂNII?
(Scrisoare deschisă cătră d. I.G. Bibicescu)

> II est, en effet, curieux de noter que Ies juifs fournissent un contingent d'alienes quadruple et meme sextuple des autres concitoyens.
>
> **CESARB LOMBROSO**

Iubite d-le Bibicescu,

Sînt vro douăzeci de ani de când ne cunoaştem. Mi-ai fost totdauna foarte simpatic. Eu sînt conservator (nu junimist), d-ta eşti liberal (nu socialist), şi totuşi ne lega o nestrămutată stimă reciprocă, cu singura rezervă că nc feream de a vorbi intre noi politica de partidă. Este însă o altă politică, politica cea mare, aceea în privința căriia, la români cel puțin, deosebire de partide n-a existat

niciodată: liberalii şi conservatorii, albi şi roşii, au fost strâns uniţi de câte ori se încercau a ne lovi duşmanii din afară, fie prin fapte, fie prin presă, fie prin note diplomatice. Românul acela care ajută şi susţine direct sau indirect o calomnie străină asupra neamului românesc, plăsmuind *ziduri chinezeşti* bunăoară, pe un asemenea pretins român ziarul „Cronica" îl calificase prea aspru *trădător,* alţii — cu un termen prea blând — ar putea să nu-1 califice, ci numai să-1 *descalifice,* eu însă — nici prea blând, nici prea aspru — pe autorul faimoaselor celor treisprezece articole din „La Roumanie" îl consider ca un simplu *avocat internaţional,* şi-i ajunge atâta. Iată de cc, iubite d-le Bibicescu, pc terenul acestei politice de apărare naţională, eu conservator şi d-ta liberal, noi putem să vorbim fără a ne aluneca în ceartă de partidă.

Discursul d-tale, ţinut în consiliul comunal din Bucureşti Ia 2 octobre, discurs admirabil prin tact şi prin temperament, nu avea nevoie de a răspunde la extravagantul amestec al Statelor Unite, care făcuse deja din capul locului în Europa întreagă un colosal fiasco. Nu d-lui Hay îi răspunde dară primarul Capitalei române, ci numai îşi face datoria de a deştepta ţara la timp asupra fiilor celor vitregi, cari cu ştiinţă sau mai bine fără conştiinţă, meşteşugesc a învenina pe nesimţite viitorul nostru naţional. în memorabilul discurs, d-ta pui pe frontispiciu întrebarea: „Sînt persecutaţi evreii în România?" şi dovedeşti prin date statistice că nu. Pentru a completa teza d-tale, eu voi răspunde la o altă întrebare: „Ce fel de antisemiţi sînt românii?" şi voi căuta apoi a explica psihologiceşte enigma aşa-numitei *cestiuni izraelite.*

Nu cred să fie vreun alt român mai cunoscut şi recunoscut ca antisemit decât mine, şi aceasta de patruzeci de ani fără nici o şovăire. La 1862, în Iaşi, eu publicai un act din 1579, prin care Petru Vodă Şchiopul gonea pe evrei din Moldova, şi alăturam cuvintele Domnului moldovenesc cu ale lui Napoleon 1 când zicea: „les juifs soni des vcritables nuees dc corbeaux... ce sont des chenilles, des sauterelles qui ravagent la France..." *(Din Moldova,* Iaşi, 1862, p. 16—-26). Aşezându-mă apoi în Bucureşti, eu am scos Ia lumină în 1866 mai multe *Studii asupra iudaismului*

(Trei ovrei — Talmudul — Industria naţională). De atunci încoace n-am încetat de a combate invaziunea evreiască în România, niciodată însă din vreo preocupaţiune bigotă; şi pentru a pune în această privinţă punctul pe i, am publicat la 1868: *Istoria toleranţei religioase,* apărută dentâi treptat în ziarul „Românul" sub patronajul regretatului C. A. Rosetti, veneratul nostru amic comun, iubite d-le Bibicescu, unde fuseserăm noi amândoi în aceeaşi şcoală a antisemitismului celui românesc. De câte ori vedeam câte un evreu devotat ştiinţei şi care mi se părea crescut româneşte sau cel puţin *românizabil,* eu îl îmbrăţişam cu căldură şi — notaţi bine — fără al îndemna la botez.

Se ştie câte am făcut eu şi chiar câte am suferit pentru d. Lazăr Şăineanu. O spune el însuşi, măcar în parte, in broşura sa: *O carieră filologică,* Bucureşti, 1901, pag. 1, 4, 8, 12, 15, 16, 19, 26—27, 32, 46, 56. Ceea ce însă nu se ştie deloc, sînt relaţiunile mele cu d. dr. M. Gaster, astăzi marele rabin la Londra şi înverşunat adversar al românilor, îl cunoscui în 1879, când era încă tânăr, foarte inteligent şi laborios, plin de foc sacru pentru ştiinţă, înflăcărat pentru studiul filologiei române, şi-i propusei atunci eu însumi de a stărui ca să capete imediat naturalizarea. Conserv un teanc de scrisori de la d. Gaster, după cum conserv — sub titlul colectiv de *Juvenes dum sumus* - - o arhivă epistolară de la tinerii mei amici sau elevi de altădată: Gr. Tocilescu, Bianu, Şăineanu, I. Bogdan, I. Bărbulescu, N. Iorga etc. Dintre scrisorile d-lui Gaster voi utiliza aci două deocamdată, ambele din Breslau, vestita pepinieră a rabinilor. La 10 februarie 1880, d. Gaster îmi scrie: „în fine, mi s-a urât de a mai sta ca o amfibie: român şi neromân totdeodată, şi m-am adresat azi către d-nul Rosetti alăturând o cerere către Cameră pentru indigenat. Totdeodată mă adresez către d-voastră făcând acu întrebuinţare de binevoitorul vostru serviciu, cu care aţi promis a mă sprijini şi a stărui pe la locurile competinte ca să nu mi se facă obstacole neaşteptate. Aş vrea ca să fiu deja discutat şi votat încă în cursul acestei sesiuni, de aceea vă rog a exercita toată influenţa ce posedaţi ca treburile mele să meargă cât se poate degrabă. Nu ştiu dacă n-ar fi oportun să mă adresez şi către Dim. Sturdza?

Ce credeți d-voastră. Adevărat să mărturisesc, nu m-aş bucura cu o aşa slabă majoritate cum a fost la alții. Cel puțin atât cred că am meritat de la tara de care m-am ocupat cu atâta iubire şi patriotism.[1]"... In scrisoarea din 15 martie acelaşi an, d. Gaster zice: „Viu acu din parte-mi a vă mai mulțumi pentru stăruința cu care lucrați la naturalizarea mea. Sper dar că peste puțin se va decide..." Dacă ilustrul rabin n-a reuşit, să ne-o lămurească însuşi; desigur însă n-a fost vina mea, şi nu a mea vină a fost expulzarea d-lui Gaster, care la 1880 se ocupase de România „cu atâta iubire şi patriotism!"

Acelaşi fel de antisemit am fost eu totdauna în privința evreilor din afară. Pe străinii cei eminenți în genere, fie ei catolici, fie protestanți, fie izraeliți, i-am admirat, îi admir şi-i voi admira, regretând că nu sînt ai noştri. Cu răposatul profesor Benfey de la Gottingen, evreu, eram în cele mai bune raporturi personale şi epistolare. în Paris, eu şi familia mea eram foarte bine cu familia d-lui Michel Breal, evreu, care m-a şi introdus în Societatea lingvistică de acolo. Sînt în relațiunile cele mai amicale cu ilustrul Ascoli de la Milan, una din gloriile Italiei. Un Ascoli, evreu, îmi e tot aşa de drag ca şi amicul meu Angelo de Gubernatis, catolic. Tot aşa fel de antisemiți, întocmai ca mine, sînt toți românii. Eu nu sînt mai bun, şi nu vreau să fiu mai rău. Să mi se arate un singur român care să cârtească contra d-lui David Emanuel, profesor la Universitatea din Bucureşti şi totuşi evreu nebotezat. Toți românii îl iubesc şi-1 stimează. Eu unul, dacă ar fi să formez un cabinet, n-aş fi departe de a-i propune un portofoliu. Dar masa evreilor, mulțimea cea îngrozitoare a habotnicilor, o! să mă ferească Dumnezeu! Şi cui oare să fie ei simpatici? Nici chiar d-lui Bernard Lazare, care făcuse mai deunăzi un marş triumfal printre hahamii de la Bahlui până la Dâmboviță, făcând acuma prin presa occidentală atâta tărăboi contra închipuitelor persecuțiuni ale elementului evreiesc în România. Repet încă o dată, nu în glumă, ci foarte serios, nici d. Bernard Lazare nu-i iubeşte pe evrei, şi drept specimen iată ce scria el însuşi în cartea sa *L antisemitisme, son histoire et ses (.mises:* „Quelles vertus ou quels vices valurent au Juif cette universclle inimitie? Pourquoi fut-il tour â tour, et egalement, maltraite et hai par Ies Alexandrins et par Ies Romains, par Ies Persans et par Ies Arabes, par Ies Turcs et par Ies nations chretiennes? Par ce que *partout, et jusqu 'ă nos jours, le Juiffut un etre insociable..."* (ap. Fr. Bournand, *Les Juifs et nos contemporaines,* pag. 297). Are o deplină dreptate d. Bernard Lazare, căruia îi fac o adâncă plecăciune.

Evreii sînt siguri şi vor să ne asigure pe toți că ei sînt poporul pe care anume îl alese Dumnezeu din totalitatea neamurilor omeneşti. Fie; să ne lase dară şi pe noi a fi după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu, urmând aceeaşi sistemă electivă, adică de a nu lua cu toptanul, ci a alege dintre evrei întocmai precum Dumnezeu îi alese pe evrei dintre ceilalți. Ar fi o adevărată batjocură de a primi fără alegere pe evrei numai şi numai pentru că ei sînt ce sînt şi cum sînt, pe când alegem unul câte unul pe germani, pe francezi, pe italieni, ba până şi pe frații noştri români de pe aiurea. Ar fi şi mai batjocuritor de a ne vinde noi înşine de bună voie pentru blidul cu linte, după expresiunea lui Moise, pentru „capitaluri străine" după teoria sau *pledoaria* d-lui Take Ionescu. Nu se află şi nu se va afla în veci un ministru român, un avocat Crcmieux în capul statului nostru, care să cuteze a unelti sinuciderea națională. Sînt un om aproape de şaptezeci de ani, zdrobit prin muncă şi prin nenorociri; ei bine, eu nu m-aş sfii o clipă a smulge carabina mea din părete şi brațul meu ar avea destulă vână pentru a spulbera crierii unui asemenea ministru, ea pe un câne turbat. Antisemitul român n-a cerut şi nu cere altceva decât: egalitate pentru români de orice rit şi egalitate pentru străini de orice religiune. Evreul, întrucât nu s-a împământenit, nu e român, ci străin.

Şi de când oare se bizuiesc evreii a fi cetățeni români? a avea la noi nişte drepturi mai mari decât ceilalți străini? a se bucura de un privilegiu *ab antiquo?* Autoritatea cea mai necontestabilă despre starea României în ajunul anului 1821 este Dionisie Fotino, om de casă al Filipeştilor, locuind în țară şi având la dispozițiune actele administrative ale epocei. El constată că pe atunci în Muntenia evreii erau mai puțini decât nemții şi armenii, iar sub raportul

Moldovei ne dă o cifră precisă: „10 mii evrei, împărțiți în comunități după orașe, având fiecare comunitate câte un hrisov special și contribuind câte o sumă determinată" *(Istoria Daciei,* t. III, p. 141, 340). Atâta-i tot și lada-n pod! cum se vorbește în popor despre o zestre sărăcuță. După 1821 puvoiul evreimii, în Moldova mai cu seamă, a crescut treptat până la proporțiunile unui potop, niciodată însă ei n-au fost priviți ca pământeni, ci ca venetici, ca străini, ca *tărtani* — termen care însemnează pc un supus austriac, și ni-1 explică nu un filolog român antisemit, ci evreul d. Lazăr Șăineanu înainte de a se fi botezat: „târtan-Unterthan" *(Semasiologia,* p. 246, nota). De unde dară pretențiunile evreilor, cari pe de o parte nc aduc la noi busta ancheta d-lui Bernard Lazare, și pc de alta aleargă la intervențiunea antipozilor? Ce însemnează gogorița emigrațiunilor, ca și când noi ar trebui neapărat să-i rugăm a nu pleca? Plece sănătoși! Cei mai buni și cei mai romanizați vor rămânea desigur și vor cerc împământenirea pe calea cea constituțională. Pe ceilalți nu-i oprim și nu avem dreptul de a-i opri, afară numai doară pe cei nebuni la balamuc... A! tocmai aci este o cestiune științifică, pe care o voi discuta acum pe scurt cu somități izraelite.

Evreul d. Bernard Lazare nc-a spus că caracteristica cea mai generală perpetuă a izraeliților este că ei sînt *insociabili.* Intr-o societate civilizată cei mai insociabili sînt negreșit nebunii, mai cu deosebire cei bolnavi de megalomanie și de mania persecuțiunilor. Acei ce se cred singuri „aleși ai lui Dumnezeu" sînt megalomani fără îndoială; cât despre mania persecuțiunilor, probă învederată sînt plângerile evreilor contra României.

In adevăr, predispozițiunea specială a evreilor, prognoza lor pentru nebunie este un fapt de demult înregistrat în știință. Celebrul alienist italian Cesaro Lombroso, izraelit el însuși, constată că Ia evrei sînt de patru și chiar de șase ori mai mulți nebuni decât la oricare altă naționalitate. El citează până și cifrele statistice exacte pentru Anglia, Italia și Germania după Jacobs, Servi, Verga și Mayr *(L'homme de genie,* p. 178).

In momentul de a termina această lungă epistolă primesc ziarul parizian „L'Europâen", din 1 noiembre

1902, în fruntea căruia d. Anatole Leroy-Beaulieu, membru al Institutului, cere convocarea unei conferințe europene pentru regularea afacerilor Orientului și, între altele, zice: „En faisant reconnaître Ies droits des Chretiens par la Porte, *Ies droits des israelites par la Roumanie,* l'Europe montrerait au monde qu'elle ne s'inspire que des intercts de rhumanitd et de la civilisation..."

în loc de o conferință diplomatică ar fi mult mai potrivită o conferință internațională de medici alieniști, dar fără avocați de cei internaționali.

Cât pentru ceilalți avocați, ar trebui să se dea la lumină într-o nouă edițiune și să se traducă franțuzește și nemțește, ba și englezește pentru Statele Unite, prețiosul volum dc 472 pagine, întitulat: *Procesul locuitorilor din Darabani înaintea curții cu jurați din Dorohoi, darea de seamă in extenso cu pledoariile d-lor T. Maiorescu, L. Dimitriu, N. Voihov, P. Ghica, Lepădat, Mândru.* Mc. *Ionescu și G. Cimara și raportul procurorului general Remus Opran,* București, 1879, in 8°.

îți strîng mina, iubite d-le Bibicescu, eu conservator, d-talc liberal.

Câmpina, 2 noiembre 1902

B. P. Hasdeu

Acest articol a fost tradus imediat nemțește în „Rumänischer Lloyd" (18—20 nov. 1902) și a produs nu o mică impresiune în presa română („Observatorul", 4 nov. 1902, „Epoca", 6 nov. 1902), mai ales în acea filosemită („Cronica izraelită", 9 nov. 1902), afară de o mulțime de felicitări călduroase orale și epistolare. Voi cita în specie următoarele urări de la doi profesori universitari din Iași:

„Mult stimate d-le Hasdeu,

Vă rog să-mi dați voie să vă strâng mâna, cu toată puterea sentimentului meu de admirație și entuziasm, pentru articolul *Ce fel de antisemiți sînt românii,* publicat de curând în «Apărarea națională», și pe care tocmai il terminai acum dc cetit in auzul mai multora.

Al d-tale cu totul devotai,

!. Gavanescul"

„Onorate domnule Hasdeu,

Adânc impresionat de energicele cuvinte cu cari ați înfierat purtarea nedemnă a autorului celor *13 articole,* caracterizându-le ca «pledoarie» a «unui avocat inter-național», vă rog să-mi dați voie şi mie ca să exprim deplina mea admirațiune. In împrejurările prin cari trecem, asemenea vorbe sînt adevărate *fapte mari.* Ele aruncă asupra reacțiunii naționale lumina unui nume venerat de toți; ele îmbărbătează caracterele, aşa de slabe, ale luptătorilor noştri; ele arată *direcțiunea* în care trebuie să ne îndreptăm hotărâți, fără întârziere şi în *unire,* dacă nu voim să ajungem *Hoții* jidanilor.

Dacă *toți* fruntaşii poporului nostru ar fi cugetat ca d-voastră de la început — ce departe am fi, şi de câte umiliri am fi scutiți. Cea din urmă — Marcus Samuel!

Sfârşesc, onorate domnule Hasdeu, rugându-vă să primiți, şi cu acest prilej, încredințarea înaltei stime şi admirațiuni cu care sînt al d-voastre cu totul devotat

A. C. Cuza"

Voi constata acuma naşterea cea psihică autobiografică a articolului meu. Ca să fiu drept pentru evrei, mărturisesc că acea naştere absolut intimă a ghicit-o numai foaia bucureşteană filosemită „Dorobanțul" de la 13 novembre 1902, no. 217, unde un *Leibu Tinichigiul* zice: „îmi vine cam greu a răspunde aspru d-lui Hasdeu şi nu voiesc a-1 trata la rândul meu cu neexactităţi, fiindcă eu respectez în d-sa pe omul ce trece de mare învăţat, logician, savant, om cu minte etc, etc, şi îmi vine greu să-1 iau la refec în public, dar aşa între patru ochi, d-le Hasdeu, pot să vă întreb: ştiţi d-voastră mă rog cc se vorbeşte de d. Hasdeu în Bucureşti în privinţa copilăriilor cc face cu experienţele d-sale spiritiste..." Aşa este; a ghicit-o părdalnicul de tinichigiu. Originea articolului meu este spiritistă, da, şi numai spiritistă, după cum ne vom convinge mai la vale. E de mirare însă că ghicitorul Leibu n-a descoperit în acel articol un element spiritist curat evreiesc, şi anume concluziunile mele se întemeiază acolo pc două ilustraţiuni izraelite *spiritiste:* pe Ccsarc Lombroso şi pe Bernard Lazare, cari amândoi demonstrează marea propensiune tradiţională a evreilor la megalomanie, nebunia cea mai insociabilă. Cesarc Lombroso, după ce ridiculiza dentîi spiritismul ca şi Leibu Tinichigiul, a publicat apoi la 1901 următoarea solemnă energică retractare: „Sono vergognoso e dolente molto di aver combattuto con tanta tenacia la possibilità dei fatti cosidetti spiritici"[1]. Cât priveşte pe acum de curând răposatul Bernard Lazare, acela care venise la noi în România ca să ne ameninţe cu urgie, publicase în 1893 două interesante articole spiritiste intitulate: *La telepathie et le Neo-Spiritualisme* într-o revistă ocultistă[2]. Prin urmare, Leibu Tinichigiul poate să râză cu haz de „experienţe spiritiste", nu râd însă fruntaşii cei serioşi ai Sionului.

Cel mai vechi specimen autentic de o scriere automalică, cel mai vechi şi rămas necunoscut in literatura spiritistă, este tractatul despre vjse din secolul IV, de Synesius, dentâi filosof neoplatonic, elev al sublimei Hypatia din Alexandria, apoi episcop al Ptolemaidei şi celebru prin imnurile sale creştine, pe cari le admiră Villemain[3]. Acest tractat e foarte remarcabil mai ales prin teoria perispiritului, adecă a corpului fluidic nerjeritor intermediar între suflet şi între corp pământesc, *«nptuTov owpa y'v%r)ț,»,* „primul corp al sufletului", un corp pe care spiritul îl păstrează şi dc care se servă când pleacă după moarte din corpul cel vizibil. Synesius trimise tractatul său Hypatiei, scriindu-i următoarele: „Această carte, pc care însuşi zeul mi-a poruncit s-o scriu şi a judecat-o, o închin imaginaţiunii, discutând acolo despre suflete, despre imagini sufleteşti şi alte câteva cestiuni, necercetate până astăzi de către nici un alt filosof grec. Cc să mai spun? întreagă această carte a fost isprăvită într-o singură noapte, ba chiar pe la sfârşitul unei nopţi, după ce în vis primisem porunca de a scrie. în vro două sau trei locuri îmi părea că nu eu scriu, ci parcă sînt unul dintre

[1] Armando Pappalardo, *Spiritismo,* ed. 2, Milano, 1901, p. II.

[2] „La hautc science". revue documentaire de la tradition esoteriquV, 1893. t. I, p. 51-60. 74-91.

[3] *Melanges historiques et htteraires,* Paris, \bH. t. iu, p. 394 sqq.

ascultători; şi chiar acuma, când recitesc, simţesc asupră-mi ceva minunat ca la poeţi, ca şi când mi-ar răsuna la auz o voce divină"...[1]

De aceeaşi natură, absolut de aceeaşi natură este cazul meu, dar cu totul nepoetizat, având a face cu morţi bine cunoscuţi, foarte controlat, ştiinţificeşte metodic, şi durând în curs de o lună şi jumătate fără nici o viziune, fără extaz şi pasivitate ca la Synesius.

În septembre 1902, abia două luni după moartea nevestei mele, eu renunţasem deocamdată la orice preocupaţiune politică, şi cu atât mai ales nu mă gândeam deloc la cestiunea evreiască, pe care o deşteptase în România faimoasa notă diplomatică americană şi pe care eu din parte-mi o consideram ca o simplă obrăznicie caraghioază. La 13 septembre, având oaspe la mine în Câmpina pe mediumul K., primii o comunicaţiune spiritică de la soţia mea, care mi-a vorbit numai despre apropiata aniversare de la 17 septembre, când trebuia să fiu în Bucureşti la cimitir, acuma pentru prima oară eu singur de la moartea fiicei noastre. A doua zi, la 14 septembre, pe neaşteptate îmi soseşte la Câmpina mediumul A., prin care obicinuit mi se comunică tatăl meu mai totdauna ruseşte, după cum eu am spus-o deja în *Sic cogito* (ed. III, p. 151), căci spiritul preferă limba cea mai întrebuinţată în timpul vieţei sale pământeşti. Pe lângă mine şi pe lângă mediumul A., erau faţă d. V. Cosmovici, d-na Luiza Cosmovici şi intendentul meu Vasile Pascu.

Am primit atunci o lungă comunicaţiune, din care extrag în traducere următorul pasaj:

„Cestiunea evreiască, rădicată de americani, nu este aşa de nulă pentru România noastră, după cum eşti tu dispus a o crede: în viitor vor mai fi iarăşi şi iarăşi dificultăţi în această pri-

[illegible]

[1] *Synessii, Opera quae extant,* ed. Petavius. I.utetiac. 1623, p. 293. Cfr. Druon, *Oeuvres de Synesius,* Paris, 1878. p. 490.

vinţă. Dar deocamdată este *necesar pentru români* ca să se tipărească un răspuns curat istoric despre evreii din România, şi articolul trebuie să se publice în limba franceză, iscălit şi scris de un Hasdeu. Numele tău, da, numele tău e foarte cunoscut în Europa, şi articolul va avea o mare influenţă. Tu îl vei scrie nu ca antisemit, căci nici tu, nici noi nu sîntem antisemiţi, dar articolul va justifica România contra atacurilor ce-i fac evreii. Dacă nu vrei să scrii franţuzeşte, atunci să scrii româneşte. Răzgândeşte-te bine. Noi toţi sîntem în jurul tău, şi-ţi vom sta în ajutor.

Alexandru — Boleslas — Valeria."

[illegible] Alexandei'. Boleslas. Valeria.

Această comunicaţiune venea dară nu numai de la tatăl meu singur, ci însoţit de unchiul meu Boleslas şi încă de bunica mea paternă Valeria, despre care eu am vorbit pe larg altă dată, născută evreică, dar sublimă prin virtuţile sale: „une sainte par les actions nobles qu'elle a remplies dans son passage lâ-bas", după cum o caracteriza fiica mea.[1] Nici însăşi bunica mea Valeria nu era deloc filosemită; fiii ei, foarte aristocraţi prin creştere, amândoi erau ostili evreilor; apoi cu am fost totdauna antisemit. Prin urmare, comunicaţiunea de mai sus cea cu: „nici tu, nici noi nu sîntem antisemiţi" m-a supărat la culme, astfel că eu m-am grăbit a exclama imediat: „ba asta n-o voi face!" şi am repetat-o cu necaz nu o dată mai multe zile succesive.

[1] *Sic cogito,* ed. III, p. 219—222.

Aşa au trecut la mijloc două săptămîni şi mai bine.

La 3 octobre 1902, fiind în Câmpina, îmi adusei aminte că n-am citit un şir de articole, publicate de curând de d. Take Ionescu în ziarul „La Roumanie" despre nota cea americană, şi m-am hotărât să mi-1 cumpăr a doua zi când voi fi în Bucureşti, căci — îmi ziceam — d. Take Ionescu este un fruntaş între conservatori, şi eu unul, deşi conservator, totuşi trebuie să mă scutur de orice solidaritate cu unele apucături strategice d-ale d-lui Take Ionescu. Această idee mă obseda, şi la 4 octobre, sosind în Bucureşti, m-am grăbit după-amiazi a-mi procura numerele respective din „La Roumanie". Nu le-am citit însă în acea zi, ci le-am rezervat pentru întoarcerea la Câmpina. Observai numai că acea' scrie de articole se începe anume la 19 septembre, adică aproape imediat după comunicaţiunea pe care o primisem la 14 septembre, astfel că tatăl meu părea a mă preveni despre apropiata primejdie a campaniei celei americane a d-lui Take Ionescu. Am priceput-o acuma, însă numa^ acuma.

în aceeaşi zi de 4 octobre mă aştepta un alt nou fenomen spiritic, foarte complicat şi foarte convingător.

La 4 octobre, adecă o singură zi după cunoscutul discurs ţinut de d. Bibicescu la 2 octobre în Consiliul comunal din Bucureşti, discurs despre care nu ştiam atunci nimic şi nu puteam încă să ştiu nimic, măcar că fondul lui era în cea mai strânsă legătură cu comunicaţiunea cea de la 14 septembre, — la 4 octobre, în Bucureşti, seara, în întunerec, fiind faţă fotograful Spirescu, mi-au venit două comunicaţiuni spiritiste simultane, una prin mediul K. la un capăt al mesei, şi cea a doua prin mediul A. la cellalt capăt al mesei, ambii în stare cataleptică, stând în picioare. Prin cel dintâi mi-a scris fiica mea franţuzeşte despre cestiunea evreiască: *„sv /;/ na pas assez de conviction et surtout assez de force pour te decider, alors je serai â cote' de toi, sans doute sous l'influence de notre grand-pere qui a son idee et une tres saine et tres juste appreciation..."* Prin cellalt mediu, mi-a scris tatăl meu ruseşte:

„în ultima mea cores pondenţă, pc care ţi-am •trimis-o, tu nu m-ai înţeles, şi aveai dreptate, întrucât eu am fost prea laconic. Treaba eşte că eu şi Boleslas doream atunci şi dorim ca tu, ca Hasdeu, să rosteşti cuvântul nostru în cestiunea evreiască cea nedreaptă, iar tu ai presupus că noi cerem de la tine să renunţi la propriul tău *eu* în această privinţă. Văzând că tu nu m-ai înţeles pe mine, eu am inspirat pe un alt român, şi iată dară s-a făcut deja un pas în această direcţiune. Astăzi şi ieri eu şi Boleslas ţi-am vorbit despre asta şi tu ai simţii vorbirea noastră; aşadară noi persistăm a crede că şi tu vei spune cuvântul tău..."

Iii, MUCII im< .II.IIUMI M>pn iioiiieiiiiin. M)TO|>>K> a irui, nc|X'iaii,. TI,I iinioiuii I, MCIIM. II IIMI.M, npaiso TOM, MIM. h OM.II, III. UCU cuim- MAU, .IOKOIIII'ICII I,: II,.K> TOMI, -iro \ioe n llo.iec.miiono ACuinie fiu.io n ecn, «rro fl,i ava.ia.ri. CIKK- VIAVICCH- MIC CIOIIO m> CIÎ|M'IK:KO\I I, IICIIIKIIÎOMI. II,, II,: TI,I AC IMICIIIO.IOAII.II, 'tio \n,i im- <~>>"oi, ori. ICOJI OTMI.KI 11,01 nTI> niocio 11 iu, no\i 1, '••oii|xici,. HH UI 'rro TU MC o.MIM. 11, MCIIM. n> II nii\ ... 1 1, •'!»>r<JM> POMUIU. II imn, 11,1 T,II mini, TIO \ AC IȚII, uium, '"'in. m. vro\.... anpaii.iciiin. 'eioiiifi 11 n-icpa 11 II\II.< II, C I, I*'•'<'<-IHIIOMI. OY< t, 101sa.n1 ci, 'lofioki 001, MOMI., II 11.1 11»•"!>< 11so11a.11, iianiv ficu,i\. 11 I.IM, MU HCCAC 1:1,pion, TIO IU iMIACIIII, (.liiif (.. li

Peste câteva zile eu am citit discursul d-lui Bibicescu, şi m-am încredinţat pe deplin despre adevărata Iui geneză: „văzând că tu nu m-ai înţeles, eu am inspirat pe un alt român"; dar tocmai de aceea, dorinţa tatălui meu fiind acum aproape de tot realizată prin acel discurs, fie eu, fie d. Bibicescu, — începui a crede că rolul meu nu mai e absolut necesar. Ceea ce m-a mulţumit personalmente, este că fraza de la 14 septembre: „nici tu, nici noi nu sîntem antisemiţi" avea un alt sens decum mi sc păruse mie la prima impresiune. Am fost dară amândoi satisfăcuţi deopotrivă: şi eu şi spiritul tatălui meu. îmi rămânea totuşi ceva inexplicabil. Asupra cestiunii evreieşti mi-au vorbit tatăl meu, unchiul meu, bunica mea şi fiica mea... Dar cum de a tăcut nevasta mea, care pc pământ împărtăşea cu desăvârşire părerea mea asupra evreilor? Soţia mea, atât de francă şi atât de energică, să nu-mi spună nici o vorbă? Ea, care mă povăţuia Ia orice pas? şi care avea asupră-mi

atâta binefăcătoare putere în curs de patru decenii conjugale? Mai ales să nu-mi zică ea nimic, pe când Lilica noastră s-a pronunțat deja într-un mod afirmativ? Toate acestea mă turburau.

în fine, la 18 octobre, prin mediul K., fiind prezinte pictorul Eugeniu Voinescu, eu am primii mult dorita comunicațiune, foarte remarcabilă prin obiectivitate, prin acea franchețâ şi energie atât de caracteristice la nevasta mea, însoțite de vioiciune şi ironie. Iată-o:

„Dragă Hasdeu, deşi sînt oprită a-ți spune tot ce ştiu şi ce se face aici, însă m-am rugat aşa de frumos lui tata-socru, încât el mi-a dat voie să-ți spun tot ceea ce tu ai găsi greu de îndeplinit; ş-apoi m-ai crede şi pe mine amestecată în adevăratul mic complot ce s-a urzit în contra bunului tău simț. Nu c drept că eu aş vrea să te rog să faci ceva care ți-ar călca pe inimă, adică eu aş stărui pe lângă tine ca să scrii despre evrei aşa cum poate ar dori Valeria, care e aici şi citeşte ce scriu; însă atunci când m-au pus şi pe mine în acea urzeală, era tocmai că lipsisem o clipă, -şi s-au folosit. Şi fiindcă mă cam supărasem, ce e drept, am obținut să fac eu singură această povestire, pentru ca să se ştie cum sunt legăturile mele față de tine, care-mi eşti acuma cu adevărat drag, căci te iubesc ca spirit şi nu ca umbră trecătoare pământească. Dacă vei voi a scrie asupra evreilor ceva, atunci desigur vei alcătui o monografie pur istorică, pe care X. abia aşteaptă pentru a-şi vărsa sarcasmul copilăresc care-1 stăpâneşte. Iată, dragă Hasdeu, ce țineam a-ți face ştiut."

După şedința de la 18 octobre, eu n-am întârziat de a lua o hotărâre definitivă pe următoarele temeiuri:

1. Cele treisprezece articole ale d-lui Take Ionescu mă silesc a nu mai tăcea;

2. Ocaziunca de a mă rosti îmi este dată prin discursul d-lui Bibiccscu;

3. Renunț la punctul de vedere pur istoric, în privința căruia m-am rostit îndestul deja altă dată în *Istoria toleranței religioase;*

4. Voi arăta că nici eu, nici alți români n-am fost niciodată antisemiți în sensul obicinuit al cuvântului;

5. Evreii cei distinşi sînt şi vor fi oricând îmbrățişați în România şi de către români;

6. Cauza respingerii evreilor în masă este *insociabilitatea* lor cea tradițională, recunoscută chiar de fruntaşii izraeliți ca Lombroso şi Bernard Lazare;

7. Naturalizarea oricărui străin de orice religiune nu poate fi colectivă, ci numai strict individuală.

Puncturile 1, 2 şi 4 le datoram direct spiritului tatălui meu, punctul 3 spiritului nevestei mele, punctul 6 spiritului fiicei mele, după cum se va vedea mai jos; iar restul şi sinteza totală, liberul arbitriu al alegerii şi al armonizării îmi aparțin mie; prin urmare, a mea rămâne întreaga responsabilitate personală, oricât de mare şi oricât de variată ar fi influența din partea amicilor celor dezincarnați. Aşa însă este în cazul meu, căci eu caut şi primesc comunicațiuni numai *controlabile* de la spirite *bine cunoscute;* în cazuri contrare, când are a face cineva cu spirite anonimice sau pseudonimice, când nu le controlează şi nu le poate controla, rezultatul îl duce pe bietul zăpăcit la balamuc.

Dindată ce am formulat programa de mai sus, m-am apucat a şi scrie; şi seara la 25 octobre, în Bucureşti, prin mediul A, fiind față fotograful Spirescu, am avut de Ia tatăl meu următoarea comunicațiune:

„...la timp oportun tu *însuți* ai ştiut a pune mâna pe condei. Pentru a te împăca cu mine şi cu Boleslas, noi amândoi îți mărturisim acum cu sinceritatc şi din toată inima că nu noi te călăuzim în cestiunea evreiască, ci noi recunoaştem de bunăvoie că tu ne călăuzeşti pe noi..."

...cBociipeMeHiin TU <a\i i. i i,\MI,.II, iipinuin.<:n «i neţxi. 'Irofiu npiiMiipim, renii cu MUUIO II ci. lin. ir< .laisoM i.. kaki. >i. T;IK'I» II lin. in ,iai;i>. uckpciuin H cepieMiio nunaeMcii reni,, "im ne MU p\kuimiiiMi» reiicpi. BI, VIOM I. HMI|X><:I, renii, im .IOO|M>- iju.ii.no npii.si.aeMi> ccfiii p>ko-WUIIMIJMII TOOOK>...

La 1 novembre articolul meu, adică al *nostru,* a fost terminat şi gata de tipar. în seara din acea zi, în Bucureşti, prin mediul A., față fiind pictorul Eugeniu Voinescu şi

fotograful Spirescu, mi-au venit trei comunicațiuni. Tatăl meu, ruseşte, mi-a mulțumit din parte-i şi din a tuturor ai noştri. Fiica mea mi-a dat apoi a înțelege participarea sa la articol: „...tu as parfaitement eu raison de citer ce Lazare Bernard. Je t'embrasse, cher, cher, cher papa. Toute â toi, ta Lili." Nevasta mea, foarte energică ca pretutindeni şi totdauna, s-a mărginit cu o singură exclamațiune: „Bravo, Hasdeu, te sărută a ta lulia!"

Mă opresc aci.

Originea spiritică a articolului meu este, cred, mai mult decât demonstrată. Şi totuşi oricine a fost sigur că lucrarea e proprie a mea, şi cu atât mai vârtos aş fi sigur eu însumi dacă n-aş cunoaşte într-un mod aşa-zicând documentai peripețiile luptei, pe care am descris-o mai sus şi-n care m-a susținut spiritul nevestei melc contra altor spirite amice, închipuindu-şi dânsa cu grijă că ele sînt unite într-un „mic complot". Fenomene analoage mi s-au întâmplat nu o dată, supuse controlului celui mai riguros. Voi mai aduce un singur exemplu mult mai vechi.

La 28 februarie 1897, dimineața, amicul meu Ionescu-Gion venise la mine ca să-i dau *o cugetare* pentru *Albumul studenților,* rugându-mă din partea d-nci Sihleanu. întâmpinându-i că n-am nici o cugetare de comandă, Gion mi-a răspuns că e necesar să-i dau ceva. Atunci, după câteva secunde de răzgândire, am scris şi am dat lui Gion următoarea bucată, pe care nici n-am mai revăzut-o până la 20 martie, când am găsit-o tipărită în ziarul „Epoca", 1897, nr. 406:

„Credința e mai pe sus dc ştiință;
Voința e mai pc sus de inteligență;
Iată dc ce credința şi voința singure domină lumea, domină şi vor domina totdauna.

Credința şi voința întrunite constituie o sinteză numită *caracter.*

Cât de puține sînt caracterele!

B. P. Hasdeu"

în momentul dc a scrie acea cugetare, eu eram convins şi aş fi jurat că este proprie a mea, iar nu inspirată. Peste zi nu m-am gândit deloc la acea cugetare, şi n-am vorbit

cu nimenea despre ea. Gion, pe de altă parte, în ziua aceea n-a comunicat-o nimănui. Ei bine, seara din acea zi, 28 februarie, avui la mine o şedință spiritistă cu mediul dr. S., fiind față dd. Zamfir Arbore, G. Stephănescu (profesor la Conservatorul de muzică), fotograful Spirescu şi C. Ciocazan. în comunicațiune spiritul fiicei mele mi-a făcut cunoscut cu multă finețã că dânsa anume mă inspirase dimineața. Iată pasajul, prin care ea îmi anunța că dc aci înainte va face o dată pe lună câte o şedință specială relativă la clasificarea caracterelor omeneşti: „Ayez l'attention forte et soutenue, et *la croyance qui toujours est bien superieure â la science.* Reflechissez et puis vous verrez arriver la comprehension sur Ies pas de la volontd â vous instruire — *volonte toujours mieux placee que l'intelligence.* Voilâ l'exordium â cettc serie de conferences qui continuera chaque deraiere seance du mois..." Aşadară, cugetarea mea cea de dimineață mi-a fost sugerată direct dc către Lilica cu scopul ad-hoc de a anunța desearã programa unor conferințe ale ei, cari în realitate s-au şi ținut apoi în curs de mai mult timp în fiecare ultimă vineri a fiecărei luni. însă —- observați bine această trăsură capitală — acea sugestiune eu n-o primisem orbeşte, n-am lăsat-o stearpă, ci numai o luasem ca un simplu punct de plecare, de unde am iras concluziuni nccontestabil ale mele, fecundate, în individualitatea mea, cu al meu liber arbitriu, cu a mea responsabilitate. Din sentința mea, care este a mea: „credința şi voința singure domina lumea", eu puteam să desfăşur o întreagă istorie universală...

Față cu probe experimentale irezistibile dc persistența *eului* omenesc după moarte şi a consecințelor postume ale *iubirei* între oameni, rezultă posibilă pentru mulți aleşi:

asociațiunea între morți şi vii.

Dar e roditoare pentru binele omenirii numai asoeiațiunea între sufletele cele mai înaintate şi mai ales cele mai altruiste, pe când egoiştii şi vanitoşii nu se iubesc nici pe pământ, în deşert dară vor căuta comunicațiuni spiritiste serioase, şi-n orice caz: spiritul nu poate da mai mult decât în măsura evoluțiunii la care prin moarte a ajuns cl însuşi.

Isprăvind, mă-ntorc la poema mea *Dumnezeu,* şi voi repeta pe *Gaudeamus* al meu:

Să mă bucur, căci omu-i o treaptă
Pe suişul cel fără de-apus,
Şi martirul meu cuget aşteaptă,
Ieri un vierme şi mâini un Isus,
Cale lungă
s-ajungă
mai sus

La 4 septembre, joi, în Câmpina, eu am pus capăt lucrării mele, citind-o atunci la câţiva amici. Dumineca mi-a sosit din Paris, expediată la 12 septembre stil nou de către librarul meu Lucien Bodin (rue Christine 5), recenta importantă carte a răposatului Fredcric W. H. Myers, unde pe la finea tomului II găsesc, întemeiată pe alte fenomene, următoarea concluziune întocmai ca la mine:

„Obscrvaţiunea, experimentul, inducţiunea, pe mai mulţi cercetători, între cari sînt şi eu, ne-au condus la credinţa într-o directă sau telepatică *intercomunicare nu numai între suflete omeneşti încă pământene, dar şi între suflete pe pământ şi între spirite duse...* Eu unul nu mă îndoiesc că starea acestora din urmă este un punct din *infinita evoliqiune de înţelepciune şi de iubire. Iubirile lor cele de pe pământ persistă...*"[2]

Destul, căci orice adaos ar fi prea mult:

Nu dezvăli dodată altarul nemuririi
Lumina-i amuţeşte pe cei nedumeriţi...

Câmpina. 9 septembre 1903

Sarcasm şi ideal, p. 169, 193.

Myers, *Human personality and its survival of bodily death.* I.ondon, 1903, in-8, t. II, p. 287: „Observation, experiment, inference, have ied many inquirers, of whom I am one, to a belief in direct or telcpathic intercomunication, not only between the minds of men still on earth, but between minds or spirits still on earth and spirits departed... 1 at least sec ground to belicve that their state is onc of endless evolution in wisdom and in Iove. their loves of earth persiste..."

Alexandru Petriceicu-Hasdeu

DOMNIA ARNĂUTULUI

Nuvelă istorică postumă

I

Bogat şi vestit este vodă Istrat Dabija; nu e bogat prin aur unguresc, nici prin argint leşesc, ci-i bogat prin fiică-sa Domniţa Dafna; nu e vestit prin splendoarea Curţii, ca Alexandru cel Bun, nici prin războaie peste Carpaţi şi peste Nistru, ca Ştefan cel Mare, ci-i vestit prin fiică-sa Domniţa Dafna.

Numai o fiică avea Istrat Vodă, numai una ca un soare în alba zi, numai una ca o lună în neagra noapte; şi mândră era fiică-sa Domniţa Dafna, mai mândră decât brânduşa in zorile primăverei, mai mândră decât mărul domnesc în apusul toamnei; mlădiosu-i trupuşor părea ca viţa de Odobeşti, sau ca plopul de Ţarigrad, înălţându-şi trunchiul pe malul Nistrului; ochii săi erau albaştri ca faţa cerului şi sprâncenele negre ca aripa corbului; luminoasele-i plete, lucind ca aurul ce sticleşte prin undele auroasei Bistriţe, dezmierdau şi sărutau nişte grumazi ca peptul lebedei dunărene; n-a mai fost în toată ţara Moldovei o altă zână ca Domniţa Dafna a lui Istrat Vodă, n-a mai fost de când nu mai era Domniţa Rosanda a lui vodă Vasile Lupul!

Şi magnaţii ungureşti şi domnii leşeşti, şi vodă muntenesc, şi craiul Ardealului doreau care mai de care a se încuscri cu Istrat Dabija; dar anevoie se putea căpăta cuvântul domniţei, şi mai anevoie mâna-i, iar inima-i şi mai anevoie; nici în ţara ungurească, nici în laturea leşească, nici la munteni şi la ardeleni, nu se găsea nimeni de potriva frumoasei Dafne.

între curtenii cei străluciţi şi numeroşi ai lui vodă Istrat, slujea un june arnăut, Dumitru Duca, iubitul

domnului şi al Divanului, atât de fin încât cu greu se putea bănui obscura-i origine, şi atât de viclean încât izbutise a câştiga amorul şi stima tuturora.

înfocat ca cerul de vară al căldurosului Epir şi hotărât ca grozavul hamger al haiducului din munţii Albaniei, căminarul Duca nu putea să vază cu sânge rece pe frumoasa domniţă, nu putea să-şi ascunză flacăra, aşa cum în pepturile cele vulgare se ascunde o mică scânteie sub o grămadă de cenuşă.

Duca iubea pe domniţa; dar ce enormă distanţă între un biet căminar şi unica fiică a bogatului şi vestitului vodă Istrat Dabija!

Duca iubea pe Dafna, dar nu-1 iubea Dafna pe dânsul: ochii lui mari şi încrucişaţi, sprâncenele sale dese şi posomorâte, tăietura obrazului grosolană şi sălbatică îi insuflau fără voie o mişcare de frică.

Fineţa şi viclenia Arnăutului puteau să ameţească pe toţi afară de Domniţa Dafna, care căuta frumosul în frumos.

„Ea nu mă iubeşte", îşi zise o dată Duca, şezând singur-singurel, cufundat în adânca cugetare, pe care o întrerupeau numai bătăile inimei. „Ea nu mă iubeşte, dar va fi a mea! Va fi a mea precum este adevărat că m-a născut întunericul Balcanilor!"

II

Mare zgomot, mare vuiet, mare sărbătoare în palatul lui Dabija Vodă: sună muzica naţională, răsună naţionalele balade şi doine, sună şi răsună căci este ultima zi de veselie în Curtea Măriei sale, unde pentru ultima oară se va arăta Domniţa Dafna!

înduplecat de nestrămutatul dor al fiicei sale de a întră într-o sfântă mănăstire, căsătorită acolo cu credinţa, cu speranţa şi cu iubirea dinaintea altarului Mântuitorului ş-al Preacuratei Fecioare, — bătrânul vodă dete un mare ospăţ pentru toţi locuitorii capitalei, cari să poată privi în sânul lor pentru cea din urmă dată pe duioasa Dafnă, pentru cea din urmă dată îmbrăcată in înstelata-i haină domnească, pentru cea din urmă dată împrăştiind zâmbete şi cuvinte într-o voioasă adunare lumească, pentru cea din urmă dată!

A doua zi nimeni nu era să mai recunoască, într-o neagră rasă, sub un văl negru şi cu negre mătănii, pe luminosul înger, ale cărui raze robeau toate inimile cu o zi înainte!

Deja se apropia capătul banchetului, deja d-abia mai vibra vioara, deja amorţeau cântecele, când Domniţa Dafna, soarele la apus al tuturor veseliilor Curţii, a înaintat deodată in mijlocul oaspeţilor, însoţită de şase fete de boieri, intonând cu acordul alăutei melancolica plângere a copilei române când pleacă la casa mirelui...

Mai sumbru decât toţi mesenii era căminarul Duca, părând în acea serbare comună asemenea negrului nor purtător de trăsnete, când se iveşte pe cer gata a acoperi lumina.

El nu lua nici o parte la cântece, el nu lua nici o parte la jocuri, el trecea încruntat pe lângă fiecare, el observa pe fiecare, el nu vorbea nimănui şi nimănui nu răspundea la vorbă.

— Căminare Dumitre! îi zise cu blândeţe Istrat Vodă, chemându-1 la picioarele tronului. Tu ai slujit domniţei cu credinţă şi cu dreptate, mai fă-i dar cea de pe urmă slujbă; roagă din parte-mi pe preasfântul părinte mitropolitul Dositeiu şi pe sfinţii vlădici de Rădăuţ şi de Roman ca s-o binecuvânteze în faţa întregului popor.

Domnul plângea.

Ca fulgerul când şerpuieşte prin negură, astfel a scânteiat ochii cei încrucişaţi ai lui Duca, aruncând o infernală cătătură asupra Domniţei Dafna.

Apoi a plecat până jos capul dinaintea lui vodă, încă o dată, de trei ori, şi a ieşit.

III

Foc! Foc! Palatul arde! — răsuna in toată capitala. Călăraşii Agici zburau cu enorme buţi cu apă spre Curte, pe când în splendidele odăi princiare nimeni nu ştia încă. nimeni nu simţea pericolul, căci para incendiului din afară,

văzută din interiorul palatului,, se confunda cu strălucita iluminațiune a edificiului domnesc, lăsând a crede că totul este un simplu efect premeditat al sărbătorii.

Numai Domnița Dafna, urându-i-se lungimea și neastâmpărul banchetului și dorind cât mai curând a împlini prin retragere la singurătate visul pioasei sale inime, presimțea într-un mod nedefinit o cobe în aceste valuri dc foc, și apropiându-se cu Istrat Vodă de fereastră, îi zise c-un melancolic surâs, jucând asupra cuvintelor: „lumina vrea să mă oprească în lume!"

In fine, strigătele călărașilor Agiei, țipetele mulțimii, larma tobelor și clopotelor deșteptară din neștiință vesela societate domnească; dar toate intrările și ieșirile palatului erau deja în văpaie!

Bătrânul vodă, strângând cu desperare la pept pe unica-i fiică, cerea de la toți s-o scape numai pe dânsa, promițând mântuitorului tron și comoare, dându-i tot ce putea și tot ce-i era peste putință!

— O nu, nu! repeta tânăra domniță. Nu pe mine! Scăpați pe tata! Inima și mâna mea sînt prețul vieții sale!

— Doamne, Doamne! Fiica mea!

— Doamne, Doamne! Tata!

Dar boierii și curtenii, uitând pentru prima oară servilismul în fața morții, se gândeau fiecare numai la sine, invocând în ajutorul său pe toți fericiții Cerului, pe Maica Domnului, pe Sfânta Paraschiva, pe Mucenicul Ioan din Suceava!

IV

Cine-i acest om negru, pârlit ca cărbunarul de la Orhei sau ca păcurarul din codrii Tigheciului? El străbate printre scântei ca șuierul vântului, el urcă din treaptă-n treaptă o scară pe jumătate arsă, el înfruntă elementele și intră.

Pe cine-ntreabă? Ce vrea? Ce dorește?

— Unde-i dânsa? Lăsați-mă la dânsa! Dați-mi-o pe dânsa!

Neașteptata aparițiune a omului celui negru In mijlocul sălii de serbare, în momentul când toți stăteau înlemniți de grozăvia incendiului, mărește spaima generală: moșnegii și babele încep a face cruce, șoptind: „fugi, Satană!"; tinerii apucă săbiile și pumnalele, uitând că din dosul teribilului necunoscut îi așteaptă focul, care nu se teme de săbii și de pumnale; sfiicioasele copile se ascund în colțuri, se ascund sub mese, se ascund în umbra columnelor de marmură, tremurând și necutezând a plânge,

Numai vodă și domnița n-au făcut nici o mișcare, rămânând îmbrățișați fără să știe ceea ce se petrece.

— Trăiește! Vie! Aici! A mea! exclamă cu extaz omul cel negru; apoi se repede, înhață cu o mână pe Istrat Vodă și cu cealaltă pe Domnița Dafna, îi rădică sus cu o forță erculeană, scoate un chiot de bucurie și dispare.

Agia a scăpat palatul; puțini dintre oaspeți au devenit victima focului; dar unde-i domnul? unde-i domnița?

In poporul cel superstițios al capitalei în aceeași noapte s-a răspândit vestea cum că duhul iadului a răpit familia princiară.

Deja boierii dispută despre alegerea unui nou vodă, iar țara zice ca totdeauna: bun a fost răposatul!

V

Așa sună tradițiunea despre începuturile măririi arnăutului Dumitru Duca.

Născut în Munții Balcani, crescut de către bandiții Albaniei în peșterele de la Rodoboi, acest aventurier a reușit numai prin crimă a se înrudi cu familia princiară Dabija, incendiind el însuși palatul domnesc pentru a scăpa apoi din flăcări pe Domnița Dafna și luând-o de soție drept răsplată mincinosului eroism.

Peste câteva luni, murind bătrânul vodă, zdruncinat de ani și mai cu samă dc teribila emoțiune a ultimei catastrofe, boierii aleseră la domnie pe ginerele răposatului, care-i câștigase pe toți prin bani, prin făgăduințe, prin cabale.

Astfel Duca îşi ajunse ţinta: un singur act de sceleratețǎ i-a procurat totodată mâna Domniţei Dafna şi tronul poporului moldovenesc.

El n-a zăbovit a le amăgi pe amândouă.

Călcând credinţa către soţie, Duca introduse în palat un harem cu şase concubine; călcând credinţa către naţiune, a început să-şi bată joc de ţară prin biruri şi prin torture.

Poporul gemea şi căuta un răzbunător.

Răzbunătorii sînt totdeauna gata, dar pândesc o ocaziune.

VI

Principala victimă a cruzimii şi lăcomiei lui Duca Vodă au fost armenii.

încă din zilele lui Alexandru cel Bun această pacifică şi laborioasă colonie, venită la noi din extremitatea Caucazului, dobândise în Moldova mai multe privilegii comerciale, stabilindu-se mai cu preferinţă în cele şase oraşe: Suceava, Iaşi, Roman, Hotin, Vaslui şi Dorohoi.

De atunci încoace, în curs de trei veacuri, industria şi economia au grămădii nenumărate avuţii şi tezaure în manile burgheziei armene, fără să fi trăsnit în capul vreunui domn român de a răpi de la dânşii ceea ce dobândiseră prin muncă.

Duca Vodă a turburat cel dintâi această activă şi liniştită populaţiune.

Bazându-se pe vechile crisoave domneşti, armenii declarară cu tărie că nu vor da fiscului nici un ban *peste obicei.*

Pe dată visterniceii şi armăşeii primiră porunca dc a sparge casele pretinşilor răsculători, de a pune mâna pe tot ce vor găsi acolo, de a nu cruţa bătrâni, femei, copii, răspunzând prin puşcă şi prin sabie la orice încercare dc rezistenţă.

Zis, făcut.

VII

Trăia pe atunci, în Iaşi, armeanul Ovanes Pascal, atât de putinţe prin bogăţii şi atât de ilustru prin înrudire cu patriarhii de la Ecimiadzin, încât toată armenimea din ţară şi chiar din străinătate îi da titlul de principe, privind la dânsul cu veneraţiunc, cu iubire şi speranţă, în aşteptare ca să-i scape el şi numai el din ghearele lui Duca Vodă.

Un cuvânt din partea acestui corifeu al emigraţiunii lesne ar fi mişcat pe toţi armenii din Moldova a trece cu grămadă peste hotare sau a-şi apăra în întru avutul cu arma în mână.

Dar Pascal tăcea, el nu vedea şi nu auzea nimic.

Deja armenii începeau a-1 bănui de a fi înţeles în taină cu Curtea domnească.

în adevăr, în mijlocul cataclismei generale numai el sta neatins de urgia lui Duca Vodă, rămânând neclintit ca o stâncă dasupra luciului mării în momentul grozavei furtune.

Dar îi veni şi lui rândul...

VIII

Avea Ovanes Pascal o fiică, numită Hanca, în care natura se părea a fi grămădit toate perfecţiunile ce se pot găsi din când în când numai doară în Asia, primordialul leagăn al frumuseţii.

Părul ei era negru ca preţiosul lemn al ebenului şi moale ca mătasa persiană.

Sprâncenele-i, arcate ca dunga curcubeului, umbreau nişte ochi, în cari ziua se îngâna cu noaptea într-un sublim întuneric de lumină.

Pe obrajii, săi, virginali ca piscul Araratului, până la care nu ajunsese niciodată pasul muritorului, înfloreau trandafirii şi crinii din văile Caşemirului.

Buzele-i erau ca o picătură de sânge de porumbiţă, căzut într-o picătură de lapte.

Sânu-i ondula ca puful, purtat în primăvară pe aripele zefirului.

Corpu-i era înalt şi gingaş, ca cedrul de pe culmea Livanului.

Mai frumoasă decât insăşi frumuseţea, bătrânul său tată o iubea mai mult decât ceea ce se numeşte iubire.

IX

Precum era Ovanes Pascal pentru armeni şi Hanca pentru Ovanes Pascal, tot astfel pentru poporul moldovean era marele serdar dc Orhei şi dc Soroca, Mihalcea Hâncu: o rază de speranţă.

Născut dintr-un neam vechi şi strălucit, care venise din Maramureş cu Dragoş Vodă; înzestrat cu o inteligenţă iute şi pătrunzătoare; frumos la corp şi frumos la suflet; Mihalcea Hâncu, pe lângă toate astea, mai avea o voinţă tare şi nestrămutată, unită cu o minunată forţă fizică, tot aşa de oţelit, ca şi voinţa-i.

Pe când pestriţa mulţime a boierilor se îngenunchea în ticăloşie la picioarele lui Duca, numai Hâncu ţinea fruntea sus, cutezând a se opune tuturor poruncilor şi tuturor dorinţelor cumplitului vodă.

Afară din palat el se rezema pe amorul oastii, gata a-1 apăra contra oricării uneltiri domneşti, iar când se ducea la Curte, se rezăma pe teribila-i sabie şi pe cămaşa de fer, de care nu se despărţea niciodată.

Adesea arnăutul Duca tremura în mijlocul Divanului înaintea acestui gigant, care nu se sfiise într-o zi a-i răspunde verde în faţă: vodă vrea, Hâncu ba! — o expresiune devenită de atunci proverbială.

Serdarul Mihalcea iubea pe Hanca şi Hanca iubea pe serdarul Mihalcea.

Ovanes Pascal o ştia aceasta.

Dar prejudiţiul vulgar oprea însoţirea unui român cu o armeanca, deşi o permitea cu o maghiară sau o polonă.

iară popii împedicau orice legătură între un creştin de dreaptă credinţă şi o eretică din legea afurisitului Arie.

Hâncu şi Ovanes nesocoteau dopotrivă în fundul inimilor această bigotă rugină a secolului, însă nu puteau s-o înfrunte docamdată fără pericol pentru scumpa lor Hanca, şi numai aceasta mai întârzia ora căsătoriei în aşteptarea unei zile mai fericite.

Până atunci, sub vălul nopţii, serdarul se introducea pe furiş în locuinţa lui Pascal, unde-1 primea oarba încredere că un Hâncu nu poate să înşele.

Iar poporul moldovean, zdrobit de tirania unui venetic, se întreba cu nerăbdare:

— Ce face viteazul Mihalcea?

XI

Duca Vodă era lacom ca toţi tiranii şi ca toţi tiranii era desfrânat.

El ştia despre avuţiile lui Ovanes Pascal, el ştia despre frumuseţea Hancăi, şi ştiind acestea, el sughiţa după aurul armeanului şi după amorul armencei.

Dar legătura lor cu marele serdar de Orhei şi de Soroca îi era nu mai puţin cunoscută, căci avea spioni în toată capitala, în toată strada, în toată casa.

Depărtând într-o zi pe Hâncu din Iaşi şi trămiţându-1 peste Prut sub pretext de a respinge o pretinsă invaziune tătărească, Duca Vodă a respirat mai liber în lipsa nesuferitului său antagonist şi se decise a merge iute şi drept la ţintă.

Mai întâi o mulţime de evrei şi evreice, meşteri în diabolica artă a corupţiunii, s-au încercat a atrage pe Hanca în cursă, vorbindu-i despre iubirea Măriei sale şi splendoarea de a deveni una din florile haremului domnesc, procurând totodată bătrânului său tată şi chiar întregului popor armean graţia lui vodă.

— Fă-te Estera neamului tău! îi şopteau fiii Talmudului.

Dar Hanca rămase neclintită în virtute, ca stânca de granit a sfântului munte Ararat.

Atunci Arnăutul recurse la forţă.

XII

Deja aproape toate casele armene din Iaşi erau despoiate până la cap de ac şi dărâmate până la piatra temeliei.

Mai rămânea Ovanes Pascal.

Dorobanţii de la Curtea domnească primiră în taină porunca de a sparge pe la miezul nopţii strălucitul palat al orgoliosului principe de Ecimiadzin, răpind de acolo tot metalul şi toate odoarele şi, ceea ce era mai scump decât toate, pe Hanca.

Ei nu ştiau însă cu cine vor avea a face.

XIII

Bănuitor şi neliniştit ca toţi amanţii, Hâncu părăsea din când în când tabăra, unde nu vedea nici un pericol din partea tătarilor, şi se răpezea într-ascuns la Iaşi, trăgând d-a dreptul la Ovanes Pascal.

El şedea acum cu tatăl şi cu fiica pe un superb covor de Ispahan, vorbind despre nevoile ţării şi fumând dintr-un lung ciubuc de iasomie.

Deodată — zgomot, ţipete, zingănit.

Ovanes Pascal făcu semn cu spaimă să se depărteze Hanca, iar serdarul Mihalcea porunci cu sânge rece să se deschiză poarta.

Doisprezece dorobanţi au năvălit în casă.

— Ce poftiţi? îi întrebă Hâncu, fără a se scula de pe covor şi fără a lăsa din mână ciubucul.

Dorobanţii au fost fulgeraţi, auzind această tunătoare voce.

— Măria sa..., murmură in fine unul.

— Ce-i Măria sa? zise cu dispreţ serdarul.

— Ne-a trămis a lua toată avuţia acestui păgân de câne şi a duce la Curte pe fata spurcatului de armean.

— Să spuneţi veneticului Arnăut că aţi văzut faţa lui Hâncu.

Dorobanţii stăteau pe loc cu nedumerire.

— Destul!

— Dar...

— Ieşiţi!

în aceeaşi noapte, bătrânul Ovanes şi tânăra Hanca fugiră cu toate odoarele lor la tabăra lui Hâncu.

XIV

Cu neatâmpăr aştepta Duca Vodă ivirea dimineţei pentru a porni urgia.

A doua zi mitropolitul cu tot soborul vlădicilor şi al clerului au aruncat o teribilă anatemă asupra răzvrătitorului Hâncu, numindu-I lepădat de legea drept-credincioasă prin unire cu ereticii din turma lui Arie.

Totdodată olăcarii au plecat la Ţarigrad către sultan şi la Cracovia către crai, ducându-le vestea despre revolta serdarului Mihalcea.

Vornicii cei mari, pe de altă parte, trămiseră porunci la toţi pârcălabii şi vătafii de a veni pe dată cu cetele lor Ia scaunul ţărei, fiindcă, ziceau ei în naivul limbagiu al secolului, Măria sa vodă e pus în grea cumpănă,

în fine, războiul civil era gata.

XV

Deocamdată Hâncu s-a cununat cu fiica lui Ovanes Pascal şi adăsta in linişte ciocnirea ambelor armate, întărindu-şi tabăra şi luând măsuri de rezistenţă.

Armenii curgeau din toate părţile sub drapelul principelui de Ecimiadzin.

Moldovenii se grămădeau de pretutindeni sub steagul serdarului de Orhei şi de Soroca.

Pentru unii şi pentru alţii acest război era o luptă naţională şi democratică totdodată, o luptă contra unui străin, o luptă contra unui tiran.

Nimeni nu-şi bătea capul cu anatema cea de porunceală!

Peste opt zile s-a arătat oştirea lui Duca Vodă, strânsă în pripă, din săteni, mânaţi dendărăt de biciul ispravnicilor, şi din o droaie simbriaşă de greci şi arnăuţi.

Cu o singură izbire, serdarul Mihalcea ar fi putut zdrobi această nedisciplinată şi mercenară adunătură.

El comise eroarea de a tot amâna.

XVI

Căpitanul Roşea îndemna mereu pe Hâncu de a nu perde timpul.

Hâncu răspundea mereu căpitanului Roşea: „ba".

Iritat prin aceste orgolioase refuzuri şi prevăzând tristele consecinţe ale trăgănării, căpitanul Roşea a trădat pe Hâncu.

într-o zi el intră în cortul serdarului.

— Jupâne hatmane, înmulţeşte straja împrejurul cortului, căci eşti singur, pe când vânzătorii sînt mulţi şi lesne vei putea fi apucat fără veste.

— Ia puşca mea, căpitane; scoate-o afară din cort; porunceşte să se strige în toată tabăra că Hâncu doarme fără puşcă; să vină apoi cine pofteşte!

Puşca fu scoasă.

încă o dată intră căpitanul Roşea, repeţind sfatul de pază.

— Scoate afară din cort iataganul!

Iataganul fu scos.

Pentru a treia oară se arată căpitanul Roşea cu aceleaşi cuvinte.

— Mai scoate afară şi sabia!

Sabia fu scoasă.

Fără puşcă, fără iatagan, fără sabie, lăsând cortul deschis în laturi, Hâncu a aruncat jos o piele de urs şi s-a culcat să doarmă.

Atunci căpitanul Roşea se furişează şi trămite serdarului un glonţ din propria lui puşcă, nemerindu-1 în coapsă.

Mihalcea tresare, vrea să se scoale şi cade jos.

Căpitanul Roşea îl loveşte în pept cu propriul lui iatagan.

De aci cu propria lui sabie îi retează capul şi-1 duce la Duca Vodă, primind drept răsplată serdăria de Orhei şi de Soroca.

XVII

Zboară trei negri corbi, cu ciocuri de sânge, cu aripe de sânge, cu gheare de sânge; zboară de peste Prut, din serdăria Orheiului, din pădurea Bacului, din bătaia de la Chişinău; zboară trei negri corbi către matca Dunării, către oraşul Galaţi, către curţile cele albe, unde se adăpostise frumoasa nevastă a lui Mihalcea Hâncu.

A ieşit Hanca în cerdacul cel rotund, a făcut semn cu basmaluţa cea dalbă, a chemat Ia sine pe cei trei negri corbi.

— Bine aţi venit, negrilor corbi! Din ce ţară adusumi-aţi veşti? Nu cumva de peste Prut, din serdăria Orheiului, din pădurea Bacului, din bătaia de la Chişinău? Zărit-aţi voi în zbor albul cort al hatmanului Hâncu, cu ţăruşe de aur, cu polog de urşenic, cu ciucuri de mătasă? Zărit-aţi voi în zbor cum se repede el pe un armăsar pintenog cu steluţă în frunte dinaintea oştirii tiranului Duca, presărând în dreapta şi-n stânga daruri de moarte?

— Fost-am noi peste Prut, în serdăria Orheiului, în pădurea Bacului, în bătaia de la Chişinău. Grozavă bătaie! Văzut-am noi în zbor albul cort al hatmanului Hâncu, cu ţăruşe de aur, cu polog de urşenic, cu ciucuri de mătasă. Arnăuţii lui Duca puneau în traiste aur, se îmbrăcau în urşenic, înväleau caii lor în mătasă! Zărit-am noi pe însuşi Mihalcea, lungit fără suflare pe pământul cel rece! Sângele lui este pe ciocurile noastre, sângele lui este pe aripele noastre, sângele lui este pe ghearele noastre, şi carnea lui nu mai e nicăiri! Plângi, Hanco! Plângi, văduvo! Plângi, văduvo Hancă!

XVIII

După moartea lui Hâncu, armenii au părăsit Moldova, fugând care-ncotro putea denaintea urgiei lui Duca Vodă, iar mai ales aşezându-se în învecinată Transilvanie, unde posteritatea acelei colonii a rămas până astăzi.

Moldovenii din oştirea serdarului Mihalcea n-au stătut nici ei în ţară, căutând scăparea mai cu samă în Polonia,

care se grăbi a primi sub steagurile sale pe fiii cei mai viteji ai Orientului.

Bătrânul Ovanes Pascal şi cu fiica sa se retraseră în Galiţia, unde Hanca născu apoi an fiu, pe Constantin Hâncu, şi de unde ea se întoarse mai la urmă în Moldova, după ce nu mai era pe tron arnăutul Duca, îmbrăţişând religiunea drept-credincioasă şi recăpătând prin judecată de la Divan confiscata avere a răposatului său soţ...

XIX

Deja al cincilea an veneticul din Albania se joacă după poftă cu viaţa naţiunii române, precum se joacă furtuna pe mare cu o biată scândură, rămasă din frângerea unei corăbii.

Plângea, amar plângea zi şi noapte cu lacrime de sânge inima sărmanei Moldove, plângea precum plânge o vergură, răpită din sânul părinţilor şi adusă în haremul unui desfrânat.

Şi cum oare sfântul soare mai luceşte atât de vesel dasupra palatului în care petrece sceleratul?

Şi cum oare cerul nu-i trămite un trăsnet de peire sau nu lasă cel puţin să cază din înălţime o stea prevestitoare de moarte?

Negreşit că însuşi Dumnezeu prelungeşte pedeapsa pentru mulţimea şi mărimea păcatelor noastre!

XX

Veselească-sc Duca, veselească-se şi triumfe; dar nici Moldova nu va suferi totdauna.

E teribilă tăcerea naturei şi tăcerea poporului, e teribilă ca liniştea mării în aşteptarea furtunei, sau ca arşiţa soarelui în ajunul uraganului.

Puţin încă şi se va decide soarta stăpânului Arnăut; puţin încă şi se va decide soarta sclavului român; puţin încă şi o să se vază că nu domnesc mult veneticii şi despoţii la gurile Dunării!

XXI

La marginile Bucovinei, lângă apa Neamţ, pe culmea unui munte de cremene, în fundul pădurii, se înalţă sfântul locaş cu făcătoarea de minuni icoană a Maicei Domnului.

Un filolog pretinde cum că l-ar fi fundat oarecând Sas Vodă, fiul lui Dragoş, de unde se va fi născut însuşi numele mănăstirii, sas şi neamţ fiind sinonimi în limba română.

Lăsând la o parte ingenioasele combinaţiuni ale etimologiei, care lesne poate descoperi pe muscali în Brazilia şi pe patagoni în Rusia printr-o simplă schimbare de câte o literă, să ne pogorâm d-a dreptul în epoca cea pozitivă a Iui Duca Vodă.

Intr-una din peşterile cele mai întunecoase ale Neamţului trăia bătrânul eremit Dionisie, către care de o jumătate de secol se deprinseră a alerga după oracole principii şi boierii, rugându-1 cu umilinţă a le prevesti ursita cu ajutorul enigmelor din psaltire.

Erau obscure şi cu multe înţelesuri răspunsurile sfântului pusnic, dar tocmai de aceea ele se împlineau totdauna: oricum să se fi întâmplat mai la urmă, tot prorocul avea dreptate.

Şi totuşi poporul nu-1 făcea sfânt, căci numai Dumnezeu şi Ştefan cel Mare sînt sfinţi în ochii românului.

XXII

Seara, în Ajunul lui Moş Crăciun apăru înaintea lui Dionisie un bărbat necunoscut, înalt la stat, cu o faţă posomorâtă, cu o lungă barbă neagră, îmbrăcat într-o cămeşă de fer de făptură leşească, peste care fâlfâia o manta de atlas alb, căptuşită cu samur.

Cuca pe cap şi buzduganul în mână arătau că este un vodă.

— Părinte! zise el cu o voce aspră şi viguroasă. Pentru a treia oară Moldova sufere tirania lui Duca. Spune-mi, spune-mi o dată, când o să sosească vremea de slobozenie şi de fericire?

Dionisie aruncă o cătătură asupra oaspclui, face cruce, deschide cu cuţitul foile Bibliei şi zice cu un glas trăgănat:

— Mâine este ziua Mântuitorului.

— Numai atâta?

— Numai.

Necunoscutul ieşi şoptind cuvântul „mâine", iar profetul zâmbi sub musteţelc-i cele albe, cugetând Ia naivitatea lumii, căreia i-a plăcut totdauna obscurantismul în loc de lumină.

XXIII

Nu este oare un semn pe cer?

Soarele apusese demult, dar luna tot încă nu se arată şi nici o steluţă nu sclipeşte.

Nu este oare un semn pe cer?

Fulgerul şerpuieşte din când în când prin norii cei negri, asemenea surâsului de rău ogur pe faţa dc scelerat a lui Duca.

Nu este oare un semn pe cer?

Din timp în timp bubuie tunetul, ca rarul murmur pe buzele unui popor gemând în sclavie.

Nu este oare un semn pe pământ?

Prutul scutură lanţurile iernei, şi-n loc de a dormi amorţit pe anticul său pat, revarsă furios pe maluri enorme sloiuri de gheaţă.

Nu este oare un semn pe pământ?

în satul Domneşti a căzut dc pe vârful bisericei preţioasa cruce de argint masiv, pe care o turnase Duca Vodă din averea cea răpită a văduvelor şi orfanilor.

Sînt semne bune pe cer.

Sînt semne pe pământ.

XXIV

Pe drumul Cârligăturei, trece în fugă mare o ceată de călăraşi indreptandu-şi mersul cătră vechea cetăţuie din Targu-Frumos.

Ostaşii poartă zale de oţel şi tot în oţel sînt învăliţi caii, zburând ca nişte statui ecvestre, ieşite din mâna artistului din Corint.

Voinicii cântă, dealurile şi văile răsunând de ariile lor, amestecate cu tropotul armăsarilor, dar nu doine româneşti, ci nişte melodii străine, într-o limbă dură şi misterioasă.

încet au intrat ei în curtea cetăţuiei, descălecând dinaintea palatului domnesc; nimeni nu-i cunoaşte, nimeni nu-i înţelege, nimeni nu le pătrunde ţinta; numai despre capul acestei grozave cete începu a colinda în popor fel de fel de zgomote.

Unii ziceau că-i serdarul Hâncu, care ar fi scăpat din bătaia de la Chişinău şi vine acum cu o oaste ungurească din Ardeal să răfuiască pe Duca; alţii credeau că-i vreun pretendinte la domnie, aducând o invaziune leşească asupra ţării; o samă prepuncau că va fi însuşi ucigă-1 crucea.

Dar călăraşii n-au stat nici o oră, şi-au întărit caii după lunga cale, au mai curăţit armele, au băut câte un pahar cu pelin şi au pornit răpede înainte.

Lângă poarta cetăţuii unul din ei era să calce pe un biet olog.

Capul cetei mustră pe crudul soldat, şi întorcându-se apoi către nenorocitul cerşetor, îi azvârli un ban de aur, z.icându-i să se roage lui Dumnezeu pentru izbânda lui Ştefan Petrieeicu...

XXV

Măria sa chemase pe toţi vlădicii şi pe toţi boierii la satul Domneşti, unde să serbeze împreună Anul Nou în strălucitul palat, clădit de curând numai din marmură pe moşia^ princiară.

într-o sală aurită erau puse rânduri-rânduri o mulţime de mese de palisandru, în mijlocul cărora, la o măsuţă rotundă de argint masiv, acoperită cu o scumpă stofă indiană, şedea însuşi Duca, însoţii de fiul său Constantin, şi de favoritul domnesc, ucigaşul lui Hâncu, trădătorul serdar Roşea.

La spatele principelui stătea marele postelnic cu un sceptru de aur, având în dreapta pe marele stolnic şi în stânga pe marele paharnic cu lungi toiegc de argint, împodobite cu petre scumpe,

La celelalte mese se păunau vlădicii şi boierii, din dosul cărora se vedea câte o slugă, îmbrăcată în lungă haină de catifea roşie, ţinând într-o mână o neagră căciulită de turcă de la Soroca şi răzemând cealaltă pe colosale pistoale turceşti, băgate după chimir de piele mohorâtă.

In uşă păzeau o mulţime de darabani şi ciohodari.

XXVI

D-abia se aşezaseră cu toţii, când iacă un olăcar soseşte d-abia suflând cu o tristă veste din scaunul ţărei.

— Măria sa doamna moare!

— Să-i fie ţărâna uşoară! răspunse cu sânge rece veneticul, plecându-se apoi la urechea serdarului Roşea şi adăogând cu jumătate voce:

— Haremul să trăiască!

Olăcarul ieşi din sală.

O adâncă tăcere coprinse pe toţi mesenii.

Bucatele se schimbau unele după altele, dar nu se auzea nici o vorbă, nu se zărea nici un zâmbet, nu se mişca nici un semn de veselie.

Numai bătrânul logofăt Miron Costin şopti într-un rând vecinului său hatmanul Alexandru Buhuş:

— Ce de mai înmormântare!

Era o adevărată profeţie.

XXVII

La sfârşitul prânzului, marele paharnic luă o preţioasă cupă de matostat, plină cu vin de Odobeşti, şi întinzând-o celui mai tânăr dintre oaspeţi, comisului Vasilc Tobacan, strigă cu o sonoră voce:

— Credinţă Măriei sale domnului Ţărei Moldovei Ion Dumitru Duca Vodă!

Boierul se rădică cu gravitate, făcu o adâncă plecăciune în dreapta şi-n stânga, îşi netezi musteaţa de corb şi răcni cu un glas de tunet:

„Să trăiască Ştefan Vodă Petriceicu!"

Apoi din mână in mână începu a trece paharul, repeţindu-se aceeaşi urare.

Duca sare sus în picioare, ca şi când ar fi călcat pe un şarpe, şi aruncă greul buzdugan în faţa îndrăzneţului comis.

într-o singură clipă douăzeci de săbii încrucişate l-au scăpat de lovire.

Deja toată curtea era plină de Ieşi şi de cazaci, pe cari îi văzuserăm pe drumul Cârligăturei.

Sala s-a deschis în laturi şi pe prag apăru dodată posomorâtul necunoscut din peştera eremitului Dionisie...

XXVIII

— Capul plecat nu-1 taie sabia! murmură cu umilinţă Duca.

— Zicătoarea este românească! Numai capul românului nu trebuie să-1 taie românul! Legaţi-mi-1 pe această liftă de arnăut!... răspunse Petriceicu...

Apoi întorcându-se cătră tânărul său nepot Gheorghie Hasdeu, care sta alături, îi zise cu un ton de învăţătură părintească:

— Niciodată nu te lega cu străinii, măi băiete, decât numai doară pentru a bate pe alţi străini mai răi, când aşa cere folosul neamului românesc.

XXIX

în zori de zi denaintea porţilor căpităniei din Soroca s-a oprit un mic cărucior, înconjurat de o ceată de călăraşi.

Inlăuntru, pe o legătură de paie putrede, era culcat un osândit îmbrăcat în trenţoase rămăşiţe dintr-o veche manta arnăuţească.

Pe faja-i se putea citi pasionata luptă între răzbunare şi căinţă, între mândrie şi ruşine, între ce a fost şi ce este.

El şi-a ridicat fruntea, a aruncat împrejur de sub • sprâncene o sumbră cătătură încrucişată, şi cu o voce nedecisă, pe jumătate imperioasă şi pe jumătate smerită, chemă o babă, care trecea alături, purtând pe cap o cofiţă cu lapte.

— Ţi-aş da cu dragă inimă, sărmane frate! răspunse bătrâna, dar uite! mă jur pe sfânta cruce că-1 duc şi eu acasă, unde copilaşii îmi mor de foame, căci spurcatul de Duca Vodă ne-a despoiat şi pe noi până la piele!

Apoi privind cu compătimire la acela ce-1 numea „sărman frate", bătrâna îi întinse o măsură cu lapte, zicând cu un ton din ce în ce mai viguros:

— Negreşit că vei fi şi tu una din jertfele cele multe ale păgânului de Arnăut! Na-ţi dară! Na! Şi dacă în această clipă veneticul cel vrăjmaş al neamului românesc va fi benchetuind undeva cu lingăii săi, dea sfântul Dumnezeu ca băutura-i să se prefacă în otravă şi să-i arză gâtlejul cu flacăra Sodomei!

Osânditul nu răspunse nici o vorbă, luă plosca cu o mână tremurândă, o atinse de buzele sale şi iacă o văpaie albastră, răspândind un miros infernal, izbucni din gura nelegiuitului.

Baba făcu cruce.

Călăraşii se răpeziră către cărucior.

Era mort...

XXX

Astfel îmi povestise odată domnia Arnăutului un mazâl de lângă Nistru, clătinând din cap şi adăugând drept încheiere:

— Aşa o păţeau grecii pe scaunul lui Ştefan cel Mare!

— Numai grecii, moşule? îl întrebai eu cu zâmbet.

— Ba toate leghioanelc, fătul meu! Şi drept dovadă o să-ţi povestesc altă dată domnia lui Iancu Sasul...

LA OCAZIUNEA BENEFICIULUI D-NEI MATILDA RASCALY, ARTISTĂ EMERITĂ

16 decembrie 1862

Ca piramida, versul nu piere şi nu moare;
Sub haina armoniei, al omului cuvânt
înfruntă vecinicia şi-n rând cu mândrul soare
Aruncă mii de raze dc soare pe pământ...
Mă jur, nu pentru tine! o, doamnă-ncântătoarc,
Revărs în poezie răpitu-mi simţământ!
Sînt egoist; plăcerea-mi nu voi să se strecoare,
Ştiind c-a sa putere e tocm-al său mormânt!

Când tu plângeai, artisto, plângeam şi eu cu tine;
Când ie durea, durerea-ţi o resimţeam şi eu;
Angelica-ţi privire şi vorbele-ţi senine
îşi răsfrângeau lumina adânc în sânul meu!
Uita-voi, dup-o clipă simţirea-mi desfătată?
Răsună, Muzo, — nu vreau s-o pot uita vrodată!

APĂRAREA NAȚIUNII OVREIEȘTI DESCÂNTATĂ DE AVOCATUL SĂU FĂRĂ PLATĂ „AGHIUȚĂ"

(Declic d-lor Cilibi și Costafor)

Ovreilor să nu le-ntindem brață?
Să nu-i primim cu numele frățesc?...
Dar ei ador pământul românesc!
Dar faptele lor mari de mult sunt față!
Dar Moisc Cilibi și Costafor
Sunt probe de patriotismul lor!

Voi toți strigați că-i vânzători ovreiul!
Eu știu că-n bani ovreii totul pun,
Ș-ar vinde țara... dar cu prețul bun:
Și prețul bun fiind, eu nu văz răul!
Un Moise Cilibi, un Costafor
Chezeșluiesc negustoria lor!

Ovreii sunt fricoși? Ce rătăcire!
Ovreii fug, căci nu rămân pe loc,
Și nu rămân pe loc, căci al lor foc
Ar vrea s-aducă lumii nimicire!
Și Moise Cilibi, și Costafor
Sunt probă vie de bravura lor!

Ovreii nu sunt culți — guvernul zice,
Popor mai cult în lume nici c-a fost!
Ei Biblia citesc ș-o știu de rost,
în cea dintâi din limbile antice!
Pe Moise Cilibi, pe Costafor
Aveți dovezi de-nvățătura lor!

Așadar cer în numele dreptății
Să fim ovrei, iar ei români vor fi!
Europa cu uimire va privi
Un astfeli schimb al naționalității!
Deci, Moise Cilibi și Costafor
Trăiască cu compatrioții lor!

SĂ VORBIM ROMÂNEŞTE

Cugetarea românească
Axe portul românesc:
Nu lăsaţi dar s-o ciontească
Cei ce limba ne pocesc!

Când românul se-ndârjeşte
Din ţâţână când mi-l scoţi,
El îţi toarnă româneşte
Un blăstem de şapte coţi!

Când de dragoste s-aprinde
El vorbeşte lin şi blând,
încât dorul te cuprinde
Dulcea-i vorbă ascultând!

Niciodată altă limbă,
De pc buze româneşti,
Nu se-ndoaic, nu se schimbă
După gândul ce gândeşti!

La mânie, la iubire,
La suspin şi chiuit,
După chiar a noastră fire
Graiul nostru e croit!

La iubire, la mânie,
La chiot şi la suspin
România-i Românie
Cu fagur şi cu pelin!

Sucind limba românească,
Stricând graiul strămoşesc,
După moda franţuzească,
Sau cu modul latinesc,

Ne-am strâns minţile cu fracul
Şi simţul ne-am îmbrăcat
Cu haina, de unde dracul
Copiii şi-a înţărcat!

Românimca cât trăieşte
Graiul nu şi-l va lăsa;
Să vorbim dar româneşte.
Orice neam în limba sa!

CARMEN SYLVA

Când o vezi împresurată
De a curţii pompă rece,
Toţi rostindu-i pe un ton
Câte-o frază măsurată
Cc s-alunecă şi trece
Ca să-ngheţe lângă tron,
Capul tău adânc' se-nchină:
E regină! E regină!

Când citeşti în reverie
Cugetărilc-i intime,
De pc „vârful cel cu dor"
Unde totu-i poezie,
Scăpărând din înălţime
Suferinţă şi amor,
Inima-ţi duios suspină:
E femeie, nu-i regină...

Din purpură când descinde,
Şi-n catrinţă românească
La săraci şi la copii
Mâna-i darnică întinde;
Lăcomind ca să-i zâmbească,
Să-i surâză mii şi mii,
Este Crist ce nc alină:
E un înger, nu-i regină...

De-i regină, de departe
Licărind ca o schinteie,
Ea dispare fără veste
S-o admiri abia în zbor;
Dar priveşte-o-n astă carte
Şi mereu o vezi femeie,
O femeie care este
înger scump pentru popor!

INSCRIPȚIUNE LA PODUL „CAROL I"

A noastră Dunăre română,
Având gigantul pod ca tron,
Primeşte, falnica stăpână,
Al apelor din sus plocon:
Şi mica Dunăre maghiară,
Sosind la noi, musai să piară.

EPITAFUL MEU

Bogdan Pctriceicu-Hasdeu
fiul lui Alexandru, nepotul lui Tadeu,
tatăl Iuliei,
ca fie-sa, ca tată-său, ca bunicu-său
credea cu tărie
în solia omenirii, în dreptatea lui Dumnezeu, în nemurirea sufletului,
a murit,
a suferit,
a iubit,
trecut prin încercare şi călit prin ispită,
se rădică zâmbind de unde se pogorâse plângând;
Ia ai săi.
Nu-1 uitați aice, căci el nu vă uită acolo...

NOTE, COMENTARII, VARIANTE

PROZĂ LITERARĂ

MICUȚA

Reluând o nuvelă publicată la Iaşi sub titlul *Duduca Mamuca,* B. P. Hasdeu va tipări, la Bucureşti, q nouă variantă, cu remanieri semnificative, denumită *Micuța (Trei zile şi trei nopți din viața unui student),* în revista sa „Aghiuță", an. II, nr. 15, 20 februarie 1864, p. 116—119; nr. 16, 27 februarie 1864, p. 124—127; nr. 17, 5 martie 1864, p. 131—135; nr. 18, 12 martie 1864, p. 139—143; nr. 19, 19 martie 1864, p. 150—152; nr. 20, 26 martie 1864, p. 157—160; nr. 21, 2 aprilie 1864, p. 164—168. Peste numai o lună, mai precis în 7 mai 1864, se găsea în librării la „prețul de 1 sfanț", „în edițiune separată nuvela[1]": *Micuța. Trei zile şi trei nopți din viața unui student* de Bogdan Petriceico-Hajdeu. Bucureşti, Tipografia Cezar Bolliac, strada Scaune, nr. 40, 1864, 102 p. *(Poveşti d-a lui Aghiuță).*

în timpul vieții autorului, *Micuța* va mai fi tipărită încă o dată în hebdomadarul scos de I. L. Caragiale, „Epoca literară", an. I, nr. 2, 22 aprilie 1896, p. 1—3; nr. 3, 29 aprilie 1896, p. 1—3; nr. 4, 6 mai 1896, p. 2—4. Marele dramaturg prefațează nuvela cu o scurtă notă, intitulată *O carte rară:* „Norocul ne-a făcut să dăm peste o carte rară, o carte-pe care o căutam de atâta vreme şi pe care pierdusem orice speranță de a o mai putea găsi. Iată coperta doritei cărticele pe care am primit-o cum se primeşte, după o îndelungată despărțire, un prietin bun pe când îl credeam de mult pierdut pentru totdeauna [se reproduce, în facsimil, pagina de titlu originală]. Şi fiindcă avem, cum am spus, autorizația ilustrului ei autor, ne grăbim a împărtăşi cititorilor acest giuvaer în locul foiletonului. De astă Hată, nostima *Micuță* regăsită nu se va mai putea pierde."

într-un număr anterior, I. L. Caragiale povesteşte cum 1-a vizitat, „alaltăieri", pe marele savant, rugându-1 să permită „a reproduce în

[1] [Anunț], "în „Aghiuță", an. II, nr. 25, 7 mai 1864, p. 186.

«Epoca literară» câteceva din scrierile d-sale mai vechi, pe cari publicul actual nu le mai poate găsi... Sunt bucăți mai ales umoristice remarcabile.

Onor d. Hasdeu a binevoit să ne acorde această permisiune. Dar, cum e omul, totdeauna nemulțumitor, am îndrăznit a-l mai ruga să ne dea şi o scrisoare cel puțin de trei rânduri, în care să ne consemne în scris această permisiune. Totdeauna scrisorelele oamenilor mari către cei mici îi ridică în opinia celor mici pe cei mari şi pe cei mici în opinia publică — este un schimb amabil de ridicări reciproce.

La aceasta spiritualul academic mi-a răspuns:

— Reprodu ce vrei, dar scrisoare nu-ți dau.

— Pentru ce?

— Unde ai văzut tu om serios ca mine să dea hârtie la mână unui cioflingar ca tine."[1]

Postum, nuvela *Micuța* este publicată din nou în volum în Editura „Biroul Universal" A. I. Nițeanu din Bucureşti, strada Negru Vodă, 21. îngrijitorul nu e precizat, dar probabil că el este chiar proprietarul editurii, Atanasie I. Nițeanu. Acesta reproduce nu numai textul, ci şi cele două notițe ale lui I. L. Caragiale care însoțeau *Micuța* la apariția fn „Epoca literară", ceea ce este un indiciu că editorul s-ar fi călăuzit după săptămânalul din 1896, şi nu după textul din 1864.

Mircea Eliade introduce în ediția sa, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice,* tomul I, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II". Bulevardul Lascăr Catargi, 39, 1937, atât *Duduca Mamuca* (p. 95—148), cât şi *Micuța* (p. 338—376), adăugând şi *Apărarea lui B. P. Hasdeu în procesul de presă al nuvelei „Duduca Mamuca"* (p. 327—335).

Mai aproape de noi, „romanțul" *Micuța* va fi retipărit de Andrei Rusu în: B. P. Hasdeu, *Scrieri literare* I, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1960, p. 59—112 (Biblioteca pentru toți, 41). A urmat, apoi, ediția lui J. Byck din 1968, în care este inclusă şi *Micuța:* B. P. Hasdeu, *Scrieri alese* I, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 121—165. în 1973, Ion Şeuleanu publică şi el, după exemplul lui Mircea Eliade, cele două variante ale nuvelei, în volumul intitulat chiar *Duduca Mamuca.* Ediție îngrijită, prefață, note şi glosar de..., Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 97—179 *(Duduca Mamuca)* şi 181—224 *(Micuța).* Volumul este completat cu paginile jurnaliere ale lui B. P. Hasdeu, precum şi cu *Apărarea...* în cunoscutul proces de presă intentat autorului la Iaşi. Ultima

I. L. Caragiale, *l). B. P. Hasdeu,* în „Epoca literară", an. I. nr 1. 15 aprilie 1896,, p. 1.

editare a *Micuței* aparține lui Mircea Zaciu în volumul B. P. Hasdeu, *Sarcasm şi ideal.* Versuri şi proză. Antologie, postfață şi bibliografie de... Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 71—124.

Nuvela a fost tradusă în limba rusă de A. Starastina, într-un volum B. P. Hasdeu, *Izbrannoe (Opere alese),* Chişinău, Literatura artistică, 1978, p. 56—93 (editor N. N. Romanenko).

Varianta din 1864, pusă sub autoritatea lui Horațiu şi Shakespeare, prin cele două motouri de pe pagina de titlu, se constituie în text de bază, după normele uzuale de editare. Cartea era deosebit de rară, cum remarca încă de la sfârşitul secolului trecut I. L. Caragiale. Dintre îngrijitorii operei lui B. P. Hasdeu, Mircea Eliade a fost ultimul care a publicat *Micuța* după ediția originală, imprimată în Tipografia Cezar Bolliac. Ceilalți editori au reprodus textul după revista „Aghiuță", deoarece singurul exemplar al volumului din 1864, accesibil la Biblioteca Academiei, a dispărut definitiv din anul 1955. în *Bibliografia românească modernă,* alcătuită pe baza fondurilor de carte din întreaga țară, la Biblioteca Academiei Române, se consemnează că volumul *Micuța* din 1864 nu a fost văzut de autorii numitului instrument de lucru.

Cu ajutorul lui Dan Mănucă, am aflat că, la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" de la Iaşi, există totuşi prețioasa ediție. Am avut cartea în mână (o copie xerox se află acum în biblioteca personală) şi ea a stat la baza procesului de stabilire a textului pentru volumul de față.

Receptarea critică a nuvelei *Micuța* se îngemănează cu traiectoria aventuroasă a primei variante, *Duduca Mamuca,* apărută la Iaşi în revista „Lumina", marcând dramatic destinul autorului. Prima luare de poziție deschisă, într-o lucrare tipărită, față de nuvela / romanul *Duduca Mamuca,* aparține lui V. A. Urechiă, în numele literaturii de „expresiune a binelui, a adevărului, şî mai ales a frumosului": „acea literatură nu va putea îndritui pe cinicii noştri demoralizați a-şi etala în opere literarii viața lor desfrânată, cu scop de a ne face să găsim minunate mişeliile şi degradările lor, a ființei umane"[2]. Şi pentru a nu exista nici un dubiu asupra paternității „romanțului", istoricul face, într-o notă, o trimitere expresă:

[1] *Bibliografia româneasca modernă. 1831—1918.,* voi. II (D-K), Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Societatea de Ştiințe Filologice din România, 1986, p. 590.

[2] V. Alexandrescu, *O vorbă despre literatura desfrânată ce se încearcă a se introduce în societatea română,* Iaşi, Tipografia Bermann-Pileski, 1863, p. 3. Broşura este publicată după procesul de presă din 3—4 iunie 1863, pentru că într-o pagină se vorbeşte de „literatura de acum *patentată* de Curtea criminală" (p. 14).

„în nuvela *Mamuca,* d. B. P. Hasdeu, de exemplu, se descrie în culori așa de triste, încât noi, pentru demnitatea ființei omenești, le credem exagerate". Dar, cu câteva luni înainte, Titu Maiorescu citise revista „Lumina", și făcuse opinie separată, față de colegii din Comitetul Central de Inspecțiune a Școalelor de dincoace de Milcov care considerau, în ședința din 13 aprilie 1863, un „scandal" anume pasaje ale scrierii. în aceeași seară, Titu Maiorescu redacta următoarea epistolă: „D-lor colegi, îndată după separarea noastră din ședința de astăzi, mă apucai să cetesc foaia d-lui Hajdău și, cu toate că nuvela d[umnea]lui *Duduca Mamuca* e plină de frivolități și că articulul *Mișcarea literelor în lași* conține câteva aluziuni necuviincioase, totuși, am aflat în întreaga colecțiune de numere atâtea articole de o serioasă importanță și, pe de altă parte, chiar frivolitățile sunt expuse cu o putere comică așa de adevărată și spirituală, încât, din respect pentru spirit, fie acesta manifestat orișicum, viu a vă propune să nu avem recurs la mijlocul energic, adoptat astăzi, ci să adresăm mai întâi d-lui Hajdău o comunicațiune colegială prin care îl provocăm a opri cursul frivolei sale fantazii, arătând incompatibilitatea ei cu demnitatea sa de profesor. Acest mijloc mai blând este preferabil fiindcă spiritul trebuie să fie un motiv puternic de escuză în orice caz."[1] Atitudinea viitorului mentor al Junimii este pertinent explicată de criticul Z. Ornea, în *Viața lui Titu Maiorescu*[2]. Nu știm dacă scrisoarea a fost expediată, destinatarilor („d-lor Alexandrescu, Mârzescu, Pangrati și Teodori"), dar sigur este că ideile conținute în ea le-au fost transmise, deoarece Comitetul amână „denunțul" către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și trimite „domnului coleg și confrate" o adresă oficială dojenitoare și conciliantă, redactată probabil de însuși Titu Maiorescu. Scrisoarea poartă data de 18 aprilie, ce coincide cu data ședinței, în care V. Alexandrescu și Ion Pangrati fac „osebită socotință" pentru că „licența de stil" nu este ceva accidental, ci, pare-se, „idealul, scopul scrierei, fondul ei, precum cu deosebire se vede în tragedia d'omniei' sale *Răposatul postelnic* și în nuvela *Duduca Mamuca,* în care d-1 profesore se descrie însuși pre sine sub cele mai triste colori ale nemoralității, ale desfinărei, ale debosei"[3]. V. A. Urechiă menționează, în actul de delimitare de poziția mai conciliantă a lui T. Maiorescu, că,

[1] Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar,* voi. IV, București, Editura Minerva, 1983, p. 129.

[2] *Op. cit.,* voi. I, Editura Cartea Românească, 1986, p. 180—181.

Stancu Ilin, *B. P. Hasdeu destinat din învățământ (Dosar),* în „Manuscriptum", an. XV, nr. 1 (54), 1984, p. 123.

în calitate de „coleg", nu a pregetat să-i adreseze autorului „verbale îndemnuri de a nu persista în calea rătăcită în care a intrat".

B. P. Hasdeu nu avea cum să știe de discuțiile contradictorii din sânul Comitetului Central de Inspecțiune a Școalelor din România de dincoace de Milcov. în „osebita socotință", act introdus în „dosarul" scriitorului, V. Alexandrescu și Ion Pangrati polemizează cu ideile din scrisoarea lui Titu Maiorescu, care încercase să deplaseze discuția în domeniul esteticului, cerând „respect pentru spirit" și pentru „puterea comică" a redactorului foii „Lumina". V. A. Urechiă încearcă să-1 combată neconvingător pe viitorul critic junimist, invocând pe Teofrast: „spiritul nu este necompatibil cu decența", iar „puterea comică nici ea chiar nu există numai cu condițiunea absenței bunei-cuviințe" .

B. P. Hasdeu, în necunoștință de cauză, dă publicității scrisoarea de dojenire din 18 aprilie 1863, semnată de T. L. Maiorescu, O. Teodori, G. Mârzescu, și combate pe „comitetiștr în bloc, deși aprecia „meritele junelui d. Maiorescu, care a făcut studii serioase și posedă cunoștinți netăgăduite". Tocmai de aceea.atacul principal se îndreaptă către critic. Intervenția Comitetului, care *neagă* sau „afirmă *ex officio,* ca oraclele vechimii", i se pare o cenzură și ar urmări „dictatură peste spirite și chiar peste trupuri": „publicul nostru nu a văzut până acum dacă d-lor, falnica Sorbonă, știu a scrie". în aceste împrejurări. Titu Maiorescu acceptă să semneze, în 2 mai 1863, alături de ceilalți membri ai Comitetului Central de Inspecțiune a Școalelor din România de dincoace de Milcov, o adresă-denunț către ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Christian Tell, adresă în care redactorului i se incrimina faptul că „a început a scrie, a tipări și chiar a împărți și pe la elevi cele mai necuviincioase vorbe, cele mai indecente cugetări". Iar despre demersul „blând" al lui Titu Maiorescu se menționa: „Ea invitarea colegială a majorității Comitetului, d. profesore B. P. Hajdeu a răspuns, nu direct, ci prin foaia sa nr. 15, pagina 44, în modul insultătoriu asupra căruia ne permitem a vă atrage atențiunea, domnule ministre, cu atât mai cu stăruință că insultele se fac unor funcționari în exercițiul funcțiunei lor. Vom observa, încă, că d. Hajdeu ca o desfidere aruncată Comitetului, în același număr în care insera adresa acestuia, introducea, la pagina 43, cele mai de necrezut ncmoralități și cugetări obscene, cinice^ putem zice. covârșind pre toate cele tipărite până astăzi, de domnia lui."' Acest adevărat denunț, redactat de V. A. Urechiă, îi va aduce curând destituirea din învățământ

' *Ibidem,* p. 124.

^ *Ibidem,* p. 121.

Ibidem, p. 122.

şi un proces de presă la Curtea Criminală din Iaşi. Se alătură „conjuraţilor" şi Mihail Kogălniceanu printr-o „depeşă telegrafică" din 11 mai 1863: „Profesorul de gimnaziu Hajdău, în ziarul său «Lumina», şi mai ales nr. 15, s-au abătut la scrieri licenţioase, care jignesc moralitatea publică în chipul cel mai nedemn. Totdeodată, în acelaşi număr, insultă Comitetul de Inspecţiune a Şcoalelor. Subscrisul membru al Consiliului Superior de Instrucţiune Publică vin a vă aduce la cunoştinţa publică spre a se judeca numitul după legea şcolară."[1]

Deosebirea dintre Titu Maiorescu şi V. A. Urechiă era, totuşi, fundamentală: primul considera scrierea o „fantazie", cel de-al doilea — o descriere a propriei biografii din anii studenţiei. Această disjungere a împărţit părerile critice despre *Micuţa/Duduca Mamuca* în două părţi distincte. Zadarnic se încrâncena B. P. Hasdeu să demonstreze, în apărarea sa la procesul din 3—4 iunie 1863, că eroul său era un *tip,* în sensul şcolii realiste: „în romanul meu cine oare este nemoral? acel tip studenţial care e înfăţişat ca iroul intrigii, tip ce uşor se poate adeverit din nenorocire, în toate universităţile Europei, iar nicidecum romanistul!"" Doar peste câţiva ani, în Adunarea Deputaţilor, la şedinţa din 19 decembrie 1868, preşedintele Consiliului de Miniştri, Dimitrie Ghica, într-o controversă cu deputatul B. P. Hasdeu, îi condamna încă o dată „scrierile" din revista de la Iaşi, „ce nu pot fi considerate decât ca scandaluri ruşinoase. Un om dară calificat de imoral, de nedemn."[3] Autorul de-abia daeă putea să strecoare, printre cezurile discursului demnitarului politic, frânturi de frază despre achitarea sa de o instanţă judecătorească şi, mai ales, precizarea că e vorba de scrieri literare, ci nu dc „fapte" ţinând de comportamentul său ca „om".

Nicolae Iorga, care trecuse prin redacţia „Revistei noi", dar se îndepărtase repede de mentorul prea sever al grupului, va influenţa mult recepţia ulterioară a operei prin memorialistica sa. Numai că el strecoară insidios modelul livresc al studentului şi ofiţerului rus din epoca romantică, sarcastic, provocator, unind setea de voluptate cu un adânc simţ dc nimicnicie sau cu porniri mistice nelămurite.

Imediat după moartea savantului, Nicolae Iorga reţine, în portretul de excepţie al „omului de geniu", şi „viaţa de petrecere", cât „învăţase la ruşi în Ilarkov", deşi „sărac, slab şi bolnăvicios, prigonit de soartă"[4].

\ *Ibidem,* p. 119—120.

B. P. H. *-u. Apărarea redactorului,* în ..Lumina", an. I, trimestrul III, nr. 17, 1863, p. 72.

[3] „Monitorul". Ziar oficial al României, nr. 8. 12/24 ianuarie 1869. p. 46.

N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XlX-lea,* voi. III, Vălenii de Munte, Editura Tipografiei „Neamul românesc. 1909, p. 297.

Era un reflex al unor modele de sorginte romantică, din Puşkin şi Lermontov. Dar şi un ecou al broşurii din 1863 a lui V. A. Urechiă, *O vorbă despre literatura desfrânată...,* pe care o citează, într-o notă, când menţionează că B. P. Hasdeu „îşi pierduse postul pentru nuvela pornografică *Duduca Mamuca*"[1]. Peste un sfert de secol, în 1934, apostolul de la Văleni îşi exprima aceeaşi opinie: în foaia „de caricaturi şi de satiră «Aghiuţă»", „se amestecă paginile de amintiri studenţeşti din Rusia, mutat la o «Universitate germană» din nuvela de moravuri uşoare, *Micuţa,* scoasă şi în volum"". Drept argument, marele istoric menţionează „scrisori, recent publicate, ale unui camarad din armata rusească", al lui „Hasdeu, basarabeanul", care „ni-1 arată în viaţa lui de copil, cu iubiri muscăleşti şi aventuri uşoare"[3]. Mărturisim că am căutat insistent sursa informaţiei, la care se referă Nicolae Iorga, însă fără nici un rezultat. Ne îndoim, în consecinţă, de existenţa reală a unor asemenea scrisori. Credem mai degrabă că avem de-a face cu un efect al „folclorului" colportat pe seama lui B. P. Hasdeu de numeroşii săi adversari. Mai grav este faptul că înşişi discipoli de-ai lui Hasdeu, precum Barbu I.ăzăreanu, vorbeau de „lubricitatea" din *Duduca Mamuca (Umorul lui Hasdeu,* 1927). Liviu Marian afirma, în acelaşi an, că „subiectul nuvelei îl formează o aventură amoroasă personală". Reluând vechi acuze din broşura citată, a lui V. Alexandrescu-Urcchiă, el conchidea: „Repetăm: avem sub ochi un «autoportret», pc care tânărul H. a avut curajul nebun să şi-i zugrăvească singur, cu un realism brutal ce ofensează privirea, şi pe care nu ştim să-1 fi regretat sau renegat cândva"[4]. Pompiliu Constantinescu, deşi se îndoieşte că „mai este citibil nuvelistul din *Micuţa",* o scoate din zodia „memoriilor autobiografice", considerând-o „poveste în stil convenţional şi cu perimate condimente licenţioase"[5].

După ce Eufrosina Dvoicenco publică, în 1936, în traducere românească „jurnalul intim"[6], cu descrierea vieţii de libertinaj a studentului şi iuncherului „Ghijdeu", criticii revin la ideea „autobiografiei" din *Duduca Mamuca.* Mircea Eliade publică, în ediţia Hasdeu din 1937, cele

[1] *Ibidem,* p. 300, nota 3.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane. I. Crearea formei.* Bucureşti, E^ditura „Adevărul", 1934, p. 21.

Ibidem, p. 17.

[1] L. Marian, *„Micuţa" lui Hasdeu,* în „Junimea literară", an. XIX, nr. 9—12, septembrie-decembrie 1930, p. 439.

Pompiliu Constantinescu, *Spectrul interior al lui B. P. Hasdeu,* în „Vremea", an. V, nr. 253, 4 septembrie 1932, p, 6.

'' E. Dvoicenco, *începuturile literare ale lui B.P. Hasdeu,* Bucureşti, Fundaţia pentru .Literatură şi Artă „Regele Carol II'", 1936, p. 191—268.

două versiuni ale „romanţului". *Nota bene!* Varianta definitivă, *Miciqa,* este introdusă la compartimentul *Addenda,* semn al unei anume ierarhizări valorice. Cu ocazia unei conferinţe rostite la Radio Bucureşti, în 17 septembrie 1937, scriitorul-editor spunea: „în privinţa romanului său *Duduca Mamuca,* se poate afirma fără teamă că este una din bucăţile cele mai de seamă ale literaturii româneşti moderne. Departe de a fi imoral, acest roman are o vervă şi o ironie romantică fără precedent în literatura noastră."[1] Peste câţiva ani, *Miciqa* era categorisită în rândurile „cărţilor fără noroc"". Dacă în aprecierea estetică, Mircea Eliade se delimita de înaintaşi, în relaţia operă-biografie nu depăşea vechile tipare. *Duduca Mamuca* este „o lungă nuvelă romantică, plină de elemente autobiografice. Ceea ce ne uimeşte în primul rând în *Duduca Mamuca* este frăgezimea şi spontaneitatea prozei. Are toată rezonanţa unei povestiri autobiografice, scrisă în fugă, aşa cum se scriu spovedaniile. Şi este într-adevăr o capodoperă unică în literatura românească tocmai din cauza acestor elemente de confesiune romantică."[3] Ca un ecou întârziat al vechilor pagini denigratoare din secolul trecut, D. Murăraşu scria într-o recenzie de proporţiile unui studiu, în care ţinta principală era editorul Mircea Eliade: „La cap. *Proza literară* ni se dă în voi. I *Duduca Mamuca.* Mai întâi, ceea ce arată o curioasă idee despre ediţiile critice, editorul ne dă în corpul lucrării forma la care autorul a renunţat şi numai la *addenda* forma definitivă. Dar trecând şi peste acest neajuns, oare la *Proza literară* nu era nimic mai bun de reprodus? [...] *Duduca Mamuca,* şi nu mai puţin forma-i epurată *Miciqa,* e o lucrare slabă. Spirite de gust îndoielnic, alunecări spre vulgarităţi şi trivial, întâmplări dezlânate şi fără legătură logică, o comică dacă nu chiar ridicolă infatuare a eroului, calambururi, superficialitate de gânduri şi simţire, toate acestea nu pot da împreună o bună lucrare literară."[4] Pantelimon Halippa reactualizează, în 1939, în „Viaţa Basarabiei", ideile lui N. Iorga, despre viaţa tânărului student Hasdeu, cu „acele banchete intime, care duc la destrăbălare, la agresiuni şi chiar dueluri'""'.

[1] Mircea Eliade, *Despre Eminescu şi Hasdeu.* Ediţie îngrijită şi prefaţă de Mircea Handoca. Iaşi, Editura Junimea, 1987, p. 106.

Mircea Eliade, *Cărti fără noroc: „Micuţa" de Hasdeu,* în ..România literară", an. I, nr. 6, 7 mai 1939, p. 21.

[3] Mircea Eliade, *ed. cit.,* p. 108—109.

D. Murăraşu, *Hasdeu. Ediţia Mircea Eliade,* Bucureşti, „Tiparul Universitar", 1938, p. 48.

[5] Pan Halippa, *Bogdan Petriceicu Hasdeu.* Chişinău, Tipografia „Tiparul Moldovenesc", 1939, p. 10 (Extras din revista ..Viata Basarabiei", nr. 11 — 12/1939).

în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941), G. Călinescu se foloseşte de câteva secvenţe din *Duduca Mamuca,* în lipsa datelor privind atmosfera studenţească în care a trăit B. P. Hasdeu. Criticul notează, însă în paranteză: „dacă e îngăduit să interpretăm istoriceşte o nuvelă". Este un fel de scuză în faţa cititorilor pentru neligitimitatea procedeului. De altfel, când trece la analiza propriu-zisă a „romanţului", G. Călinescu renunţă la orice relaţie cu biografia scriitorului, insistând, dimpotrivă, asupra conceptelor de „clişeu" şi „fantezie": „Cea mai bună proză a lui Hasdeu e tocmai aceea din *Duduca Mamuca* (uşor revăzută în *Micuţa)* şi miră ignorarea ei [...] Eroul e un dandy, un «roue» de tradiţie franceză, plin întâi de o inextinguibilă veselie, filosof erotic amabil, delicat şi uşuratec cu femeile, hotărât să nu se lase încurcat de ele. Eroului îi corespund femei de comedie franceză, primind dragostea cu un zâmbet îngăduitor. Peste spiritul libertin se aruncă un văl romantic, constând dintr-o maliţie demonică şi un decor teatral."[2] Caracterizare emblematică şi punct de referinţă pentru interpretările ulterioare.

în contextul cunoscutei sale atitudini negative faţă de *Istoria...* călinesciană, Şerban Cioculescu încearcă o altă abordare. *Duduca Mamuca* e „romantică şi cinică", o „nuvelă scandaloasă" (cuvântul „scandal" l-am întâlnit la V. A. Urechiă şi D. Murăraşu): „«Sceleratețea cea mai neagră» a povestitorului, seducător lucid şi cinic ca Lovelace, o trăsătură din secolul al XVIII-lea; prin unele note, ca fiziognomia, pe care Hasdeu avea s-o folosească curând apoi şi în studiile istorice, se vădeşte lectura lui Balzac, care se entuziasmase de Lavater; dar adevărata geneză a nuvelei e probabil atmosfera petrecerilor studenţeşti din Harkov, cu destăinuirile uneori sincere, alteori fanfarone, ale tinerilor; şi mai este proiecţia imaginară a unui *alter-ego,* căruia orice experienţă erotica i-ar fi reuşit (ipoteză confirmată întrucâtva prin notele din jurnal, în care Hasdeu se credea, într-adevăr, fascinant faţă de femei, cu un aer de modestie, faţă de puterea lui de seducţie). Mascaradă libertină, *Duduca Mamuca* e o povestire spumoasă, de o cuceritoare vioiciune, din al cărei joc de^spirit nu lipsesc nici săgeţile împotriva ortografiei cipariene şi junimiste.'"

Peste aproape două decenii, în 1963, George Munteanu considera nuvela *Duduca Mamuca* drept „primul manifest *radical* al realismului

' G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent.* Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1941, p. 41.

• *Ibidem,* p. 329.

[3] Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne,* I, Bucureşti, Casa Şcoalelor. 1944, p. 146—147.

critic românesc"[1], iar, în 1968, „al realismului românesc"[2]. în acelaşi an, I. C. Chiţimia consemna şi el „realismul nuvelei" cu adăugirea că „analiza comportării eroilor este dc tip naturalist"[3]. Peste alţi douăzeci de ani, George Munteanu îşi relativizează afirmaţiile, identificând, în *Duduca Mamuca,* un mod al autorului „de a-şi sugera cu luciditate *poetica,* recunoscându-i descedenţa din romantism, dar şi semnalând prin ce începea să se delimiteze de ea, prefigurând noul curent al realismului. E, cum am arătat şi cu mulţi ani înainte, calea de trecere foarte palpabilă de la un curent literar-artistic la altul, demnă de urmărit în toate particularităţile ei la mulţi patruzecioptişti: Filimon, Odobescu, dintre cei mai mărunţi — Pantazi Ghica ş.a. Cu precizarea numai, că dacă delimitarea era reală, îndeosebi prin aceasta asigurând originalitatea puţin obişnuită a nuvelei lui Hasdeu, *Sărmanul Dionis* venea în continuarea ei."[4] Cu o acuitate critică deosebită, George Munteanu face o observaţie fundamentală: „autorul, cu fiecare dintre mijloacele utilizate", are „mereu grijă să ne prevină că toiul e parodie, că şi-a propus să ia statornic în râs tot ce e convenţional"[5].

Sorin Alexandrescu, bine informat asupra metodelor anilor '60 de abordare a fenomenului prozei, analizează, în 1967, într-un volum colectiv, nuvela lui B.P.Hasdeu: „Interesul artistic al acestei uluitoare nuvele rezidă însă în capacitatea ei de-a uni cadrul clasic, un scăpărător joc al replicilor debitate de un personaj tipic romantic şi cu parodierea amândurora dc către un spirit artistic lucid, modern prin excelenţă"[6]. Criticul structuralist este cel care produce decupajele din proza hasdeiană ce vădesc „inteligenţa comică" caragialeană de mai târziu. Citatele vor fi preluate de aproape toţi criticii ulteriori. Pornind de la. o idee călinesciană („decor teatral"), Sorin Alexandrescu consideră că nuvela este „scenică" în ansamblul ei, ilustrând nu virtuţile epice, ci o „concepţie regizorială": „Această concepţie regizorală în declanşarea comicului îl arată pe Hasdeu

George Munteanu, *B. P. Hasdeu,* Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1963, p. 84.

' (ieorge Munteanu, *Introducere* la voi. *li.-* P. Hasdeu, *Scrieri alese.* I, Bucureşti, Fditura pentru Literatură, 1968, p. XXXIV.

Istoria literaturii române, II, Bucureşti, Kditura Academici Române, 1968, p. 683.

[1] George Munteanu, *Opera literară a lui B. P. Hasdeu,* în voi. B. P. Hasdeu. *Opere,* I, Bucureşti. 1986, p. XXXV.

(ieorge Munteanu, *B. P. Hasdeu, ed. cit.,* p. 89.

" Sorin Alexandrescu, Ion Rotaru, *Analize literare si stilistice,* Fditura Didactică şi Pedagogică, 1967. p. 186.

ca un neaşteptat precursor al teatrului modern, într-un mod pe care nu l-a realizat nici Caragiale. Comicul lui Hasdeu, în general mai puţin rafinat decât al lui Caragiale, are însă o dimensiune care lipseşte celuilalt aflat şi el aproape de teatrul modern, dar în cu totul alt plan"[1].

La Iaşi, unde începuse de fapt „reactualizarea" lui B. P. Hasdeu după război, Mihai Drăgan, în studiul său din 1973, este de părere că *.Duduca Mamuca,* revizuită parţial în *Micuţa,* reprezintă cea dintâi afirmare matură a *scriitorului":* „în fapt, naraţiunea pune la contribuţie unele elemente autobiografice, din vremea studenţiei la Harkov, dar trecute cu abilitate într-o ficţiune bogată şi derutantă". Nu interesează intriga şi nici evoluţia epică, „ci capacitatea inventivă a eroului, studentul Toderiţă, spirit byronian, natură «rece», misterioasă, satanică, mefistofelică"[2].

Un interes deosebit pentru B. P. Hasdeu vădeşte Mircea Zaciu. El editează scrieri ale autorului, redactează prefeţe sau postfeţe şi un studiu fundamental în 1983, intitulat *„Nordicul" Hasdeu!* Dacă am judeca strict după proza *Duduca Mamuca,* spectaculară şi parodică, am fi înclinaţi să-1 clasificăm pe autor mai degrabă drept un „meridional". Sintagma criticului clujean, („nordic") însă, viza îndeosebi concepţiile estetice a|e scriitorului, în generalitatea lor, decât anume opere individuale. Analiza propriu-zisă a nuvelei este făcută cu fineţea-i cunoscută: „Eroul, ca eu narativ aparent, nu e decât un *dublu* al eului autentic (autorul). De aici şi structura epică simetrică a anecdotei, dublă şi ea: cucerire şi descotorosire, montare şi demontare a aventurii amoroase, construire minuţioasă a unui asediu, capitulare şi de-construcţie, despresurare. Acest *aedificabo et destruam,* pe schema căruia e imaginată toată intriga nuvelei, aparţine naratorului autentic, neimplicat în aventură, contemplând-o retrospectiv, cu sceptică îngăduinţă."[3]

în două monografii apărute aproape concomitent, *Duduca Mamuca* îşi găseşte locul cuvenit. A trecut definitiv vremea când proza hasdeiană putea fi ignorată sau denigrată. Vasile Sandu observă că, în nuvela incriminată la Iaşi, B. P. Hasdeu „comisese «eroarea» de a tipări nişte expresii «copiate» după natură, producând prima breşă radicală în stilul romantic-convenţional al scrierilor din epocă"[4]. I. Oprişan insista, cum era

[1] *Ibidem,* p. 189.

[1] Mihai Drăgan, *B. P. Hasdeu,* Iaşi, Editura Junimea, 1972, p. 91—92.

[3] Mircea Zaciu, *Viaticum,* Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1983, p. 112.

Vasile Sandu, *Viaţa lui B. P. Hasdeu,* Bucureşti, Editura Minerva, 1989, p. 103—104.

şi firesc într-o biografie, asupra impactului social al scrierii: „Prin caracterul ei acut experimental, aproape straniu, în peisajul literar ai mijlocului de veac trecut, prin îndrăznețele sugestii artistice pe care le oferea, prin punțile pe care le arunca în viitor, *Duduca Mamuca* bulversa mentalitatea contemporanilor, creând, după cum vom vedea, o puternică reacție de contra-şoc cu urmări importante asupra vieții scriitorului"[1].

Nicolae Manolescu sintetizează critic părerile emise până la el. Beneficiind de o sugestie a lui Şerban Cioculescu, autorul *Istoriei critice a literaturii române,* stăruie asupra relațiilor posibile ale „romanțului'" cu opere ale secolului al XVIII-lea, aparţinând lui Crebillon, La Morliere ori Diderot şi îndeosebi cu romanul celui din urmă, *Les bijoicc indiscrets:* „în definitiv, valoarea adevărată a nuvelei lui Hasdeu abia prin această prismă ne devine perceptibilă. Ca şi Diderot, Hasdeu e un savant care se recreează scriind o povestire strălucitoare în primul rând prin inteligență tehnică, în care licențiozitatea erotică, cinismul şi celelalte grozăvii trebuiesc considerate din perspectivă ludică. Jocurile dragostei trec în cele ale literaturii şi-şi dobândesc savoarea abia astăzi, în condițiile unei intertextualități generalizate.""

Duduca Mamuca (Miciqa) va continua şi în viitor să preocupe criticii şi istoricii literari, diversitatea părerilor fiind o dovadă sigură a valorii romanului/nuvelei.

VAR1ANTH

Sigle:

A: Volumul *Micuța* din 1864 (text de bază);
B: Textul publicat în „Aghiuță".

.

9—11

Moto şi prefață numai în *A*

[1] I. Oprişan, *Romanul vieții lui B. P. Hasdeu,* Bucureşti, Hditura Mincrya, 1989, p. 210.

[2] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române,* I, Bucureşti, Hditura Minerva, 1990, p. 297.

'<

13

1/1: Ziua I; *B:* Ziua dentâi/ 13/1: Micuță; B: „Micuța"/ 14—15 *A:* pe de altă parte; *B:* pe de parte

15

9/1: glumeşti; *Ii:* şuguieşti /37 *A:* feliurite: *B:* felurite / 38 *A:* constituțiunii; *B:* constituțiunei

18

38 *A:* începu; *B:* începuse

19

35 *A:* o să dormi; *B:* ai să dormi

20

10 **Zl:** Stânga!: *Ii:* Stânga! în ulița R. / 19 *A:* Dreapta!; *B:* Dreapta! în ulița M./20 *A:* Dasupra; *B:* Sus/21 *A:* dedesupt; *B:* jos/ 30 *A:* Stânga!; *Ii:* Stânga! în ulița E

22

10 *A:* Să v-aduc mâncarea de seară'?; *Ii:* V-am adus mâncarea de seară. /11/1: — Nu, dragă; dar; *B:* — Bine c-ai adus-o, şi

23

2 *A:* nr. 86; *B:* nr. 87/ 13 *A:* frumuseților: *Ii:* frumseților

26

2 *A:* uşurității; *B:* uşorității

33

15 *A:* dc foc; *B:* de loc

37

11 *A:* ce-1 zării, tocmai; *B:* ce-1 zării, în fine

39

8 *A:* d-a-mi; *B:* de a-mi

40

21 A: d-a-şi; *B:* de a-şi

43

29 *A:* galben; *B:* galbin

44

8 *A:* sosind; *B:* soseşte

46

13 *A:* parfumar; *B:* parfumor

47

19 A: sforăia; *B:* fosăia

48

39 *A:........; B:* Epilog

50

7 *A: studinte; B: student*

52

4 *A:* pare; *B:* se pare/5 /1: odihnea de un ceas; /?: odihnea acuma de un ceas

53

11/1: învălătuci; fi: învălătici

(8.1.)

OAMENII DRACULUI: LEGENDA

Scrisă sub impulsul sentimentului dc disperare şi dezorientare trc/.ii dc pierderea unicului copil, povestirea *Oamenii dracului* — datând, după toate probabilităţile din septembrie—octombrie 1889 — a apărut în „Revista nouă", II, nr. 11—12. decembrie 1889 — ianuarie 1890 p. 438—440. A fost reţinută dc autor în sumarul voi. *Sarcasm şi ideal.* 1887—1896. *Ultimii nouă ani de literatura.* Editura Librăriei Socec & *Comp..* 1897, p. 1—6.

întrevăzută de contemporani şi mai ales de urmaşi ca o naraţiune ofensatoare la adresa a două largi categorii profesionale: medicii şi preoţii, ea nu a mai fost republicată fn nici o culegere ulterioară.

Dacă pornirea împotriva medicilor îi fusese trezită învăţatului dc imposibilitatea acestora dc a salva viaţa Iuliei. anticlericalismul său îşi arc rădăcini mult mai vechi. El capătă accente violente între altele în *Cugetări/e testamentare,* datorită rumorii cu care biserica întâmpinase experimentele sale spiritiste şi în genere încercările lui de a intra în contact cu sufletul copilei.

VA R i,\ **N** n-:

Sinle:

A: Forma definitivă din volumul *Sarcasm şi ideal....* luată ca text de bază:

B: forma iniţială, publicată în ..Revista nouă".

Nu s-a păstrat manuscrisul lucrării.

57

3 *A:* pământ neamul omenesc, fie; *Ii:* pământ omenimea oricum să se fi născut ea, puţin nc pasă de astă dată, fie/6 *A:* ci era un; B: ci un / 8—9A: se născuse; *B:* s-a născut / 9 *A:* pământ neamul omenesc, an: *B:* pământ omenimea, an / 11 *A:* celor: *B:* acelor / 11—12/1: ani, hăt-hăt. strămoşii *B:* ani strămoşii / 15—16 *A:* suflet: trupul; *B:* suflet, dacă trupul / 15 *A:* sufletul neclintit; *B:* sufletul e neclintit / 16—17 *A:* Credinţă. Nu-i; *B:* credinţă. Pe acele vremuri oamenii erau sănătoşi şi credeau, tot aşa de adevărat precum c adevărat că-n zilele noastre nu mai găseşti pe nici unul. dar pe nici unul de leac, care să nu fie sau fără sănătate, sau fără credinţă, sau fără amândouă totodată. Nu-i 19 *A:* murea cutăruia un; *Ii:* murea un/22 *A:* suferinţa: omul; *li:* suferinţa şi omul / 2.3 *A:* el: *li:* omul/25 *A:* cum şi4: *B:* cum îl: *A:* pisica, nemerca: *Ii:* pisica. îl nemerea/26 *A:* pătimea; *B:* ii pătimea / 29 *A:* omul; *B:* omenimea.

58

1 *A:* facă. Nici; *B:* facă, dar nici/*2 A:* cea cu F.va; *B:* cea cu şarpele şi cu / 3 *A:* clevetire; *B:* născocire / 3 *A:* Moise, ciufutul cel nerecunoscător, care uita că numai o; *B:* Moise, carele uita că nu un bărbat, ci o/8/4: omenirii; *B:* omenimii/8 *A:* femeia n-ar fi putut dracul s-o; *B:* femeia e! n-ar fi putut s-o / 10 *A:* că el o; *B:* că o / 14 *A:* a pornit-o; *B:* a pornit /16—17 *A:* care nu făcea altceva pe lumea cea albă decât numai şi numai câte un fleac: ba vâna: *B:* care vâna / 17 *A:* omora, ba se; *B:* omora, se,/18 *A:* spinteca, ba călca; *B:* spinteca, apoi călca/ 21 *A:* tocmai ce-mi; *B:* tocmai ceea ce-mi/22 *A:* Omul se repede să-l; *B:* Omul *să-l/23A:* Cărăbuşul de văzut se; *B:* Cărăbuşul se/ 27 *A:* omule, îi răspunde aidoma cărăbuşul. Nu e drăcie. Eu; *B:* omule. Eu/34 *A:* vindece bolnavul fără; *B:* vindece fără/36 *A:* trebui el să; *B* trebui să/38 *A:* ahtul; *B:* cineva/*39 A:* leacurile: *B:* buruienile/40 *A:* şi Ic ştiu; *B:* şi ştiu.

59

1 A: să n-o crează; *B:* să nu-1 crează / 15—18 *A:* Sic! Aceasta a fost cea dintâi diplomă de «doctor în medicină». Dracul *B:* Sic! Dracul / 21 *A:* gura îi mai; *B:* gura mai/23 *A:* tocmai ceea ce-mi; *B:* tocmai ce-mi / 27 *A:* lene! Cum; B: lene şi cum/36—37 *A* şi fără a se tot ruga; *B:* şi a se ruga.

60

2 A: celălalt; /?: dâasul/6/1: n-o crează: *B:* nu-1 crează./11 *A:* nevăzut, dar numai; *B:* nevăzut şi numai/*29A:* buruieni. Popa; *B:* buruieni peste buruieni fără ca să-şi mai bată capul şi fără a-1 tăia capul de a cunoaşte beteşugul omului. Popa/*31 A:* Frumosului, atunci popii zbiară că-i; *B:* Frumosului, popii strigă că-i/40 *A:* căci dânsul nu; *B:* căci nu.

61

15 *A:* Atunci, minunea minunilor! chiar dracului i s-a; *R:* Atunci lui Dumnezeu i s-a / 17 *A:* de biata prăsilă omenească; şi; *B:* de strămoşii

noştri, şi /17 *A:* certele să se petreacă; *B:* certele să nu ajungă la bătaie, ci să se petreacă/18 *A:* liniştit, chiar dracul ne-a dat nouă o nouă drăcovenie: pe avocat; *B:* liniştit, el le-a dat pe... avocat / 23 *A:* asta să se care nu poate; *B:* asta nu poate să se care/24 *A:* o să-mi vie rândul să plec, pe cellalt tărâm, şi; *B:* o să-mi vie şi mie rândul să plec şi/ 26 zi: că eu am; *B:* dacă *am 121 A:* strigând că eu n-am fost pravoslavnic. Ce-i de făcut? Din gheara doftorului şi din falca popei nu va vrea pe mine să mă scape nici avocatul cel cu paragraful din pravilă, căci — de! — şi dânsul e tot al dracului; *B:* strigând — iartă-mă, Doamne! — că eu am fost cel al dracului. Cei de făcut? Nu-mi pasă! mi-am lăsat şi eu o portiţă deschisă: din gheara doftorului şi din falca popei mă va scăpa avocatul cu paragraful din lege.

(IO.)

POVESTEA CRINULUI

Izvorâtă din profunda durere a morţii luliei, *Povestea crinului* — elaborată la câteva zile după „înmormântarea copilei" — a apărut în „Revista nouă", I, nr. 11, 15 noiembrie 1888, p. 414—419. E reluată în volumul *Sarcasm şi ideal. 1887—1896. Ultimii nouă ani de literatură,* Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp:, 1897, p. 7—18.

în timp. *Povestea crinului* a fost republicată, deformat-schematizat de Octav Minar în volumul *Hasdeu povestind copiilor* (1931), p. 5—17, iar apoi de-abia peste cinci decenii, în cuprinzătoarea selecţie, *Scrieri alese,* ediţie îngrijită de N. N. Romanenko şi Lazăr Ciobanu, I, Chişinău, E.dilura Literatura Artistică, 1988, p. 486—493.

Mustrare de conştiinţă pentru încercarea de a fi supralicitat puterile luliei, povestirea c mai ales o diatribă împotriva medicilor în genere şi în special a lui Nicolae Calinderu, ultimul doctor curant al fetei. Neputându-se revolta împotriva Dumne/.eirii de teama de a nu fi anatemizat să nu mai întâlnească sufletul luliei, B. P. Hasdeu îşi îndreaptă întreaga ură împotriva medicului căruia îi încredinţase viaţa copilei. Povestirea constituie o anticipare a vehementului rechizitoriu din poema *Aşteptând,* publicată câteva luni mai târziu („Revista nouă", II, nr. 3, 15 martie 1889. p. 88—94).

La reluarea în volum a povestirii, B. P. Hasdeu înlătură — la sfatul prietenilor, dar şi ca urmare a înseninării pc care trecerea timpului i-o aduce — invectivele la adresa doctorului Calinderu, dând, astfel, naraţiunii sensuri mult mai largi.

Sigle:

A: forma ultimă revăzută de autor, din volumul *Sarcasm şi ideal* (text de bază);

B: Versiunea iniţială din „Revista nouă".

Nu se păstrează manuscrisul povestirii.

63

3 *A:* momente! — citind despre dânsa o notiţă publicată; *B:* memente! — notiţa publicată / 37 *A:* plăceau ei poveştile; *B:* plăceau poveştile.

64

I *A:* acuma; *B:* atunci/ *4 A* celălalt, acuma de cc; *B* celălalt, de ce / 17 *A:* Cum? Tu mai; *B* Cum? Mai / 23 *A:* dar ei nu; *B.* dar nu / 24 *A:* copil, dar nu un băiat, ci o; *B:* copil, o.

65

7 *A:* fată; *B:* fată, şi lui de băiat îi ardea inima.

67

3 *A:* asculta ea orbeşte; *B:* asculta orbeşte/10 *A:* două cuţite; *Ii:* două lungi cuţite /14 *A:* după ce anume se; *B:* după care lucru anume sc / 36/1: domniţei, un chip de zână, se: *B:* domniţei se.

69

32—33 /1: iată că o altfel de mireasă intrase; *B:* iată că mireasa şi intrase.

70

II *A* punea la stâlp câte; *B:* punea stâlpul intre câte / 14 *A:* ba şi mai adesea câte un măgar; *B:* ba şi de măgar / 24—25 *A:* dobitoc. Bătea; *B:* dobitoc. Pe un singur doftor il cruţase împăratul: pe cel mititel şi nebăgat în samă; şi dintr-însul s-a prăsit o vită de doftori cu cap omenesc, cumpătaţi la minte, buni la inimă, răbdători, miloşi. Noroc când dă cineva peste vreunul din ei. Dar sînt prea puţini! abia câte un doftor Neagoe la o mie de doftori de-alde ăla cu o poreclă ciudată... zi-i pe nume! se-ncepe cu Cal... ca să nu se-nţeleagă că-i altceva; Cal... Cal... Calin... mă, la naiba, nu vă aduceţi aminte? Calin... Calin... Calin — de! — ru... rupă-i dracul în trei numele cu sufletul deodată de o fi având suflet, şi să i se aleagă praf şi cenuşă denaintea ochilor, pulbere şi spuză din tot ce o fi având mai aproape de inimă, de are şi el un crâmpei de inimă; o scârbă care, când vine la bolnav, se gândeşte la vânătoare; când sc duce la vânătoare, se uită la stele, şi astfel vânatul scapă, dar bolnavul ba!

Dc aci-ncolo nu mai ştim cc se va fi făcut cu împăratul şi cu împărăteasa. S-or fi dus, pesemne, la noru lor Moartea... Bătea.

71

29 *A:* Din când în când; *B:* Dar când şi când.

(IO.)

SONATA I.A KRKUTZF.R

Comunicare ţinută de B. P. Hasdeu în „şedinţa publică din 6 octobre 1895" a Academiei Române, sub preşedinţia lui N. Kretzulescu, după cum c atestat în procesul verbal: „D-l B. P. Hasdeu ceteşte scrierea sa: *Sonata la Kreutzer*"[1]. Textul se publică mai întâi în „Revista nouă", an. VII, nr. 12, septembrie 1895, p. 453—461. Deşi publicaţia hasdeiană are înscrisă pe copertă luna septembrie, ea apare cu întârziere, probabil la sfârşitul lui octombrie, după cum deducem dintr-un anunţ, care prefaţează tipărirea virulentei satire în „foiţa" ziarului „Lupta", an. XII, nr. 2713—2714, 7—8 noiembrie 1895, p. 2—3: *„Ultimele informaţii. Sonata la Kreutzer.* Cu începere de astăzi începem a publica în foileton satira plină dc spirit pe care a scris-o eminentul nostru scriitor, d. B. P. Hasdeu asupra romanului lui Tolstoi, care a făcut zgomot în unele cercuri literare: *Sonata la Kreutzer.* Această satiră în care d. B. P. Hasdeu ridiculizează cu neîntrecuta sa vervă teoriile scriitorului rus şi mai ales părerile lui asupra femeici a fost citită într-una din şedinţele Academiei

[1] „Analele Academiei Române", tomul XVIII (1895—1896). scria II, Partea administrativă şi dezbaterile. Bucureşti. Institutul de Arte Grafice Carol Gobcl, 1896, p. 47.

Române. Este, fără îndoială, una din luerările cele mai pline de spirit şi de ironie fină din operele satirice ale marelui nostru scriitor. Desigur că cititorii «Luptei» o vor citi cu o deosebită plăcere. Noi mulţumim d-lui B. P. Hasdeu pentru gentileţa ce a avut de a ne da această satiră să o publicăm o dată cu «Revista nouă»." Textul va fi inclus de autor în volumul *Sarcasm şi ideal,* (1897), p. 19—35.

Sonata Kreutzer, roman scris dc L. N. Tolstoi, după 1880, deci în perioada mult discutatei sale crize spirituale, apărea mai întâi în traducere franceză (1890). Peste un an, însă, el va fi tipărit şi în Rusia. *Sonata Kreutzer* a cunoscut, în 1890 în Franţa, două traduceri concomitente, una a lui Helperine-Kaminsky şi alta datorată lui J. H. Rosny-aine şi Pavlovski, ambele înregistrând mai multe ediţii. Varianta primului traducător s-a aflat pe masa lui B. P. Hasdeu, identificând paginile la care el face trimiteri. Volumul se păstrează printre cărţile de la Arhivele Statului din Bucureşti, sub cota II 881: *Comte [.eon Tolstoi, Sonata ă Kreutzer. Traduit du russe par E. Halperine-Kaminsky, Paris, Eibrairie Ernest Elammarion,* f.a.

Cunoscând o răspândire neobişnuită, în franceză, germană, rusă, ungară, romanul va fi transpus în româneşte aproape concomitent, întâi în ziarul „Reforma" din Craiova (1890), apoi în volum, în Editura Librăriei Hertz din Bucureşti (1891), traducător fiind publicistul Iuliu I. Roşea. în anul imediat următor, un ziar efemer din Focşani, „Independenţa", iniţia şi el traducerea în foileton a romanului, subintitulat *Crimă din gelozie.*

Sonata Kreutzer „a stârnit numeroase comentarii şi polemici, mai ales în primul deceniu de după publicarea ei"'.

Articolul lui B. P. Hasdeu se inseriază acestor reacţii. Autorul lui *Sic cogito.*foloseşte doar ea pretext *Sonata Kreutzer* de Tolstoi, realizând un adevărat pamflet. El desprinde — după procedeul caracteristic virulentei specii — un fragment din roman, pe care-1 foloseşte magistral în satirizarea unor stări dc lucruri din Rusia şi, deopotrivă, din România. Chiar din primele alineate, autorul povesteşte o întâmplare reală, de „acum câteva zile", când, aflai la o „sintrofie", are revelaţia asemănării unui domn ţanţoş cu un cocoş şi a altuia, „gras, apăsat şi flegmatic", cu un rumegător. Câinele Cuti latră poştaşul care ii aduce autorului revista lui A. Bacalbaşa, „Moş Teacă". Vorbind de turbare nu uită să înţepe pe doctorul Babeş. Când conchide sarcastic că „în lumea modernă, cârciuma reprezintă ceea ce era fântâna Castaliei în antichitate", adaugă

' Tatiana Nicolescu, *Tolstoi şi literatura română.* Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1963, p. 69.

imediat: „am auzit că şi-n România unii..." Fu întrerupt cu severitate de câine: „— Nu cumva să vorbeşti rău de România, hârâi Cuti că te-nhaţ!"

Sub aspect cultural, conferinţa lui B. P. Hasdeu de la Academie se înscrie în aceeaşi linie cu expunerile sale dc la Ateneul Român : *Noi în 1892*' şi *Noi şi voi*'. Dacă în textele anterioare ţinta atacului erau pesimismul şi naturalismul, de data aceasta virulenţa sa se consuma împotriva realismului lui Tolstoi, pe care refuza să-1 înţeleagă, dar îl legitima fără să vrea, din moment ce vedea eroii romanului, şi îndeosebi „canalia" de Pozdnâşev, ca exponenţi ai unei anume orânduiri statale şi sociale.

Din cauza unor violenţe de limbaj, articolul pe care îl comentăm a fost fie ignorat, fie respins. Cititorii au fost, astfel, împiedicaţi să mediteze mai mult asupra ipostazei Hasdeu citind pe 'Tolstoi. Un prim ecou îl înregistrăm, totuşi, imediat după apariţia pamfletului. I. Gorun îl persiflează pe B. P. Hasdeu în articolul *Om şi câine*'. B. P. LIasdeu nu putea accepta pe „apostolul" Tolstoi, deşi se afla şi el într-o perioadă de criză spirituală. De altfel, preocuparea marelui nostru savant faţă de „doctrinarul" Tolstoi, şi nu faţă de artistul Tolstoi, era o tendinţă mai generală a spiritului critic românesc, de la sfârşitul secolului, explicată dc G. Ibrăileanu în acest fel: „Romancierul Tolstoi n-a fost contemporan generaţiei noastre. Cu noi a fost contemporan reformatorul social" .

într-o contextură istorico-titerară specifică, putem individualiza mai bine contribuţia originală a lui B. P. Hasdeu la critica *Sonatei Kreutzer* şi a tolstoianismului în general. B. P. Hasdeu poartă permanent un dialog contradictoriu cu L. N. Tolstoi. De pildă, ignorând femeia şi instituţia căsătoriei, autorul *Sonatei...* recurge la citate din Noul Testament, scriitorul român apelează la Vechiul 'Testament, şi anume la Moise care ar fi considerat femeia superioară bărbatului. 'Tolstoi era un profet evanghelic excomunicat dc Sinodul bisericesc. Hasdeu era un mag bântuit de caracterul operant al spiritualismului său.

în legătură cu motoul din fruntea articolului despre *Sonata Kreutzer.* extras din Montesquieu, printre cărţile rămase de la B. P. Hasdeu, din castelul de la Câmpina, şi care azi se păstrează la Arhivele Statului din

' ..Revista nouă", an. IV, nr. 11—12, 15 februarie—15 martie, 1892. p. 438—444.

" *Idem.* an. V, nr. 10, 15 ianuarie 1893, p. 370—378.

' 1. Gorun, *Om şi câine,* în „Vieaţa". an. II, nr. 20, 12 noiembrie. 1895, p. 2 şi 3.

Tolstoi. în „Viata românească", nr. 11, noiembrie 1910, p. 292.

Bucureşti, am identificat, sub cota // *921,* volumul *De l'esprit des lois* par Montesquieu. Avec des notes de Voltaire, de Crevier, de Mably, de la Harpe etc. Nouvelle edition revue sur Ies meilleurs textes. suivie de la Defense de l'espirit des lois par fauteur. Paris, Garnier freres, Libraires-Fditeurs, f.a. într-adevăr, în cartea a X1V-a *(Lois dans Ie rapport qu'elles ont avec la nature du climat),* capitolul al doilea *(Combien Ies hommes sont differents dans Ies divers climats),* se găseşte fraza citată de B. P. Hasdeu. în următorul context: „II en sera de meme de la douleur; elle est excitee en nous par le dechirement de quelquc fibre de notre corps. L'auteur dc la naturc a etabli que cette douleur seroit plus forte â mesure que le derangement seroit plus grand; or, il est evident que Ies grands corps et Ies fibres grossieres des peuples du Nord sont moines capables de derangement que Ies fibres delicates des peuples des pays chauds: l'âme y est donc moins sensible â la douleur. II faut ecorcher un Moscovite pour lui donner du sentiment" (p. 209). Se observă, din paragraful citat, că Montesquieu are în vedere un singur element: sensibilitatea la *durere.*

Deşi Montesquieu, în acelaşi capitol, evidenţiază multe din calităţile popoarelor nordice, exagerarea raporturilor între climat şi caracterele oamenilor este evidentă. B. P. Hasdeu putea citi, chiar în ediţia pe care o avea la îndemână, o notă a editorului din 1794, care lua atitudine faţă de orice dogmatizări în această problemă.

Citatul din Montesquieu din fruntea articolului despre *Sonata Ki-eutzer* mai fusese folosit, în finalul studiului *Cheile Bacului.* Va mai fi reluat într-o conferinţă intitulată *Papa de la Neva,* ţinută în ziua de 7 decembrie 1901.

Fiind vorba de un pamflet, referinţa lui B. P. Hasdeu la celebrul biolog englez, Charles Robert Darwin (1809—1882) este deconcertantă, fiind folosită în scopuri satirice. Dar aşa procedase şi Titu Maiorescu, cu peste 20 de ani mai înainte, în cunoscutul articol *Bena de cuvinte* (1872). Manipularea ideilor evoluţioniste dovedeşte totuşi popularitatea lor la noi.

B. P. Hasdeu îndreaptă câteva săgeţi şi către revista „Moş Teacă" — săptămânalul literar umoristic al lui Anton Bacalbaşa, apărut la Bucureşti chiar în anul în care Hasdeu îşi ţinea comunicarea academică, *Sonata la Kreutzer* (1895). Frau plătite, astfel, poliţe pentru înţepăturile „moşteciste" din articole precum *Filologie, Spiritism şi lei noi. Limba română. Fa/cirul radical.*

[1] ..Revista nouă", an. VII. nr. 6. martie 1895, p. 208—217.

Sigle:

A: Volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897 (textul de bază);
B: Textul publicat în „Revista nouă";
C: Textul publicat în „Lupta".

74

17—18/1: Totodată acelaşi Moise ne dă a înţelege; *B:* care ne dă a înţelege totodată

79

• 23/1: şi între; *B:* şi-ntre/35/4: Aşa, bunăoară; *B, C:* Bunăoară/36 *A:* numai au muşcat, deşi nu erau turbaţi; *B, C:* care se vindecă apoi fiindcă-1 muşcase un câne ce nu era turbat.

75

4 A, li: nemica; C: nimica/*27 A, B:* părechi/C: perechi 39 *A:* şi în; *B, C:* şi-n

76

9 *A, li:* neşte; *C:* nişte/20 *A:* ci îl; *B, C:* ci-1/30 *A. li:* despărut; C: dispărut

78

2 *A, B:* neşte: C: nişte ,'14 *A:* că în/R *C:* că-n/38 *A, B:* întrerumpându-se C: întrerupându-sc

4 *A:* ce altă treabă să mai faci; *B, C:* cc altă treabă poți să mai faci/5 *A, B:* neminea; *C:* niminea/23 *A:* şi între/B. C: şi-ntre

82

16 *A, B:* Se-nțelege; C: Se înțelege/17 *A, B:* se-nțelege; C: se înțelege

83

35 *A. B:* naționalității; C: naționalității / 35 *A, B:* străin; *C:* strein

85

39—40 *A, B:* că în; C: că-n

86

40 *A:* Azoreffsky / *B. C:* Azoroffsky

87

35 *A. Ii:* adecă; C: adică

(S.I.)

ZACHERLINA No. 1

Articol polemic apărut întâi în „Revista nouă", an. VI. nr. 6. 15 noiembrie 1893, p. 239—240. Reprodus în „Țara", an. I. nr. 186. 29 decembrie 1893. p. 2. Cuprins în volumul *Sarcasm şt ideal* din 1897. p. 61—65. Titlul pamfletului preia numele unui insecticid de epocă. Iată o mostră de reclamă din ziarele vremii: *„y.acherlin* — cel mai eficace contra tuturor insectelor — are o proprietate minunată de a *stârpi insectele* cu

mare iuțeală fără a lăsa vreo urmă. *Stârpeşte loial şi radical ploşnițele şt purecii.* Curăță cu siguranță bucălăriile de gândaci. Depărtează imediat moliile. Ne scapă îndată de muşte. Apără animalele domestice şi plantele, atât de insectele ce le supără, cât şi de boalele ce produc ele. Curăță cu siguranță capul de păduchi. Este de observat că *y.acherlin* adevărat *se vinde numai în flacoane originale,* nicidecum cu dramul."

B. P. Hasdeu publică o suită de patru ..xacherline". al căror ascuțiş critic e îndreptat împotriva unor practici de presă, cum ar fi fuga dc răspundere şi dc lupta de idei pe față, la lumina zilei, „reclame necinstite chiar în comerț, murdare în literatură".

Pseudonimele înşirate de B. P. Hasdeu corespund unor semnături reale din presa momentului respectiv. Astfel, X şi Y semna Ion Nădejde. Inotus — Anton Bacalbaşa, Memphis — Ioan C. Bacalbaşa, Meşterul Manole — I. N. Roman.

VA R IA s II-

Sigle:

A: Volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897 (textul de bază);
B: Textul publicat în „Revista nouă";
C: Textul publicat în „Țara" (1893).

90

33—34/1: *anonimatul* cu chichițele sale, anonimatul propriu-zis sau *pseudonimului: B.* C: *pseudonimului* adecă *anonimatul* cu chichițele sale

91

1/1: HDUARD DIOGIIENIDE. Subscrierea; *li. C:* EDUARD DIOGIIENIDE. Am citit şi mi-am zis: „a tunat şi i-a adunat, aibă parte d. Pătraşcu de d. Dioghcnide! Subscrierea / 5 *A:* un *anonim,* adecă un dobitoc; *li. C:* un *anonim,* un dobitoc

28—29 /1: unde nemine nu vrea să mai intre, îşi pune; *li,* C: unde nu vrea să mai intre neminea, îi pune/34 *A:* Deschidem dară o rubrică; *li (•* Revista nouă' deschide dară (C: dar) o rubrică

(S.I.)

ZACHHRLINA No. 2

Pamflet în serial împotriva şcoalei „ateisto-cosmopolito-socialiste" apărut in „Revista nouă", an. VI, nr. 7, decembrie 1893, p, 277--280. Cuprins în sumarul volumului *Sarcasm şi ideal* (1897), p. 66--73. La Biblioteca Academiei Române, în Arhiva B. P. Hasdeu, se păstrează corectura autografă a savantului, cu semnificative adaosuri, la paginile cu *Zacherlina no. 2* din „Revista nouă" (VIII, Imprimate 1; achiziţii 201/1965). Ele au intrat la Cabinetul de manuscrise prin cumpărare de la Anticariatul din Bucureşti, reprezentat de I. Nenciulescu (Col. sp. mss. 7986/1965). Pe prima pagină o însemnare a deţinătorului acestor file: „De la d. B. P. Hasdeu, 1902. A Mungescu — 14/27 sept. 1904". Corecturile pe şpalt ne spun ceva despre modul de lucru al lui B. P. Hasdeu. Scriitorul intervenea substanţial în forma manuscrisă a pamfletului, după care s-a cules textul corijat de autor. Modificările nu privesc numai greşelile tipografice, ci şi unele schimbări de natură ortografică, sau chiar adaosuri semnificative. De pildă, forma „sunt" din şpalt o corectează în „sînt". Motoul în limba franceză , din Voltaire, este adăugat de Hasdeu pe şpalt. Din finalul unei fraze despre romanul *Dan* şi revista „Vieaţa", B. P. Hasdeu elimină o apreciere negativă: „ pe cari ambele un *anonim* ar putea şi el să le ticluiască, poate chiar mai bine". în fine, vorbind de „onorabilitatea sau capacitatea d-lui Gherea", adaugă, maliţios, în corectură: „în sensul comercial al cuvântului".

Somat de către Alexandru Vlahuţă să răspundă, după *Zacherlina no. 1.* B. P. Hasdeu nu făcea aprecieri denigratoare la adresa autorului lui *Dan.* Se ridica doar împotriva laudelor exagerate (ca şi în cazul Gherea) şi intuia bine caracterul epigonic al curentului posteminescian. Formulările lui Hasdeu asupra valorii operei lui Vlahuţă au rămas valabile până astăzi în istoria literaturii noastre.

VARJANTK

Sigle:

A: Volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897 (textul de bază);
B: Textul publicat în „Revista nouă".

93

5 *A:* ei sînt şi atâta dc grozavi; *Ii:* ei sînt şi atât de grozavi

94

3—4/1: un nu ştiu care „Klapps" dc la „Adevărul"; *B:* un nu ştiu care „Klapps" sau „Schnapps" dc la „Adevărul".

95

1 *A:* se ridică; *Ii:* se rădică / 4---5 *A:* mai presus; *B:* mai pe sus; 9—10 *A:* direct sau indirect „mare poet", ferească-mă Dumnezeu, ci numai; *B:* direct sau indirect „mare poet", ci numai/29/1: de unde în zadar se screme a ieşi; *B:* de unde în zadar se zbuciumă a ieşi

98

27—28 *A:* chelnerul e preot; *B:* chelnerul e preut

(S.I.)

ZACHERLINA No. 3

Articol apărut în ..Revista nouă" an. VII, nr. 8—9, ianuarie şi februarie 1894. p. 360. Republicat în volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897. p. 73.

VARIA\'T!⁕

Sigle:

A: Volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897 (textul de bază);
B Textul publicat în „Revista nouă" (1894).

99

4 *A:* destoinic; *B:* dar nu mai puţin destoinic/7 *A:* aşa ceva: *B:* unul

(S.L)

ZACHERLINA No. 4

Cel de-al patrulea articol din serie a apărut în „Revista nouă", an. VII, nr. 10, martie 1894, p. 400. Inclus în volumul *Sarcasm şi ideal* (1897), p. 74.

Pamfletul se reduce la un singur cuvânt, ca explicaţie la o caricatură. Capetele lui A. Bacalbaşa, I. Nădejde şi I. C. Bacalbaşa, adversarii săi, plutesc — goale bineînţeles — cum sugerează cuvântul „suspensiune".

(81)

FAKIR ŞI FAKIN

Articol publicat în „Revista nouă", an. V, nr. 3—4, 15 iunie-15 iulie 1892, p. 156—157. Introdus, ulterior, în volumul *Sarcasm şi ideal* (1897) p. 149—150.

Satiră virulentă — sub învelişul unei analize filologice — împotriva lui I. 1, Caragiale, A. Vlahuţă şi V. A. Urechiă, care îl şicanau pentru practicile sale spiritiste. Doar peste câteva luni, I. L. Caragiale va publica o poezie. *fjccelsior,* „dedicată ilustrului autor al sublimului hop *Sic cogito,* Domniei-sale Domnului B. P. Hasdeu, Prezidentul Consiliului de Administraţie al Primei Societăţi Spiritiste Române"[1]. Rândurile care ţin locul de introducere sunt semnate „Un fachiriel convins", ca o aluzie, desigur, la articolul lui Hasdeu.

VARIANTE

Sigle:

A: Volumul *Sarcasm şi ideal* din 1897 (textul de bază);
B. Textul publicat în „Revista nouă" (1892).

101

6 *A:* între *fakir* şi între *fakin; B:* între *fakin* şi între *fakini.* .26 *A:* De către triada L. Caragiali — A. Vlahuţă — Dr. A Urechiă: *B:* lipsă

(8.1.)

„Moftul român", nr. 6. 14 februarie 1893. p. *b.* Vezi şi notele la ediţia /. /.. *Caragiale. Opere,* 3. Bucureşti, E.p.I... 1962. p. 789.

I

PROZĂ ISTORIOGRAFICĂ

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

Cea mai frecvent reeditată scriere hasdeeană în proză, trădând mai mult decât oricare altă operă a sa caracteristicile profund definitorii ale tânărului Hasdeu, a apărut în volum, în septembrie 1865, la Bucureşti în Imprimeria Ministerului de Rezbel (XXI + 264 p. in -8) eu titlul: *Ion Vodă cel Cumplit: Aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală şi în viaţa popondui român (1572—1574).* semnată B. Petriceicu Hasdeu.

Concomitent cu tipărirea în volum, dacă nu cumva ceva mai înainte, autorul încredinţa spre publicare revistei ..Familia" un semnificativ fragment, apărut sub titlul *Jon Vodă cel Cumplit, cu boierii, cu călugării şi cu ţăranii* (din scrierea d-lui B. P. Hasdeu, partea II, par. 9—12)" (I, nr 6. 25 iulie/6 august 1865, p. 75—77; nr. 2, 5/17 august 1865, p. 86—88).

Alt fragment, oferit spre publicare probabil în aceeaşi perioadă, apărea, cu mare întârziere, evident după tipărirea lucrării în volum, în paginile revistei „Ateneul Român", I, nr. 2—3, iulie-august 1866, p. 203—204.

Sunt singurele secvenţe publicate în presă până la apariţia sau imediat după apariţia cărţii.

Deşi scrisă — după cum mărturisea autorul — „dintr-o răsuflare", *Ioan Vodă cel Cumplit* este rodul unei îndelungate şi chinuitoare elaborări. Manuscrisele ruseşti ale copilăriei şi adolescenţei relevă interesul deosebit al tânărului faţă de figura şi epoca voievodului. Revistele editate la Iaşi încep să scoată la lumină materiale documentare şi crochiuri ale poemului monografic.

Interesant în această privinţă ni se parc îndeosebi textul intilulat *Ivonia cel Viteaz,* tradus din malorusiană din *Cronica lui Bobolinski* şi publicat în „Foiţa de istorie şi literatură" (I, nr. 1, manie 1860, coloanele 8—18: nr. 2, aprilie 1860, coloanele 36—39), ce-i oferea scriitorului nu

numai datele biografice esențiale asupra domnitorului, dar și un posibil fir narativ orientativ privind desfășurarea evenimentelor, pe care Ie-a iniția! și dominat. întrucât izvodul respectiv se parc că a avut un rol însemnat în structura formei finale a cărții, îl reproducem în continuare spre a sta oricând la îndemâna specialistului, și spre a putea fi parcurs cu înlesnire de cititor:

„IVONIA *CEL* VITEAZ.

Fragment din analele căzăcești a[le] lui Leontin Bobolinski

încă sub craiul leșesc F.nric, la 1574, Moldova sc afla în o mare tulburare, Ivonia, domnul moldovenesc, pe carele sultanul turcesc l-au fost pus în scaun după mazilirea lui Bogdan, se tot văzând năcăjit despre partea lui Petru, fratelui domnului muntenesc [Alexandrul, ce-1 năpăstuia necontenit, aducând asupră-i când pe unguri, când pe greci, sârbi și munteni, și îmbunându-se însuși, prin bani pe lângă sultanul Selim pentru domnia Moldovei.

Sultanul trimise către Ivonia porunca să-i dea câtu-i da celălalt ori altmintre să lase aceluia scaunul. Ivonia chemă pe sfetnicii săi boieri și, vestindu-li voia sultanului, îi întrebă cum care din aceste două lucruri li-ar plăcea mai bine: au să dea mult, și cu tot anul și mai mult, nefiind obiceiul turcilor să țină cuvântul, — au să sc apere cu toții. S-au învoit moldovenii ca mai bine să se apere, făgăduindu4i și Ivonia că nu-și va cruța viața. După aceea, se trimise înapoi solul turcesc și se începură dindată pregătirile de război, priimindu-se slujbași și vestindu-se moldovenilor a fi gata.

Fiindcă leșii mai de o sută de ani tot țin pacea cu sultanul turcesc și nu pot să dea cuiva ajutor împotriva turcilor, apoi Ivonia, nevoind să-i îndemne la stricarea pacei, — deși ci dc-a-pururca apărau pe moldovenii ce erau și înșiși ca un fel de zid pentru țara leșască. — și știind pe de altă parte despre neatârnarea și voinicia cazacilor, trimise către acești, rugându-i să-1 sprijine împotriva turcilor și jurându-li orice plată ar voi ei. Deci, cazacii se sculară bucuroși, și adunându-sc ca 12 sute, veniră la Ivonia, fără a fi cerut mai întâi voie de la povățuitorii leșești și chiar fără a fi socotit ca o astfel de faptă să se poată numi necuviincioasă. Iară rândul cazacilor fu acesta; câte 200 ostași cu capii Svirștevski: și Bălsan [român?], 200 brășlăveni, 200 cu capul Kozlovski, 200 cu Slujevski, 100 cu Iancinski, 100 cu Socolovski.

Ivonia îi primi cu mare bucurie, și-i cinsti în corturile sale, pe capii îndeosebi și pe cei de rând, iar îndeosebi, și porunci să sc dea din tunuri, puști și flinți; iară sculându-se de la masă, făcu de s-au adus câteva blide de argint, pline de galbini, și puindu-le înaintea cazacilor, îi rugă să priimească și atâta pentru cea întâie dată. Cazacii priimind, după mai multe vânzoliri și rugăminte, Ivonia li meni locul la stânga oastei moldovenești, și, înșirându-se ei, li trimise câteva sute de taleri și șeasă poloboace de vin: să bea pentru sănătatea domnească.

Sculându-se a doua zi înainte de zori, Ivonia veni la cazaci și-i pofti la masă, făcându-li totodată asfel de cuvânt leșesc, căci grăia prea bine leșește: «De n-aș fi cunoscut vrednicia voastră, cinstiților voinici, niciodinioară nu v-aș fi chemat și nu v-aș fi dat atâta osteneală; ci știind că sunteți viteji și iubiți treaba vitejească, vă chemai la lucrul ce o să am cu sultanul turcesc Selim. Nu cer ca să-mi slujiți pe parale, orice leafă fiind nepotrivită cu vîrtutea voastră cea mare; însă veți avea de ajuns de orice ați fi având trebuință: bani și hrană, pentru voi, caii și slugele. Neîndoindu-mă cât dc puțin că vă veți purta precum șeade unor buni voinici, și foarte mulțumindu-vi acum și întotdeauna că nu v-ați îndurat la nevoia mea, ci mi-ați venit în ajutor, precum cerc datoria creștinească, — voi să plătesc la tot călărețul dupre cum veți hotărî înșivă, căci deși vă văd aci numai o mână de oameni în alăturea cu puterea dușmanului, totuși vă socotesc parcă ați fi față 12 000, și nu mă deznădăjduiesc că vom bate pe vrăjmașul. Ce e dreptul, norocul îl întovărășește, și D[umne]zeu lăsă pentru păcatele noastre ca să crească el din mic atât de mare; însă dacă vom priivi mai dc aproape vedea-vom că chiar măririle turcești s-au făcut toate numai prin trădare și prin vicleșug, iar nu prin vitejie. în sfârșit, cu cât s-a rădicat dușmanul mai sus. cu atât mai jos poate să pice... Plânsul nu mă lasă să vi mai zic o dată bucuria mea și prietenia pentru voi; nu voi să vorbesc mult; să știți însă că norocul meu e și al vostru.»

Și zicând aceste, sc-necă în lacrimi.

Svirștevski întâmpină în numele tuturor, cu puține cuvinte, precum unui oștean sc cade: «Nu parale, ci dorința de a înfrânge pe dușmanul tău. ne-au adus la tine, doamne Ivonio, de aceea, nici cerem vro plată. Ne vom mulțămi ca să alungăm pe neprietenul tău și să te liniștim pe tine. iar răsplata va urma după norocul. Puterea turcească nu ne sparie, și isprava războiului stă în mâna lui D[umnc]zeu; ci noi nu vom lipsi a sta cu tine.»

După aceea, cu toţii la benchet; cazacii s-au aşezat tot la o masă cu Ivonia, iar la o altă masă s-au pus logofătul, hatmanul, pârcălabul şi tot sfatul moldovenesc.

Luând veste despre câte s-au întâmplat, sultanul trimise dindată 30 000 turci şi 2 000 unguri într-ajutoriu! domnului muntenesc, poruncindu-i să prindă pe Ivonia şi să pună în scaunul moldovenesc pe fratele său Petru. Acesta plecă, mai luând şi ca vro 40 000 munteni şi, trecând râul Moldova [sic!], se tăbărî în apropiarile, în un loc bun, lăsând cai[i] să pască.

Moldovenii, înştiinţând pe Ivonia, acesta rândui de sârg pe Svirştevski cu cazaci, dându-i şi 6 000 moldoveni, iară singur îl preurma cu rămăşiţa oastei. Deci Svirştevski grăbea atât-pe ai săi, precum şi pe moldoveni, zicându-le că dc este voia lor să facă vro treabă, apoi să năvălească fără veste asupra unui potrivnic ce nu-i aş[t]eaptă. Dintâi, se întâmpină straja muntenească, ca vro 400 călăreţi, carea fu pe loc înconjurată şi prinsă fără ca să fi scăpat măcar unul. Luând, dar, limbă, Svirştevski dete de ştire lui Ivonia, rugându-1 să sosească cât mai în grabă şi mângâindu-1 prin siguranţa biruinţei, iară singur, până atunci, se puse la pândă. Peste două ceasuri arătându-se Ivonia îşi împărţi toată oastea în trei stoluri, şi cu mare răcnet năvăli asupra taberei duşmăneşti din trei părţi, pe când totodată Svirştevski da năvală din cea a patra. Trezindu-se, vrăjmaşii se înfricoşară fără ca să poată fugi sau a se apăra, fiind acum noaptea. Astfel au căzut toţi turcii şi ungurii; câţiva munteni se prinseră; cei mai mulţi fură tăiaţi. Domnul muntenesc şi fratele său fugiră la Brăilova, după ce cu mare greu au trecut lacul ce li sta în cale. Pretutindene se vedeau trupuri moarte, sângele curgea în puhoiuri. în tabăra duşmănească s-a aflat bunătate de bogăţii, ce Ivonia le împărţi dindată între ostaşii săi şi mai vârtos între cazaci. Urmă năvălirea în ţeara muntenească, însoţită de sabie şi de foc, fără nici o cruţare.

Cunoscând dc fuga domnului muntenesc la Brăilova [oraş pe Dunăre, cu o bună cetăţuie], Ivonia înainta şi puse tabără în faţa vrăjmaşului, trimiţând doi munteni dintre cei prinşi către turcul ce ţinea cetatea şi cerând să dea pe faţă pe fugariul, iară nedându-se să se aştepte la năvală. Povăţuitorul turcesc i trimise înapoi pairu turci cu zece gloanţuri mari şi zece mici, şi cu aceste cuvinte: «Voi hrăni pe Ivonia cu un fel de bucate ce oastea lui nu le va putea mistui». Aci, înfuriindu-se, Ivonia porunci să se taie celor trimişi dinţii, nasurile şi urechile, şi să se spânzure de picioare înaintea cetăţei, iară singur, în capul pedestraşilor, se repezi asupra Brăilovei, înnădi scările, trecu şi dărâmă şanţurile, şi străbătând în oraşul, tăia pe toţi turcii câţi s-au prilejuit acolo, nelăsând nici un suflet viu, ba până şi nici o jivină: numai sângele curgea, roşind Dunărea. După aceea, purcese prada, stricându-se totul de înaintea ochilor; s-au luat grămezi de aur şi de argint, de postavuri, pânzării, mărgărintari; mult au şi ars... căci de când turcii au cuprins Brăilova, târgul acesta se afla purure în linişte şi au strâns astfel nu puţine bogăţii. Pregătindu-se acum a năvăli şi asupra cetăţei, Ivonia priimi veste despre apropiarea unei oşti de 12 000 păgâni, ce venea într-ajutoriul turcilor, rândui spre a o întâmpina pe Svirştevski cu cazacii şi cu 8 000 moldoveni, carele repezindu-se fără a fi aşteptat, dumeri, după o scurtă bătaie, mai pe toţi protivnicii, încât numai 1 000 călăreţi au putut scăpa la Tihin. Aflând că, afară de aceştia, se mai află la Tihin o altă ceată turcească şi cu tătarii, Ivonia se lăsă de baterea Brăilovei şi, împreunându-se cu Svirştevski, înainta până a da de acea oaste, pe care înfrângând-o, luă oraşul Tihin şi tăie pe toţi lăcuitorii.

în acest chip, având pe lângă dânsul pe Svirştevski cu cazacii, Ivonia lucra cu noroc împotriva turcilor. După aceea, el dete oştei sale un răpaos, iară neobosiţii cazaci, în număr de 600, prădară şi arseră pe acel timp Cetatea Albă mai pe jumătate şi apoi, fiind întăriţi între alte şi de 3 000 moldoveni ce li trimise acum Ivonia, au ieşit întru întâmpinarea unei cete de turci şi tătari ce sc grăbea în ajutoriul oraşului. Svirştevski ascunse pe moldoveni în dos, iară pe cazaci îi înorândui în trei pâlcuri: pâlcul întâi — 400 fiinţaşi cu paveze — au stat în faţa lăncerilor turceşti; pâlcul al doile — 400 arcaşi — au stat din dreapta, având de cap pe însuşi Svirştevski; pâlcul al treil(ea] — 400 şutaşi — au stat la stânga. Văzând turcii numai o mână de oameni, nu s-au sfiit a începe harţul. Aiunce Svirştevski porunci pâlcului de mijloc să dea foc din flinţi, şi născându-se între turci neorânduială năvăli şi singur cu arcaşii din dreapta, pe când totodată sulaşii se clintiră din stânga. Turcii cădeau din toate părţile şi bătaia se ţinea acum de un ceas, când deodată s-au arătat şi moldovenii, ceata proaspătă, şi dând busna* în turci, îi stricară cu desăvârşire, prinzând şi 2 000 dintr-înşii vii şi ducându-i ca o turmă dc vite înaintea lui Ivonia, carele poronci gloatei sale să-i taie cu coase. Capul turcilor fu aşa de avut, încât voia să se răscumpere de la Svirştevski, dându-i aur de două ori, argint de trei ori şi petre scumpe o dată pe cât cântărea trupul său; ci Svirştevski n-a călcat credinţa ce avea către Ivonia, şi asfeli turcul fu tăiat împreună cu ceialţi.

Auzind de izbânzile lut Ivonia asupra turcilor, sultanul se supără, temându-se ca nu cumva să piarză de istov Moldova şi toate ţenlc din

* în text: „busta".

stânga Dunărei; căci o asemine nici era departe să nu fi fost trădarea din partea lui Ieremie [Movilă], pârcălabul Hotinului, cărui Ivonia [îi] încredința 13 000 moldoveni spre a împiedeca trecerea vrăjmaşului, iară celor alte oşti dete drumul pe la casele, cu aceea ca să se strângă cu toţii dindată ce sc va da de ştire despre apropiarea turcilor. însă pârcălabul luând de la Petru 30 000 galbeni, îl lăsă să treacă c. turcimea, iară însuşi viind la Ivonia, pe carele găsi bătând cu cazacii cetatea Tihinului, îşi puse temeiu cum că trecătoarea n-a fost cu putinţă a se împiedeca. Deci, părăsind Tihinul, Ivonia îşi trimise oastea cât mai în grabă şi pe cât s-au putut şi se grăbi cătră Dunărea, puindu-şi tabăra în faţa duşmanului.

Cazacii, navând nici o ştiinţă despre împrejurările şi lipsind de încredere în pârcălabul, erau în o mare nedumerire şi viind cu toţii la Ivonia, Svirştevski făcu un aşa cuvânt în numele tovarăşilor: «Ţi-am fost jiurat odată credinţă, doamne Ivonio, şi ţi-am slujit fără sminteală până-n ceasul acesta, ajutându-te împotriva protivnicului tău; dc asemine şi de acum înainte suntem slugile tale, pentru ca să oprim pe Turcul de a-ţi încălca ţara; însă, înainte de toate, trebuie să ştim numărul şi scopul duşmanilor, pentru ca să nu ni vină apoi de hac şi să nu dăm în zadar zilele noastre, ca nişte dobitoace fără cuget. Aşadar, cc ştire poţi să ni dai despre turci, cum ni sfătuieşti, cum ni înveţi?» Ivonia oftă şi zise: «Dragilor mei voinci! Am ispitit în mai multe rânduri credinţa voastră şi n-aş fi bucuros, prin urmare, să vă dau în mânulc casapilor sau să fac ceva fără a vă cere cuvântul. Să ştiţi dar, că pârcălabul stă în apropiare cu ceea altă parte a oastei pentru ca înştiinţându-se de starea Turcului să ni dea pe loc de ştire. într-însul sunt sigur precum în însăşi a mea sănătate, credinţa şi vârtutea lui fiindu-mi bine cunoscută. El socoteşte că turcii n-ar fi mai mulţi de 15 000 ostaşi... ci fie chiar 30 000 şi tot ne vom putea lupta, cu ajutorul lui Dumnezeu.» Svirştevski, nemulţumindu-se cu atâta, ceru voie să meargă cu cazacii săi la prinderea limbei, şi Ivonia nu numai că-i învoi aceasta, ci-i dete încă 6 000 moldoveni călăreţi cu însuşi hatmanul (Veronie) în frunte. Ieşind din tabără, aceştia întâmpinară straja turcească, aproape aceeaşi la număr, şi dându-i harţă o înfrânseră; însă au prins numai un singur turc, ba şi acela din pricina grelelor răni nu le putu fi de vreun folos, încât numai doară de pe mărimea străjei era a sc probălui cum că şi puterea duşmanului e mare. Deci, inturnându-sc, eu toţii sfătuiau lui Ivonia să fie cu băgare de seamă şi să nu se prea încrează în pârcălabul. Răspunsul fu scurt: «N-aveţi grijă. — zise Ivonia — în curând se va vădi dacă încrederea mea este mincinoasă. Menirea mea e a nu-mi cruţa viaţa, apărându-mi ţara». După aceea în capul numai a 800 ostaşi, el ieşi din tabăra (care fu aşezată în un loc bun, pe malul unui lac), se apropie de oastea turcească, şi suindu-se pe o movilă, se-ncerca a lămuri lucrul cu ochii; ceea cc n-au fost cu putinţă, turcii fiind tăbărâţi în o vale adâncă, şi zărindu-se dc afară numai straja în vro patru locuri.

Asiei, fără să fi priceput treaba. Ivonia îşi scoase oastea din tabără, peste totul 30 000 ostaşi, şi o înorândui în 30 pâlcuri, având fieşicare câte un tun. Mai erau 80 tunuri huşniţc, pentre carele sta călărimea. Ţărănimea se înşiră deosebit şi, drăgostind mult pe Ivonia, îl ruga să nu treacă la călărimea, ca nu cumva să-1 trădeze boierii ce aveau patimă pe dânsul, ci să stea mai bine cu cazacii, a căror credinţă au fost adeverită. Acum, mai înainte de a lovi în duşmani, Ivonia se apropie pentru a doua oară de oastea turcească şi, văzând lămurit, astă dată, că numărul ei întrece şi 50 000 ostaşi, se încredinţa, târziu, de trădarea pârcălabului; deci îl chemă — însă vicleanul au ştiut cum să întoarcă lucrul, zicând că deşi n-au fost putut a căpăta întocmai ştiinţă de împrejurările, totuşi poate să-şi dovedească credinţa_ cătră stăpânul său, de i sc va da voie să dea harţă cu vrăjmaşul.

Turcii începură a înainta. Pârcălabul, carele avea să facă cea întâie năvală, porunci dindată ostaşilor săi să plece steagul până la pământ, să pună căciulele pe sule şi să se închine cu toţii. Turcii, ce s-au fost acum pornit cu lăncele gata asupra oamenilor pârcălabului, sc opriră şi|-i] lăsară a trece. Moldovenii de cei credincioşi se înspăimântară, văzând o aşa faptă, şi, alergând la Ivonia, au început cu toţii a se deznădăjdui; — ci el, făcând piept de român, îi însufleţi şi li porunci să lovească dindată în duşmani. S-au făcut semn să se dea din tunuri; dar, ferindu-se, turcii au pus în fruntea oastei pe moldovenii cei trădători, împingându-i ca pe nişte vite împotriva lui Ivonia, carele de ciudă mare cc avea asupră-le, îndreptă în ei toate focurile, încât toţi. au pierit până la unul, care de mâna fraţilor, care de a vrăjmaşilor; până la atâta cu Turcul, nu mai putea trece prin grămezi de trupuri moarte. Atunci cazacii, făcând în laturi, sloboziră foc în umerilc turcilor şi-i amestecară; totodată moldovenii au lovit din altă parte, şi aşa de vitejeşte, încât duşmanul n-au putut să se ţină, ci începu a face înapoi, cu gând de a aduce pe moldoveni sub focul tunurilor, înţelegând încotro merge, Svirştevski strigă să se tragă îndărăpt, care lucrul văzând, turcii au dat iară năvală; însă n-au putut nici a strica rândurile, bărbăteşte bătându-se moldovenii. Turcii se înîuriară şi deteră foc, dar bieţii moldoveni sta vitejeşte, şi bătaia se face cumplită. Turci şi moldoveni picau ca snopi; braţele obosiră de măcelat; armele scăpau din mâni; colbul se rădica în sus de întuneca ochii luptătorilor, trăsnetul tunurilor îi asurzea... nici puşcării nu mai ştiau unde da. Atunci Ivonia

porunci la ai săi să se tragă din dosul tunurilor şi să se odihnească puţin, având ochi la steagurile. Turcii se traseră de asemine; când iată, dând şivoaie de ploaie, încât colbul au stat, dar ce folos! Tunurile moldovenilor, de unde li era mai mare nădejde de scăpare, muindu-se, rămânea a se bate de-a mână, şi fiind şi obosiţi, n-au putut a mai ţinea împotriva duşmanului. Acum, pentru mai mare rău. se arătară pe neaşteptate şi tătarii, oaste proaspătă şi lovind în stânga moldovenilor, aceştia au dat dos, gonindu-i departe şi stricându-i tătarii şi cu turcii.

Asfel, au rămas numai ţărănimea şi cu 250 cazaci, însă turcii fiind şi ei osteniţi, nu aveau îndrăzneală a da năvală asupră-le. Deci: Ivonia se repezi cătră cazaci şi le zise aceste: «Cinstiţilor mei ostaşi! Văd acum că trădarea pârcălabului ni face să răpunem zilele. însă din care parte vor pica capetele voastre, din colo pice şi capul meu, iar sufletele să se împreuneze în împărţia cerească».

Svirştevski îi întâmpină în scurt: «Nu ne sparie moartea, ci încalţe să ne săturăm mai înainte a tăia işti câni de păgâni». Zicând aceste, s-au pedestrit cu toţii şi, unindu-se cu ţărănimea în număr de 20 000, năvăliră asupra turcilor şi li luară tunurile: Ivonia fiind bărbat cu foarte mare putere, au tras singur cu manele sale un tun; însă trebuind apoi să dea dos, au lăsat toate acele tunuri, împlându-le numai cu praf pentru ca să izbucnească. După aceea, s-au îndepărtat ca de o milă de cale de la câmpul bătaiei, şi se îngropară în o pădure, lângă un sat ars (Raşcani). unde li era mare nevoie de apă. Turcii adunându-se, şi înturnându-se şi cei de la goană, ocoliră jur împrejur pe moldovenii, mai nainte de asfinţirea soarelui, în o mulţime, încât nu-i putea îmbrăţăşa ochiul; şi toată noaptea au străjuit, puind şi foc la câteva bordeie, ce mai rămăsese din cel sat, pentru ca nu cumva să fugă vreunul pe întunerec: iar făcându-se ziua, au slobozit din toate tunurile, însă fără ispravă, căci moldovenii au fost rădicat bune şanţuri, şi, în curgerea de trei zile apărându-se vitejeşte şi ieşind de câteva oare şi afară, n-au lipsit de a bate pe turci.

Văzând că sila face cu greu împotriva moldovenilor, turcii s-au apucat de a se tocmi cu Ivonia, arătându-i că nici în un chip nu va putea să scape. Deci, Ivonia, mai ales de grija ce avea pentru ţărănimea, să nu piară cu totul, sc hotărî în sfârşit a se închina: însă cu aceea ca să-i făgăduiască turcii că vor lăsa pe cazacii neatinşi să meargă de unde au venit, iar pe dânsul vor duce viu la faţă sultanului. Despre ţărănime, Ivonia nici se tocmea, căci înşii turcii n-ar fi putut să facă omor de atâţia supuşi de ai domnitorului lor.

Turcii n-au lipsit a făgădui pe loc toate cele. Atunci Ivonia ieşi din şanţul, luând cu sine şi pe cazaci, şi făcea cătră turcii o asfel dc cuvântare:

«D-zeu lăsă să încap în manele voastre; deci vă rog să vi împliniţi jurământul, slobozind pe iştia cinstiţi voinici să meargă pe la casele lor; iar de aveţi pe dânşii vro ciudă, s-o răzbunaţi mai bine asupră-mi, decât a nu li da pace loruşi». După aceea, el luă ziua bună de la cazaci, jurându-li că nu va uita pană la ceasul său de pe urmă slujbele lor, iară ei plângeau ca copiii şi-i sărutau mânule. Apoi s-au depărtat ca trei pistrele (lovituri de arc sau puşcă) de la cazaci, şi au luat iertăciune şi de la ţărănimea, cu mult plâns, şi, iar întorcându-se la cazaci, împărţi între ei aur şi odoarele ce avea la sine, zicând aceste: «Pesemne n-au voit sfântul Dumnezeu, cinstiţilor voinici, să fiu tot cu voi, căci m-aş fi străduit pentru ca să nu mai umble aceşti câni pe pământul meu, ce Dumnezeu mi-1 ie azi pentru păcatele mele cele multe, încât trebuie să rabd şi să mă despart de voi. Duceţi-vă sănătoşi cu Dumnezeu pe la casele voastre, iar pe mine să [mă] scape el din mâna sângeroasă a acestor oameni răi şi să ajung nevătămat la faţa sultanului, căci am încredere că-mi va da înapoi domnia şi atunci iarăşi voi putea fi de folos vouă şi cinstitului neam leşesc. Lucrurile ce am avut pe lângă mine, mai bine vouă să rămână, decât acestor câni; nici voi uita până la moarte credinţa .voastră, vârtutea, statornicia şi priinţa ce aţi avut pentru mine». Cazacii mulţămeau pentru aceste cuvinte şi plângeau cu toţii, iar Ivonia, mai zăbăvind oleacă, li lăsă, apoi, până şi armele sale, şi întră ca rob în şiregele turcilor, luând cu sine numai pe un leah numit Omilski; după aceea, în curgerea de patru ceasuri, avu vorbă cu seraschirul şi pare-se că l-ar fi atins în ceva, încât turcul, scoţându-şi sabia, îl giunghie în pântecele şi-1 lovi peste gură, iar ienicerii tăindu-i şi capul, l-au pus în suliţă; apoi trupul au legat de coadele a două cămile de l-au rupt în două şi tăindu-1 fărâmi, şi-au uns săbiele cu sângele viteazului.

în aşa chip se stinse bietul Ivonia, după ce au avut atâte nenorocite poticniri cu turcii. Se vede că sfântul Dumnezeu l-au pedepsit nu de altă ceva, ci numai pentru că s-au fost turcit mai înainte din pofta averei, măcar că pe urmă s-au făcut iarăşi bun creştin.

După omorârea lui Ivonia, turcii au năvălit asupra ţărănimei, căsăpind-o ca pe nişte vite, care lucru înţălegându-1 cazacii a nu fi de glumă şi neavând încredere în jurământul turcesc, au vrut să între iarăşi în şanţul şi să se apere acolo până la cea de pe urmă picătură de sânge; însă era prea târziu, căci şanţul s-au umplut de turcime, şi atunci cazacii, fiind deznădăjduiţi, au dat busna* în turci de au început a tăia în toate părţile, încât au pierit cu toţii, după ce au făcut şi duşmanilor, nu puţină pierdere; chiar turcii se uimeau la o asfel de îndrăzneală şi inimoşie. Numai 12 cazaci fură prinşi: hatmanul Svirştevski, I.avreneţiu, Kozlovski,

* în text: „busta".

Poloceanin, /.adorski, Janciu, /.aicski, Sucinski. Boguțki şi alții; carii toți s-au răscumpărat în urmă. deşi turcii se sileau să-i întoarcă la legea lor.

Asfel, în locul lui Ivonia se aşeză în scaunul moldovenesc Petru, fratele domnitorului muntenesc.

Nota bene. Izvodul, în limba malorosiană, împreună cu alte bucăți scoase din *Cronica* lui Bobolinski şi cu *Letopisețul* întreg al lui Grigoriu Grabianki s-a tipărit la Kiev în 1853, dc către o Comisie arheografică oficială, sub titulul *Letopis* G. Grabianki."

Un alt text, intitulat *Ivonia,* publicat exact peste un an, la rubrica „Varietăți literare" a ziarului „Tribuna română" (II, nr. 108, 20 aprilie 1861. p. 4; nr. 109, 30 aprilie, p. 4; nr. 110, 4 mai, p. 4; nr. 112, 11 mai, p. 4: III, nr. 113, 14 mai, p. 4; nr. 114. 18 mai, p. 4; nr. 119, 8 iunie, p. 3—4. nr. 123, 29 iunie, p. 4) atestă munca de elaborare efectivă a cărții. încercând să facă lumină în multitudinea ipotezelor privitoare la originea şi formația lui Ioan Vodă cel Cumplit, B. P. Hasdeu sc lansa într-o lungă dizertațiune istorică — cu premise recunoscute mai târziu ca false de el însuşi — care îl conducea într-o fundătură. în loc să se închege într-un text alert, de mare frumusețe artistică, în stare să-1 captiveze pe cititor, prima abordare a subiectului se constituie într-o expunere doctă, de relativ restrâns interes, pe care chiar autorul o va abandona după opt episoade. Preocupat de aspectele mărunte ale biografiei domnitorului, se vede că B. P. Hasdeu nu intuise încă adevărata dimensiune a personajului. Pentru istoria elaborării cărții textul e prețios. îl reproducem în continuare cu toate bâjbâirile lingvistice.

..IVONIA

Noțiunile noastre fundamentale asupra originei lui Ivonia se par. la întâia vedere, aşa de încâlcite, încât istoricii, în loc de a le supune trebuincioaselor analitice operăciuni ale criticei, înfricați den cap de greutățile cestiunci sc mulțămesc a-1 dechiara magistralmente de «personagiu misterios»[1]. «chevalier d'industrie»[2]. «werwardiescr Ivonia?»[3] şi altele.

' Palauzow. — Vaillant (!). — Uhicini! — &
Wolf. — Cantemir. — Hammer — &
Hngel. — Şincai. — Foteno — &

Contempurenii acestui mare om, scriitorii, a căror autoritate, în privirea-i, debuie deopotrivă ponderoasă, se dezbină tocmai aci într-un chip a face anevoia căpătarea certetudenci. Singur Ivonia se numea pre sine fecior d-amoriu al lui Ştefan Vodă[1], hiiul lui Petru Rareş. strănepot al viteazului Moldovei Ştefan cel Bun[2]. Tot astfel îl socoteau Poarta Otomană, boierii moldoveni, mai mulți autori"[3] «antiquis prognatum regulis Valachiae»[4]. însă se afla şi dc cei scepteci, ce-i tăgăduiau tragerea princiară, ba până şi sângele românesc, scoțându-1 leah din Masovia sau rusnac din Galicia[6], ciocoi fără neam şi nume! Pe de altă parte, poporul moldovean îl poreclea Armeanul[7], probăiuindu-1 ieşit den acea năciune aicana, strălucită în analele vechimei , anterioare în Moldova descălecărci maramureşenilor[9], dar prigonită şi desprețuită până curând de către legiuitorii noştri[10]. în fața unor arătări aparamente atât de contrazicutoarie şi totodată hieşicarea îndeosebi atât de plauzivere. istoricul, departe de a le tăia ca nodul lui Gordia sau dc a le trece dc tot cu vederea, cată să purcează, den protivă. dupre modul fizicilor întru respicarea cauzelor fenomenelor ascunse ale naturei. silindu-se a nemeri, drept rezultat al cercetărilor sale, o aşa ipoteză, carea. armonizând cu întregimea şi cu toate părțile obieptului. deducând cele necunoscute den cele cunoscute, căutând dacă contrastele nu sunt cumva numai părute, să hie cea mai bună până a nu se descoperi, la adecă, o altă şi mai potrivită.

Mai nainte dc a da părea cenetudene, să ne încercăm a agonisi prubăveritatea naşterei domneşti a lui Ivonia.

Analistului nostru se părea cronologiceşte cu neputință ca tocmai Ştefan Rareş să-i hi fost tată şi, nedumerind asupra faptului, el preferă a întrebuința vaga zicere: «Un Ştefan Vodă»". Ce e dreptul, ne întâmpină

[1] '/.*apiski Odesskago Obszczestwa. — Scholiastae Annalium Moldavieomm. — Ms-ta tabularii publici Moldaviae.*
l I.oewenklau. — Cf. Wolf. — Palauzow. — I.auriani. - - &
[3] Bielski. — Paprocki. — Ureche. — &
[4] Gorecki. — Cf. Istuanfi. — Rycaut.
[5] Guagnini. — Paszkowski. — Botero — &
[6] Freciro.
[7] Ureche. — Cantemir.
f St. Martin.
Inscripțio templi Botuseniensis.
[10] (iebhardi. — Wolf. — Raicewich. — &
" Ureche.

un clenci: duprc trădeciunea poporale , repetită orbeşte de cătră toți istoricii[2] se crede că până la 1527, Petru Rareş să hi fost un biet pescariu. Această singură rătăcire, foarte poetecă, răstoarnă toată urmarea împrejurărilor, răpeşte câte mai mulți ani den viețile copiilor lui Petru Rareş şi, la sfârşitul sfârşiturilor, desmoşteneşte pre Ivonia în secentele chip. Ştefan Rareş fu fecioru mai mic al lui Petru Rareş de la doamna Ileana Eraclide, «ex despotarum Serviae sanguine orta»[3].

Fără doară şi poate, doamna Ileana nu s-ar hi dus după un pescar; deci însoțirea lor trebuie [să fie] posterioară anului 1527 şi naşterea hiiului lor mai mic ceva şi mai posterioară. Astfel. Ştefan Rareş, născut, cel puțin, pre la 1530—32, nu putea avea posteritate, legiuită ori nelegiuită, decât cel puțin pre la 1546—48. în 1566, epoca morții Lăpuşneanului, sărac în mijloace, lipsit de sprijin, den fundul Poloniei, Ivonia intriga [de]ja după domnia Moldovei. Au era numai în vârstă de 18 or 20 de ani?! Către 1570 [de]ja-l vedem mare dragoman al Portei Otomane, având ani 21 or 23?!... în scurt, socoteala nu iese nicecum la capăt: şi tot den pricina romantecului pescărit al lui Petru Rareş.

Istoria serioasă, bazată pre dovezi documentalc cată să nie mai puțin lesne crezutorie. Departe să hi fost pescar, Petru Rareş, încă den 1510, rătăcind prin Polonia, se dechiara, în gura mare, hiiu al lui Ştefan cel Bun, şi amenința domnia frăține-său celui din canoniceasca însoțire[4]. Prin urmare, legătura-i cu doamna Ileana Eraclide putea data chiar de atunce. Sub anul 1539, Ştefan Rareş se pomeneşte [dejja într-o stare mai pre sus de copilărească: «La Ciceu plângere şi tânguire era de doamna Ileana şi de hiii săi, de Iliaş şi Şterăniță, şi de hiică-sa Rusartda, şi de alți casaşi, pentru multă scârbă ce li venise asupră-le, ştiundu-se din câtă mărire au căzut la atâta pedeapsă»[5]. în 1552, însuşi Ştefan Rareş vede-se a hi având un cocon, Petru Vodă, vârstnic minimum de 12—14 ani, deoarăce începuse acum a lua şi el parte în trebile țărei[6]. Cronologia se limpezeşte: am căpătat prubăveritatea tragerei lui Ivonia din sămânța vechilor domni moldoveni.

[1] Neculce.
[2] Cantemir — Albineț. — Palauzow. — & *Ms-tum Telekianum,* de Mauvocordatis. — Popescu. — Ureche. — Iacobus Despota. — & Şincai.
[5] Ureche.
[6] *Zapiski Odesskago Obszczestwa.*

Porecla «Armeanul» se răstălmăceşte, de asemene, fără multă filosofie, hie-ni iertată această cam vulgară [e]xpremere.

Ivonia fu bastard şi, prin urmare, avea un tată taman de scoarța în persoana legiuitului soț al mumei sale. «Petru Măjeriul, ce l-au poreclit Rareş, dupre numele muierei, ce au fost după alt bărbat, târgovețiu den Hărlău chiemat Rareş...»[1] Originea armeană a lui Ivonia, despre partea mumei, uşior se rjoate constata prin mai multe împrejurări, scăpate din vederea istoricilor". Din copilărie, fără a hi fost crescut în Turcia, el deplin cunoştea limba otomană, familiarie, de mai mult timp, emigranților armeni. însuşi numele lui e o formă armenească pentru Iancu.

în Polonia hiințează, până în ziua de astăzi, un neam boierit «Ivonia», de viță armeană, a cărui marcă cuprinde, între altele, figura cățelului, unul din simbolele religioase ale armenilor[3]. Ferindu-mă de repcțiciuni, nu voi să pomenesc aice de câteva alte indice, nu mai puțin hotărâtoare, ce le voi înşira mai nemerit la locul lor în urmarea materiei.

în aşia chip, nemic nu ne opreşte de a recunoaşte pre Ivonia, *«sub spe rad»,* drept fecior de amoriiu al lui Ştefan Rareş, anume de la o armeanca; împăcându-se cele căpetelnice două aserciuni, ce se păreau până acum neîmpăcavere; domneasca naştere şi armenismul iroului nostru: «unii zic che a fost fecior de armean; alții zic che a fost fecior unui Ştefan Vodă»[4]. Prubăveritatea inducerilor mele se va preface chiar într-un fel de certetudene, adăugându-se cătră ele următoarele câteva băgări de seamă secundare, a căror coincidență nici într-un mod nu se poate atrebui, dupre părerea mea, unui semplice azard.

Bastarzii lui Ştefan Rareş debuie să hi fost, într-o vreme, foarte numeroşi, deoarăce n^a fost în Moldova, de cându-i ea, alt domn mai iubitor de muieri, şi tot de muieri străine. însuşi Lăpuşneanul, înlr-o scrisoare cătră craiul Sigismund August, reprezenta pre înaintaşiul său ca pre un al doilea Sardanapal[5] «Curvia nestămpărată era întru el — zic analele — nu se răbda de femei cu bărbați, nu rămâneau fete fecioare neruşinate, nice giupânesele boierilor nebatgiocorite». Răciunând apoi asupra cumplitei morți a acestui nevrednic os din oasele castului Petru Rareş, letopisețul nostru întreabă: «Care poate hi om ca acela, să-şi vează muierea sil[u]ită şi batgiocurită, şi să [nu] sufere? Carele nu v-a suspina,

[1] Ureche.
[2] N. Costin. — Cf. Cantemir.
[3] Malachowski. — Niesiecki.
[4] Ureche.
Metrica Lithuaniae.

văzând hhcă-sea, fecioară din sânul său. ce o a cruțai, să o ia oarecine şi să-şi râză de dânsa?»[1].

Deşi hiii hireşti ai lui Ştefan Rareş fură, naturalmenie, mulți şi împrăştiați, totuşi dupre dreptul obiceinic al românilor, ei toți câți erau se socoteau legalmente feciori de domn, toți aveau un oarecare grad de preferință la domnie, toți purtau, din însăşi ziua naşterei lor un semn. ars în pele. într-un mod cu neputință de a se contraface~. în acest chip, boierii şi țara fără greutate se putea orişicând încredința de originea pretenzălorilor la tron. «Şi aşa pre Petru aflându-1 şi adeverind che-i dc osul lui Ştefan Vodă...»[3]. Vom vede, mai departe, che molodovcnii, mai cu seamă Movileştii, recunoscură tragerea princiară a lui Ivonia. încă pre timpul petreeerei lui în Polonia.

Rămâne a se desluşi temeiurile celorlalte două aserciuni. despre masovismul şi galicismul, sau polonismul şi rusismul lui Ivonia, *a contând ii-le,* dupre putință, cu rezultatul ce l-am căpătat mai sus; şi folosindu-ne totodată dc prilejul dc a aborda povestirea însclor aventuroase întâmplări ale vicței celui cc se poate numi[4] cu dreptul. Mihai cel Viteaz al Moldovei.

Totul ne face a crede, precum vom vedea mai departe, che. în anul 1574, cel de pre urmă din ai vicței sale, Ivonia avu —- plus-minus — 35 de ani, încât timpul naşterei lui îl putem prepune către 1540. domnind în țară bunicul său Petru Rareş, în asociațiune titulară, dupre vechea datină cam bizantină a ierarhici moldovene*, cu legiuiții lui hii. liiaş Vodă şi Ştefan Vodă[6].

în 1546 se săvârşi Petru Rareş. «hiind bătrând de zile»[7]. I urmă la putere feciorul său mai mare, Iliaş. abic revenit de la Constantinopoli* îndulcit.dc năravurile otomane, el «in slobozie mehmetească se dedese. având lângă sine sfetnici tineri turci, cu carii ziua petrecea şi se dezmerda. iar noaptea cu turcoaie curvind...» Neşte asemene obiceie i-au stricat

' Ureche.
" Verantius. —Reichersdorf. — Cf. Hngel.
' Ureche.
[1] Rycaut.
Codinus. — Cf. Cantemir.
" *Ms-ta Tabularii Publici Moldaviae.* — *'/.apiski Odesskago Obszczestwa.*
Ureche.
Ibidem.
Ihid. — Cântecul *Codreanul.* — Cf. Hngel. — Wolf. — ctc.

curând toată popularitatea, bazată pe frumusețea chipului, lipiciul manierelor[1] şi ereditaria în sămânța marelui Ştefan personale vitejie. Dezgustat în sine însuşi, desprețuit de către supuşii săi, Iliaş adise în hine, în folosul frățini-său mai mic Ştefan, renegă creştinismul, deveni Mehmed Paşa şi... mă scutesc dc zadarnica amănunțire a împrejurărilor tristului lui sfârşit[3].

Chiar la începutul domniei lui Ştefan Rareş. analistul Moldovei se atinge de un fapt, ce mi se pare a nu hi de tot străin obieptului nostru. «Dacă a părăsit Iliaş Vodă țara şi domnia, împreună şi legea cea părintească, atunce, într-acelaşi an. 1551, iunie în 16, boierii şi locuitorii țărei sc sfătuiseră şi şi-au rădecat domn pre Ştefan Vodă, feciorul lui Petru Vodă, nădăjduindu-se că, de n-a semănat lui Petru Vodă feciorul cel mai mare, doar va face datoria şi obiceiul părențesc feciorul cel mai mic. Unde şi el cu osârdie s-a apucat, către toți plecat, milostiv, blând şi nevoitoriu spre lucruri bune. Băsericelor s-a arătat cu dumnezeire marc. ca sî poată stânge numele cel rău al frățeni-său; şi ca sî nu se arate ceva abătut de la prăvoslavie, pre toți ereticii den țara sa vrea sî-i întoarcă: or sî hie de legea pravoslavnică, sau den țară sî iasă. Pre armeni, pre unii de bunăvoie, cu giuruințe şi daruri împlându-i. pre alții cu sila i-a botezat, şi i-a întors la prăvoslavie; mulți den țară au ieşit la turci şi la Ieşi şi pentr-alte țări. vrând să-şi țină legea lor. Cu aceste vrea Ştefan Vodă să acopere laptele frățini-său lui Iliaş Vodă de lucrurile spurcate, ce făcuse; la aceste cu nevoință se silea...»[4].

Sî băgați aci de scamă, che. în tot letopisețul Iui Ureche, numele armenilor ocurge numai de două ori: sub Ivonia şi sub tală-său, Ştefan Rareş. Am o oarecare prezumciune de a crede că. în înlănțuirea evencmențclor, această coincidență nu este tocmai de întâmplare, putând ca sluji drept corolariu către cele statornicite mai sus despre origenea lui Ivonia.

Moldova fu plină de cterodoşi. Catolicii petreceau în ea fără nici un feliu de bănuială din partea cârmuirei.[5] I-vreii mişcau în linişte trebile negoțului,' îndeletnicindu-se mai ales cu răscumpărarea robiților din manele musulmanilor, slobozindu-i apoi pentru plată[6]. 'Tătarii sc aşezau

[1] Ureche. Cântecul *Codreanul.* — Reichersdorf.
[2] Biclski. — N. Costin. — Isthuanffi. Şincai. — T'otmo. — etc.
' Ureche.
Kcdzierski. — Benkoe.
[h] *Metrica I.ithuamae.* — Cf. Oz.acki.

pre pământuri chiar dincoace de Prut[1]... Totuşi, îndurătoriu şi domol în priivirea celorlalte credinţi şi eresuri, Ştefan Rareş ni se arată concentrându-şi deodată toate silinţele asupra converşiunei armenilor, mult mai nevinovaţi decât catolicii, evreii, tătarii!... H foarte prubaver că, lucrând astfel, el voia anume să şteargă din memoria moldovenilor unele antecedenţi ale propriei vieţi: trecutele sale legături cu armenimea, giurefăcând vechea zicală: ştie lângedul unde-l doare. Cum că această măsură *soit-disant* religioasă nu era, în adevăr, fără cât un arteficiu politic, se poate judeca dc pre faptul boieriei mai multor armeni în zilele insului Ştefan Rareş, din cari unii bunăoară comisul Guzac, izbutiră a se furişa până şi în sfatul domnesc.~

Nu este îndoială, cel puţin pentru mine, că familia armeană, în sânul căreia Ivonia priimise lumina zilei, fu *per excellenliam* una din cele «întoarse la pravoslavie şi împlute cu giuruinţe şi daruri», dupre spremeiea analistului. O dovedesc, afară dc însăşi hirea lucrurilor, pre de o parte tempuriile legături ale lui Ivonia tot cu boierii ortodo[c]şi din Polonia, pre de alta însemnatele pecuniaric mijloace, ce le vom vedea mai la urmă cuvenindu-i-se foarte *â propos* din moştenire.

Până acum, Ştefan Rareş îmbrobodea în vălul făţărniciei înăscutele sale tendenţi spre cruzime, silindu-se a le înăduşi în orgiile desfrenărei. atât de bine zugrăvite de către litopiseţul nostru: «nu se răbda de femei». Analele Moldovei, pesemne propudore, nu enumăr toate infamiile acestei scurte domnii. Ureche se mărgineşte întru arătarea neastâmpărului trupesc al lui Ştefan Rareş; cronicarul cunoscut sub numele de cel vechi se mulţămeşte a-l chema «nebun»'. Prin norocire, scriitorii contemporani străini sunt mult mai lămuriţi, încât confruntând zisele lor, unele cu altele, şi apoi deducând din ele, cu ajutorul criticei hireasca înlănţuire a urmărilor, nu ni va hi cu neputinţă de a arunca o mică lumină asupra revoluciunci ce a adus stingerea lineatei legiuite a Rareşilor: împrejurare, sub mai multe priivinţi, foarte importantă în istoria lui Ivonia.

Războiul turcilor împotriva Ungariei, din 1552, ilustră armele bătrânului Soiiman: Bănatul, Lipa. Szolnok, preste douăzeci şi cinci de cetăţi, încăpură în stăpânirea otomanilor[4]. Spre a necesita o deversiune în armata neamicilor, sultanul porunci moldovenilor de a invada

, Rcichersdorf. — Cf. *Chronkon.* Ms. Tartaricum Musaei Odessani. *Ms-ta Tabularii Publici Moldaviae. — Zapiski Odesskago Obszczestwa.*
("hronicon Pulnense.
Hammer. — l'essler. — N. Costin. — etc.

spontaneamente Ardealul. Aci se lasă a se întrevede începutul dezunirei dentre Ştefan Rareş, credincios Portei Otomane şi boierii lui, dezgustaţi de «hochimuri» turceşti. Generalul Castaldo[1] vorbeşte, într-un raport către Craiul Ferdinand, despre priimirea unor «litterarum valachorum»". Oricum sî hic, cu toată vitejia personală a lui Ştefan Rareş', mai având în despunerca sa o puternică oaste[4], el se văzu sucesevemente respins de la Braşov, de la Praşmar şi alungat *«cum dedecore»*.* Amărât de ruşine în faţa ţărei şi a sultanului, plin de prepusuri despre credinţa sfetnicilor săi, căzând în grea patimă a melancoliei — boala Neronilor — el azvârli, după înturnarea-i în Moldova, masca omeniei, ce o purta până atunci şi, decis a înspăimânta până şi însuşi cugetul vicleniei din partea boierimii, izbucni într-un şir dc cruzii neauzite: «illud summatim satis sit ponere, tanta hune tyrannum immanitate fuisse, ut intergenera poenarum mortem levissimum duxerit esse supplicium»[6]. O mare parte a boierilor, având în frunte pre bastardul lui Bogdan cel Grozav , stolnicul Petre, poreclit Lăpuşneanul, emigra în Polonia, duşmană ascunsă, dar sistematică a dinastiei Rareşilor, dedate Portei Otomane. Ştefan turbă dc a hi scăpat din ghearele sale atâte şi atari viplime, şi laolaltă cl se înhioră de teama răzbunărei lor: furia şi frica-i înzeciră cruzimea. Călăul snopea capetele boierilor; însă, totodată, hieşicare lovitură [a] securei slăbea din ce în ce mai mult înseşi temeliile tronului, mărind numărul duşmanilor. Se zice că, la urma urmelor, ameţit dc o hoţeşte sublimă desperare, el se hotărî a vinde ţara turcilor, îmbrăţoşând *al-Coranul.* dupre pilda fraţeni-sâu Iliaş[8]. De fu aşa sau ba, nu ştiu: asfel încredinţau străinii, crezându-i moldovenifi].

în acest chip, deosebitele cauze au concurs a grăbi perirea lui Ştefan Rareş. Tirania-i deveni nesuferită. Creşterea autorităţei turceşti şi surdele vuiete de trădare încreţau pre patrioţi. Politica Rareşilor desplăcea L'.uropei întregi şi, mai ales, învecinatelor Ungariei şi Poloniei, cari nu puteau să-şi uite vechea preponderenţă. Dreptul bastarzilor la domnie mânţinea Moldova într-o continuă stare dc herbenţeală, prin lupta

[1] *Oesterreichische Naţional — Encyklopaedie.*
[2] Hammer: — Centori — De T'hou.
[3] Orz.echowski.
[4] Islhuanfii. — De T'hou. — Cl'. Rcichersdorf.
[5] I-'uchs. — Cf. Şincai. — Hngel. — Fessler.
" Orz.echowski. — Cf. Gebhardi. — Wolf. — etc.
[7] */.apiski Odesskago Obszczestwa. -- Ms.-ta. Tabularii Publici Moldaviae.*
[8] Orzechowski — Bielski — Oertel. — De T'hou.

partizelor şi intrigele staturilor megieşite. Un lung rând de ani petrecuţi în pace grămădi în manele boierilor bogăţii, deşteptă ambiţiunile individuale, necesită prefaceri politice. închipuiţi-vă că. încă sub Petru Rareş. în 1534, un neam moldovean, abia de vro cincizeci de ani râdecat la boierie , Movilcştn, se încerca [de]ja şi. apoi cu ajutorul unui duşman înverşunat al Moldovei, ardeleanul Ştefan Mailat[2]. a se urca pre scaunul Munteniei, sfâşiat atunec prin rivalitatea dentre Danizi şi Draculizi[3]. Toate aceste împrejurări s-au fost întocmit spre perderea lui Ştefan Rareş.

Domnul petrecea la Ţuţora, la Prut, cu două furmoase odalisce, de curând aduse dc la Gonstantinopole, încredinţat pazei numai a şaptesprezece voinici, când. în mijlocul nopţei năvăli asupră-le ceata boierilor, dumeci straja şi pătrunse în cort. Ştefan se apără ca un leu. *«fortiter pugnavit»* , căci eroismul nu lipsea nici odinioară vechilor noştri domni; dară, în sfârşii, căzu şi el acoperit cu rane. în aceeaşi noapte, turbarea poporului, poate numai a boierilor, sacrifică, pentru vina tiranului, pre feciorii săi. pre fratele lui mai mic, Constantin[5]: în scurt, iot neamul legiuit al Rareşilor, afară doară de viţa renegatului Ilieş, ce era menit, fanariotizându-se sub înrâurirea serbiei otomane, de a irâmite mai la urmă câţiva muierateci stăpâni pre scaunele Moldovei şi al Munteniei[6]: şi alară de două femei, mumă şi hiică. ce au jucat un rol mai mult bărbătesc în istoria ţărei noastre: doamna Ileana, tovarăşa lui Petru şi doamna Rusanda.

Petru I.ăpuşneanul. bastardul lui Bogadan cel Grozav şi, prin urmare, văr primar al măcelatului Ştefan Rareş. fu acel asupra căruia se concentrau acum speranţile patriotice ale moldovenilor, scopurile polneci ale Poloniei şi ale Ungariei . Trei boieri, deopotrivă împlecaţi în tăiarea fostului domn, se rădicară, momentănemente, în capul mişcărilor Moldovei, *«principes senatortim»** — lancu Motoc, vornic de Ţara de Jos. Warvvick al Moldovei, carele a făcut şi a şi desfăcut sueesevemente trei domni, surpând pre Ştefan Rareş, înălţând şi oborand pre I.ăpuşneanul şi, apoi, pre Iacob Basilic, urcând pre Ştefan Tomşa. până ce. în hine,

' Neeulce. — Cf. Palauzow. — Ncgruzzi — ctc.
" Hâre. —- Ureche.
" W. Bcthlen. — Olâh. — Cf. Hngel.
[1] Orzechowski.
Ms-ta Tabularii Publici Moldaviae. — Y.apiski Odesskago Obszezestwa. — Ocntori. — Dc Thou.
[6] *M.* Costin. — N. Costin. — Greceanu. — Popescu. Ureche. — Warnczy. — Gradam. — Centori. — & Orzechowski.

„îndemnătonu la tiranie şi la răutăţi" însuşi el tu descăpăţinat la I.emberg, dupre cererea Turciei şi a Ungariei, din porunca craiului leşesc şi spre bucuria moldovenilor[2]; marc ostaş, mare diplomat, dar. totodată, modelul demoralizărei cetăţeneşti; — lancu Sturza sau de J'urzojs în schiaveşte echivalând «de» şi a hinale hiind dezenenţa alativă din o)\ detr-un neam rămas în Moldova încă din epoca cumanilor[4], şi carele dede un şir de oameni însemnaţi Ungariei[5] şi Poloniei[6], vro doi-trei Moldovei; — lancu Movilă, cumnatul lui Petru Rareş, ţinând pre sora doamnei Ilenei Hraclide[7], carele, în tinercţele sale, .dupre pomposul limbagiu al genealogiştilor. «nominis sui gloriam in Hungaria plurimum belii moderaminc dilateraverat, et Iluniadis familiac amor et decor extiterat» , dupre aceea pretendea, într-o vreme, cu ajutonul ardelenilor de a se urca pe tronul Valahiei'[1]; în sfârşit, aşezându-se în Moldova, ajunse, fără a hi mulţămit. pârcălab al I tainului[10] şi capul căiărimei ţărei . Aceşti trei bărbaţi, trei loani. în fruntea celorlalţi boieri anonimi, prochiamară domn [pe] pribegitul I.ăpuşneanul, aflător atunec în Podolia. lângă hatmanul leşesc Nicolau Sieniawski. [Dejja Motoc grăbea intrarea în Moldova a noului stăpânitor, când slaba voce a unei singure femei, *-unim mulierculae'»*[12] cât pre ce era să răstoarne toaic planurile diplomaţiei. Uitându-şi înaintata vârstă, petrecută în mii de necazuri, ştergându-şi lacrimile, căşiunate prin tragicul apus al hiilor şi al nepoţilor, doamna Ileana, a cărei elocinţă izbutise odată de a îmblânzi pre însuşi Soliman cel Mare şi dc a reîntrona pre Petru Rareş'[5]. chemă pre Sturza. pre Movilă, pre alţi boieri de ai lor, şi... cât de puternică poate hi suvenirea unei foste măriri!... îi făcu să aleagă pre Joldc. ginerele lui Petru Rareş, soţul doamnei Rusandci. Dar, vai! Motoc fu cu I.ăpuşneanul şi norocul se plecă pre voia acestui zdravăn român, *«fortissimi valachorum»* . «Intrând

N. Costin.
[2] Bielski. — Isthuanffi. —- Gomiski. — &
[3] *Ms-ta Bibliothecae Universitatis lassiensis.*
[4] Notanus anonvmus Belae.
[5] Isthuanffi. — Genealogia Thurzorum. — Cf. Sommersberg.
[6] Paprocki. — Cureus. --- Hrasmus Roter. — &.
[7] *Genealogia Mohylontm.* Cf. Okolski. — Niesiecki.
*" *Ibidem.*
[9] Vide supra.
[10] *Ms-ta Tabularii Publici Moldaviae*
[11] Orzechowski.
[12] *Ibid.*
[13] Ilare. -- Ureche.
[14] Orzechowski.

pribegii în ţară şi oblicind că a rădicat cap pre Jolde la domnie, de sârg a trimes Alexandru Vodă pre Motoc Vornicul cu seamă de oaste înainte, ca să prinză pre Jolde Vodă; şi prinzându-i calea la Şipote, 1-a împresurat oastea leşească...»[1].

în urma catastrofei de la Ţuţora şi a izbândei I.ăpuşneanului, Ivonia, vrâstnic aproape de doisprezece ani, dempreună cu familia armeană, în sânul căreia [i]l răsădise galanteria răposatului Ştefan Rareş, trebuia acum sî se deşţăreze. Stolnicul Petru, devenit domn, nu suferea sământa Rareşilor, nu iubea pre armeni. Ce-i dreptul, el «a luat sî-i hie doamnă pre Rusanda, hiica lui Petru Vodă, după ce a semnat la nas şi a dat la călugărie pre Jolde", însă laolaltă el se schimbă, den Petru în Alexandru, pentru a nu purta tot un nume cu marele întemeietor al dinastiei rareşene: orice cumpărăciune ar hi fost spre scăderea I.ăpuşneanului. Mai apoi, doamna Ileana Eracliade, cea mai strălucită din matroanele Moldovei, pieri zugrumată den porunca ginerelui său»[3]. Hire-ar cruţat urgia lui pre brudiul Ivonia? «Est autem in consuetudine gentis, ut Prtnceps libere coeat cum filiabus Nobilium, quae cum filios pepererint, note quadam tanquam signo inuruntur. Verum tales, quum novi Principes facti fuerint, diligentur conquistos prius trucidandos curant aut mutilandos, si reperiuntur!» Acest pasagiu e mai mult decât suficintămente chiar. Ivonia ar hi ieşit numai doar mort ori sluţit den mânule lui Alexandru. Pre de altă parte, legăturile armenilor cu nefericele Ştefan Rareş alcătuia, dupre obiceiul lumei, o crimă în ochii urmaşului său, nu voi sî zic ai călăului. Se pare că neomenosul proverb «armeanul plăteşte gloaba» datează anume den timpul I.ăpuşneanului. Cruzimile acestui domn în pnivirea nevinovatei ginţi aremene, în lipsa unor lămurite mărturisiri analistice, se pot pruba fără greş, îndreptamente, prin un fapt den istoria lui Iacob Basilic: armenii îmbrăţoşară pre veneticul grec ca pre un parente, se înţelege [faţă] cu izgonitul Alexandru şi, atunci când moldovenii s-au sculat în arme asupra uzurpătoriului, «numai armencele se rugau cătră Dumnezeu pentru mântuirea lui Despot»[5].

Astfel, Ivonia fu silit a se adăposti în vecina Galiţie. gazdătoaria obicinuită a domnilor şi a boierilor moldoveni den toate epocele[6] şi,

' Ureche.
Ibid. — Cf. Orzechowski.
Chronkon Putnense.
^ Forgach. — Cf. Wranczy. — Rcichersdorf.
' Sommer. — Gratiani. — Cf. Şincai.
" Wapowski. — Bielski. — &.

totodată, ţara de făgăduinţă a colindândei năciunărităţi armene , unde, pre lângă cele multe înlesniri şi scutinţi comerciale şi religioase, ea se bucura până şi de privilegiul -autonomiei, cărmuindu-se dupre legile ce le-a fost adus de sub poalele anticului Ararab[2]. Lemberg fu scaunul armenilor, reşedinţa vlădicilor, a bogătaşilor şi a magistraţilor lor.

Timpul petrecerei lui Ivonia în Galiţia, încoace de la 1552, «este cel mai sărac în eveneminţi istoriceşte cunoscute»"[1]. Se pare că asemenea contimpureanului său Petru Cercel, hiiul domnului muntean Petraşcu , Ivonia începu pregătirile sale la domnie prin studiarea limbelor. Afară de graiurile schiave[3], afară de italieneasca, atunci generalmente priimită în afacerile diplomaţiei otomane[6], aruncat hiind între armeni, el învăţase turceşte[7]. Aci e locul de a se îndrepta o greşeală de ale grabnicului Cantemir. «Ioane Armeanul, carele s-a chemat aşa, pentru că el în postul Sf-lor Apostoli mânca carne dupre obiceiul armenesc, a fost un om foarte învăţat în limba grecească şi latinească, şi a fost tovarăş la şcoală cu acel vestit dascăl grecesc Ioane I.ascare, ale cărui răvaşe, trămise la dânsul, stau şi acum în cartea lui Crause, ce se numeşte *Turco-Grecia...»* Acest mic pasagiu cuprinde două mari rătăciri. Porecla «Armeanul», în pnivirea lui Ivonia, precum am văzut mai sus, fu motroni[mi]că şi fără nice o legătură cu ideea vreunui cult oarecare; cu toate aceste, sînt departe de a tăgădui greaţa ce o ar putut simţi iroul nostru nu numai cătră postul Sf-lor Apostoli, ci chiar cătră toate posturile den lume. armeneşti şi nearmeneşti. Mai apoi, Ivonia n-a fost nice într-un chip condisciplul lui Ioane I.ascare şi răvaşele, cele citate de Cantemir. se ating toate fără deosebire, de un alt domn omonim anterior; lacob^Basilic, «cărui vlădicii şi boierii puseră numele de Ion Vodă Despota»'. Astfel, Cantemir a încurcat şi a metamorfozat faptele şi feţele; totuşi nu mai puţin, nu ne pot decide a nega cunoştinţile lui Ivonia în limbele greacă şi latină: fără oleacă de elinie, socot eu, el n-ar hi căpătat, mai la urmă, aflându-se la Constantinopole, puternică protegere a vestitului Micaele Cantacozin, iară latinia, pre acel timp, mai vârtos în Polonia, uşor sc putea învăţa până şi în mijlocul stradelor, bez agiutoriul gramatichiei: înşişi sătenii erau în stare de a-şi face chef, ciceronizând la îndelete .

[1] Gratiani. — Cf. Zubrizycki.
[2] Wajcicki.
' Fredro. — Gorecki. — Bielski. — &.
[1] Guasco. — Hammer. — Cogălniceanu.
- Bobolinski. — N. Costin. — &.
* Hammer. — Soranzo. — Zinkeisen.
[7] Gorecki. — Guagnini. — Paszkowski. — &.
[8] Ureche. — Cf. Gratiani. — Sommer. — Cf. Engel. — Şincai.
[9] Maciejowski. — Mechevzynski.

Bastard! «dires»! Cuvântul suna rău. dupre părerea cugetelor cek<r implute de frica alunecârei: însă muma-natură. spre a compmde gingăşia puseciunei. întru carea se allă rcslrinşi. pre temenii iegci deosehiielor cuviinţi. copiii d-amoriu în faţa acelor ai datoriei, ohicinueşte a 1 in/estra cu alesul mijloacelor fizice şi spirituale întru ştergerea petei naşterei. Zămisliţi sub înrâurirea fecundei văpaie a unei iubiri împrumutate şi proaspete, ci apar asemenea florilor, chemate la hiinţă prin calda rază a unui soare de mai. Bacu şi Hreule fură bastarzi: astfel, adânca mitologic a elinilor simboliza fenomenile den domeniul filosofici istorici naturale.

Den năciunile moderne, două popoare eminamente eroice, românii şi normanzii, la două capete opuse ale Europei, au fost totdauna cele mai neformaliste în priivirea descendinţei aşa-numiie nclegiuiie. Ronert Guiscard şi Guilelm Ouceritoriul, deopotrivă hireşei. au întemeiat putere<t normandă pre ţermii duor Siciiu şi pre insulele Britanici[1]. In Moldova fără a sc mai vorbi dc celelalte părţi ale dezbârnatei Românii. Petru Rareş şi nepotul său Ivonia au lăsat neşterse urme de strălucire in anuani ţărei. Ea normanzi şi la români, epitetul de «bastard» nu alcătuia mcecum un terme de ocară . o pedecă sociarie; trecând cu vedere cauza, voi să zic păcatul, ei recunoşteau, îmbrăţoşau şi înălţau rezultatul, voi să zic energia forţelor vieţuarie. focul aptevităţei. măreţia scopurilor, ce desiing în genere pre hii aj dragostei. Acest mod de a privi lucrurile, noi nu l-am moştenit de la romani[2], dar, nu mai puţin, nice de la schia\i l-am hi căpătat[3].

Mi se va da voie de a furişa aice o oscrbăeiunc filologică, nu tocmai fără însemnătate pentru istoria limbei române. Sub anul 1454. letopiseţul nostru sc rosteşte: „Mulţi zic că n-a fost Bogdan Vodă fecior cu cununie, ci copil lui Alexandru Vodă"[4]. Prin urmare, «copil» in limbagiul strămoşilor noştri, fu sinonim cu «bastard-». Răzemându-se pre această arătare, rădăcina cuvântului, necunoscută până acum ctimologiştilor noştri[5], se descopere, fără greutate. în verbul samseril «kup» - «se pavsioncr»'. de unde se trag ecarmente. -kapyo» al grecilor, «eupto» al romanilor, «hwopa». al goţilor, «hoffc» al nemţilor şi aşa mai departe. în acest chip. <• copil», româneşte, spreme ideea unui fapt al aprinderei. al

' Depping. — Du Cange.
" E. E. de Spuriis; de Nothis...
Macieiowski. — Newolin.
' Ureche.
lexicon Valacluciim Kkiniano — Mtijonniiitm •— Bohb.
Eichhoff. -- Rosen.

speranţei, al dorului. însă pre de altă parte, noi-l-întrcbuinţăm în înţelesul obştesc de infante, hic legiuit ori nelegiuit, ceea ce demustră că românul, necunoscflnd în gura marc. superioritatea hirească a bastarzilor, nu voia admite laolaltă putinţa giuridicei lor inferiorităţi, asemenea celorlalte popoare europene.

Spre a încheia această degredere prin un fapt istoric în o mai aproape legătură cu însuşi obieptul prezinţilor cercetări, nu-mi rămâne decât să înşir aice genealogia lui Ivonia, începând de la Bogdan, despre carele adusesem cu câteva rânduri mai sus un pasagiu den Ureche: Bogdan Vodă. Ştefan Vodă cel Mare, Petru Vodă Rareş. Ştefan Vodă Rareş, Ivonia. Den işti cinci domni, în spiţă pogorâtorie, trei fură curat bastarzi, iar ceilalţi doi feciori de bastarzi, adecă, araldiceşte. tot bastarzi . Socot că nici o istorie străină nu va putea înfăţoşa o altă pildă analogă. Au fost ţări, fericite sub cârma muierilor, ceea ce mândrul român nu suferea niceodată; dară arătaţi-mi o altă regiune carea să aibe tot dreptul de a susţine, că mărirea-i fu opera geniului unei lineatc de hireşi, căderea-i isprava nepneeperei domnilor «coconi»[2]. Istoricu României, mai cu scamă al Moldovei, cată să nu uite această originalitate a sorţilor noastre.

Ivonia fu unul den bastarzii cei mai bine pregătiţi den hire pentru lucruri mari. Ea întâia ochire, nemine nu era în stare de a nu-i amira măiestoasa înlăţoşare: o statură atletică; un chip cam smolit, măreţ şi atrăgător; ochi mici «ca ochi de ciur»[3] străbătători şi plini de spresiunea predomnirei[4]. Portretul lui Ivonia prezintă, în constituţiunea întreagă şi până şi în trăsăturile obrazului, o nespusă asemănare cu al lui Ricard Inimă-de-leu[5].

Această coincidenţă nu mi se vede a hi năpraznică. Carapterul respeptiv al amânduror domni-viteji. în virtuţile şi neagiunsunle lor, mai că nu sc deosebeşte: aceeaşi răpegiune a otărârilor, aceeaşi supremă lipsă dc însăşi umbra temerei. aceeaşi îndeferinţă religioasă, aceeaşi oarbă încredere întru l'edea prietenilor, aceeaşi tendinţă spre cruzime, aceeaşi artă de a-şi atrage simpatia chiar den partea celor asupriţi, aceeaşi înfocată clocinţă, aceeaşi isteţime a mintei, aceeaşi patimă dc avuţie unită cu patima răsipirei... frumos subiept pentru un Plutarc român! în curgerea scrierii noastre vom mai reveni asupra acestei conformităţi dintre doi

[1] Ureche. — Cf. Hngel. — Şincai. — Wolf. — &.
[2] Cipariu.
Cântecul lui (inie.
[4] Gorecki. — Paprocki.
[5] Waltcr Scott. — Eingard.

indivizi, despărțiți prin un interval de secuii şi de țări; căci dupre părerea-mi, fiziogonomia nu este nicccum un ce mai pregios de țintirile unui istoric den veacul de față. Analistul nostru, deşi pärtenitor dechiarat al duşmanilor lui Ivonia, al lui Petru cel Şchiop şi al lui Ieremia Movilă, totuşi nu se încumetă nici el a recunoaşte înaltele însuşiri de ale iroului nostru prin câteva cuvinte, pre giumătate rostite, ce zic mai mult de cum ele se par a zice: «era la minte ascuțit şi la cuvânt gata şi sc vedea a hire harnic nu numai de domnia acestei țări, ci şi altor țări să hie cap şi mai mare» . Să însemnăm că bătrânul Ureche iubeşte a se arăta scump în laude. Despre Ştefan cel Mare el zice numai: «întreg la minte şi lucrul său ştia să-1 acopere, şi unde nu cugetai, acolo-1 aflai; la lucruri de războaie meşter; unde-era nevoie însuşi se vârea ca, văzându-1 ai săi. să nu îndepărteze»-. Despre Bogdan cel Grozav, el sună: «nu în beții şt in ospețe petrecea, ci ca un străjer în toate părțile privighea, ca să nu se ştirbească țara ce-i rămăsese de la tată-său»[3] Despre Petru Rareş: «un părinte al tuturor, carele n-a fost mai gios decât alții, că a lățit hotarul țărei» . Acum, luând osteneală de a confrunta aceste patru pasagiuri, atingătorie de cei mai războinici patru domni ai Moldovei, neştine uşor se va încredința dc mărimea laudei lui Ivonia, ieşite den gura vrăjmaşului său Ureche! în adevăr, hiresul lui Ştefan Rareş, întrunea în sine caretățile carapteristice ale tuturor strămoşilor săi, mai întrecându-i prin un nu ştiu ce cavaleresc, un nu ştiu ce «â la Richard Coeur-de-lion». Măcar să nu hi fost fecior de domn. Ivonia agiungea om mare: [dc]gea el scutură pedecile copilăriei şi, ieşind din Galiția, purcese în lume după căutarea norocului său.

Mai întâi de a urmări propria istorie a lui Ivonia este neapărat să aruncăm o răpede ochire asupra eveneminților ce s-au petrecut în Moldova încoace de la omorul dc la Țuțora, reprinzând şirul povcstirei împregiurărilor domniei lui Alexandru Lăpuşneanul: numai în aşa mod ni vom putea da mai la vale scama despre rolul lui Ivonia în întregimea istoriei moldovene, despre tendințele poporului nostru în momentul apărerei acestui domn pre scenă, despre sublimul entuziasm de iroism şi de libertate, ce el ştiu a-1 insufla într-t) clipă în inimile străbunilor noştri, şi chiar despre unele particularități curat biografice, neprevăzute dc către istoricii înaintaşi. O nărăciune izolată, lipsită de cercetarea cauzelor, e numai un scelet istoric, nu o istorie. Drama vieței omenimei şi a năciunilor

¹ Ureche.

Ibid. — Cf. *Chronicon* *Pitinen.se*.

Ibidem..

' *Ibid.*

se compune de apte, den cari cel de pre urmă, încheiarea, nu se poate înțelege fără întrelegata cunoaştere a celor de mai nainte.

Den cei trei boieri, ce viclenisără pre Ştefan Rareş, unul Sturza, mai tânăr[1], îndată după întronarea I.ăpuşneanului despare de pe schena istoriei: au să hi perit el vitezeşte în năvala de la Şipote, au să-1 hi şters den numărul celor vii defedința noului domn, socotindu-1 mai răzvrătitor, mai primejdios, mai dedat suvenirilor vechei dinastii. Greşeşte cel de pre urmă den analiştii noştri, când se sileşte a încredința că neamul .Sturzeştilor ar hi agiuns Ia boierie «den curteni de țară» numai în zilele I.ăpuşneanului, în urma tăierei boierilor, cătră 1564". Cu totul denpotrivă, mare şi tare. mai cu seamă pre timpul Rareşilor, tocmai în domnia urmaşului lor. această familie scăzu deodată la rândul «curtenilor de țară» şi abie preste vro sută de ani mai încoace reuşi a se renălța la însemnătatea ce o avuse den vechime între boierii Moldovei. Movilă, deşi amestecat, dempreună cu Sturza, în zarva de la Şipote, totuşi ştiu a se dezvinovăți sau, mai degrabă, cumnat al lui Petru Rareş[3], el se păru I.ăpuşneanului a hi bine nimerit spre a şerbi, drept un fel de păpuşă politică întru îmbrobodirea uzurpărei; cu atât mai vârtos că, hiind totodată bătrân[4], departe de a se rearunca în sfera intrigelor, el se apucă acum, în ticnă, cu încetul, a grămădi o cât mai straşnică avuție (ocupăciunea cea mai nere-voluciunarie!), pentru hiii şi nepoții săi; ceea ce puțin păsa I.ăpuşneanului. Gricum să hie, Movilă fu făcut vel-logofăt, «giudecătoriu tuturor cine sunt cu strâmbătăți în țară»[3], adecă o oarbă unealtă, prin mijlocul cărei noul stăpânitoriu putea opera cu mai mare sicuranță. cele mai strigătorie nedreptăți. A dreapta mână. *alter tpse,* «măciuca»[6] I.ăpuşneanului fu Motoc căruia acela datorise însăşi cununa. Glasul doamnei Rusande, carea moşteni spiritul energic al mumei sale[7], contrabălânța auneori înrâurirea acestui sumeț boier: însă, de cele mai multe clăti, Lăpuşneanul izbute a împăca părerea lui Motoc cu acea opusă a doamnei Rusande, într-un chip ce s-ar păre cam comic în vremea de astăzi: el făcea răutăți, dupre slătuirile vornicului şi-şi răscumpăra după aceea păcatul prin zidirea «cu

' *Ms-ta Bibliothecae Universitatis lassiensis.*

² Neculce.

¹ Vide supra.

⁴ *Genealogia Mohylorum.* — Okolski. — *Ms-ta Tabularii Publici Moldaviae.*

' Ureche. — Cantemir.

" Bielski — Gorecki. — Gratiani.

⁷ Ureche: Isthuanffi. •— Brancowich. — &.

multă cheltuială, osârdie şi nevoințe»[1] a băserictlor şi a monăstirilor, den îndemnul domniței!

Un antagonism dentre popor şi Alexandru Vodă se poate oserbi chiar den cei dentâi timpi ai domniei istui den urmă. Moldovenii nu era chip să dea uitărei luminoasa domnie a lui Petru Rareş. în curgere de 38 de ani ale cărei memorie nu s-a şters den inima pământenilor prin efemerele cârmuiri a lui Iliaş şi a lui Ştefan Rareş; ba până şi işti doi apăreau acum mai mult ca neşte nenorociți martiri ai fatalităței. micşurându-li-se den ce în ce mai mult vina prin depărtarea epoeef şi prin jalnica tragedie a sfârşiturilor lor:

«Dup-aceasta stălut-a Rareş Petru Vodă,
De toate bunătăți plin de cerească roadă;
Ii Pobrata sălaş unde odihneşte
Cu doamnă-sa Elena de se pomeneşte.
Pre urma lor domnit-au a lor bună roadă,
Ilie şi cel tânăr. Ştefămță Vodă:
Nimica n-a stricatu-i vrăjmăşasca moarte.
Că este-n cer cu sfinții de pre o soarte»

Petru Rareş, după Ştefan cel Mare, este domnul cel mai poporar al moldoveanului, «populusvalachicus, — zice un străin contempurean. vorbind despre a doua domnie a acestui nemuritor bărbat — multum est de reditu Petri contentus, co quod tulbatur illos ab injuriis optimaium ac dominorum suorum, et ita illi deserentes dominos suos, currunt ad ipsum Petrum, priorem Vajvodam suum».[3] «Toți '1 iubeau ca pre un părinte al lor». Personagiul lui Petru Rareş deveni în scurt după moartea lui. în credința românului den Moldova, un fel de mit eroic, un prototip de înțelepciune, de bărbăție, de bunătate, de ştiință: un ce suprahiresc. Strămoşii noştri cu mândrie povesteau călătorilor den regiuni depărtate despre al lor «Petru Vodă. nu numai fruntaş în război şi în pace, ci chiar mare doftor şi mare filosof!»''' «Astfel amoarea năciunară se pleacă, în genere, a însuşi aleşilor, săi universalitatea geniului: îi dumnezeeşte»[6] în

Ureche. — *Ms-ta Tabularii Publici lassiensis.* — *Zapiski. Odesskago Obszczestwa.*
Dositeu. — Cipariu.
Ms-ta Bibliothecae Ossolincianae. -- *Cf.* *Engel.*
Ilare. — Ureche.
Epistola Ms. Rossica. — Karamzin.
Viw. — Hmerson. — Carlisle.

[zaldar Lăpuşneanul ostindea drepturile sale la tron, ca bastard al lui Bogdan cel Grozav: însuşi Bogdan cel Grozav apărea mic în alăturare cu Petru Rareş. în [zațdar Lăpuşneanul făcea paradă de numele doamnei Rusande şi al logofătului Movilă: poporul i înțelegea fățărnicia şi-1 urî ca pre ucigaşul Rareşilor. în exterioara-i politică, Alexandru se arăta pururea atârnat de înrâuriri străine, supus alternativemente poruncilor leşeşti, turceşti, ungureşti[1]. Spe/.iciunca lui Motoc în Ungaria în agiutorul reginei Isabele, deşi învingâtorie[2], totuşi era departe de a semăna a groaznicele bătălii dc al domnilor de mai nainte. «în al patrulea an al domniei lui Alexandru Vodă, trimis-a sultan Sulciman hochim la Alexandru Vodă şi la Petru Vodă, domnul muntenesc, să meargă cu oaste în țara ungurească, pre pohta ungurilor, să li puie crai pe Ştefan, feciorul lui Ianoş Crai, la scaunul cel de moşie a tâtăm-său. Şi îndată după porunca împărăției au mers şi l-au dus de l-au aşezat la crăie şi de atunce s-au plecat ungurii a dare bir turcului.»[3] Iată un singur şi apoi cc fel de război! Nu aşa se luptă Petru Rareş, «ci cu adevărat era fecior al lui Ştefan cel Bun, că întru tot semăna tâtăm-său»[4], întreaga domnie a I.ăpuşneanului fu o continuă frică. El pricepea despuseciunile cele învrăjbite ale supuşilor săi: dar totodată el iubea atrebutele stăpânirei mai presus de orice în lume «de nu mă vra țara, eu îi voi pre dânşii; şi de nu mă iubesc ei. eu îi iubesc pre dânşii; şi tot voi merge, ori cu voie, ori fără voie»'. Neapărate consecinți ale unei asemenea opuzeciuni fură repețitele trădări den partea țărei. necurmatele asupriri den partea I.ăpuşneanului; «Acest Alexandru Vodă zic că a fost scoțând ochii oamenilor şi pre mulți a sluții în domnia lui».[6]

Naturalmentc crunt, asemene tuturor vechilor noştri domni, Lăpuşneanul se făcu şi mai sângeros, aflând ura ce-i păstrau moldovenii; pre de altă parte, cu cât creştea neomenirea stăpânitorului, cu atât şi dorul țărei după sămânța Rareşilor. după «osul» neuitatului Petru Vodă devenea den zi în zi mai glasni'c şi mai amenințător. Ce-i dreptul, cea mai mare parte den descinzătorii istui domn pieriră în noaptea de la Țuțora sau de mult se țărâiau lipsiți de toată impurtanța, în schiavia otomană: dar însăşi puținătatea lor rădeca. în ochii poporului, meritul

' Engel. — Wolf. — Şincai. — &.
Borsai. — IsthuanIIL -- Siegler. — W. Bethlen. — Cf. Catona. Ureche.
' *Ibid.* — *Ci.* Orzechowski.
" N. Costin. — Ureche.
* Ureche. — Gratiani. -— Sommer. — *Chronicon Pianense.* — &

acelor cc veneau făţiş a pretinde cu un pic de drept la un oarecare grad de «răreşism». Moldovenii fi întâmpinau cu braţele deschise. Iacob Despot şi Ivonia niciodată sau, încalţe, mult mai greu s-ar hi urcat pre scaun dând gios neamul lăpuşnean să nu hi agiutat atotputernicul prestigiu al suvenirilor dinastiei celei surpate.

într-o scriere aparte voi dezvolta pre larg istoria vestitului «Eretic Vodă»[1], încurcată prin nefericitul scepticism al scriitorilor vechi şi noi, străini şi pământeni. Un document den 1566, descoperit în arhivele Serbiei şi dat la lumină sunt acum 21 de ani într-o culegere de urice serbeştr, confruntându-se el, pentru o mai apriată chiaritate, cu zisele unui renumit autor polon contempurean[3], necitat până acum, prin întâmplare, de către istoricii noştri, serveşte spre a mă întări în credinţa unei adevărate înrudiri dentre Iacob Hasilic şi doamna Ileana Hraclidc, soţia lui Petru Rareş. «După al noulea an al domniei lui Alexandru Vodă, în 1561, s-a ivit Despot pre poreclă, iar numele i-a fost Heraclu Hasilic, carele a fost ştiind multe limbi, franceşte, nemţeşte, greceşte şi latineşte»[4]. Viaţa lui până a se agiunge la Moldova, este curat un romans â la Dumas, lung, împestriţat dc cele mai frumoase epizoduri, dar fără nice o idee predomnitorie: un labirint fără de aţa Ariadnei. Dentăia dată, spre a adânci despuseciunile poporului, el apăru singur la curtea I.ăpuşneanului, dechiarându-se văr al doamnei Rusande, care, în adevăr, nu se stângini dc a-i recunoaşte această însuşire[5]. Tiranii iubesc poveşti: *O mie şt una de nopţi* au fost scrise anume pentru petrecerea tiranilor. Basilic istorisi I.ăpuşneanului despre minunatele sale aventuri în Grecia, în Italia, în Spania, Francia, Germania. Polonia[6]: un musafir ca acesta trebuia, hireşte. să placă domnitorului. Ma, veneticul nu se mărgini întru a descânta pre stăpân: «hiind om cu minte mare, îmblând în taină pre la boieri, el pre toţi i-a făcut preteni»[7]. Prin ţinuturi, tot atunce, sc lăţi exagerata, dar dorita veste, despre aflarea «unui frate bun» al doamnei Rusande'[8], a unui hiu drept al lui Petru Rareş!! Iscusitul Motoc înţelese den capul

' Ureche.
" Karano. — Tvrtkowicz. — Cf. *Scholiaslae Annalium Moldavicorum.*
[3] Gornicki. — Cf. Guagnini.
Ureche. — N. Costin. — *Scholiaslae Annalium Moldavicomm* — Gratiani. — &..
N. Costin. — Forgach. — Iacobus Despota. — Isthuanfi.
[6] Sommcr. — Gratiani. — Forgach. — Guagnini. — &.
[7] N. Costin. — Cf. Hngel.
[8] N. Costin. — Isthuanffi.

locului căderea I.ăpuşneanului a hi în agiunul ci, că puterea va să treacă în alte mâni, deocamdată mai populare, că norocul se întoarce în partea Basilicului: apoi da! cămeşa-i mai aproape dc piele decât antereul... Motoc haini acum pre lăpuşneanu, precum mai nainte vreme el a fost hainit pre Rareş, şi deveni părteanul lui Basilic[1]. Această acesiune fu pentru noul cutreierător de o mare însemnătate; în giurul influintelui vornic se grupa un cerc dc boieri, crescuţi în şcoala lui, toţi şireţi de frunte: Spancioc, Barnovschi, Veveriţă şi alţii". însufleţit prin simpatiile den întrul ţărei şi văzându-şi scopurile cam destăinuite de către Alexandru Vodă, Basilic se strecură den Moldova pentru a reveni, mai apoi, cu un agiutor de oaste den străinătate. FII nu zăbovi mult timp. Albert I.aski, unul den cei mai avuţi şi mai întreprinzători magnaţi ai Poloniei, îl sprijini cu bani şi cu oameni[3], şi iată că «amândoi, au intrat în ţară cu nemţi şi cu svezi, cu spanioli şi cu cazaci»[4]. La satul Verbia, pc apa .lijiei, I.ăpuşneanul li veni în întâmpinare. Sc dede război. Alexandru Vodă avea 25 000 dc oaste; Basilic numai vro 2000, dar în capul armatei moldovene fu trădătoriul Motoc, încât nemic n-a putut agiuta Iiipuşneanului minunele dc vitejie personale, ce arătase «multă vreme singur cu puţini, părăsit de toţi, ţinând războiul»[5]. «Ţara pizmuind lui Alexandru Vodă»[6], bătălia fu pierdută, însuşi domnitoriul fugărit şi «Ioan Vodă Despot[7], mergând cu Albert Laski la Suceava»[8], s-a uns la domnie. Scriitorii, trădăciunalmente, unul după altul, obicinuiesc a atrebui. în totul, această izbândă strânsurei de mercenari cc aduseră pre Basilic în Moldova . Hroare! Fără Motoc, fără farmecul numelui răreşan, fără ura năciunarie către Alexandru Vodă, 25 000 dc moldoveni ar hi culcat la pământ nu 2000. ci l'OO 000 de străini! Istoricul cată să nu amnoreze ceea ce erau românii pre acel timp! îi vom cunoaşte mai de aproape, văzându-i sub povaţa lui Ivonia.

Pre când Basilic se urca pre tronul lui Ştefan cel Sfânt, în puterea unei înrudiri femeieşti cu sămânţa Rareşilor; un alt pretenzinte mult mai temeinic, propriul hiiu al lui Ştefan Rareş, tânărul Ivonia, nimerise în

[1] Gratiani. — Forgach. — N. Costin. — &.
" *Chronicon Putnense.*—Ureche. — Bielski. — *M.s.-ta Tabularii Publici Moldaviae.*
Niesiecki. — Bielski. — Paprocki..
[4] Ureche. Cf. Hngel.
' N. Costin. — F'orgach. — Isthuanffi.
* Ureche. Cf. Hngel. — Gebhardi.
' *Ibid.* — Gratiani. — Sommer. — &.
[8] N. Costin.
'* Palauzow. — Hngel. — Wolf. — Vaillant. — Lauriani — &.

Crâm. la «cortul[1] lui Devlet Ghirai, sultanul duor uscături si hacanul duor mări», dupre emfaticul limbagiu al Răsăritului".

Scrisoarea lui Basilic către puternicul han tătar, iară velet. |e|xtrasă den arhivele Poloniei[3] şi împărtăşită mie prin hunătatea lui Gcrardi Cichocki. de la Kiovia. cuprinde în sine câteva dați. de cel mai marc preț pentru limpezirea cauzelor, a timpului şi a întâmplărilor acestei strămutări. Ii de însemnat că biografii contempureni. I asieki. Gorecki, Paprocki. Bielski, Guagnini şi alții o au uitat-o: iară scriitorii moderni ce s-au fost îndeletnicit mai [i'ntăi dc mine cu istoria lui Ivonia, n-au şliut să o descopere prin agiutorul numeroaselor izvoare documentalc ale epocei[4].

Mândrul Despot Vodă înştiința, în mesagiul său. pe Dcvlet-Ghirai, despre suirea-şi — pre scaunul «strămoşilor», făgăduindu-i nentărziata trimitere a darurilor, «întocmai cum urmează regele Sigismund August, bunul frate ;il nostru» şi cerând, den parie-i, [e'xtrădarea moldovenilor, pribegiți oarecând în Crâm: mai cu seamă acea a «mincinosului Ivan, ce se face fecior de domn den Moldova şi pc care avutu-l-ai pre lângă tine, ni se spune nouă, la războiul cu Moscul.»

Analistul nostru nu pomeneşte nemica despre făptui begeniei, repurtat, in răvaşul de mai sus, — compus hireşte chiar Ia începutul[5] domniei lui Basilic, — către vremea I.ăpuşneanului. dentre 1552—61: toate suferințele unui popor apăsat nu uşa lesne se pot înregistra într-o cronică!

Adăpostul trădeciunar al fugarilor moldoveni pre acei timpi de neaşezare, era Ungaria şi Polonia: însă «Alexandru Vodă avea prietenie bună cu leşii»[6], iar maghiarii, dezbinați prin partizilc lui lerdinand şi a lui Zapolia si slăbiți pin repețitele lovituri de ale Turciei. înfăţoşau puţină securitate de scăpare la oaspeţii din țara noastră'. Si ni amintim, pre deasupra, că unul de cei doi stăpâni învrăjbiți ai Ungariei. Xapolia, se afla într-o legătură de amicie personală cu Lăpuşneanul*[1].

' *Cântecul lui CSrue.*
[2] *y.aptski Odesskago Obszczestwa.* — Montandon. — Murowiew. - <fc.
' *Ms-ta Comitts Swtdzinski.* — Cf. Hammer.
[4] L.ngel. — Wolf. — Palauzow. — Fotino. —Şincai. — *..
Ureche — • *Scltoliastae Annaltum Moldavii anim.*
[Ureche. - Cf. Bielski. — Lasicki. — Gratiani. —
Fessler — I lammer.
[8] ("atona.--Paprocki. — W. Bethlem. — (T. Şincai. — L.ngel.

Astfel, cea mai mare parte a emigranților moldoveni, gloata. -- şi-îndrepiau paşii înspre «țara tătărească, care intre Nipru şi intre Don se închide şi intr-insa Crâmul este»'. Devlet-Ghirai. cunoscând inima cea marc a românului, era prea bucuros sî vează înmulțindu-se trepat in giuru-i ceata dezțăraților viteji: boieri, ostaşi, săteni.

I.etopiseții ruseşti ni-1 reprezintă încungiurat de o mulțime de ai noştri, întovărăşindu-1 la bătălii şi luptându-se voiniceşte în şiragurile păgânilor cu pravoslavnicii muscali; că svițeni, românii au fost in stare, odată, să-şi apere degeaba propria moşie şi să servească de zid, drept răsplată, pentru regiunile străine!

în 1557. Devlet-Ghirai aşezu şi cuprinse întărită insulă Hortiță, in ustiile Niprului, unde eroicul principe Dumitru Wiszniewieseki. mai la urmă domn şi martir al Moldovei, în capul unei oştiri alcătuite den ruşi. den litveni şi den cazaci, şi-a fost ales cuibul neaşteptatelor năvăliri asupra învecmatului Crâm. în armata hanului se afla o despărțire de moldoveni". Fost-au ei trimişi de către Alexandru Vodă? Ba. Două întâmpinări capitelnice obor această presupunere. Wiszniewieseki, ca generar rusesc lucra în numele țarului Ioan[1]. cu carele I ăpuşneanu nu numai fu in alianță, ci chiar î datorea o somă de bani împrumutați încă den 1554. pentru solvirea tributului turcesc"[1]. Mai apoi, în 1557. oastea lui Alexandru Vodă n-a fost de fel despuniveră spre trebuința hanului, deoarece tocmai prea acea vreme. «Voievodul Moldovei capătă poruncă de la sultanul să ducă în Ardeal pre Francesco Bebek gubernatonu»[3]. Moldovenii I.ăpuşneanului luau Muncaciul în Ungaria' aproape tot atunce. când Hortița in Ucraina o luau moldovenii pribegi. Halal de brațul străbunilor noştri! Ungurii, tătarii, cine oare nu se mai folosea de vârtutea noastră, resehirată în toate părțile den cauza poncirilor înuntrale!

Dară zicerea «războiul cu Moscul»: «na woloskoi poirebi», în scrisoarea lui Basilic. nu sc poate apleca, cred eu, la speziciunea de la Hortița. al cărei carapter fu mai mult căzăcesc, decât sadea rusesc . Afară de această, noul domn al Moldovei nu şi-ar hi adus aminte de o bătălie, petrecută cu vro patru ani mai nainte, când însuşi el nice visa încă. poate,

' *Scltoliastae Annalium Moldavicorum.*
' *I.wowskaja letopis.—Nikonowskaja letopts.* — Cf. Karamzm..... Arcybasz.ew.
Nicsiccki. — Narbutt. — Bielski.
[3] *Ms-ta tabularii Publici Mosqttensis.* — Karamzin.
Sincai. — Catona. — Fngel.

Skolkowski. — Sreznewski. — Markievvic/.

să-şi simte vreodată fruntea încununată. Singură spremcrea «ni se spune nouă», arată destul de chiar, dupre părerea-mi, prospătatea evinimcntului în cestiune. Moldovenii filonichiseau despre vitejia «unui fecior de domn. numit Ivonia: iată ceea ce supăra» şi spăria cu dreptul pre Basilic.

Deci, sunt plecat a socoti că cuvintele scrisoarei sc repoartă anume la rezbelul moschicesc den 1559, cu doi ani încoace de la cuprinderea Hortiţci. Ivonia putu emerge den Galiţia ceva de mai nainte, poate den 1558, împlut hiind dc vorbe despre protegerea ce o acordase Devlet-Ghirai înstrăinaţilor moldoveni. Dentr-un document publicat la Moscva de principele Oboienski, se vede că iroul nostru, în tot cursul şederii şele în Crâm, se bucura de o speciaria ocrotire den partea moşteniioriului hănesc. Mohamed-Ghirai, învestit, dupre obiceiele tătăreşti, cu poveţuirea armatei[1]. Această împregiurare nu poate fără numai a mă mai întări în credinţa, cum că Ivonia se deosebi tocmai în speziciunea den 1559 dereasă personalminte dc către Mohamed-Ghirai nu asupra părţilor că/âceşii, ci împotriva insului centru al Roşiei.

Ţarul Ioane, poreclit cel Groaznic, rezboia atunci cu ordenca cruciaţilor teutonici den Livonia". Prilejul se păru. dar, propice lui Devlet-Ghirai spre a inrumpe în hotarele Moscoviei. 100.000 de călăreţi, conduşi dc Mohamed-Ghirai, purcescră spre apa Meciu, cu scopul precugetat de a năvăli apoi spontăneamente asupra avutelor oraşe Rczan. Tuia şi Coşiră. Buna priveghere a ruşilor zădărnici această întreprindere, plănuită cu atâta înţelepciune. Trustrcle punturi dc ţintă s-au aliat pre pecior de apărare. Numai o mică parte den oştirea ţarului hiind întrebuinţată împotriva nemţilor, toată ceialaltă. sub povaţa celor mai ispitiţi generări ruseşti, între alţii sub a lui Dumitru Wisznievoecki, •- g'roaza păgânilor —, sta despusă în apropiarea marginilor tătăreşti. Mahomcd-Ghirai fu silit a se întoarcejnderăpt, urmărindu-1 şi hărluindu-1 până la Perecop pâlcurile moschiceşti'[3]. 1- foatc prubaver ca Ivonia să se hi destins în această ocăşiune: meritul unui ostaş superior sc cunoaşte mai cu deosebire în halagia unei retrageri. Gricum să hie, acesta e singurul război la carele să sc poată apleca, parc-mi-se, rostirea mesagiului lui Basilic.

Lucru nu mai puţin însemnat este amintirea lui Ivonia drept fecior dc domn den Moldova, atât de către hanul Devlet-Ghirai, precum şi dc

' *Metrica I.ithuaniae.*

' Narbutt. — Hadebusch. — Karamzin. — Ancyhasz.cw. *Chromcan Ms. Tartaricum Musaei Odessani.* —• *Ms-ta Tabularii Publici Moscjuensis.* — Karamzin. — &.

către pribegii moldoveneşti. Basilic, în scrisoarea sa, îl numeşte «mincinos»: «folszivyj Iwan»; dar stăpânilorul Crămului socotea de mincinos, presemne, pre însuşi Basilic; cel puţin într-o epistolă la ţarul Ioane, el îl clarifică de «venetic den ţara ungurească»[1]. Dcnpolrivă, în răvaşul său la craiul Sigismund August, despre care am vorbit mai sus şi vom mai vorbi mai la vale, moştenitoriul hanului, Mohamed-Ghirai, recomandă pre Ivonia ca pre un adevărat şi netăgăduit os de vodă: «Woevodicz woloskij» .

Pre de altă parte avem la mână un uric den 1573, prin care singur Ivonia, [dejgea domn, hărăzeşte pârcălabului Ţopa câteva case de ţigani, «pentru slujbele lui cele multe de când petreceam domnia mea la tătari»: «u tataroh».'[3] Prin urmare, emigranţii noştri den Crâm, recunoscând origenea princiară a adulescintelui Ivonia, nu se sfiau chiar dc atunec, a se supune la un fel dc autoritate domnească de partea-i. Viptimele amoarei către sângele Rarcşilor — ei priveau în el un Rareş — dedaţi den copilărie trebei voiniceşti, ei amirau în el un viteaz: în aşa chip, zdravănul bastard şi-asecura de timpuriu simpatiile moldovenilor: «is Valachis visus est ad suscipiendum imperium satis idoneus; ad hune ergo scribunt...»[4]

Un singur şi acelaşi principiu năciunanu înălţase dentâi pre Basilic la vârful puterei şi apoi, în scurt, l-a redus la o cumplită şi neaşteptată perire. Am văzut mai sus că ţara, gemând sub rcgimele I.ăpuşneanului ohta după timpii Rarcşilor: această tendinţă deschisese lui Basilic calea domniei. Dar geniul veneticului s-a arătat dendată inferior greutăţei novei sale puseciuni. Unul den oamenii cei mai învăţaţi ai epocei'\ un soldat deştept şi nepregetat[5], un spirit plăcut şi întreprinzător, Basilic se părea născut pentru împodobirea unei societăţi însă cu nenlăturata condiţiune de a rămâne totdeauna într-un al doilea plan; căci îi lipsea cu desăvârşire acel tapt politic, acea machiavelică diplomaţie, acel sânge — rece în binele şi în răul — ce sunt neapărate pentru mânţinerea unui tron, voi să zic a unui tron uzurpat.

«Mulţi străluciţi în mici trepte se sting în rangul întâi.
Den ostaş voinici statura. -- şi e crai den cei mişei:
Adormit pre jelţul slavei, intr-al moleciunei sân.

[1] *Ms-ta Tabularii Publici Mosqensis.* -- Karamzin.

[2] *Metrica Lithuaniae.*

[3] *Instrumenta gentis Hasdeiane.* - *Ms-ta Bibliolhecae Universitalis lassiensis.*

[4] Lasicki. — Cf. Ureche. — N. Costin.

[5] Wojnowski. — Crause. — Mueller. — Ureche. — etc.

[6] Bielski. — Sommcr. —- *Ik marini expugnatione.* — Paproki. — etc.

Cununa îl împilează şi-l face rob den stăpân»[1]...

în loc de a respinge toate trădeciunile guberniamântului lăpuşnean, Basilic, la împotrivă, se grăbi, den pucinimitate, a le îmbrăţoşa în întregimea lor: în aşa chip, însuşi el şi renegă răreşismul şi, prin urmare, trebuia să cază. Domnia lui nu este decât o gravă lepciune, ce o aş intitula: «poporul, alegându-şi un principe, şi-1 alege ca pre icoana unei idei ce o voieşte reprezintată: dacă alesul nu-şi înţelege rolul — pică».

Analiştii şi istoricii noştri, nedeprinşi a se ridica mai presus de pipăitul cerc al cauzelor secundarie, n-au ştiut să pătrunză adevăratul înţeles al tulburărilor, ce semnaseră intervalul dentre cele două întronări ale I.ăpuşneanului: 1561—64: «Despot Vodă, dacă s-a aşezat la domnie, se arătă blând şi tutulor cuvios, şi aicve creştin derept. iar la taină eretic, şi avea sfetnici dc ai săi de o lege cu dânsul; mai apoi şi-a ivit şi necredinţa sa: pus-a pre ţară nevoi şi greutăţi mari, bisericele dezbrăca, argintăriile lua si făcea bani. şi alie multe lucruri fără de cale făcea; iar I.aski. carele venise cu dânsul, s-a dus înapoi»... Asttel, luieranismul, boierirea străinilor, lăcomia de bani, prădarea sântuarielor şi depărtarea lui I.aski — anume aceste cinci incidinţi şi «alte mai multe lucruri» nu tocmai însemnate, pricinuiseră. dupre părerea scriitorilor, moartea lui Basilic. Ba, sî hi fost numai atâtea sau de alde aceste — el trăia şi domnea încă cine mai ştie câtă vreme în linişte şi murea, mai la urmă, de moartea naturale. Basilic fu luteran? Dar I.ascu Vodă. Petru Vodă cel Şchiop. Ianeu Vodă Sasul, (jaspard Vodă (îratiani şi alţii au fost. nu mai puţin eterodo(e]şi, fără ca poporul să li hi luat seamă întru aceasta dc-amănuntul, românul din hirea-i nu e bigot. Basilic boierea pre străini. Dar însumi Petru Rareş nu boierise el oare un mare număr de unguri şi de şerbi?" Basilic iubea aurul? D-apoi care den domnii noştri să nu-1 hi iubit, mai vârtos în suta a 16-ce. când aproape toţi principii Europei aveau nenorocire de a se arăta «pessimi nebuloncs super terram»[4]?! încât se atinge de dezbrăcarea băsericelor, apoi singur poporul, departe de a învinovăţi personalmente pre Basilic, o atribuia sfătuirilor ale insului cler pământean, a vlădicului Anastasiu de la Roman şi a vlădicului Eutimiu dc la Rădăuţi[5]. Mai în hine, vorva despre părăsirea lui I.aski... las-o în pace!

' Pogor. — Voltaire.

~ Ureche. — Cf. Engel. — Şincai. --- Palauzov.

Ureche.

I lâre. -- *Ms-ta Tabularii Publici lasstensis. — Ms-ta Bibliothecae L'ntversttatis.*

I.uther. — Cf. Hammer.•

Dentre multoraticele întâmplări d-ale acestei scurte domnii, voi să aleg cu tot înadinsul un singur fapt, deşi puţin notat până acum, totuşi menit a revărsa asupra stârci lucrurilor de atunci o deosebită lumină, fără nice o compărâciune cu acea a celor cinci şi mai multe ca şi cauze de mai sus. «S-a pornit Despot Vodă cu oastea să ia cetatea I [turnului de supt ascultarea Iui I.aski. Văzând, dară. Ion Piasecki, ispravnicul pus de I.aski, apropiarea lui Despot Vodă, a trimis înainte-i de i-a spus eă-i va da cetatea Hontinului numai să-1 lase să iasă el cu al său slobod den cetate. Făcutu-i-a Despot Vodă pre voia lui Piasecki şi a luat cetatea iar în seama lui. Aflu şi aceasta că ieşind Despot Vodă spre Hotin. îmblând cu puţini în câmpi, i-au ieşit mulţime de oameni şi. încungiurându-1, strigau sî li rădice acele grele dări. ce li aruncase de casă câte un galben de aur. Iar Despot Vodă li răspundea că den sfaiul lui Barnovschi şi al lui Motoc şi a doi vlădici face acele greutăţi de pune cu asupra. Iar ei cereau să li se dea pre aceia pre mânule lor sî-i omoare, zicând că tot aceşti patru au fost pricina şi la Alexandru Vodă de l-au îndemnat la toaic tiraniile, şi nu se vor părăsi de răutăţile lor aceşti patru, de nu va grăbi Despot Vodă să li facă sfârşit vieţei lor. Şi abia cu multe cuvinte s-au aşezat acea mulţime de ţărani, adeverindu-se că li va face pre pohta lor[1]. Acest pasagiu e foarte împurtănd în raportul principiilor dreptului nosiru cel public, vădind el vechea hiinţare în ţară a dogmelor constetuciunarie de peţiciune şi rezistinţă, de respunsăveritatea miniştrilor, de iniţiativa acuzărei lor dc către persoana Domnului, de voce populr. Totuşi. în cazul dc faţă, el prezintă o însemnătate cu toiul speciarie: un criteriu istoric. Ţara nu iubea pre Basilic anume den pricina lui Motoc, a lui Barnovschi şi a altor oameni ..de casa I.ăpuşneanului" ce rămaseră in sfatul domnesc. Ea-şi văzu răsuflate toate speranţile asupra unei stăpâniri «răreşene». Căci ucigaşii lui Ştefan Vodă. curtenii lui Alexandru Vodă, n-au contenit de a ţine cârma statului, lală. dar, cauza cea marc a perirei lui Basilic. Trate celelalte nu sunt fără cal nişte împregiurări de a doua mână. cc ar hi trecut nepricepute sî nu se hi lâmplat cea întâie, adecă: sî nu se hi stins cu răpegiunea minunei .steaua unui strălucii bărbat. Cronicarii conicmpureni, cu toate că necăpaci de a agiunge la înălţimea generali/lirei (filosofia istorici nice se visa încă pre atunce) totuşi simţându-se chemaţi prin însuşi hirea lucrului a motiva un ce atât de anormale, sc acaţară, den bunomie, de particularităţi, de amenunţuşuri. de epiz.oade.

[1] Ureche. — N. Costin. — Gratiani. -— etc.

N. Costin. — Insthuanffi. — Gratiani. — etc.

S-ar părea că cele prilejite la Hotin trebuiau să deschiză minţile lui Basilic. HI se afla acum fntr-o alternativă decisă şi limpede: au rămânând tare şi mare prin tăiarea bandei lui Motoc şi îndestularea energicei dorinţi a poporului, au sacrificându-şi cununa şi viaţa prin cruţarea viclenei boierimi şi respingerea vrerei ţăranilor. El'şi făcuse dentâi studiile în Italia[1] şi lesne, deci, putea să-şi aducă aminte adânca teorie a nemuritoriului florentin: «Nu-i chip a plăcea boierilor fără a pica totodată în nedreptate, pre când însăşi iubirea dreptăţei ne îndeamnă a plăcea poporului, căci poporului i place a nu se vedea apăsat, iar boierilor tocmai sî apase: volendo questi opprimare, e quello, non essere oppresso». Mai apoi a descăpăţâna un popor întreg ar hi treaba cu neputinţă, dar nemic nu e mai uşor decât abaterea câtorva căpăţini dc cele boiereşti. în sfârşit, un principe e silit să petreacă traiul, în tot cursul domniei sale, cu unul şi acelaşi popor, iar pre boieri, dupre capriciu, el îi face, desface şi face de iznoavă măcar în toate zilele: «e necessitato il principe vivere sempre con quel medesimo popolo, ma pud ben fare senza quelli medesimi grandi potendo farne e disfarne ogni di...»[2]. Mai pre scurt, s-ar pute zice că boierii sunt un ilău, domnul un ciocan, poporul un fierar: astfel rezum eu doptrina lui Machiavelli, făcându-o şi mai chiară. Sî hi măcelat Basilic, după înturnarea-i la Suceava pre Motoc, pre Barnovschi, pre Anastasiu şi pre Hutimiu; sî hi scos el den putere toate ruginele trecutei stăpâniri; si-şi hi ales sfetnici noi, den neamurile cunoscute prin credinţa lor trădeciunilor răreşene: Huru, Barbovschi, Groze, Vartic şi alţii[3] nepărtaşi la afacerile Lăpuşneanului... atunec nu numai boierimea se simţea slăbită şi neputincioasă, nu numai ţăranii, românimea binecuvântau şi susţineau pre dezrobitorul lor, dar până nice personalele-i viciuri, lăcomia, luteranismul şi altele, până nice boierirea străinilor, până nice depărtarea lui I.aski... n-ar hi fost în stare să clatine cât de puţin temeliile unui tron, aşezat pre simpatiile maiorităţei!"

Nu cunoaştem dacă autorul a mai reluat în vreo versiune intermediară subiectul. Dar răstimpul de patru ani scurs între elaborarea variantei *Ivonia* şi a formei finale, i-a dat posibilitatea nu numai să se detaşeze de „grămezile dc material, în legătură directă şi indirectă cu obiectul acestei cărticele", ci să şi mediteze îndelung la destinul şi semnificaţiile vieţii lui Ioan Vodă cel Cumplit. încât redactarea nu i-a mai

' Explicaţia lipseşte în ziar *(n.ed.).*
Scholiastae Annalium Moldovicorum. — Neculcc. — Sommer. — Cf. Hngel. — Şincai. — etc.
I lâre. — *Chronicon Ihanense.* — *Ms-ta Tabularii Publici lassiensis.*

pus de data aceasta nici o problemă, cu atât mai mult, cu cât B. P. Hasdeu se afla într-un moment de exaltare a spiritului, creată de proaspăta căsătorie cu Iulia Faliciu.

Balastul documentar, care îi crease atâtea probleme în faza iniţială, e trimis de autor în josul paginii sau la sfârşitul cărţii, mai mult dintr-un scrupul ştiinţific, decât dintr-o necesitate stringentă.

Curăţat, astfel, de numeroasele trimiteri şi citate, textul propriu-zis se întrupează — după cum o recunoştea chiar autorul — în ritmul inimii. „Condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului." Datele concrete, adunate „în curs de mai mulţi ani", se topesc la flacăra sufletului şi sc decantează în mari metafore şi simboluri. Istoria capătă — datorită patetismului evocării şi al trăirii nemijlocite a istoricului — temperatura artei. Monografia devine poem în proză.

Curios e că după grabnica elaborare — continuăm să credem, din vara anului 1865 — şi după rapida publicare — graţie ajutorului primit din partea comenduirii armatei — B. P. Hasdeu se dezinteresează aproape total de republicarea fragmentară sau integrală a cărţii.

Ediţia a Il-a apare abia după trei decenii, din câte deducem din iniţiativa editorului şi nu dintr-o dorinţă expresă a istoricului (Bucureşti, Editura Librăriei Carol MQller, 1894, 254 p.). Ha păstrează intact titlul primei ediţii: *Ion Vodă cel Cumplit. Aventurele. Domnia. Rezboaiele, Moartea lui; Rolul său în istoria universală şi în viaţa poporului român (1572—1574).* denumirea seriei: „Oamenii mari ai României"; precizarea adăugirilor grafice: „Cu un portret, trei planuri de bătălie, o hartă militară, un desemn de atac, două genealogii, o gravură de costum şi două facsimile" şi versurile din oda lui Victor Hugo, *Ubi defuit orbis,* luate ca moto.

Pe coperta exterioară şi interioară e trecut numele autorului în varianta: B. Petriceicu-Hasdeu şi menţiunea: „Hdiţiunea II". Exemplarul (din colecţia d. profesor I. C. Chiţimia) pe care l-am avut la îndemână poartă pe contracoperta interioară (p. IV), imprimată ştampila cu semnătura: „B. P. Hasdeu."

în „Prefaţa Ia a 2-a ediţiune" datată ..27 septembrie 1893" şi semnată „Hasdeu", autorul mărturisea că a lacul câteva modificări minime: ..Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuşi a şterge pe tăcute câteva mici scăpări din vedere cari nu ating întru ncmic. nici caracterul organic peste tot. nici diapazonul de expresiune în parte".

Citirea în paralel a celor două ediţii relevă că istoricul a retuşat îndeosebi expresia, înlăturând formulele devenite între timp arhaice,

stângăciile dc exprimare caracteristice tinereții, sau formulările inadecvate științific. A corijat câteva titluri și citate și a eliminat unele pasaje prea ancorate în contemporaneitatea anilor '60 ai secolului trecut.

Spre deosebire de piesele de teatru, de exemplu, cizelate continuu ca expresie, structură și semnificații, autorul găsea, la distanță de trei decenii, forma din 1865 absolut adecvată subiectului și o îmbrățișa cu nostalgic: „F.ram tânăr și scriam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi; dar tocmai de aceea, reproducând lucrarea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare o zbârcitură".

Textul ediției a II-a, ultima văzută de autor, a fost luat ca text de bază în cadrul serici de față.

Prima republicare, după stingerea din viață a istoricului, a fost fragmentară.

Intitulată *Ioan Vodă cel Cumplit* și cuprinzând capitolele *Căpitanul* și *Epilog,* ea a apărut în cadrul colecției „Pagini alese din scriitorii români" (nr. 109—110, București, [1922]. 48 p.), scoasă dc Editura Cartea Românească.

în forma integrală, lucrarea a văzut lumina tiparului în ținuturile natale ale scriitorului, la Chișinău, în 1926, sub egida aceleiași edituri, Cartea Românească, XVII + 254 p. + 1 pl.

în 1942, apar concomitent două ediții — una ne vanctur la București (250 p.) în cadrul Colecției „Muncă și Lumină" (B.A.R. cota: I 183425) și alta comentată, la Craiova, sub îngrijirea profesorului Ion Const. Chițimia, cu un amplu studiu introductiv (CXLII + 244 p. + 15 pl.). în cadru] prestigioasei colecții „Clasicii români comentați" a Editurii Scrisul Românesc.

într-o „notă a editorului" inserată pc spatele foii de titlu a ediției din 1942 de la București se precizează că volumul reproduce întocmai textul ediției din 1926 apărută la Chișinău: „Ortografia acestei cărți nu corespunde întru totul regulelor Academiei Române. Textul a fost reprodus după a 3-a ediție a cărții, apărută la Chișinău, in 1926. Am socotit că transcrierea de atunci corespunde mai bine scrierii lui Hasdeu, decât o modernizare totală, care ar fi cerut și unele înlocuiri de cuvinte." Importante in sine pentru caracterizarea ediției, precizările editorului (necunoscut) au și o valoare referențială. Iile îi oferă cercetătorului un argument important în localizarea ediției din 1926, considerată până acum (în lipsa notației de pe foaia de titlu) ca apărută la București.

După război, textul avântatei proze hasdcene e repus la dispoziția cititorului român abia în 1969 prin ediția îngrijită dc C. Mohanu: *Ioan Vodă cel Cumplit,* ediție și cuvânt înainte de..., București, Editura Militară, 1969, XVIII + 201 [205] p.

Acest text va sta la baza reeditării din 1978, din colecția „Arcade", a Editurii Mincrva: *Ioan Vodă cel Cumplit,* postfață și bibliografie de Doina Curticăpeanu, București. 253 [256] p.

Fără trimiterile din subsol și notele de la sfârșii, *Ioan Vodă cel Cumplit* e reprodus — formulă desigur posibilă pentru marele public — în volumul II al ediției Bogdan Pctriceicu Hasdeu. *Scrieri alese.* Chișinău. Editura Artistică, 1988, p. 7—133, în secțiunea *Scrieri istorice.* Din păcate, editorii — ce descriu, în „notele marginale", de la sfârșit, edițiile apărute în timpul vieții scriitorului — nu precizează nici un moment că au transcris textul curățat de adnotările istoricului.

în același mod e reprodusă monografia și în volumul *Ioan Vodă cel Cumplit* („prefață, alcătuire și îngrijirea textului" de S. Moraru) din Colecția „Strămoșii" a Edilurii Hypcrion din Chișinău (1990, p. 19—139). Textul lui B. P. Hasdeu e precedai în volum de extrase din Grigore Ureche și Dimitric Cantemir și e urmat de poezia *(Solia ticălosul,* de G. Coșbuc și de capitolul *La hanul lui (îorașcu Haramin* din romanul *Nicoară Potcoavă,* dc M. Sadoveanu.

Singura traducere a lucrării — în rusește — îi aparține lui N. Romanenko: *Ion Voevoda I.iutîi* (Chișinău, Editura „Cartea Moldovenească", 1959. 206 [208] p. + 4 ilustrații). Ea a fost retipărită, fragmentar, cu același litiu, în voi. *hbranoe* (Chișinău, Editura Literatura Artistică, 1978, p. 169—251).

îmbrățișată cu căldură de confrații de breaslă încă dm faza proiectelor, monografia *Ioan Vodă cel Cumplit,* de B. P. Hasdeu. a fost primită, la apariție, cu un viu entuziasm dc majoritatea comentatorilor.

Elocvente în acest sens sunt aprecierile lui Gr. G. Tocilescu. ce sintetizează întrucâtva opiniile contemporane, după consumarea impresiilor produse de primul contact cu cartea: ..Nimeni după nemuritorele N. Bălcescu nu a dus critica mai departe ca d. Hasdeu. care, pe lângă o minunată pătrundere, o răbdare dc fer, ce n-o veți găsi decât doară în un Tierry, Niebuhr, Momsen, pe lângă aceea ce se zice în poezie și istorie: inspirațiunea geniului, d-sa mai are o colosală erudiție ce-1 pune mai pe sus dc toți conaționalii săi (...) *Ioan Vodă cel Cumplit* este o operă care cu drept cuvânt a făcut reputațiunca autorului. [...] I). Hasdeu. într-un volum de 300 pagini, desfășură miraculoasele fapte ale domnului moldovenesc «prin cari persoana individuale a lui Ioan Vodă se contopește cu persoana cea colectivă a României și atinge colosul umanității». Dar aici nu e istoria numai a lui Ioan Vodă. Este a poporului român!

Nu este biografia lui Plutarch!

liste biografia lui Tacit, istoria unei naţii în biografia unui om!

Numai Tacit, numai Hasdeu ştiură a înălţa biografia până la rangul istoriei!

Nimic nu e în om mare decât silinţa lui către ceva mai mare decât el.

Cine a citit cartea *Ion Vodă,* cine a citit două pagini dintr-însa, şi nu a simţit inima bătându-i repede, nu a simţit sufletul smuls din frământările meschine ale zilei şi transportat către regiuni mai nalte, nu a uitat icoana neagră a prczintelui pentru o divină icoană a unui viitor mai ferice neamului românesc?!

Sunt momente sublime în trecutul nostru.

Şi când aceste momente sublime se fură de pe seninata frunte a bătrânului *Vreme* pentru a se-nfige cu dalta geniului pe marmura rece, peste poate ca omul să nu treacă peste natura-i umană; peste poate ca omul să nu-şi simte chemarea dumnezeiască!

Citiţi *Ion Vodă!*

în acele pagini, ca-n undele limpezi ale izvorului, se reflectă grandioasa imagine a trecutului şi nepoţii stând cu uimire la uriaşele fapte străbune, se zbuciumă a le pricepe cel puţin mărimea/" (Gr. G. Tocilescu. *Istoria critică a românilor,* în ..Românul", XVI, 18 mai—21 mai 1872, p. 438—439.)

înlr-un total dezacord cu opinia majorităţii recenzenţilor s-au situai consideraţiile partizane ale lui P. P. Carp, ce fac până astăzi o notă aparte în contextul judecăţilor despre carte.

Pornind dc la impresia — nu intru totul falsă — că lucrarea ar fi fost izvodită din dorinţa dc a sprijini politica democratică a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, autorul *Epistolei deschise a unui şcolar către d-nul Petriceicu Hajdeu* (semnată cu pseudonimul Petrachi Bătăuşul) dezvoltă, pe parcursul a două lungi pamflete, aserţiunea că lucrarea ar avea un caracter preponderent politic şi că investigaţiile istorice ar reprezenta doar un pretext de mascare a politicului; „Ce e cartea d-tale? O scriere storică sau o scriere politică? Care v-a fost ţelul? Aţi vrut să dizvăliţi idei politice sub scutul unei biografii sau aluziunile politice de care scrierea d-tale este plină nu sunt decât exelamaţiuni scăpate fără de voie?" („Cugetarea". I, nr. 3, 23/3 octombrie 1865, p. 11—12.)

I.a doi ani după publicarea celor două „epistole deschise", iritat de un nou atac al lui P. P. Carp, B. P. Hasdeu avea să se pronunţe el însuşi asupra replicilor preopinentului său aristocrat: ..Când noi am publicat scrierea noastră despre Ioan Vodă cel Cumplit, în care analizarăm pe

larg rolul boierilor faţă cu opinca în secolul XVI, d. P. Carp, închipuindu-şi că printre acei vornici de pe la 1572 ar fi fost şi vreun strămoş de ai domniei sale. scrise vro doi articolaşi în vro două foiţe, lăudându-se apoi pe toate răspântele, cum că a sfâşiat, a ucis, a abimat opera noastră.

Noi n-am răspuns atunci nimic la neşte improvizajiuni, cărora negam însuşi dreptul dc esistenţă; căci un om, mai nainte de a se apuca a critica producţiunilc altora, trebuie să li produs el însuşi măcar cât de puţin, ceea ce rămâne până acum un piu desiderium în privinţa d-lui P. Carp." (B. P. Hasdeu, *Doi şi trei,* în „Românul", XI, 20—21 noiembrie 1867 p. 996.)

Totuşi, observaţiile lui P. P. Carp sau ale lui Panta/i Ghica privitoare la „cuzismul" cărţii, ca şi aluziile surdinate ale altora, i-au dat de gândit savantului. Şi. la a doua ediţie, el a atenuat referinţele la contemporaneitate, după cum a temperat şi unele exagerări criticate în epocă.

încă dc la primele semnalări şi recenzii dedicate monografiei, s-a încetăţenit ideea bivalentei valorice — istorice şi literare — a lucrării.

Aprecierile respective — fireşti în epocă, în condiţiile neseparării prea clare a actului literar dc cel cultural şi ştiinţific — au fost generate, în bună măsură, dc înseşi consideraţiile scriitorului din prefaţa la *Ioan Vodă cel Cumplit,* în perspectiva cărora opera istorică era întrevăzută ca o sinteză a documentării cu creaţia artistică propriu-zisă, iar adevăratul istoric era privit drept un geniu superior oricăruia dintre artişti,

Dacă, din punct dc vedere al documentării ştiinţifice, valoarea lucrării a fost imediat şi unanim recunoscută (în pofida unor corijări ulterioare, de informare şi, mai ales, de interpretare), în ce priveşte valoarea artistică a cărţii, s-au purtat şi se mai poartă încă discuţii aprinse asupra oportunităţii încadrării ei în sferele literaturii.

După abordările tangenţiale, din timpul vieţii autorului, a monografici în perspectiva realizării artisiice, au urmat cercetări insistente în această direcţie: trecerea timpului marcând o îmbrăţişare din ce în ce mai clară a lucrării în primul rând ca operă literară.

Punctul de pornire al acestei statornice direcţii observabile pe parcursul a peste trei sferturi de veac avea să-1 constituie evocarea comemorativă. *Hasdeu,* publicată de Mihail Sadoveanu în „însemnări literare", I, nr. 16, 1 iunie 1919, p. 15. *Jon Vodă cel Cumplit* — scria prozatorul — este o arzătoare şi romaniieă lucrare literară scrisă de un savant. Eram tânăr dc 16 ani când am cetit-o întâia oară. M-a fermecat şi m-a robit ca un cântec frumos. Şi de impresia aceasta primară nu m-am putut elibera nici mai târziu, când am recitit această splendidă evocare din trecutul Moldovei."

Recenzenții diverselor ediții apărute după 1920, sau criticii și istoricii literari care au marcat trecerea unui număr rotund de ani de la nașterea sau moartea savantului, au făcut, implicit, aluzii și la monografie. Mai pe larg asupra ei — dar tot tangențial — s-a oprit cu o predispoziție demolatoare Pompiliu Constantinescu, în articolul *Spectral interior al lui Hasdeu,* vestejind nu numai lucrarea aici în discuție, ci întreaga creație artistică hsadeeană ce i se părea pietrificată o dată cu stingerea din viață a autorului.

Unele din observațiile sale privitoare la carte, precum „dispoziția de roman senzațional a capitolelor", „bombasticismul expresiei", „vehemența exagerată a contrastelor", „acumularea repetițiilor retorice" sau „tonul de insuportabil convențional", se regăsesc într-un alt registru în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent,* a lui G. Călinescu.

Criticând stilul „de un romantism radical, potrivit de altfel capacității lui congenitale de exaltare", „sacadarea și repetiția stratificată" în formele „retoricii trinitare", „voința de spirit", „degenerată în cea mai regretabilă vulgaritate", G. Călinescu recunoștea, în cele din urmă, la un mod personal, valoarea artistică incontestabilă a monografiei, prin plasarea ei în sferele poematicului. „Hasdeu — nota criticul — este totuși un poet, care, în clipe de înfocare lirică, e în stare de trăsături repezi de pictor, de uimitoare irasgini. Maximilian II i se arată ca «una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac, încât le-ai putea crede că sunt una și aceeași persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet». Moscova e «o imensă pădure, prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic». în clipe de mânie, ochii lui Ioan Vodă «se umpleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprâncene, ce se îmbinau, zburlite prin convulsiva acțiune a nervelor». Patria noastră ar trebui să devină un rai «păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate». Priveliștea basarabeană e zugrăvită cu un mare simț al tristeții și aridității scitice" (p. 328).

La numai un an de la apariția *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent,, Ioan Vodă cel Cumplit* avea să facă obiectul a două ample analize — în cadrul „studiului introductiv" *Hasdeu,* semnat de Ion Const. Chițimia (ce prefața ediția critică a cărții, publicată de Editura „Scrisul românesc", Craiova, 1942) și în cadrul capitolului *Bogdan Petriceicu Hasdeu. 1838—1907* din voi. *Scriitori basarabeni. 1850—1940,* de P. V. Haneș (București, Editura Casei Școalelor).

Cu o rară subtilitate, I. C. Chițimia relevă preferința savantului pentru dramatismul întâmplărilor, tendința de îngroșare a culorilor în cadrul scenelor de luptă, jaf și răzbunare, adoptarea stilului „vioi, avântat, cu un ritm grăbit", impulsiv; ruperea monotoniei expunerii prin saltul în contemporaneitate etc.

Prin asemenea trăsături, istoricul literar încerca să demonstreze „trecerea" lucrării „în domeniul literaturii". Totuși, finalmente, el opta pentru considerarea monografiei ca operă istorică în primul rând.

Mai hotărât pentru caracterul literar al scrierii se pronunța P. V. Haneș. „Atunci cum se explică — se întreba autorul volumului *Scriitori basarabeni* — succesul [cărții]? Fiindcă *Ioan Vodă cel Cumplit* nu este operă istorică, ci literară, întocmai ca și *Istoria lui Mihai Viteazul.* Amândouă trăiesc pentru această a lor însușire. Amândouă au prezintat și la apariție și de la apariție încoace imaginație bogată, proceduri literare dc efect, un stil și o limbă armonioase" (p. 168).

Spre zilele noastre — poate și ca urmare a schimbării certe a opticii cititorului — s-au înmulțit tentativele de revendicare literară a cărții. Din multiplele încercări făcute în acest sens, cităm doar două, ce se disting prin patosul și stăruința puse în slujba argumentării.

Prima dintre ele îi aparține lui Mihai Drăgan și a fost dezvoltată în cuprinsul monografiei *B.P. Hasdeu* (Iași, Editura Junimea, 1972).

Intuind profunzimea implicării afective a autorului în deshumarea documentară a biografiei lui Ioan Vodă și mai ales în redactarea și articularea arhitectonică a cărții, Mihai Drăgan releva, pe bună dreptate, că „romanticul Hasdeu trăiește trecutul cu voluptate, colorează temperamental faptele și folosește tonul aluziv, esopic, cu scopul de a vorbi contemporanilor săi despre *unire,* despre lupta românilor pentru libertate socială și națională" (p. 175).

Corijând afirmațiile criticilor anteriori (îndeosebi pe cele ale lui P.P Carp, N. Iorga și G. Călinescu), istoricul literar surprindea „stilul vizionar" și „tensiunea neobișnuită" ce constituie elementele frapant individualizante ale operei.

Bazându-se pe asemenea particularități ce imprimă conotații literare textului, M. Drăgan conchidea: „Judecată astfel, monografia *Ioan Vodă cel Cumplit* este o lucrare științifică nu numai consultabilă și azi, dar și una capabilă să ofere satisfacții artistice. Aceasta, desigur, nu pentru că ar fi o «ficțiune», o «invenție», că ar avea o funcție estetică dominantă, ci în sensul existenței unor elemente literare, de compoziție, de stil, portrete și descripții, gust de romancier în povestirea unor momente dramatice (de pildă, trădarea lui Ieremia Golia, uciderea mișelească a domnitorului, luptele îndeobște)" (p. 177).

Cea de a doua tentativă recentă, notabilă, de situare a monografiei „în zonele artisticului" îi aparține Doinei Curticăpeanu și face însuși obiectul postfaței la ediția din 1978 (București, E.ditura Minerva) a cărții.

Continuând, nuanțând și amplificând demonstrația lui Mihai Drăgan. printr-un apel mai insistent la sugestiile textului, autoarea crede a descifra

semnele artisticului în: ..înariparea stilistică" a lucrării, în „seducția personalității fascinante a Iui Ioan Vodă, trăită totalitar" dc autor — ce generează profunda notă participativă la derularea istorică a faptelor —, în crearea „cadrului de timp şi de loc" adecvat pe care „este proiectată figura eroului; în „hiperbolizarea" livrescă; în „evocarea indirectă" a evenimentelor"; în libertatea imaginației de a sugera peisaj şi scene; în sfârşit, în „spectacolul inteligenței scăpărătoare, eclatant tocmai datorită surprizei asociațiilor" pe care lucrarea i-1 oferă cititorului.

Negarea sau atenuarea criticilor anterioare, dublată de înmulțirea excesivă a înfățişării „probelor" artisticului în structura cărții cunosc, credem, în intervenția Doinei Curticăpeanu o limită pe care demonstrația în favoarea încadrării monografici în sferele literaturii o poate atinge.

Scrisă la temperatura artei, vorbind generațiilor tocmai prin tensiunea lirică pe care o degajă, lucrarea rezistă, credem, nu atât datorită preponderenței unuia dintre elemente, cât armonizării perfecte, aşa cum şi-a dorit-o scriitorul, a documentării istorice cu zborul artistic. încât Mihai Drăgan avea dreptate când afirma că ea „poate fi revendicată cu egală măsură şi de istorici, şi de literați".

VARIAXTK

Sigle:

A: Kdiția a Il-a, Bucureşti, 1894, text de bază.

B: F.diția I, Bucureşti, 1865.

Nu se păstrează manuscrisul lucrării. întrucât fragmentele publicate în „Familia" (1865) şi „Ateneul român" (1866) nu cunosc diferențe față de textul primei ediții, nu au fost luate în considerare la alcătuirea variantelor.

108

1 *A:* Prefața primei edițiuni; *B:* Prefață, 11 *A:* piatră; *B:* pietre/20 *A:* desagi; *B* desage/26/1: atunci; *B:* atunce/26/1: devenea: *B* deveni.

109

6 A: cărticele; *B:* cărtecele / *11 A:* coniimpurane; *B:* contimpurene / 12 *A:* oculare; *B:* ocularie / 23 *A:* secundare; *B* secundarie '24/1: acccsoarc; *B:* accesorie/26 *A:* să aibă: *B:* să aibe/34 *A:* cari calcă: *B* ce-i calcă.

110

4/4: ştiu; *B:* ştim/4/1: inima; *B:* înima/5/1: inima; *B:* înima.

111

2 *A:* în a şaptea zecime a; *B:* în septima decadă a; 15 *A:* repede; *B* răpede/ 18 *A* întregi; *B:* întrege/27 *A:* primea; /): priimea.

112

4 *A:* fanatism; *B:* fanatismul ' 21 *A:* împărat al Germaniei era Maximilian II, una; *B:* împăratul Germaniei fu Maximilian II. Fra una/ 22/1: figuri; *B:* figurc/22/1: creditare; *B:* ereditarie / 24 *A:* nemuritoare; *B.* nemuritoaric / 25 *A:* Porții; *B:* Portei/*21 A:* măcar: *B:* chiar/33/1: mumă-sa; *B:* mumă-sea /36 *A:* eveniment; *B.* evenement.

11.3

5/1: sărută; *B:* sărutase/31 *A:* sălbatică; *B:* sălbatecă / 37 *A:* inimă; *B:* înimă/39/1: zădărât: *B:* zădărit.

LI 4

5 *A:* două; *B:* duo/10/1: călcâile; *B:* călcâiele / 20 *A:* manile: *B:* manele/30 *A:* pan; *B.* pon/ 32 *A:* jumătatea Franței; jumătatea Poloniei; *B:* giumetatea Franței, giumetatea Poloniei / 34 *A:* păpuşeria; *B:* papuşeria.

115

5 *A:* între: *B:* intre/8 *A:* exterminare; *B:* exterminațiune/16—17 *A:* o femeie. Regina: *B:* o femeie... o bastardă! Regina/ *22 A:* este; *B:* e

123 A: ne preocupă; *B:* ne ocupă/24/1: Spania, în Germania; *B:* Spania, în Anglia, în Germania/27—28*A:* bețivi. Tocmai; *B:* bețivi sau de muieri. Tocmai/30—31 *A:* pe Peninsula Balcanică; *B:* pe tronul Bizanței/34 *A:* general!; *B:* general! Singurul om în toată Europa, carele, în loc de a lăsa pe preuți să facă victime, făcea victime din preuți! Singurul om în toată Europa, carele ghici secrelul democrației! Singurul om în toată Europa carele merita coroana!

116

11 *A:* acesta; *B:* carele / 18 *A:* idei; *B:* idee / 19 *A:* idei; *B:* idee / 21 *A:* înrădăcina; *B:* înrădăcinase / 23 A: era; *B:* devenise / 26 *A:* care4; *B:* ce-1.

117

1 *A:* îmbe; *B:* amoc/14 *A:* măritişului; *B:* maritagiului/ 17 *A:* numără; *B:* număr / 18/1: care; *B:* carele '21 *A:* ar fi comic; *B:* ar fi fost comic.

118

5 *A:* parte-i; *B:* partea-i / 6 *A:* prăvăliile; *B:* prăvălielc / 13 *A:* care; *B:* carele /18/1: alt bastard, al; *B:* alt bastard, un bastard al/ *22 A:* vara sa; *B:* vară-sa /24 *A:* contimpuranii; *B:* contimpurenii / 27 *A:* domniilor; *B:* domnielor/31 *A:* în „Arhiva"; *B:în* a mea „Arhiva".

119

15 *A:* ceva ai; *B:* întocmai ca / 17 *A:* strămtându-se; *B:* strimtându-se.

120

13 *A:* ajunge a; *B:* ajunge dc a /16 *A:* învederat; *B:* vederat / 28 *A:* tătar; *B:* tătar /39 *A: Istorii i Drevnostei: B: Istorii Drevnostci.*

I

121

8 *A:* dete; *B:* dede/9 *A:* cătră; *B:* către/12 *A:* tributară; *B:* tributarie /14 *A:* mătăsării; *B:* mătăsarie /16 *A:* legitimă, cu cât hanul; *B:* legitimă, că hanul/18/1: militare; *B:* militarie/24 *A:* care; *B:* carele.

122

4 A: luni; *B:* lune */18 A:* expediat; *B:* espedit */32A:* adoră; *B:* ador.

123

13 *A:* două; *B:* duoa/ 15 *A:* proteagă; *B:* protege.

124

3 *A:* bogățiile; *B:* bogățiele / 4—5 *A:* agale! în comerț; *B:* agale! Factul e tot atât de cert, precum e cert că d. Torok sau d. Bossel posed cele mai frumoase şi cele mai scumpe case în Bucureşti, deşi istoricul — pariem — nu va fi în stare a arăta izvorul acestor avuție. în comerciu / 9*A:* se refuză; *B:* se refuz/11 *A:* care; *B:* carele/22/1: Porții; *B:* Portei.

12/1: paşalele mai; *B:* paşii cei mai /17/1: cronicarii zic; *B:* cronicarul zice.

126

11 *A:* război; *B:* resbel/17 *A:* război; *B:* resbel /18 *A:* cătră; *B:* către / 19/1: divulgată: *B:* desvulgată / 27 *A:* mii; *B:* mie.

i

j.

127'

16/1: care-1; *B:* care îl.

128

3 *A:* nervilor; fi: nervelor / 7 *A:* familiile; *B:* familiele / 8—9 *A:* cea mai puternică fortăreață; fi: cele mai puternice fortărețe / 20 *A:* ziua de Paşti; *B:* zioa Pascelor/31 *A:* ridicat; *B:* rădicat.

7 *A:* dar; fi: ci/11 *A:* cătră; fi: către/12 zi: basarabiani: fi-besarabiani /19 *A:* primise; *B:* priimise.

1.31

10 A: luni; fi: lune/li ./!: aleagă rege; fi: aleagă de rege / 11 A-favoarea; fi: favorul / 15—16/1: Suceava, punctul: fi: Suceava, țelul său, în limbagiul militar, punctul.

1.32

5 *A:* mici; fi: mice / 7 *A:* înşişi; fi: înşişi/12 *A:* inamicilor; fi: memicilor / 15/1: pândeau; fi: pândea/21 / l: trebile: fi: trcbele.

133

13/1: Călinescu; fi: Călinesco / 20 A- şanțuri: fi: fosse/22/1: care-1: fi: c.c-1.

134

3 *A:* umbla; *B:* îmbla /19—20 *A:* numi pârcălabi; fi: numi acolo purcalabi / 22 *A:* cu care4 văzurăm; fi: cu care îl văzurăm.

135

10 *A:* era; fi: fu/ 18 *A:* sînt; fi: sunt/25 *A:* în sfârşit: fi: în fine/ 26/1: firea; fi: natura/28/1: p. 429; fi; p. 429: „Cest ains que, lorsque

Ic ciel veut conferer une grande mission â ces hommes d'elite, il commence toujours par cprouver leur âtne et Icur intelligencc dans ramertume de jours difficiles: il fatique Icurs nerf et leurs os par des travaux penibles; il torturc dans Ies tourments de la faim leur chair et leur pcau; il reduit leur personne â toutes Ies privations dc la misere et du besoin; il ordonne que Ies resultats de leurs actions soient contraires a ecux qu'il se proposaient d'obtenir. ("est ainsi qu'il stimulc leur âme, qu'il endurcit leur nature, qu'il accroît et augmente leurs forces d'unc energie sans la quelle ils eussent ete incapables d'accomplir leur haute destinde."

137

2 *A:* sigilul; fi: sigiliul/8 *A:* că; fi: ca/9 *A:* abuza: fi: să abuze '9 *A:* sigilul: fi: sigiliul.

138

22 *A:* care: fi: carele.

139

7 *A:* Decis a impune; fi: decis de a impune/26 *A:* sînt calendaristic din: fi: sînt din; 27—28/1: această sarcină oficială muscalilor: fi: această frumoasă sarcină muscalilor.

140

33 *A:* in — 4, p. 85; fi: în — 4, t. 1, p. 85 / 31 — p. 141. r. 1 *A:* seamă! Ți se pare; fi: seamă! Un poet modern, înfocatul Aricescu, se pare a se fi inspirat de aceste rânduri, când zugrăveşte, cu o pană de maistru. în câteva versuri pline de culoare antică, ceea ce simțea țăranul român în privința stăpânilor săi:

„îți aduci aminte, scorpie bătrână,
Când jupuiai lumea cu *crucea* în mână?
îmi îmblai în *butcă* cu *cai de Misir.*
Şi-mi purtai *Uitarea* cu cepraz de lir;

Şi în cap *căciulă de samur* d-ăl bun;
Şi-n picioare *cizme roşii* ca de nun;
Şi acestea toate, din spinarea noastră:

Căci ţăranul este visteria voastră!" Ţi se pare [trimitere în subsol: *Şoimul CarpaUlor,* Bucureşti, 1860, in — 8, p. 19].

141

29 *A:* ziua de Paşti; *B:* ziua Pastelor.

142

12 A: sodomitul; *B:* sodomistul/21 *A:* urâtul; *B:* negrul/21--22 *A:* haina cea făţarnică a monahismului, fu; *B:* haina şi mai neagră a monahismului, fu/ *24 A:* Fariseii îşi răzbunară într-un; *B:* Popimea işi răzbună într-un/29 *A:* pe carc-1 scrisese; *B:* ce-1 scrisese / 30 *A:* în care; *B:* în carele.

143

21—22/1: sale. Un; *B:* sale, râzând dc toţi popii şi de toate posturile, de toţi şi de toate, fără excepţiune! Un.

145

6/1: care; *B.* carele/31 *A:* domnească, condiţionată printr-o dare; *B:* domnească, însoţită de o dare.

146

IA: măritiş; *li:* maritagiu *19 A:* dijmă; *B:* decimă.

147

1 *A:* dijma; *B:* decima/4/1: seniorului; *Ii:* ciocoiului/9 *A:* seniorul: *li:* ciocoiul.

149

4 *A:* exactitate: *li:* exactitudine 26 *A:* piele: *B:* pieţele.

150

20 *A:* care: *B:* carele.

151

23—24 *A:* in -1; *Ii:* in -8.

152

6 /1: forţat a: *B:* forţat de a ; 29 *A:* răsplată a; *B:* răsplata.

154

8—9 *A:* Pocuţiei. Ştefan; B: Pocuţiei. Această mică provincie, pitulată în nordul Moldovei între Prut şi Nistru, forma în anticitate o parte a Daciei lui T'raian. precum dovedeşte nu numai poziţiunea sa geografică, ci chiar numile celor două ale sale oraşe. Colonia, adecă Colonii! Romanii şi Snetin. în vechime Nelin — dava. Deci, ca urmaşi ai Romei, moldovenii aveau un drept tradiţional asuprii Pocuţiei. Ştefan ,' 19 *A:* care: *B:* carele.

155

5 *A:* călăi în serviciul sultanului: *B:* călău sultanului 5 *A:* sacii: *B:* saccle, 15—16 *A:* dreptul asupra Pocuţiei. nici asupra averilor lui: *li:* dreptul de posesiune asupra Pocuţiei. nici pe acel de moştenire asupra averilor lui.

156

18 *A:* prinde; *B:* surprinde.

157

11 *A:* care veste a fost turburat; *B:* care veste a turburat / 13 •|• război; *B:* rezbel. • • < •

158

11—12/1: franțuzesc; veți fi având; *B:* franțosesc: ați fi având

159

24/1: Patruzeci mii; *B:* Patruzeci de mii/25 *A:* patruzeci mii- *B-* patruzeci de mii.

161

20, 21 *A:* Inima: *B:* Anima /23, 24/1: mima: *B:* inima.

162

25 *A:* carc-l; /V: care îl.

163

23 / l : inimelc; *B:* înimele.

164

3/1: entuziasmați prin tonul; *B:* entuziasmați prin înfățișarea prin tonul/ 30/1: pârcălabul: *B:* purcalabul.

166

b A: războiul; *B:* rezbelul.

167

9 / 1 : jumătate şi păşea, fără contenire, tot; *B:* jumătate şi urmă, fără contenire, păşind tot; 12 *A:* războaie; *B:* rezbele.

171

15 *A:* izbuti a avea: *B:* izbuti de a avea / IS *A:* era; *B:* fu.

175

16/1: război; *B:* rezbel / 20 *A:* războinică: *B:* rczbelică / 38—39/1: gens pro gloria: *B:* gens est, que pro gloria.

177

18/1: tuburi; *B:* tube ,'20 *A:* unuia din tuburi: *B:* uncia din tube; 24 *A:* tuburilor; *B:* tubelor.

178

6 *A:* era; *B:* fu.

179

32/1: păsa lor, fie; *B.* păsa, fie 33.4: sigură; *B:* certă / 36—37 *A:* taberei. Mai nainte; *B:* taberei. Nu scăpă nici unul pentru a preveni pe ceilalți. Apoi cu apropiarea nopții, el aprinse focuri, dând a crede duşmanilor, cum că avânt-posturile lor urmează a veghea. Mai nainte .39 *A:* la moment; *B:* pe moment.

180

6 *A:* a lovi; *B:* *a* o lovi.

182

13—14 *A:* pe alocurea; *B:* alocurea/27 *A:* mai înainte; *B:* mai-nainte.

185

21 *A:* întârziat o singură; *B:* întârziat cu o §ingura.

186

27—28 *A:* experiință. Atunci; *B:* experiință militară. Atunci.

188

25 *A:* care; *B:* carele.

189

16 *A:* reuşi; *B:* reuşise / 24 *A:* care; *B:* ce/ 37/1: mândrie: ..al: *B*- mândrie: „fu al / 38 *A:* sentimentul gloriei: *B:* sentimentul unității sțloriei.

190

22 *A:* care; *B:* ce.

192

38 *A:* dârz; *B:* brav.

195

25 *A:* ci nici măcar un; *B:* ci chiar nici un / 26 *A:* nu râmase piatră; *B:* nu rămase o piatră.

197

27 *A:* poporațiune; *B:* popolațiunc / 35 *A:* de la Vlad-Vodă; *B:* de la un Vlad-Vodă / 35 *A:* Argeş, în; *B:* Argeş şi în.

198

10—11 *A:* buruiene, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul; *B:* buruiene, între cari cel mai caracteristic e fantasticul ,/21 *A:* vei; *B:* veți.

199

14/1: care; *B:* carele / 30 *A:* făcuse la: *B:* făcuse şi la / 37 *A:* războiului: *B:* rezbelului.

201

27/1: nu porni; *B:* nu se porni / 33 *A:* de toți paşii săi; *B:* de toate păsurile sale/*34 A:* altminterea; *B:* altminte /39—40 *A:* departe, rămânea fără; *B:* departe, îl lăsa fără.

202

5/1: a nu porni; *B:* a nu se porni.

203

21/1: Prin dogarii, prin birturi, prin grajduri: *B:* Pe-n dogărie. pe-n birturi, pe-n grajduri '2.3 *A:* care; *B:* carele.

205

32 *A:* sub; *11:* prin.

206

2 *A:* purtând: *11:* ce poartă, 19 *A:* în stare a se; *li:* în stare de a se/29 *A:* Nu-i dc crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat: *li:* Nu socotim, ca fidelitata cozacilor să sc fi urcat.

207

7 *A:* apoi dat; *li:* apoi fu dat.

208

11 *A:* războiului: *li:* rezbelului/ 15 *A:* înfrânte: *li:* frânte/ *20 A:* războiului; *li:* rezbelului / 35 *A:* cari; *li:* carilc/37/1: cari: *li:* carele.

209

4 *A:* care; *li:* carele.

210

4 /1: în; B: la / 10 *A:* care; B: carele.

211

17 *A:* tracică; B: celtică.' 18 *A:* doi neryi; *li:* duo nerve.

214

3 *A:* forțele în; B: forțele lor în.

215

7 /1: a porni; B: a se porni/28 /I: a opri pc otomani: *li:* a opri desantul otomanilor / 34 *A:* guri; *li:* ustie.

216

34 *A:* încredințase; B: încredința.

218

10 *A:* mai înainte; B: mai 'nainte ' 14 *A:* după; *Ii:* dupre 37 /1: Gorecki: ..cum: *li:* Gorecki; pc mai puțin clar: ..cum.

219

2/1: să aromim; *11:* să revâm /32 *A:* Mai înainte: *11:* Mai nainte,' 40 *A:* război; *11:* rezbel.

220

19/1: adecă peste tot până; B: adecă în totul până 36--37 *A:* p. 211: 100 000 in Baudier, *loco supra:* 200 000 în Paprocki; *li:* p. 211: 200 000 în Baudier. *loco supra;* 100 000 în Paprocki.

221

5 *A:* Acestea; *11:* Astea / 8 *A:* după; *11:* dupre ' 19 *A:* Ioan Vodă; B: Ion.

222

20 *A:* zâmbru; *11:* taur.

224

12 A pe regiment; fi: de regiment.

225

6 *A:* a treia era; fi: a treia linie era.

228

25 *A:* care; fi: carele.

234

21 A- singur cozac; fi: singur pui de cozac.

235

12 *A:* scape; fi: salve/17 /1: d-aci; fi: de aci/35—36 A de aur. Această: fi: de aur din punge cu galbeni. Această.

236

10 A- era; fi: fu '28 *A:* apărându-şi cele trei idoluri, pe cari le: B: apărându-şi trei idoluri, cc le.

237

11 *A:* printre; fi: pentre.

238

23 A şi irei; fi: şi de irei.

242

20 *A:* căruia ei; fi: căruia—mişei—ei/35 A încă se încearcă; fi: încă, prin o neghioabă trădare personală contra adevărului istoric, se încearcă.

243

17—18 A' de bravul Dumbravă. Nu numai; fi: de bravul Dumbravă. Petru cel Şchiop în locul unui Ion Vodă! Bilăe în locul unui Dumbravă! Nu numai.

244

3—4 A astăzi Radu Vodă; fi: astăzi monastirea Radu Vodă ,'18 *A:* cari; fi: ce; 30 A bravul Swierczewski; fi: bravul cozac Swierczewski.

245

12—14 A' finalului, lira o femeie, care iubea atât de mult pe Ioan Vodă, încât; fi: finalului, Ion Vodă avuse o amantă, ce4 iubea atât de mult, încât/ 18 A' presimţimânt; fi: presentiment '24 A văduvă a fericirii; fi: văduva fericirii/25 *A:* după; fi: dupre.

246

11 A' dar pasionat; fi: dar cu atât mai pasionat / 16 A războiului; fi: rezbelului ,'24—25 *A:* princiar, însoţiţi; fi: princiar şi însoţiţi / 27 *A:* retrase; fi: retraseră/33 *A: Chronicon t'uchsio — Oltardînum;* fi: *Chronicon Fuchsio — Lupino — Oltardînum* .34 *A:* filius Vayvodae quondam; fi: filius quondam Moldaviae / 38 A la Venclin; fi: în Venelin.

247

6—7 A Strus. Pe lângă; fi: Strus. Oricât de mezaliată s-ar putea socoti această căsătorie la prima vedere, ea era mult mai onorabilă decât

soarta unei cadâne orientale. Pe lângă/23 — p. 248, r. 1 *A:* Rareş. Aşa: *B:* Rareş! Trecând vreodată prin Marienburg, o, călătorule român, nu uita de a vărsa duo lacrime! Aşa.

248

14—15/1: lume, ci din; *B:* lume, din /16 *A:* pânzele; *B:* tabloanele.

249

17—18 *A:* cari îi: *B:* ce-i.

252

14 *A:* care; *B:* ce / 17 *A:* Roland; *B:* Bayard/22 A: a fost; *B:* au fost/25 *A:* care îşi; *B:* ce-şi/27 *A:* viteaz, şi figura lui apărea: *B:* viteaz, a cărui figură le apărea. •

253

29 A: Hasdeu; *B:* Hajdeu/ *32 A:* Hasdeu; *B:* noastre / 35 *A:* Ia Hngel; *B:* în Hnget '36 *A:* Ţampa: *B:* Ţampă/37/1: care; *B:* ce.

254

1 *A:* care îi; *B:* ce-i.

255

12/1: poporaţiunea; *B:* popolaţiunea/15 *A:* războinic: *B:* belicos 22 *A: hâmarii: B:* hunsarii/24—26 *A:* .37, menţionează între oraşe pecenege Krakna sau Sracna-katai. poate oraşul; *B.* .37. îl menţionează între oraşe pecenege sub numele de Krakna sau Sraena-Katai. adecă oraşul. 39/1: pasagiu poate: *11:* pasagiu între aliele poate.

256

3 A: războinicele; *B:* rezbelnicele /10/1: care: *11:* carele / 14/1: care; *B:* ce /22 *A:* rupse; *B* rumpse/29 *A:* mai denainte; *B:* mai nainte/ 33—34 *A:* necurmată, unde fusese; *B:* necurmată în care fusese/34—35 *A:* tron pe care încă; *B:* tron ce încă/35 *A:* 1-a fost; *B:* a fost.

257

ti

14/1: să cerce de nu cumva; *B:* să cerce nu cumva/30 *A:* păgână, ridicată ea; *B:* păgână ce sc rădica ea, 34/1: prejmetele; *B:* prejmele/36 *A:* Bălcescu: *B:* Bălcesco / .38 *A:* care; *B:* ce.

258

32—*33 A:* că ştie să-şi cucerească o; *B:* că ştiu a-şi cuceri o/ *34 A:* că ştie a învinge; *B:* că ştiu a învinge.

259

2 *A:* acuma; *B:* acum *II A:* desperare: *B:* desperaţiune '22—23 *A:* la dispoziţiune-i; *B:* în dispoziţiune-i.

260

IA: la caracter; *B:* în caracter.

261

14 *A:* zidise adiniori: *B:* zidise mai dăunazi.

263

IA: în hotarele: *B:* la hotarele .• 19/1: cutezării; *B:* cutezanţei, .35 *A:* prinde-1 şi-1 pedepseşte; *B:* prinde-1 şi pedepseşte-1.

264

24—25 *A:* prin slugărnicia unui Ştefan Batori. Soarta; *B:* prin barbarismul unui Ştefan Batori: cei dentâi — i-a scama frate român! — cei dentâi *principi străini* pc tronul Iagellonilor! Soarta.

265

10—11 *A:* descoperită zice-se — în: *B:* descoperită in / 18 *A:* bigot; *B:* religios.

266

17 *A:* îndemnat a ieşi; *B:* îndemnat de a ieşi ,'37 *A:* publicată de Przezdziecki; *B:* publicată în Przezdziecki.

267

4.4: Ştiu atâta că; *B:* Ştiu numai că / 10 A' care prin; *B:* ce prin.

269

1 *A:* pentru astă de; *B:* pentru atare de 11—12 *A:* fără a răsufla; *B:* fără a se răsufla / 12 *A:* ce-i dase; *B:* ce i-o dase.

' 274

7 *A:* aventuros; *B:* aventurier/9 *A:* la; *B:* în, 17 *A:* farisei; *B:* popi,' 21 *A:* rezervă: *B:* apel ,'21 *A:* secolilor, până ce: *B:* secolilor dupre absurdele acuzaţiuni ale bigoţilor, până ce.

275

9/1: Mircea, Ţcpeş. Ştefan: *B:* Mircea, Ştefan .'22 *A:* cari se: *B:* ce se 27 *A:* dreptul; *B:* drept.

276

4 A ce se coace; *B:* ce coace/8 A trăgănă; *B:* trăgânase / 15 A război; *B:* rezbel /15—16 *A:* interval de douăzeci; *B:* interval de doi ani, de douăzeci/22 *A:* care răspunde; *B:* ce răspunde.

277

20 A- afirmaţiune; *B:* presupoziţiune / 23 *A:* care; *B:* carele / 30 A fiind în; *B:* aflându-sc.

278

5 *A:* aceea; *B:* aceasta.

279

36/1: poneroasc; *B:* ponderoase / 39 A care dede; *B:* ce dede.

280

14 A- zise asupra; *B:* zise pe paginile 6—7 asupra /16 A" pe; *B:* pre.

281

4 *A:* cari; *B:* carele/29 *A:* ianuariu; *B:* genariu.

282

19 *A:* galimatia genealogică; *B:* galimatias genealogic.

283

7 A către capitolul I, § 12; *B:* către pagina 13, § 12.

2<S4

15 A: care: *II:* carele.

285

20 *A:* dat; *Ii:* eliberat/23 *A:* pârcălab; *B:* purcălab/27 *A:* printre; *Ii:* penire.

286

5 A: printre; *11:* pentre/13/i: după; *11:* dupre .'23/1: la; *B:* în .'33 *A:* sînt; *11:* sum.

287

18 *A:* războaielor; *B:* rezbelelor / 21 *A:* războaielor; *li:* resbelelor / 22/1: la; *II: în,'24 A:* războiul; *II:* resbclul /28 *A:* desăvârşire. Fdiţiunea; *B:* desăvârşire: îl nemici, pesemne, regele Ştefan Batori din ură către memoria lui Ion Vodă. F.diţiunea / 30 *A:* războiul: *B:* resbclul.

288

4 *A:* dântâi; *11:* dentâi/12 *A:* care; *Ii:* ce/ 1.3—14 *A:* noştri, cunoscând-o de aproape; *B:* noştri, ce o cunoşteau de aproape.

291

31 *A:* aduna el mai; *B:* aduna mai/.31 *A:* domniră; *li:* domniei

292

6/1: care pune în loc; *11:* carele pune 4000 în loc / 10 *A:* război: *B:* resbeJ /'14—15 *A:* adevărul. Tot aşa de desnăturată în opul lui Paprocki

este toată; *11:* adevărul. Puteţi crede că tot aşa e desnăturată in opul lui Paprocki toată / 16/1: despre; *11:* de/18/1: imparţial; *11:* neparţial / 21 *A:* războiului; *B:* resbelului/22 *A:* inamici; *11:* amici/ 22/1: a asigura; *B:* a demonstra / 28 *A:* acela care-i; *B:* acel cc-i.

293

14 *A:* ce4 primise: *11:* ce pnimisc/24 *A:* războiul; *B:* resbclul '26 *A:* principal îl jucă: *li:* principal jucă/34 *A:* priveghiarea principelui; *11:* priveghiarea insului principe.

294

8 A: războiului; *11:* resbelului / 22 *A:* care; *II:* carele/26/1: cari; *11:* ce/.32/1: galimatie; *B:* galimatias.

295

5 *A:* prejmetcle; *Ii:* prejmele / 9 *A:* care; *Ii:* carele / 25 *A:* până în; *11:* până şi în/36/1: inexactităţi mărunte; *11:* neexactităţi mărunte.

296

7 *A:* Roşcanii, ars; *Ii:* Roşcanii, ce fusese ars,' 12 *A:* dacă noi nu4: *Ii:* dacă nu4/16/4: care; *II:* carele.

297

14 *A:* favoarea; *11:* favorul.

298

26 .4: război: *B:* resbel.

299

4/i: Vodă, redevenit numai; *B:* Vodă şi redevenit iarăşi numai/7 /f a-şi redacta; «: a-şi rcdege.

300

34 yl: şi în toţi; R: şi toţi.

•301

5 A- pe Petru Vodă şi pe frate-său; *B:* pre Petru Vodă şi pre fratesau/^ A pe Petru; *B:* pre Petru / 12 *A:* pe Vintilă Vodâţi pe

B: fetra^co §' P ™ U A] * & 3 adaus/18^ P^tişcu;

(IO.)

MEMORIALISTICA

O NIIVASTĂ. ROMÂNCĂ ÎN TRAIUL PĂMÂNTESC ŞI-N VIAŢA DUPĂ MOARTE

Cartea *O nevastă româncă în n-aiul pământesc şi-n viaţa după moarte. O conferinţă academică şi mai multe şedinţe extraacademice de B. Petriceicu-Hasdeu,* Bucureşti, Ed. Librăriei Socec & Co., 1903, cuprinde, după cum se poate deduce din titlu, două părţi distincte. întâi, o comunicare academică denumită *O nevastă româncă în traiul pământesc,* apoi un text intitulat *O nevastă româncă în viaţa după moarte. Şedinţe extraacademice,* datat „Câmpina, 9 septembrie 1903".

Prima parte este publicată dc autor în periodicul lui N. Pătraşcu, „Literatura şi arta română", an. VIL nr. 1—2, 25 ianuarie — 25 februarie 1903, p. 1—8. în paranteză, scriitorul adaugă: „Fragment dintr-0 operă postumă: *Băbuşca mea",* precizare care lipseşte în textul de bază. Deci autorul anticipa că va lăsa, după moartea sa, o scriere mai amplă cu titlul de mai sus. Acest proiect nu a fost realizat. în arhiva de la Biblioteca Academici Române nu se păstrează decât conferinţa, în două exemplare, scrise cu creionul (BAR, I ms. 9). Primul manuscris, incomplet, numerotat de la 2—11 pare originalul de pe care B.P. Hasdeu a citit în şedinţa ordinară a Academiei din 7 martie 1903. Al doilea manuscris, complet, numără 21 file şi are pe margine indicaţii pentru culegător privind caracterul literelor. Acesta este exemplarul încredinţat revistei ..Literatura şi arta română". Am mai găsit, în aceeaşi mapă, o copie în cerneală, făcută de altcineva, care reproduce întocmai paginile încredinţate lui N. Pătraşcu.

în partea a doua a volumului din 1903, savantul român conferă o geneză spiritistă conferinţei sale de la Academie. El declară, pe baza unor „comunicaţiuni" de dincolo de mormânt, că lucrarea nu e în întregime a lui, ci la ea au colaborat tatăl şi soţia sa. Drept date „controlabile", el ne oferă relatarea despre două şedinţe spiritiste desfăşurate în camera lui de la „Splendid-Hotcl" din Bucureşti, la care au luat parte, printre alţii,

deputatul Ciocazan şi pictorul F.. Voinescu. Chiar publicarea paginilor în discuţie a fost dirijată de spirite. Hxpunerea scriitorului continuă cu un alt caz, articolul *Ce fel de antisemiţi sînt românii?* — pe care îl reproduce in întregime. Şi aici încearcă a stabili legături între experienţele sale şi realitate, ajungând la concluzia că scrisoarea deschisă către liberalul I.G. Bibicescu, cu titlul mai sus menţionat — publicată în „Cronica" din 3 noiembrie şi reprodusă în „Apărarea naţională'' din 1(1 noiembrie 1902 — i-a fost dictată, în punctele esenţiale, de întreaga sa familie.

Canea *O nevastă română...* este o mină dc date biografice şi documentare despre B.P. Hasdeu şi opera sa. Aflăm, de pildă, că manuscrisul conferinţei susţinute în plenul Academiei Române, la 7 martie 1903, i-a fost lăsat lui Ion Bianu pentru a apărea în „Anale...". Dar în periodicul academic textul conferinţei nu va fi publicat, probabil pentru că Hasdeu îl calificase pc Bianu, într-un articol, drept „majordomul Academiei". B.P. Hasdeu ne mai dă iarăşi informaţia preţioasă că el niciodată nu-şi făcea o copie după ce sena ceva: adică operele sale nu au decât o variantă manuscrisă, cu excepţia conferinţei *O nevastă română...* Această particularitate a atelierului de lucru al scriitorului ar explica de cc s-au păstrat atât de puţine file din manuscrisele marelui cărturar. In fine, oricine se interesează de complexa personalitate hasdeană nu va putea ignora relatările despre legăturile sale foarte strânse cu savanţi români, sau din alte ţări, de origine evreiască: M. Casier, I.. Şăineanu. M. Breal, Benfey, Ascoli. Faptul in sine atenuează într-un fel poziţia sa xenofobă cunoscută. De la Gaster ni se spune că păstrează ..un leanc de scrisori", care însă nu au ajuns în fondurile publice.

Volumul apărut la Hditura Socec este ornat cu o fotografie din 1868 a soţiei sale lulia B.P. Hasdeu, îmbrăcaiă în costum naţional, o alta din 1899 şi un bust din 1902, realizat de Carol Storck.

Receptarea critică a discursului lui B.P. Hasdeu a început imediat după pronunţarea lui la Academia Română. Ioan Slavici şi Ion Bianu au plătit bani buni părintelui Sima din Cărpeniş pentru a aduce date compromiţătoare despre lulia Hasdeu, născută Faliciu, „mai mult ca sigur, la îndemnul lui Dimitrie Sturdza, principalul adversar, în ultimii ani ai lui B.P. Hasdeu, în Academie"[3]. Sublimul portret pe care bătrânul academician îl făcea soţiei sale, la moartea acesteia, a deranjat probabil pe cei care intraseră în conflict cu el. Văduva Hufcmia Caianu din Roşia,

I. Oprişan, *Romanul vieţii lui B.P. Hasdeu.* Bucureşti. Hditura Minerva. 1990, p. 581.

înlr-o scrisoare datată 28 aprilie 1903, îl informează pe savant dc „investigaţiile" confraţilor săi: „acuma am auzit că Sima au umblat prin Roşia şi au adunat date că soţia d-voastră nu au fost română, ci unitarie — fratele d-nei este botezat Ia biserica gr[eco]-cat[olică] şi aşa au dat protopopul Balinth cartea de botez cu care v-aţi căsătorit d-voastră — şi d-na văduva apotccarului, Helena Moldovan, cu care au umblat soţia d-voastră Ia şcoală, mi-a zis că şi în şcoală au chemat-o lulia Falics şi că subt alt nume nu este cunoscută, că p[ărintele] Sima spune că n-au fost căsătorită mama d-nei. Nu am onoare a vă cunoaşte, dară ca română vă cunosc, şi că cele ce sînt scrise de mine poci şi dovedi, că m-au scârbit de dovezile aceste cu care voiesc să vă amărască pe d-voastră."[1]

Ca o reparaţie, conferinţa este menţionată de I.iviu Marian în 1928, desprinzând trăsăturile generoase ale soţiei lui B.P. Hasdeu: „un aur ales din Munţii Abrudului, care prin devotament, sacrificii şi caracterul ei distins, a ştiut să fie un tovarăş bun al scriitorului şi luptătorului în zile bune, ca şi în zile rele"". D. Murăraşu era de părere că ediţia Hasdeu în două volume, din 19.37 ar fi trebuit să cuprindă, lie şi fragmentar, *O nevastă română în traiul pământesc,* şi *Ioan Vodă cel Cumplit:* „în aceste lucrări se găseşte şi talent literar, dar şi sensibilitate şi emoţie care dau o notă distinsă fizionomiei literare a lui Hasdeu"'[1].

Criticii mai noi nu se mai referă deloc la *O nevastă română...,* textul discursului academic fiind practic uitat. HI nu figurează nici în bibliografia autorului din preţiosul *Dicţionar al literaturii române de la origini până la 1900,* apărut, în 1979, la Hditura Academiei din Bucureşti, sub îngrijirea unui valoros colectiv de la Institutul de Lingvistică. Istorie Literară şi Folclor din Iaşi. Doar Nicolae Manolescu, în *Istoria critică a literaturii române* (1990) realizează un portret al luliei Hasdeu — soţia, pe baza scrisorilor relativ recent publicate, un fel de negativ al imaginii pe care savantul o veşnicisc: „firea femeii este neplăcută şi insuportabilă. Are o mentalitate îngustă de doamnă din *le meilleur monde,* care detestă plebea, fiindu-i şi frică de ea, prizonieră pe viaţă a convenienţelor şi prejudecăţilor clasei ei"[4]. Nu cred că avem dreptul, pe baza a „doar

1 BAR-s i x x r

" I.iviu Marian. *Bogdan Petriceicu Hasdeu.* Schiţă biografică şi bibliografică dc... Bucureşti, Cartea Românească. 1928. p. 21.

D. Murăraşu, *op. cit.,* p. 49.

' Nicolae Manolescu, *op. cit.,* p. 307.

câteva scrisori", „să «ghicim» personajul dinapoia lor"[1]. Scriitorul îşi cunoştea mai bine soţia şi, de-a lungul întregii sale vieţi, i-a închinat poezii, i-a dedicat opere şi, la câteva luni de la moartea ei, rostea, sub cupola Academiei, o emoţionantă oraţie funebră.

VARIANTE

Sigle:

A: Ediţia din 1903 (textul de bază);
B: Arh. B.P. Hasdeu, I ms. 9;
C: B.A.R. Ms. rom. 5181;
/.): Textul din „Literatura şi arta română" (1903).

307

[1] — 2 *A: O nevastă română în traiul pământesc şi-n viaţa după moarte; B, C. D: O nevastă română* / 3 *A:* O conferinţă academică şi mai multe şedinţe extraacademice; *B, C, D:* (Fragment dintr-o operă postumă: *Băbuşca mea). ,'9 A:* Cum: *B. C, D:* Că

308

Dedicaţia — numai în A

309

16 *A. I):* nu pot; *B. C:* nu pot, mai ales nu pot, / 17 *A:* să împedec pe nimenea; *B, C:* să împedec pe neminea; *D:* să împedic pe nimenea / 21—-22 *A. I):* nevasta română a românizat pe deplin la noi ceşti de la Dunăre: *B, C:* nevasta română, la noi ceşti de la Dunăre, a românizat pe deplin '22 *A:* şi greci; *B, C D:* şi de greci / 26 *A. B. D:* iubesc de asemenea mult Spania / 27—28 *A. B. 1):* cred că induşii sînt (în *1):* sunt) oameni foarte de treabă; C: şi cred că sînt oameni foarte de treabă indianii

Ibidem.

310

5 *A, B, D*: pe străinele cele născute în; C: străinele cele născute şi crescute *în/6 A, D:* printre; *B, C:* pintre / 10 A *B, D:* răposatului coleg; C: colegului / 15 *A:* sînt *B,* C, *D:* sunt / 17 *A:* n-am avut niciodată pretenţia; *B, C, D:* n-am avut pretenţia niciodată/31 *A, B. C:* oarecari; *D:* oarecare

311

5 A *B, D:* Eu nu mă tem; C: Eu cutez/7 A *D:* tot ce poate fi; *C, D:* tot ce este / 14 A *B, C:* sînt; *D:* sunt / 16 A *D:* seculare; *B, C:* seculari / 17 A *D:* părţile; *B, C:* laturile/20 A *D:* naţională; *B. C.* naturală *122* A *B. C.* sînt; *D:* sunt; 22 A' d-nii; *B, C D:* dd./3() *A, B. C.* sînt; *D:* sunt.

312

5 *A:* mea, sufletul nevestei mele; *B. C, D:* mea. / 6 *A:* Sf.; *B. C, D:* Sfântu / 16 A *B, C:* sînt; *D:* sunt

.314

9 A *C:* Sînt călătoare pe-acest; *B, D:* Sunt călătoare p-acest / 34 *A, B, D:* scriere; C: scriere a sa

315

2 A' carii; *B, C:* căriia; *D:* căreia /4 *A, B, C.* căriia; /): căreia / 13 *A:* şi eu; *B. C. D:* eu /16 A *B, D:* Falics; C: Ealiciu / 18 A C. *I):* iubirii; *B:* iubirei

.316

27 *A:* fierbând; *B. C, D:* făcând

317

3 *A, D:* căreia: *B. C:* cănia / 5 *A, D:* optsprezece; *B, C:* opispre- prežeci 9 *A D* optsprezece; *B.* C: optsprezeci / | 0 A §1 fn; * r, tt « *D:* al capelei; r': la capela 5 '

318

17/1. *B, C:* .sînt: *I):* sunt/31 *A, B,* C: Se nşeală: *D:* Se-nşală

319

' 27 *A D:* **sun** ^ C **sÎ ,** ^ ' ' * ' * * <= P « * ™ 1 « * * »

(S.1.)

TRADUCERI

ALEXANDRU PHTR1CEICU-HASDEU, ..DOMNIA ARN-ĂU'lTJI.Ur"

Versiunea românească' a nuvelei a apărut întâi în ..Columna lui Traian", an. II, nr. 16(78) — 25(88), 19 aprilie—5 iulie 1871, p. 57, 61. 65, 71, 75, 79. 83, 87, 91, 95, 99. în ultimele două numere, se adaugă după titlu: „Traducerea şi reproducerea sunt poprite". Va fi publicată şi în volum: Alexandru Petriceicu Hasdeu. *Domnia Arnăutului,* nuvelă istorică, cu portretul şi biografia autorului de Iosif Vulcan, Bucureşti. Tipografia Curţii (Lucrătorii asociaţi), 1872.

Nuvela va mai fi reluată în „Revista nouă" (an. VII nr. 1(1-11. iulie şi august 1895. p. 393—402), cu subtitlul: „Nuvelă istorică postumă de Alexandru Hasdeu". Redactorul periodicului. B. P. Hasdeu, a operat modificări importante asupra textului publicat cu aproape un sfert de veac înainte, îndeosebi din punct de vedere al limbii literare. Varianta din „Revista nouă" reprezintă ultima voinţă a autorului, constituindu-se in text de bază, pe care îl reproducem în ediţia de faţă. Textul din „Revista nouă" va mai fi reprodus în volumul: *Colecţie de nuvele istorice şi diferite discursuri publicate în ziarul,, Curierul satelor".* Buzău, Tipografia AL Georgescu, 1898, p. .36—52. în epoca interbelică, I.iviu Marian publică ediţia: Alexandru P. Hasdeu. *Domnia Arnăutului.* Nuvelă istorică, cu o introducere şi note explicative de... Chişinău. Tipografia Eparhială Cartea Românească, 1930, 31 p. Nuvela este precedată de o frază drept „prefaţă", semnată B. P. II.: „Publicând una din cele mai frumoase bucăţi literare ale părintelui meu, rămasă până acum inedită, am crezut de cuviinţă a o prenainta de scurta schiţă biografică extrasă din *Panteonul român* al d-lui losif Vulcan". Recent, nuvela este tipărită, sub îngrijirea lui Pavel Balmuş. în placheta: Alexandru Hasdeu, *Domnia arnăutului.* Proză, poezie, publicistică, Chişinău, Hditura Literatura Artistică . 1987.

Paternitatea nuvelei este controversată. () parte a ei. intitulată *Duca.* s-a tipărit în limba rusă de către Al. Hasdeu în *Vvstnik i'.vropî,* nr. 23—24, 1830. p. 181 — 197. Alte două păru, *Dabija* şi *Hâncul.* s-au publicat în *Sin otecestva i Severnîi arliiv* (St. Pctersburg, tomul I, partea II. 1838, p. 230—249) semnate de Boleslav Ilfljdeu. în Arhiva B. P. Hasdeu de la Academia Romană (mapa V, ms. 24) există o formă manuscrisă, în ruseşte, a nuvelei, în care se pot identifica părţi în redactarea lui B. P. Hasdeu, îndeosebi la note. Acest text a fost inclus în volumul îngrijit de N. N. Romanenko, cu note şi comentarii dc Pavel Balmuş: Alexandru Hâjdeu, *Izbrannoe,* Chişinău, „Literatura artistică", 1986.

Aceste pagini manuscrise se pare că au stat la baza prelucrării în limba română a nuvelei cu titlul *Domnia Amantului.*

B. P. Hasdeu nota, mai târziu: „Părintele meu a scris româneşte numai povestea istorică *Domnia Arnăutului,* care şi aceea fusese lucrată dintâi ruseşte"[1]. în lipsa oricărui manuscris românesc al nuvelei, şi pe baza analizei comparative a textelor. Ir. Ionescu-Nişcov conchidea: „Noi credem că Bogdan nu s-a mulţumit numai să traducă povestirea din ruseşte, ci a ţinut să şi adauge o seamă de amănunte şi neologisme, care n-au fost desigur în textul iniţial"". în ultimul timp, tot mai mulţi cercetători, îndeosebi colegii noştri dc la Chişinău, au confirmat această concluzie.

Discuţiile între istoricii literari vor continua, probabil, pe marginea acestei singulare proze, la realizarea căreia au contribuit, se pare, mai mulţi autori din spiţa Hasdeilor.

VA R i A \ TI-

Sigle:

A: Textul publicat în „Revista nouă" (1895) (text de bază);
Ii: Textul publicat în „Columna lui Traiarr (1871);
C: Volumul *Domnia Arnăutului* din 1872.

B. P. I Iasdeu, *Costachi Slamati,* în „Revista nouă", an. 1. nr. 6. 15 mai 1888. p. 210.
Tr. Ionescu-Nişcov, *Povestirile lui Alexandru Hasdeu,* în „Românoslavica", Praga, an. I, 1948, nr. 1. p. 107.

345

3 *A:* postumă; *B:* inedită

347

3 A: fiică-sa; *B, C:* fie-sa / 5 *A, C:* Carpaţi; *B:* Dunăre/ *6 A:* fiică-sa; *B, C:* fie-sa/8 *A:* fiică; *B. C:* fie / 10 *A:* fiică-sa; *Ii. C:* fic-sa / 12 *A:* de Odobeşti; *B, C:* de la Odobeşti / 16 *A:* nişte; *B, C:* neşte

348

1 *A:* atât; *B, C:* Era atât/7 *A:* domniţă, nu putea; *B, C:* domniţă, şi neputând s-o vază cu sânge rece, nu putea; A: flacăra, aşa cum; *B, C:* flacăra, nu putea s-o ascunză precum / 11 A: fiică; *Ii, C:* fie/15 *A:* sălbatică; *Ii, C:* sălbatecă / 22 *A:* întrerupeau; *B, C:* întrerumpeau / 24 *A:* întunericul; *B. C:* întunerecul / 31 *A:* fiicei; *B, C:* fiei/32 *A:* sfântă mănăstire; *li, C:* sântă monăstire/33 *A:* dinaintea; *B, C:* denaintea/34 *A:* dete; *Ii, C:* dede

349

4/1: mătănii; *li.* C: metanii/10 *A:* deodată; *B, C:* dodată/21 *A:* blândeţe; *B C:* blândeţă / 24 *A:* preasfântul: *B, C:* preasântul/25/1: sfinţii; *li, C:* sânţii/28 *A:* astfel; *11, C:* astfeli/ 29 *A:* scânteiat; *B, C:* schinteiat / 31/1: dinaintea; *B, C:* denaintea

350

16 *A:* fiică; *B, C:* fie; *A:* s-o scape; *B, C:* s-o scape, s-o scape / 19 *A:* repeta; *Ii, C:* repeţea / 20 *A:* sînt; *B, C:* sunt *IA:* vieţii; *B, C:* vicţei/ 21/1: Fiica; *Ii, C:* fiea / 26 *A:* Sfânta; *B. C:* sânta ,'31 *A:* printre; *B. C:* pintre/3.3 *A:* intră; *II, C:* întră

2 *A:* sălii; *B, C:* sălei/5 *A:* pumnalele; *B, C:* pumnarele/7 *A:* pumnale; *B, C:* pumnare / 13 *A:* repede; *B, C:* răpede/27/4: aventurier; *B, C:* aventurar/30/1: flăcări; *B,* (7: flacăre/zl: şi luând-o; *B, C:* luând-o /33A: luni; *B, C:* lune/35 *A:* care-i; *B, C:* carele-i

352

1 *A:* Astfel; *B, C:* Astfeli/4 *A:* zăbovit; *B, C:* zăbăvit/ 10 *A:* sînt; *B, C:* sunt / 17/1: Caucazului; *B, C:* Oriintelui ,23 *A:* manile; *B, C:* manele ,'22 *A, C:* fără să fi trăsnit; *B:* fără ca să fi trăsnit/25 *A:* dintâi; *B, C:* dentâi/26 *A* populaţiune; *B, C:* poporaţiune/28 *A:* declarară; *B. C:* decbiarară

353

2 *A:* bogăţii; *B, C:* bogăţie/*A A, C:* Rcimiadzin; *B:* Ocimiadzin/6 *A:* şi speranţă; *B, C:* şi cu speranţă/9 *A, C:* a trece; *B:* sau a trece/ 10—11 *A:* arma în; *B, C:* arma-n / 12/1: nimic; *B, C:* nemic ,'21 *A:* fiică; *B, C: Re,'24 A:* frumuseţii; *B, C:* frumuseţei / 28 *A:* nişte; *B, C:* neşte/ 29/1: se îngâna; *B, C:* se-ngâna *IA:* întuneric; *IB. C:* întunerec / 30 *A:* obrajii; *B, C:* obrazii

354

1 *A:* înalt; *B, C:* nalt/ *IA:* astfel; *B, C:* astfeli,' 8 *A:* serdar; *B, C:* sărdar / 10 *A:* care; *B, C:* carele / 11 *A:* Maramureş; *B, C:* Maramurăş; *A:* inteligenţă; *B,* (7: inteligenţă / 16 *A:* se îngenuchea; *B. C:* se-ngenuchea / 18/1: poruncilor; *B, C:* poruncelor / 20 *A:* rezema; *B, C:* răzema , 22 *A:* cămaşa; *B, C:* cămeaşa/25 *A:* înaintea; *B, C:* denaintea; *A:* gigant, care: *B. C:* gigante, carele/ *29 A:* Serdarul; *B, C:* Sardarul /30 *A:* serdarul; *B,* (": sardarul / 32 *A:* prejudiţiul; *B, C:* prejudeţul

355

1 *A:* împedicau; *B, C:* împedecau / 2 *A:* Ane: *B, C:* Anu/4 *A:* inimilor: *B. C:* inimelor/6/1: ora: *B, C:* oara,/8/1: serdarul se introducea: *B, C:* sardarul se-ntroducea /12 *A:* se întreba; *B, C:* se-ntreba / 20 *A:* serdar; *B, C:* sardar/37 *A:* sfântului; *B, C:* sântului

356

2 A: la cap de ac; *B, C:* la un cap de ac / 17/1: fiica; *B, C:* fiea / 18/1: ţării; *B, C:* ţărei/30/1: dispreţ serdarul; *B, C:* despreţ sardarul,'35 *A:* stăteau pe loc cu nedumerire; *B, C:* steteau pe loc cu nedomerire

357

10 *A:* lepădat; S, CV: lăpădat/11 *A:* /\rie; *B, C:* Ariu / 14 *A:* serdarului; *B, C:* sardarului/ *15 A:* porunci; *B, C:* porunce /16 *A:* vătafii; *B, C:* vătavii/ 19 *A:* războiul; *B, C:* răzbelul/21 *A:* fiica;. *B, C:* fiea / 23 *A:* măsuri de rezistenţă; *B, C:* măsure de rezistinţă / 25 *A, C:* Hcimiadzin; *B:* Ocimiadzm /27 *A:* serdarului; *B:* sardarului.'28 *A:* război; *B, C:* răzbel/ 31 *A:* Nimeni; *B, C:* Nemini

358

1/1: serdarul; *B, C:* sardarul /11 *A:* intră în cortul serdarului; *B, C:* întră în cortul sardarului / 13 *A:* sînt; *B. C:* sunt ,'29—30 *A:* serdarului; *B, C:* sardarului / 37 *A:* serdăria; *B, C:* sărdăria

359

15 *A:* mătasă: *B, C:* mătase ,'16 *A:* repede; *11 C:* răpede / 17 *A:* dinaintea: *B, C:* denaintea / 22 *A:* mătasă; *B, C:* mătase / 24 *A:* mătasă; *B, C:* mătase ,'36/1: samă; *B, C:* seamă

360

1—2/1: viteji ai Orientului; *B. C:* vitezi ai Oriintelui / 3 *A:* fiica; *B, C:* fie-sa. 5 *A:* se întoarse; /\, C: se-ntoarse 18 *A:* sfântul; *B, C:* sântul / 21 *A:* nălţime; *B. C:* înălţime / 34 *A:* gurile; *11. C:* gurele

361

2 A: se înalță sfântul; *B, C:* se-nalțăsântul/6 *A:* mănăstirii; *B, C:* monastirii/8 *A:* ingenioasele; *B, C:* ingenioasele /13 *A:* peşterile cele mai întunecoase; *B, C:* peşterele cele întunecoase /14 *A:* Dionisie; *B, C:* Dionisiu, cătră/ 19 *A:* sfântului; *B, C:* sântului; *A:* se împlineau; *B, C:* se-mplineau /23 *A:* sînt; *B, C:* sunt/25 *A:* înaintea; *B, C:* denaintea/26 *A:* Dionisie; *B, C:* Dionisiu//!: înalt; *B, C:* nalt/28 *A:* cămeşă; *B, C:* cămeaşă / 32 *A:* voce; *B, C:* voace

362

1 *A:* Dionisie; *B, C:* Dionisiu / 3 *A:* Mâine; *B, C:* Mâini / 6 *A:* mâine; *B, C:* mâini/ *IA:* sub musteţele-i; *B, C:* printre musteţelc / 8 *A:* căreia; *B, C:* căriia/ 29 *A:* Sînt *B, C:* Sunt/ *30 A:* Sînt; *B, C:* Sunt

363

1 *A:* sînt; *B. C:* sunt/ *2 A:* nişte; *B, C:* neşte/6^4: nişte; *B, C:* neşte *11 A:* intrat; *B, C:* intrat/8/1: dinaintea; *B, C:* denaintea 10— II *A:* fel de fel; *B, C:* feli de feli /13 *A:* care; *B, C:* carele / 16 *A:* țării; o samă: *B. C:* țărei: o seamă *IA:* ucigă-1; *B, C:* uciză4; /17 *A:* oră; *B, C:* oară/20 *A:* cetăţuii; *B, C:* cetăţuiei/22 *A:* şi întorcându-se; *B, C:* şi-ntorcându-se *123 A:* către; *B, C:* cătră; *A:* cerşetor; *B. C:* cerşitor / 37 *A:* ucigaşul; *B, C:* ucizaşul

364

1 *A:* stăteau: *B, C:* stetea/17/1: adăogând; *B, C:* adăugând

365

5 *A:* mână în mână: *B, C:* mână-n mână/15 *A:* Dionisie; *B, C:* Dionisiu '20/1: trebuie; *B, C:* trebui/21 *A:* liftă; *B, C:* litfă. 22.4: tânărul său nepot Oheorghie; *B. (':* tinerelul său nepot (îeorgiu 23 *A:* care: *B. C:* carele : 26 *A:* a bate pe alți străini mai răi, când aşa cere *iB, C:* a bate tot pe străini în/ *30 A:* înconjurat; *B, C:* încunjurat ./32 *A:* înlăunlru; *B, C:* în întru

366

3 *A:* ridicai; *B, C:* rădicat /9 *A:* sfânta; *B. C:* sânta /11/1: până la *B. C:* pân'la / 18 *A:* s fântul; *B, C:* sântul/23 *A:* albastră; *B, C:* albăstrie. /34 *A:* leghioanele; *B, C:* leghioanele străine/ 35 *A:* domnia lui lancu; *B. C:* domnia neamțului lancu

(S.I.)-

ANEXĂ

LA OCAZIUNEA BENEFICIULUI D-NEI MATILDA PASCAI Y ARTISTĂ EMERITĂ

Sonet difuzat, sub formă de foaie volantă, în seara zilei de 16 decembrie 1862, la Teatrul Național din Iași. Poezia se păstrează azi la Arhivele Statului din Iași, colecția foi volante.

în studiul *Mişcarea literelor în Ieşi,* citim: „Se ştie că, la beneficiul d-nei M. Pascaly, d. B. P. Hasdeu şi d. V. Alecsandrescu-Urechea au asurzit publicul, fiecare în parte, câte cu un *sunet.* Doamna Pascaly a inspirat pe doi poeți-profesori.[1]"

Teodor T. Burada publică versurile în lucrarea sa, *Istoria teatrului în Moldova,* cu următorul comentariu: „în sara de 16 decembrie 1862. dându-se o reprezentație în beneficiul artistei dramatice Matilda Pascaly! se aruncă în sala teatrului un mare număr de foi răzlețe, pe care se tipărise următoarele frumoase versuri, compuse de B. P. Hasdeu, marele istoric român, care în acelaşi timp locuia la Iaşi"[2]. Foaia volantă originală este descoperită, în 1969. de A. I.eon, la Arhivele Stalului din Iaşi. Informația bibliografică despre articolul cercetătorului ieşean[3] mi-a fost furnizată de Mircea Anghelescu.

(ST)

APĂRAREA NAȚIUNII OVREIEŞTI DESCÂNTATĂ DL: AVOCATUL SĂU FĂRĂ PLATĂ „AGHIUȚĂ"

Apărută în revista satirică „Aghiuță", an. II, nr. 18, 12 martie 1864. p. 138. Semnată *Hajdău.*

[1] B. P. LIasdeu. *Mişcarea literelor în Ieşi.* în ..Lumina" nr 12 1863. p. 90.

[2] Teodor T. Burada. *Istoria teatrului în Moldova,* volumul II. Iaşi. Tipografia II. Goldner. str. Gh. Mârzescu 17, 1922, p. 196.

[3] A. I.eon, *O poezie de II. P. Hasdeu* (documente inedite), in „Cronica", an. IV, nr. 16 (167), 19 aprilie 1969. p. 8.

Este o glumă în versuri pe marginea discuțiilor ce s-au iscat în Adunarea Legislativă a României în noaptea de 5 martie 1864 şi în zilele următoare în legătură cu unele articole ale legii comunale, care îngrădeau anumite drepturi politice ale evreilor. G. Costaforu — al cărui nume este reținut în subtitlul poeziei — spunea în discursul său: „însă, mai înainte de toate, ca să procedați după drepiate, şi să cereți de la ei patriotism, căutați a vă purta cu echitate, cu luminile secolului de astăzi; să nu cereți de la dânşii condițiuni aşa de grele; eu n-aş cere nici una, ci i-aş pune pe o treaptă egală cu românii, pentru că nu este drept a se face o asemenea deosebire"[1].

B. P. Hasdeu lăudase, chiar în paginile periodicului „Aghiuță", pe „faimosul Cilibi Moise, Mendelson al ovreilor bucureşteni", pentru „câteva bucăți inedite" (sic), pe care le şi reproduce din „broşura *Practică şi culegeri",* ce dovedesc ...spirit" şi „bună creştere"".

(S.I.)

SĂ VORBIM ROMÂNEŞTE

Versuri din comedia iui B. P. Hasdeu, *Trei crai de la răsărit* (Bucureşti, Noua 'Tipografie Națională, C. N. Rădulescu, 1879, p. 58—59), virulentă satiră la adresa curentului latinist şi a modei franțuzeşti, care alterau adevărata limbă românească. Autorul, în prefața datată 20 martie 1879, menționează că textul piesei mai fusese tipărit o dată, înainte de punerea ei în scenă la 'Teatrul Național. Nu este vorba, desigur, de prima formă a comediei în două acte eu un alt titlu *(Ortho-nerozia)* şi cu un alt final (care nu cuprindea versurile în discuție), apărută în ..Columna lui Traian", în foileton, între 15 noiembrie 1871 şi 20 martie 1872, ci probabil de o broşură pentru uzul artiştilor interpreți.

„Cântecul" a fost reprodus în „Gazeta 'Transilvaniei" (Braşov, an. XLII, nr. 5, 18/30 ianuarie 1879, p. 4), fără titlu, la sfârşitul unei cronici asupra spectacolului de la Teatrul Național din Bucureşti. Cu titlul *Limba românească* (Din „'Trei crai de la răsărit") apare în ..Familia", Budapesta,

[1] *Dezbaterile Adunării Legislative a României.* Supliment la nr. 145 al „Monitorului oficial". Şedința de la 5 martie 1864. p. 1151.

[2] *Cilibi Moise.* în ..Aghiuță", an. II, nr. 11. 10 ianuarie 1864. p. 84.

an. 15, nr. 5, 21 ianuarie/2 februarie 1879, p. 34. Poezia, intitulată *Să vorbim româneşte.',* este publicată şi în „Amicul familiei", Gherla, an. III, nr. 11, 4/16 decembrie 1879, p. 94—95. Versurile mai apar încă o dată, în cadrul comediei *Trei crai de la răsărit,* în revista „Familia", Oradea-Mare, an. XXI, nr. 23, 9/21 iunie 1885. p. 269—270.

Succesul poeziei s-a datorat şi interpretării de excepţie a rolului „Petrică" din comedia *Trei crai de la răsărit* (premiera în 2 ianuarie 1879) de către actorul Mihai Mateescu (1858—1891) care, în finalul spectacolului de la Teatrul cel Mare, declama, pe un recitativ muzical, versurile ce aveau să aibă o traiectorie publicistică independentă.

(S.I.)

CARMEN SYI.VA

Publicată prima oară în „Românul", an. XXVI, 6 august 1882, p. 593. Doar peste două zile, apare şi în „Steaua Dunării", an. I, nr. 74. 8 august 1882, p. 4. Reprodusă şi în „Familia", an. XVIII, nr. 35. 29 august/10 septembrie 1882, p. 420. în anul următor, reapare în periodicul bucureştean, „Cimpoiul", an. II, nr. 61, 12 mai 1883, p. 179, de unde este preluată de organul Clubului profesorilor din Craiova, „Vocea română", an. I, nr. 16, 15 mai 1883, p. 1. De aici este reprodusă de revista „Vatra" (directori: I. Slavici. I. L.. Caragiale şi G. Coşbuc), an. I, nr. 21, 1 noiembrie 1894, p. 647, într-un număr festiv „cu ocaziunea serbării nunţei de argint a M. M. L. L. Regelui şi Reginei României".

înainte de a o publica prima oară, B. P. flasdeu trimitea poezia lui G. Chiţu. Acesta o găsea „minunată", şi-i promitea că o va citi Reginei[1].

Carmen Sylva este pseudonimul literar al Reginei României. Klisaveta (Paula-Ottilia-Elvira), principesă de Wied. Născută la 17/29 decembrie 1843, moartă la 1 februarie 1916. Cugetările la care face aluzie Hasdeu sunt *Les pensees d'une reine,* Paris, 1882 (trad. rom. I. C. Crăciun, Iaşi, 1882). O carte cu titlul *Vârful cu dor* apare abia în 1884. pe coperta unei traduceri în limba franceză: *Te Pic aia regrets* (conte roumaine). Montpellier, 1884; dar o baladă numită tot *Vârful cu dor* este pusă pe

Cf. Arhivele Statului Bucureşti, fond B. P. Hasdeu. voi XIII pachet I.XXIX, doc. 573.

muzică, încă din 1876, şi cântată pe scena Teatrului Naţional . în 1879, când se punea în scenă „noua şi spirituala comedie a d-lui Hasdeu", *Trei crai de la Răsărit,* spectacolul cuprindea şi^reprezentarea operei *Vârful cu dor* de I.ubici, pe textul lui F. de Laroc.

(S.I.)

INSCRIPŢIUNE 1.A PODUL „CAROI. I"

Poezie manuscrisă păstrată în colecţiile Arhivelor Statului din Bucureşti (ms. 1508, f. 251). Compunere ocazională prilejuită de încheierea construcţiei Saligny de la Cernavoda. Podul proiectat de inginerul român în 1888 şi construit între 1890—1895 era, la acea dată, cel mai lung din Huropa, ceea ce smulge poetului accente dc legitimă mândrie naţională. ^

EPITAFUL MEU

Epitaful olograf al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu a fost dăruit de A. I. Cosmovici Academiei Române la 3 octombrie 1932. Astăzi se păstrează la Cabinetul de manuscrise al B.A.R., sub cota I ms. 9 bis.

Pagina pare a fi desprinsă din *Cugetări testamentare,* ce se află în prezent în colecţiile Arhivelor Statului din Bucureşti (ms. 1508). Acestea au fost de altfel publicate'în „Literatură şi artă română", an. XIII, nr. 4. 5. 6, 1909, p. 101—102. Textul din periodicul lui N. Pătraşcu cuprinde în final şi *Epitaful...,* datat 24 august 1889. Manuscrisul autograf nu poartă nici o dată, iar versurile albe sunt puse în pagină sub formă de cruce, subliniind ritmul lor interior.

(S.I.)

[1] *CI* Mite Kremnitz, *Carmen Sylva,* Breslau, 1882, p. 18.

[2] [Cronica zilei], în ..România liberă", an. III, nr. 502. 25 ianuarie 1879, p. 1.

CUPRINS

ANI'XÂ

R^ulor DACIASA VI ÂI)OU
Uhiior.J.ulot \ASII f t'Il'f'A

Tiparul executai la SC. ROMCARTEXIM S.A.
Tel.: 21 1.39.90
Fax: 21 1.34.21